

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Гуцал Ігор Степанович

УДК 336.47.067.21

Дієвість кредитного механізму в економіці України

08.04.01 Фінанси, грошовий обіг і кредит

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Науковий консультант
Шокун Валерій Васильович
д.е.н., професор

Київ – 2004

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ	12
1.1. Кредитна політика держави та механізм її реалізації	12
1.2. Основні засади функціонування кредитного механізму	41
1.3. Умови реалізації кредитного механізму	58
1.4. Взаємодія та взаємообумовленість суб'єктів кредитних відносин в процесі функціонування кредитного механізму	73
Висновки до розділу 1	92
РОЗДІЛ 2 КРЕДИТНА ПОЛІТИКА КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ КРЕДИТУВАННЯ.....	96
2.1. Правові основи формування кредитної політики комерційних банків.....	96
2.2. Вектори кредитної політики відносно організації процесу кредитування	112
2.3. Мотивація підходу до формування кредитного портфеля комерційних банків	136
2.4. Моделювання структури кредитного портфеля комерційних банків	160
Висновки до розділу 2	175
РОЗДІЛ 3 МЕНЕДЖМЕНТ РЕСУРСНОЇ БАЗИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ	179
3.1. Механізм формування ресурсної бази	179
3.2. Кредитна політика та прогнозування кредитних ресурсів комерційними банками.....	204
3.3. Вплив фінансової стійкості комбанків на ресурсне забезпечення реалізації сформованого кредитного портфеля.....	220
Висновки до розділу 3	238
РОЗДІЛ 4 УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИКИ КРЕДИТУВАННЯ КОМЕРЦІЙНИМИ БАНКАМИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	242

4.1. Аспекти організаційного забезпечення банківського кредитування юридичних та фізичних осіб	242
4.2. Параметри визначення ефективності кредитування суб'єктів господарювання	265
4.3. Методи оцінки кругообігу обігових коштів суб'єктів господарювання та участь кредиту в їх формуванні	286
4.4. Критерії оцінки кредитоспроможності суб'єктів господарювання з врахуванням кредитного ризику	317
4.5. Розмежування функцій у процесі кредитування – шляхи підвищення його ефективності	336
Висновки до розділу 4	356
ВИСНОВКИ	360
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	366
ДОДАТКИ	390

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВНП – валовий національний продукт.

НБУ – Національний банк України.

ОВДП – облігації внутрішньої державної позики.

МБК – міжбанківський кредит.

ТМЦ – товарно-матеріальні цінності.

ВСТУП

Актуальність теми. Системна трансформація економіки та розвиток ринкових відносин в Україні потребує розробки адаптованої до неї економічної політики держави. Проблеми та неоднозначність щодо вибору стратегії й тактики реалізації економічної політики охоплює і її складові: грошово-кредитну та фіскально-бюджетну політики. Особливе місце в роботі відводиться грошово-кредитній політиці, її впливу на соціально-економічний розвиток держави, структуру виробництва та споживання, платіжний баланс. Дві взаємопов'язані економічні категорії – гроші та кредит, обумовлюють спільне існування грошової та кредитної політики. Необхідність кредитної політики пов'язана, по-перше, із забезпеченням потреби в додаткових джерелах фінансування розширеного відтворення, по-друге, із кредитною підтримкою пріоритетних напрямків розвитку окремих галузей економіки, по-третє, із підтримкою стабільності та фінансової стійкості кредитної системи, по-четверте, із регулюванням грошового обігу. Розробка та реалізація кредитної політики пов'язана із трьома групами чинників, які визначають: кінцеві цілі та напрями досягнення, розробку механізму дії важелів та методів впливу на їх досягнення, взаємозв'язок кредитної, грошової та фінансової політики та їх вплив на досягнення загальноекономічних цілей держави.

Дослідження проблем розвитку грошово-кредитних відносин знайшли відображення в наукових працях вітчизняних вчених, зокрема М. Беркова, А.Гальчинського, В. Геєця, А. Герасимовича, О. Василика, А. Даниленка, О.Дзюблюка, О. Заруби, І. Лукінова, В. Лисицького, І. Лютого, А. Мороза, С. Огородника, А.Пересади, В. Пинзеника, М. Савлука, О. Сугоняка, А. Чухна, О.Шарова, В. Шокуна, В.Ющенко, а також зарубіжних – Н. Валенцевой, В. Кисельова, А. Косого, О. Лаврушина, Ю. Маслаченкова, Г. Панова, Пітера С. Роуза, Дж. Ф. Сінкі та інших.

У наукових працях названих авторів висвітлюються проблеми щодо здешевлення банківських кредитів, підтримки пріоритетних галузей економіки, ризиковості кредитної діяльності банків, оцінки кредитоспроможності позичальників та інших питань, пов'язаних з функціонуванням кредитного механізму. Теорія і практика функціонування кредитного механізму не є новою для вітчизняної економічної науки, проте її основний розвиток припадав на період

адміністративно-командної економіки, де основна роль у кредитному забезпеченні та регулюванні відводилася плановим та адміністративним методам. В період становлення незалежності України та формування ринкових засад функціонування економіки роль, місце та дієвість кредитного механізму в економічній системі є недостатньо дослідженими. Зокрема, на сьогодні практично відсутній комплексний аналіз можливостей кредитного забезпечення банківською системою діяльності суб'єктів господарювання, що не дозволяє кредиту зайняти те місце, яке він об'єктивно повинен мати в системі забезпечення зростання економіки і вирішення соціальних проблем. Актуальними на сьогодні є напрями регулятивного впливу кредиту на ефективність економіки, зокрема: забезпечення перерозподілу ресурсів в сферу матеріального виробництва, стимулювання інвестиційних процесів, створення ефективної структури грошової маси шляхом зниження питомої ваги грошової бази та зростання грошово-кредитного мультиплікатора тощо.

Тому об'єктивно виникла необхідність у поглибленому дослідженні проблем функціонування кредитного механізму як форми реалізації кредитної політики: обґрунтування складу та структури, дієвості його впливу на економічні процеси з точки зору кредитного забезпечення та кредитного регулювання діяльності суб'єктів господарювання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри грошового обігу та кредиту і кафедри банківської справи Тернопільської академії народного господарства як складова частина теми “Грошово-кредитна система України в умовах ринкових перетворень в економіці” (номер державної реєстрації 0101U005698) (автором підготовлено розділ “Удосконалення практики кредитування комерційними банками суб'єктів господарювання”); а також кафедри банківської справи Київського національного економічного університету і належить до теми “Банківська система України: її становлення та розвиток у перехідний період до ринкової економіки (номер державної реєстрації 019U023340) (підготовлено розділ “Кредитна політика комерційних банків в організації процесу кредитування”).

Мета і задачі дослідження полягає у теоретичному узагальненні, обґрунтуванні методологічних та методичних засад функціонування кредитного

механізму, його дієвості в економічних процесах, розробці науково-обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення методів і форм кредитного забезпечення та регулювання економічних процесів в Україні.

Поставлена мета зумовила вирішення сукупності таких основних завдань:

- обґрунтування цілей та напрямів кредитної політики як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях, враховуючи особливості трансформаційного періоду;
- визначення складу та оптимальної структури кредитного механізму як форми реалізації кредитної політики для досягнення її конкретних цілей;
- дослідження сутності поняття “дієвість” кредитного механізму та його показників;
- визначення принципів та умов функціонування кредитного механізму як основи його дієвого впливу на економічні процеси в державі;
- обґрунтування напрямів кредитної політики комерційних банків щодо організації процесу кредитування в залежності від загальноекономічних, регіональних та внутрішньобанківських інтересів;
- моделювання структури кредитного портфеля, виходячи із прогнозованого обсягу кредитних ресурсів, ризиковості кредитних операцій та оптимального розміщення ресурсів за параметрами кредитної політики;
- дослідження фінансової можливості, виробничої необхідності та комерційної доцільності реалізації кредитних відносин, тобто мотивації спільних інтересів кредитора та боржника;
- вдосконалення показників ефективності кредитування суб’єктів господарювання, виходячи із мотиваційності кредитних відносин;
- розробка кількісних параметрів та ефективних меж участі кредиту у джерелах формування обігових коштів суб’єктів господарювання;
- дослідження кредитоспроможності позичальників, виходячи із мотиваційності кредитних відносин;
- оцінка якості процесу кредитування з метою визначення впливу негативних внутрішньобанківських чинників на виникнення проблемних кредитів.

Об'єкт дослідження – кредитний механізм, його склад, структура та процес функціонування.

Предмет дослідження – кредитні відносини, які виникають між комерційними банками та позичальниками в процесі руху кредитних ресурсів і здійснення кредитного моніторингу.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети роботи використано низку загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, взаємозв'язаних та послідовно застосовуваних у загальній логіці аналізу: діалектичні методи пізнання, методи наукової абстракції, індукції та дедукції, системного підходу, метод порівняння та синтезу, класифікаційно-аналітичний, статистичні методи, графічний, економіко-математичне моделювання, прогнозування.

Інформаційною базою дослідження стала наукова монографічна література, статті зарубіжних та вітчизняних вчених у періодичних виданнях, законодавчі та нормативні акти, Internet, статистичні дані НБУ та комерційних банків.

Наукова новизна одержаних результатів:

– розроблені науково-теоретичні підходи, на основі яких представлена нова модель кредитного механізму, яка формується із визначенням таких чинників, як мотиваційні аспекти кредитних відносин, достатність ресурсної бази, оптимальна структура елементів, ефективність впливу на економічні процеси в умовах економіки перехідного періоду, на формування економічного потенціалу суспільства за рахунок мобілізації додаткових, неемісійних джерел, надання кредитної підтримки пріоритетним напрямкам розвитку галузей економіки, забезпечення стабільності й фінансової стійкості самої кредитної системи, регулювання грошової маси в обігу;

– визначено суть дієвості кредитного механізму, що вперше розкриває його вплив на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. На макроекономічному рівні – позитивний вплив його на досягнення конкретних цілей, кредитної політики, які визначаються економічним розвитком держави; на мікроекономічному рівні – його вплив на узгодження інтересів суб'єктів кредитування (економічної необхідності, фінансової можливості та комерційної доцільності у кредитних відносинах як для кредитора, так і для боржника);

– вперше розроблено мотиваційні підходи до формування кредитного портфеля комерційних банків, в основі яких лежать: мінімальна ризиковість кредитних операцій відносно галузевої приналежності боржників; ризик кредитних операцій, який приймає на себе банк. При цьому кожній галузі клієнтської бази здійснюється лімітування обсягу позик відносно сукупного кредитного портфеля, враховуючи ймовірність їх повернення;

– розширено параметри моделі структури кредитного портфеля в умовах перехідної економіки за рахунок введення до неї такої складової, як ризиковість кредитних операцій, окрім існуючих: рівнів процентних ставок, розміру позик ресурсного забезпечення. Введення в модель структури кредитного портфеля кредитних ризиків дозволяє зробити більш дієвою систему формування та управління кредитним портфелем;

– в моделі формування структури кредитного портфеля вперше запропоновано прогнозування кредитних ресурсів прямими та непрямими методами, виходячи із мотиваційного характеру формування ресурсної бази. Доведено, що необхідність та доцільність формування ресурсної бази визначається обсягом та структурою кредитного портфеля, а можливість її залучення та формування, як основи прогнозування, визначається розвитком кредитного ринку, економічною ситуацією в державі та надійністю банку;

– обґрунтовано, що підвищення рівня організаційного забезпечення процесу кредитування здійснюється за рахунок: дотримання принципів організації кредитування (тип взаємовідносин з клієнтом, прийнятність кредитного ризику для банку, нагляд та супроводження кредиту); розмежування функцій підрозділів банку, які здійснюють кредитування і чітке виконання функціональних обов'язків персоналом банку;

– визначені шляхи вдосконалення використання систем кількісних параметрів щодо оцінки ефективності кредитування, які залежать від комерційної доцільності кредитування суб'єктів кредитних відносин. Зокрема, для банків-кредиторів – це співвідношення між дохідністю та ліквідністю при мінімізації кредитного ризику, для суб'єктів господарювання – співвідношення залучених та власних коштів з метою зростання прибутковості власного капіталу, для банків-боржників –

дохідність активів при дотриманні нормативних рівнів ліквідності та платоспроможності;

– удосконалена методика оцінки кредитоспроможності суб'єктів господарювання, в основу якої покладені показники фінансової стійкості позичальника, його готовності та спроможності повернути основний борг і проценти за ним. При цьому оцінка кредитоспроможності зводиться до ймовірності погашення позики, виходячи з ділової репутації позичальника, фінансового стану, прогнозу грошових потоків позичальника;

– одержала подальший розвиток оцінка обсягу грошових потоків, яка слугуватиме базою щодо можливості погашення кредиту та процентів за ним. Запропонована оцінка здійснюватиметься на основі таких параметрів, як час кругообігу обігових коштів суб'єктів господарювання, періодичності вивільнення коштів в процесі їх обігу та наявного власного капіталу;

– розроблена система організаційно-управлінських заходів з реалізації кредитної політики з визначенням функцій та конкретних дій працівників банку, відповідальних за проведення кредитних операцій. Визначено, що розмежування функцій повинно передбачати інформаційне, організаційне та правове забезпечення діяльності з видачі кредиту.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані наукові результати з комплексного теоретико-методологічного дослідження функціонування кредитного механізму створюють передумови для покращення організації та управління кредитними відносинами на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Наукові результати дисертаційної роботи дозволяють підвищити дієвість кредитного механізму в економіці країни шляхом вдосконалення менеджменту ресурсної бази, моделюванням структури кредитного портфеля та удосконаленням практики кредитування комерційними банками суб'єктів господарювання. Окремі висновки і пропозиції дисертації, доведені до рівня практичних рекомендацій, використовуються у діяльності певних комерційних банків: у діяльності Акціонерного поштово-пенсійного банку “Аваль” запроваджено модель управління кредитним портфелем (довідка №01/704), відкритим акціонерним товариством КБ “Хрещатик” при прогнозуванні обсягу кредитного портфеля використовуються методичні рекомендації щодо кількісної

характеристики мотиваційності кредитних відносин (довідка № 0969-1), у Тернопільській дирекції АКБ “Укрсоцбанк” прийняті до впровадження наукові розробки з методики визначення ліміту і термінів кредитних ліній при кредитуванні корпоративних клієнтів (довідка № 0841-10).

Основні положення дисертації використовуються у навчальному процесі Тернопільської академії народного господарства при вивченні навчальних курсів “Гроші та кредит” та “Банківські операції” (довідка № 10).

Апробація результатів дисертації. У процесі дисертаційного дослідження проводилась апробація проміжних та кінцевих результатів роботи шляхом їх оприлюднення на міжнародних, республіканських та регіональних конференціях, зокрема: науково-практичній конференції “Організація бухгалтерського обліку, аналізу і контролю в умовах переходу до ринкової економіки” (Тернопіль, 1993), міжнародній науково-практичній конференції “Методологія економіко-статистичного дослідження в умовах ринку” (Тернопіль, 1997), міжнародній конференції “Банківська система України: проблеми становлення та перспективи розвитку” (м. Тернопіль, червень 1998 р.), міжнародній науково-практичній конференції “Ризикологія в економіці та підприємстві” (Київ, березень 2001 р.), всеукраїнській науково-методичній конференції “Сучасні аспекти фінансового управління економічними процесами” (Севастополь, 2003).

Публікації. За результатами виконаних досліджень опубліковано 30 наукових праць загальним обсягом 39 у.д.а. Загальний обсяг опублікованого матеріалу, який належить особисто дисертанту, – 37,9 др. арк., у т.ч. 2 монографії; 20 статей у наукових фахових виданнях; публікації в інших виданнях, в т.ч. матеріали і тези виступів на конференціях.

РОЗДІЛ 1

ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ

1.1. Кредитна політика держави та механізм її реалізації

Зараз в економічній літературі як вітчизняних, так і зарубіжних авторів усе частіше стверджується, що українська економіка перебуває на перехідному етапі розвитку. Сутністю останнього є трансформація попередньої економічної адміністративно-командної системи у наступну, прогресивнішу, яка в літературі має назву ринкової. Характеризуючи економічну систему як сукупність економічних відносин між людьми в процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання, можна констатувати, що основними її ознаками є тип власності та господарський механізм. Останній характеризується системою підойм, методів і основних форм реалізації економічних законів, розв'язання суперечностей, забезпечення соціальних потреб і проявляється у характері ринку та ролі уряду в економічних процесах [170, с.16].

Для різних моделей ринкової економіки (просто ринку чи капіталізму, ринкової економічної системи, змішаної економіки, соціально-орієнтованої економіки тощо) характерними ознаками є переважаючий тип приватної власності та ринкові форми, методи та підойми, які поєднуються із державним регулюванням. Необхідність державного регулювання пояснюється "неспроможністю ринкової економіки розв'язати ряд макроекономічних проблем, які вона сама породила (рівномірно розвивати регіони, країни, подолати кризи, безробіття, монополістичні тенденції в економіці, забезпечити соціальний захист населення тощо)" [170, с.17]. Проте роль урядів зводиться не просто до регулювання та контролю, але й до сприяння економічній діяльності, де законодавча та виконавча влади різко не розмежовані і, безумовно, не протистоять одна одній, тобто законодавство й управління краще узгоджені [63, с. 169].

Отже, основними ознаками, притаманними економічній системі ринкового типу, є більшість приватної власності, вільний характер ринку, який зводиться до

купівлі-продажу товарів у процесі конкурентних торгів [149, с. 61], а роль уряду – сприяння діяльності у сфері бізнесу через координацію та гармонізацію економічної діяльності.

Головною метою економічної системи ринкового типу є задоволення індивідуальних потреб на основі економічного та політичного становища країни, ступеня розвитку економіки. Безперечно, що для реалізації головної мети необхідно досягти конкретних стратегічних цілей, які обумовлені виробничими, розподільчими, обмінними та споживчими відносинами суспільного відтворення. Всезростаючі індивідуальні потреби вимагають, перш за все, стимулювання розвитку виробництва і визначаються конкретною метою – економічним зростанням, яке може реалізуватися як екстенсивним, так й інтенсивним шляхом. Будучи зв'язковою ланкою між виробництвом і споживанням, розподіл виділяє та обумовлює наступну конкретну мету – забезпечення повної зайнятості, ліквідацію безробіття, адже в процесі розподілу виявляється частка (пропорція) агентів виробництва в реалізації та використанні сукупного суспільного продукту і ВВП.

Обмін і споживання, як окремі стадії суспільного відтворення, забезпечуються через стабільність грошових одиниць як гаранта їх еквівалентності та купівельної здатності окремих індивідуумів. Тому, враховуючи ці дві стадії суспільного відтворення, метою економічної політики є стабільність і купівельна здатність грошової одиниці.

Отже, розвиток грошово-товарних відносин, а з ними і регулятивний вплив держави на економічні процеси шляхом використання вартісних інструментів і важелів передбачають розробку та реалізацію економічної політики, включаючи і структурні елементи: грошово-кредитну, фіскально-бюджетну, цінову й інші види політик.

У філософському словнику, у вузькому розумінні, політику характеризують як напрям діяльності держави (політичних партій) в тій чи іншій сфері суспільного життя [141, с. 240]. Дефініція ж слова "політика" (походить від грецького "politike") означає державна діяльність [175, с. 776], тобто участь у справах держави, що визначає форму, завдання та зміст її діяльності. Очевидним у даних трактуваннях є

те, що під політикою розуміють певну послідовну діяльність, яка обумовлена конкретними методами і засобами досягнення кінцевих цілей, на основі розроблених принципів та напрямів її реалізації.

Особливістю грошово-кредитної політики є те, що її реалізація визначається механізмом впливу на відтворюючі процеси безпосередньо двох самостійних та взаємозв'язаних економічних категорій – грошей і кредиту, які обумовлюють існування грошової та кредитної політики. Останнім притаманні як спільні, так і індивідуальні стратегічні цілі, спільні та окремі механізми функціонування та напрями їх реалізації.

Розробка та реалізація кредитної політики в умовах ринкових відносин пов'язана із трьома групами чинників, які визначають необхідність її розробки, можливість застосування певних інструментів та важелів її реалізації, а також доцільність їх використання за певних економічних умов. Визначення цілей, напрямів та завдань передбачає з'ясування наступних питань: "для чого необхідно її розробляти?", "що треба робити?", тобто зміст самої політики, "якими інструментами та важелями впливу на економічні процеси можна і доцільно її реалізувати?" – які напрями та методи її реалізації [161, с. 25].

При визначенні об'єктивної необхідності та суті кредитної політики держави особливо важливим є розуміння її цілей, механізму та інструментів реалізації, а також взаємозв'язок із монетарною, фіскально-бюджетною політикою як важливими складовими економічної політики.

Розробка та реалізація кредитної політики на макроекономічному рівні передбачає з'ясування таких понять, як кредитна та грошово-кредитна політика. Під грошово-кредитною політикою класично розуміють сукупність заходів у галузі грошового обігу та кредиту, які спрямовані на досягнення економічного зростання, стримування темпів інфляції, забезпечення високої зайнятості, тобто тих, які спрямовані на досягнення стратегічних цілей [207, с. 4; 248, т. 1, с. 338]. Кредитну й монетарну (грошову) політику нерідко в економічній літературі або підмінюють одну одною, або ототожнюють їх із грошово-кредитною в тій частині, яка визначає стратегічні цілі або кінцеві завдання. Так, одні автори характеризують грошову

політику як комплекс заходів у сфері грошового обігу, які держава в особі центрального банку проводить з метою забезпечення економічного зростання, належного рівня зайнятості населення, збалансованості платіжного балансу [145, с. 8], інші визначають кредитну політику як систему заходів в кредитно-грошовій сфері, які здійснюють держава і центральні банки для досягнення певних економічних і політичних цілей [194, т. 2, с. 290]. Треті ототожнюють грошово-кредитну та монетарну політику в тій частині, в якій обумовлюється стабільність національної валюти. Але реалізація цієї цілі монетарною політикою неможлива без врахування кредитної та фінансово-бюджетної політики.

Адже експансія кредиту пов'язана із кредитною політикою держави, яка спрямована на регулювання грошової маси через мультиплікативний ефект або створення депозитних грошей банківською системою. Фінансово-бюджетна політика має подвійний вплив як на попит, так і на пропозицію грошей в економіці. З одного боку – обмежує пропозицію грошей через зростання податків, які безпосередньо впливають на розширення виробництва, а, значить, і обсяг кредиту, отже і мультиплікативний ефект, і з іншого – внаслідок дефіциту бюджету все більший попит на гроші проявляє держава в особі уряду, який в кінцевому випадку стримує кредитування суб'єктів господарювання, а, значить, обмежує зростання грошової маси.

За своєю сутністю грошово-кредитна політика – це система скоординованих та взаємозв'язаних заходів держави в галузі грошового обігу та кредиту, метою яких є забезпечення стабільності грошової одиниці.

Грошово-кредитна політика є складовою частиною економічної політики держави, а грошово-кредитні відносини є складовими ринкових відносин, тому і цілі грошово-кредитної політики є похідними від цілей економічної політики і визначаються останніми.

Кредитна політика і монетарна мають як окреме існування, так і спільне. Останнє проявляється у взаємообумовленості існування їх об'єктивних базисних категорій: кредиту і грошей.

Сучасні паперові гроші випускаються в обіг на кредитній основі. Це означає, що їх емісія зберігає в собі умови їх повернення. Так, випуск грошей в обіг здійснюється через надання кредиту економічним суб'єктам на умовах забезпечення їх емісії і повернення у визначений термін, а повернення їх в банк відбувається тоді, коли одержувач банківського кредиту погашає заборгованість. Взаємообумовленість кредиту і грошей полягає в тому, що банківський кредит надається тільки у грошовій формі.

Окрім цього, взаємозв'язок кредиту і грошей проявляється також в наступному:

– по-перше, банківський кредит надається у грошовій формі шляхом акумуляції тимчасово вільних коштів одних клієнтів та перерозподіл їх іншим, причому і кредитори, і боржники знаходяться на різних відстанях (просторовий фактор), реалізують свої власні інтереси в теперішньому часі, переміщуючи їх із майбутнього (теперішні затрати за рахунок кредиту дадуть доходи в майбутньому);

– по-друге, за рахунок мультиплікаційного ефекту кредит впливає і на масу грошей в обігу, тобто грошова маса в обігу зростатиме у випадку зростання об'єму кредиту в економіці;

– по-третє, обсяг і структура грошової маси також впливає на обсяги та структуру кредиту в економіці, адже чим більша маса створеного та перерозподіленого у грошовій формі ВВП, тим більша можливість розширення кредиту в економіці, при цьому чим більші темпи зростання грошової бази у структурі грошової маси, тим менші темпи зростання кредиту (грошова база – це кошти поза банками, які, відповідно, не беруть участі у формуванні пасивів комерційних банків).

Отже, існування економічного взаємозв'язку між кредитом і грошима, а також їх роль в економічних процесах дають підстави для розробки і впровадження спільної їх політики, яка б мала чітко сформовані мету і відповідні інструменти для її реалізації. Такою політикою виступає грошово-кредитна політика.

Відносно відособлене існування кредитної і монетарної політики пов'язане із особливостями руху кредиту та грошей і конкретними методами та інструментами їх регулювання, а, значить, і їх тактичними та стратегічними цілями.

Переміщуючись між суб'єктами економічних відносин, грошова маса обслуговує оборот капіталу на всіх стадіях відтворюючого процесу: виробництві, розподілі, обміні та споживанні, тоді як процес кредитування як форма руху кредиту ґрунтується на перерозподільчих відносинах. Початковий рух як грошей, так і кредиту ґрунтується на процесі їх створення (емісії). При цьому грошова емісія та впровадження платіжних засобів з допомогою кредиту виражають не однаковий процес. Емісія грошей центральним банком, як єдиним емісійним центром, призводить до створення додаткової грошової маси та платіжних засобів. Створення додаткових грошей банками безпосередньо через кредит відбувається шляхом проведення кредитних операцій, які можуть за рахунок розрахункових операцій багато разів переходити з одного комерційного банку до іншого. Такий ефект має назву мультиплікації грошової маси. Початком даного ефекту є кредитування суб'єктів ринку за рахунок ресурсів, одержаних банком внаслідок депозитних операцій. Надання їх боржникам у вигляді кредиту і переміщення "ланцюговою" реакцією в ході розрахункових операцій від одного банку до іншого призводить до зростання зобов'язань банківської системи перед суб'єктами ринку і, відповідно, до зростання грошової маси.

Сам же характер руху грошей та кредиту також має не однаковий характер. Так, рух грошової маси в процесі обслуговування обороту капіталу носить як еквівалентний (розрахунково-платіжні операції), так і нееквівалентний (платежі в бюджет, розподіл новоствореної вартості), поворотний (повернення грошової позики) та безповоротний характер (розрахунково-касові операції, платежі в бюджет тощо). Тоді ж як кредит носить еквівалентний та поворотний і платний характер. Відрізняється рух грошей від руху кредиту і інструментами регулювання їх обсягу. На макроекономічному рівні обсяг кредиту регулюють інструментами, які впливають на обсяги ресурсів комерційних банків та процентні ставки за позиками, тобто інструментам, які регулюють попит та пропозицію на кредитному ринку.

Регулювання грошової маси відбувається як за рахунок кредитних інструментів, так і за рахунок інструментів валютних та фондових операцій.

Класично серед стратегічних цілей грошово-кредитної політики визначають три: економічне зростання, висока зайнятість та стабілізація цін [68, с. 5]. Перші дві цілі безпосередньо пов'язані з розвитком економіки, точніше, із зростанням виробництва, і тому є стратегічними цілями кредитної політики. Це, передусім, стосується кредитної підтримки реального сектору економіки, пріоритетного розвитку її окремих галузей тощо. Але стабільний розвиток економіки, тенденції економічного зростання немислимі без стабільного розвитку та фінансової стійкості кредитної системи. Тому, окрім вищезазначених спільних стратегічних цілей, кредитна політика має свою специфічну кінцеву мету – підтримка стабільності банківської системи.

Остання, третя, стратегічна ціль грошово-кредитної політики пов'язана із забезпеченням стабільності грошової одиниці і належить до стратегічних цілей монетарної політики. Проте стабільність національної грошової одиниці та грошового обігу взагалі забезпечується як за рахунок контролю за емісією грошей, так і за рахунок контролю за кредитним забезпеченням як формою реалізації кредитної політики.

Отже, спільність стратегічних цілей грошово-кредитної, монетарної та кредитної політик означає, що останні дві є лише складовими частинами загальної грошово-кредитної політики, проте мають вужчу сферу функціонування та різне призначення.

Забезпечення стабільності національної грошової одиниці пов'язане також із фіскальною політикою держави. Хоч грошово-кредитна і фіскальна політика виступають як окремі складові для досягнення кінцевого макроекономічного результату, ефективність їхніх дій полягає у визначенні тактичних цілей і взаємодії у ході їх реалізації. Так, наприклад, для покриття дефіциту бюджету уряд збільшує податки. Який вплив на економічну ситуацію в країні матимуть такі дії уряду? Перш за все, кінцевий результат буде залежати від того, які адекватні рішення прийматиме центральний банк щодо процентної політики в даній ситуації. Якщо проміжною

ціллю виступає пропозиція грошей, то можливі три варіанти тактичних дій щодо процентної політики.

Якщо проміжною ціллю встановлено підтримання пропозиції грошей на постійному рівні, то в даному випадку скоротиться сукупний дохід при зниженні ставки процента. У випадку утримання процентної ставки на постійному рівні центральний банк повинен знизити пропозицію грошей. При цьому сукупний дохід знизиться на величину більшу, ніж у попередньому випадку. Проміжною ціллю центрального банку може бути збільшення пропозиції грошей. Внаслідок цього може бути стримання падіння сукупного доходу як наслідок росту податків, але при цьому значно знизяться процентні ставки.

На практиці через неузгодженість практичних (проміжних) цілей монетарної, кредитної та фіскально-бюджетної політики у 1991–1993 роках мала місце гіперінфляція (понад 10256 % за 1993 рік) та катастрофічне падіння виробництва. Ціллю кредитної політики в цей період було підтримання вітчизняного товаровиробника, а, значить, і реалізація стратегічної цілі – зростання виробництва. Для цього НБУ проводив політику рефінансування комерційних банків практично через єдиний механізм – прямі кредити, що направлялися через колишні державні банки переважно до державного сектору економіки. Дешевизна цих кредитів через зниження в декілька разів дисконтної ставки в порівнянні з темпами інфляції призвела до того, що за рахунок кредиту компенсувалися будь-які витрати господарськими суб'єктами, і як наслідок – виведення капіталу із обороту. Загострювалися економічні проблеми ще й пільгово-дотаційним характером фіскально-бюджетної політики, яка була спрямована на покриття дефіциту бюджету за рахунок прямих кредитів НБУ, які на кінець 1993 року сягнули 55,2 % всієї кредитної емісії [230, с. 3]. Отже, враховуючи загальноекономічну ситуацію, яка характеризувалася лібералізацією економіки і, зокрема, цін та неузгодженістю тактичних цілей кредитної та фіскально-бюджетної політики із стратегічною ціллю грошово-кредитної політики – стабілізація національної грошової одиниці – даний період відзначився значними темпами інфляції, падінням виробництва та доходів, розбалансованістю економіки взагалі. Треба відзначити, що досягнення стратегічної

мети – стабілізації грошової одиниці, яку на сьогодні досягнуто шляхом координації складових економічної політики, автоматично не призводить до економічної стабілізації економіки в цілому. Тому акценти як у стратегічних, так і в тактичних цілях потрібно зміщувати в бік економічного зростання, яке передбачає і збільшення пропозиції грошей в економіці шляхом кредитування, і послаблення податкового "пресу" суб'єктам господарювання, і формування відповідної бюджетної політики, яка спрямована на збалансованість бюджету.

Виходячи із вищезазначеного, необхідність кредитної політики на макроекономічному рівні пов'язана:

по-перше, із кредитною підтримкою економічного зростання шляхом розподілу та перерозподілу вартості на засадах повернення та платності;

по-друге, із кредитним забезпеченням пріоритетних напрямків розвитку економіки та окремих її галузей;

по-третє, із забезпеченням за рахунок кредиту стабільності та фінансової стійкості кредитної системи;

по-четверте, із регулюванням грошової маси в обігу шляхом регулювання кредитних відносин.

У результаті того, що банки займають важливе місце в трансформаційних перетвореннях грошей в капітал (у банки залучається більшість депозитів юридичних та фізичних осіб і вони є головними кредиторами та суб'єктами платіжної системи країни), держава найбільшу увагу приділяє банківській політиці, яку здійснює через центральний банк, і особливо тій її частині, яка пов'язана із утриманням рівнів інфляції, забезпеченням ліквідності банківської системи, пропозицією грошей, вжиття заходів, які спрямовані на підвищення ефективності і прибутковості фінансового посередництва. Отже, банківська політика охоплює такі основні функції: кредитування, інвестування, залучення капіталу тощо.

Формування кредитної політики на макроекономічному рівні, провідником якої є центральний банк, залежить передусім від типу економіки та методів управління. За умов планово-централізованої економіки акцент кредитної політики робився на роль банківської системи в розподілі фондів між пріоритетними

галузями економіки, і тому кредитна політика розглядалась на макроекономічному рівні як загальнодержавна політика, яка не враховувала реальних потреб банків та їх клієнтів, отже останні не прагнули розробляти свою кредитну політику, яка повинна була бути спрямована на досягнення конкретних цілей. В міру переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки виникає необхідність у розробці ефективної кредитної політики як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях, що пояснюється наступним:

– скорочення державного втручання в економіку, фінансова лібералізація економічних процесів посилюють конкуренцію, призводять до зміни рівня цін, гостро ставлять проблему банкрутства у виробничій сфері, чим збільшують банківські ризики та нестабільність. Банкрутство одного або декількох банків призводить до значного звуження пропозиції грошей, невиконання своїх грошових зобов'язань перед клієнтами, кризи платіжної системи, економічної нестабільності в країні. Розробка і впровадження кредитної політики, яка б спрямовувалася, перш за все, на стабілізацію банківської системи, зокрема підтримання ліквідності останньої як загалом по країні, так і на рівні окремо взятого банку – чи не найголовніше завдання державної політики;

– досягнення відповідних соціально-економічних цілей при реалізації таких програм, як державна підтримка пріоритетних галузей економіки (паливно-енергетичного комплексу, аграрного сектору тощо), реструктуризація її галузей, неможливе без розробки і впровадження ефективної кредитної політики;

– одним із основних завдань банківської системи є пропозиція грошей. Враховуючи емісійну функцію кредиту, пропозиція грошей потребам економіки загалом і окремому суб'єкту господарювання зокрема повністю повинна відповідати розробленій кредитній політиці на макро- та мікроекономічному рівнях;

– покриття дефіциту державного бюджету неемісійним шляхом породжує проблеми організації ринку державних цінних паперів, на якому банкам відводиться особлива роль. На первинному фондовому ринку, де здійснюється первинне розміщення державних цінних паперів, роль агента уряду виконує центральний банк, а суб'єктами вторинного ринку серед інших юридичних і фізичних осіб

виступають комерційні банки. Ефективна кредитна політика при здійсненні фондкових операцій дає змогу, по-перше, покрити дефіцит державного бюджету без прямого кредитування, тобто на неемісійній основі, по-друге, “зв’язувати“ вільні резерви комерційних банків на вигідних для них умовах;

– необхідні значні довгострокові інвестиції для структурної перебудови економіки, дієвого механізму банкрутства, а відтак до припинення та подолання трансформаційного спаду, тобто глибокої кризи економіки. Джерелами довгострокових ресурсів виступають як внутрішні, так і зовнішні запозичення, основою для залучення яких виступає ефективна кредитна політика держави, зорієнтована на конкретні потреби;

– стратегічним напрямком для України має стати інноваційний розвиток економіки на основі новітніх технологій як основа економічного зростання, а її матеріальною основою є активізація банківського кредитування згідно науково обґрунтованої кредитної політики. Адже на сьогодні основою вітчизняної економіки залишаються застарілі технології та морально і фізично зношені основні фонди. Так, ступінь зносу основних фондів в цілому по країні перевищив 50 %, з них: в обробній промисловості та в транспорті – 60 відсотків, а в авіаційному транспорті – 70 відсотків [165, с. 43];

– банківська система, яка виконує трансформаційну та функцію створення грошей і регулювання грошової маси, потребує забезпечення своєї сталості, а відтак і сталості грошового ринку. Кредитна політика на макро- і мікроекономічному рівнях повинна забезпечувати підвищення ефективності й прибутковості та капіталізації банків як необхідної умови для забезпечення їх сталості;

– кредитні операції є найбільш дохідними активними операціями комерційних банків, разом з тим і найбільш ризиковими, тому управління процесом кредитування, вибір стратегії і тактики щодо кредитного обслуговування клієнтів надзвичайно важливі для банківської діяльності;

– ріст прибутковості банків, рівня їх капіталізації можливий тільки при обслуговуванні фінансово стійкої клієнтури. Тому для партнерської співпраці банки

повинні розробляти кредитну політику, спрямовану на обслуговування регіональної клієнтури та її потреб;

– для недопущення впливу внутрішньобанківських чинників на ризиковість кредитних операцій банки повинні розробляти кредитну політику, яка була б зрозумілою та прозорою для клієнтів із розмежуванням функціональних обов'язків і відповідальності конкретних банківських працівників в процесі кредитування.

Отже, кредитна політика на макроекономічному рівні є складовою частиною економічної політики, а тому одночасно реалізує як політичні, так і економічні цілі держави, а на мікроекономічному рівні є складовою загальної політики банку, спрямованої на ефективне його функціонування. Як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях, кредитна політика ґрунтується на об'єктивному існуванні і русі кредиту відповідно до економічних законів розвитку суспільства.

Суть кредитної політики проявляється у двоїстому її трактуванні [див. 185, с. 18]. По-перше, “політика” відноситься до надбудовчих категорій і є за своєю природою суб'єктивною, тобто залежить від волі і оцінки її людьми. Тому розробка та реалізація ефективної кредитної політики залежить від законодавчого забезпечення, яке спрямоване на її мотиваційність, тобто на необхідність, доцільність і можливість її напрямів та інструментів реалізації. Від того, наскільки кредитна політика відповідатиме мотиваційним факторам як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях, наскільки будуть враховані як загальноекономічні фактори та об'єктивні закони розвитку суспільства і внутрішньоекономічні фактори, настільки залежатимуть рівень соціально-економічного розвитку держави, її фінансовий стан загалом та фінансові можливості і перспективи зростання суб'єктів ринку зокрема. В даному контексті виправданою є позиція західних економістів, які розглядають політику як спосіб виконання послідовно зв'язаних дій, де принципи являють собою основу її визначення і спосіб її здійснення [114, т. 1, с. 60]. По-друге, кредитна політика має об'єктивну основу – рух кредиту або процес кредитування. Об'єктивність даного процесу визначає суть

кредитної політики, яка розробляється і реалізується як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях.

Виходячи з цього, кредитну політику можна трактувати як систему заходів та спрямованих дій на мотиваційність грошово-кредитного забезпечення і регулювання кредитних відносин між кредиторами та позичальниками для досягнення їх стратегічних цілей.

Дане визначення кредитної політики дає змогу:

по-перше, зрозуміти стратегічні цілі кредитної політики і на їх основі розробити ієрархічну структуру цілей;

по-друге, визначити два рівні кредитної політики згідно кінцевих цілей та шляхів їх реалізації (ієрархічна структура цілей кредитної політики) – макроекономічний або державний, провідником якої є центральний банк, та мікроекономічний – рівень комерційного банку;

по-третє, розробити конкретні інструменти досягнення стратегічних цілей через регулювання кредитним забезпеченням потреб позичальників. Адже кредитна політика, яка є за своїм призначенням суб'єктивною, характеризується певною системою заходів та дій, має цілком об'єктивний характер, в основі якого лежить рух кредиту, який пов'язаний із об'єктивними економічними законами.

Ураховуючи те, що кредитне регулювання охоплює як безпосередній вплив центрального банку на попит і пропозицію грошей, так і вплив пропозиції через кредитне забезпечення господарюючих суб'єктів на сферу виробництва, то і, відповідно, цілі кредитної політики поділяються на стратегічні (кінцеві) та проміжні.

Вищі цілі кредитної політики орієнтовані на перспективу і потребують тривалого часу, а тому для їх досягнення необхідний набір певних економічних інструментів, які б оперативно впливали на економічні процеси та надавали можливість виміру параметрів впливу. Отже, тактичні інструменти повинні бути достатньо гнучкими, оперативними та достатньо контрольованими, а тому не можуть безпосередньо впливати на кінцеві цілі. До таких інструментів кредитної політики можна віднести ті, які оперативно впливають на пропозицію банківських

кредитів як додаткових джерел грошових ресурсів суб'єктів господарської діяльності, стимулюючи при цьому економічне зростання. Світова та вітчизняна банківська практика до економічних інструментів впливу на пропозицію кредитних ресурсів відносять процентну політику та політику обов'язкового резервування. У зв'язку з тим, що кредитна політика залежить як від зовнішніх, так і від внутрішніх факторів і визначається часовими параметрами, то для досягнення кінцевих цілей на окремих етапах розвитку необхідні додаткові інструменти впливу, особливо тоді, коли традиційні неможливо використати. В даних умовах необхідно приймати додаткові завдання, реалізація яких втілюється у проміжні цілі. Останні можуть бути різними: від темпу зростання грошової маси, обсягу кредиту пріоритетним галузям, до темпу зростання номінального ВВП та індексу цін. Характерною особливістю проміжних цілей є те, що вони повинні вимірюватися, бути достатньо прогнозованими щодо впливу на кінцеві цілі та бути підконтрольні центральному банку. Проте на практиці одночасно досягти завдань, які б задовольняли встановлені проміжні цілі, досить важко. Так, центральні банки можуть управляти грошовою базою через норми обсягу обов'язкових резервів, але не можуть контролювати грошовий мультиплікатор та швидкість обігу грошей і, як наслідок, пропозицію грошей. Не маючи можливості контролювати загальний обсяг кредиту, центральні банки можуть впливати на його перерозподіл між галузями економіки, забезпечуючи при цьому зв'язок між обсягами кредиту і виробництвом, а, отже, і обсягом створюваного ВВП. Отже, особливістю тактичних цілей є те, що, по-перше, вони зазвичай не прямо впливають на кінцеві цілі, і, по-друге, їх вплив на проміжні та, відповідно, на стратегічні цілі має суперечливий характер, і тому, залежно від конкретних завдань, які стоять перед економічною політикою, визначають проміжні цілі кредитної політики, напрям дії кредитних інструментів та взаємозв'язок із грошово-кредитною і фіскально-бюджетною політикою.

Тому визначення ієрархічної структури цілей кредитної політики дає змогу конкретизувати тактичні завдання для досягнення певних результатів макроекономічної ситуації – з одного боку.

А з іншого – забезпечення організації процесу кредитування пов'язане не тільки з економічними інструментами або методами, але і з суто технічними, правовими, управлінськими, адміністративними тощо. Тому реалізація кредитної політики як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях пов'язана з механізмом регулювання, управління та раціональною організацією кредитних відносин для досягнення кінцевих цілей як окремо взятого комерційного банку, так і держави загалом. Таким механізмом реалізації кредитної політики виступає кредитний механізм.

Дане поняття не є новим для вітчизняної економічної науки, проте на сьогодні немає підстав вважати його дослідженим. Перш за все, західна економічна думка не виділяє окремо поняття кредитного механізму, проте розробляє, реалізує та аналізує специфічні дії кредитного впливу на загальноекономічний стан держави та на окремих суб'єктів економіки зокрема. По-друге, у вітчизняній економічній літературі і в економічній літературі країн СНД немає однозначного його трактування та визначення його ролі в економічній системі.

Під поняттям “механізм” в техніці традиційно розуміють спосіб функціонування певної системи, пристрій, що передає чи перетворює рух, тобто реалізує функції її окремих елементів [175, с. 179].

У механіці, в якій запозичили поняття "механізм", складовими компонентами його вважають: вхідну ланку, яка отримує рух від двигуна, вихідну ланку, яка з'єднана із робочим органом машини, і регулюючий пристрій [38, с. 802]. Порівнюючи дану структуру з кредитним механізмом, можна констатувати, що ходовим його пристроєм (двигуном) є процес кредитування, який пов'язаний із чітким дотриманням принципів та умов кредитування суб'єктами кредитних відносин. (Рис. 1.1.)

Вихідним блоком кредитного механізму є кредитне забезпечення, що знаходить своє відображення в конкретних видах позик та відсотках по них. Надання останніх пов'язане із чітким дотриманням принципів кредитування суб'єктами кредитних відносин.

Рис. 1.1. Модель кредитного механізму

Вхідною ланкою кредитного механізму виступає обсяг сформованих кредитних ресурсів та кредитного портфеля, які служать основою процесу кредитування – перерозподіл вартості на засадах повернення та платності. Регулювання процесу кредитування здійснюється відповідно до розробленої кредитної політики, і вихідною ланкою кредитного механізму є обсяг, структура кредиту як в цілому по економіці країни, так і для окремого суб’єкта ринку.

Для ринкової економіки характерними ознаками є приватна власність, а також комплекс ринкових форм, методів, найважливішим з яких є механізм ринкової конкуренції, стихійного переливу капіталів всередині галузей та між ними, регулювання цін шляхом коливання попиту та пропозиції тощо. Внаслідок неможливості та неспроможності ринкової економіки розв’язати макроекономічні проблеми, які породжені ринковими методами та формами господарювання, зростає

роль державного регулювання. Тому роль господарського механізму в цій системі зводиться до поєднання методів ринкового регулювання із державним.

Отже, розв'язання суперечностей, які породила ринкова економіка, з допомогою державного регулювання неможливе без адекватного державній політиці господарського механізму та його структурних (ієрархічних) елементів (фінансового, кредитного, податкового та інших механізмів). Господарський механізм в даному контексті є комплексом основних форм, методів і підойм використання економічних законів, розв'язання суперечностей, реалізація власності, а також розвитку людини чи узгодження економічних інтересів основних класів та соціальних груп [170, с.17-18].

Кредитний механізм є інтегральним елементом механізму господарського, який охоплює розподільчі відносини. Якщо функціонування економічної системи здійснюється на основі реалізації функцій її окремих елементів, то функціонування кредитного механізму здійснюється через реалізацію функцій кредиту як основи – базової його категорії – і здійснюється на базі двох основних методів: грошово-кредитного забезпечення та грошово-кредитного регулювання, який дозволяє об'єднати і врахувати на практиці об'єктивний характер кредиту, і суб'єктивний – кредитну політику. Кредит, як економічна категорія, через свої функції – розподільчу і емісійну, здійснює забезпечення грошовими коштами потреби економіки і як об'єктивний її елемент може повністю реалізувати свої можливості лише при умові узгодженої дії суб'єктивного фактору – розробкою та реалізацією кредитної політики. При розробці та реалізації кредитної політики слід враховувати і те, що кредит в широкому розумінні цього терміну виступає у двох видах: коли банки надають позики і коли вони самі мобілізують ресурси [191, с. 30-31]. Тому, функціонування кредитного механізму пов'язане із об'єктивним економічним змістом кредиту як важливою економічною категорією і суб'єктивною діяльністю кредитних установ і держави, які здійснюють через економічні, правові, адміністративні важелі, прийоми і методи впливу на реалізацію функцій кредиту. На противагу фінансовому забезпеченню, в основі якого лежить формування цільових грошових фондів (фінансових ресурсів) достатнього розміру відповідно до

економічних потреб, кредитне забезпечення ґрунтується на поворотній, платній та еквівалентній основі. Еквівалентність кредитного забезпечення означає, що надання кредиту пов'язане з фактичною потребою в додатковому авансуванні з обов'язковою умовою реалізації продукції та послуг як основи повернення коштів. Отже, практична реалізація розподільчої функції кредиту – це грошово-кредитне забезпечення господарських потреб суб'єктів економічних відносин.

Реалізація емісійної (антиципаційної) функції кредиту пов'язана з кредитною рестрикцією та експансією. Розширення або звуження меж кредиту базується, перш за все, на регулюванні грошової маси в обігу і пов'язане з діяльністю банківської системи як організатора грошово-кредитних відносин у суспільстві. Тому від напрямків такого регулювання, зокрема оптимальності досягнення короткострокових і стратегічних цілей, залежить, зрештою, функціонування економічної системи.

На сьогодні кредит, який володіє суттєвими стимулюючими якостями для розвитку економіки, перетворився на другорядне джерело формування потреб господарюючих суб'єктів. Не слід забувати і того історичного прикладу, який демонструє США. Американські підприємці-спекулянти і будівельники залізниць, не маючи практично ніякого капіталу, зуміли капіталізувати неосвоєні регіони в центрі країни, одержати кредит на будівництво залізниць, які пролягли пустельною місцевістю [152, с. 6]. Тому даний приклад є достатньо показовим і для сучасної вітчизняної економіки. Адже завдяки активній кредитній політиці і, відповідно, більш активному використанню кредиту можна домогтися і інвестиційної активності, і впровадження інвестиційних технологій, а також розширювати виробництво. Кредит може не тільки перерозподілятися відносно просторових (регіони, галузі, окремі виробництва), але і часових (сподіваючись сьогодні на реальну віддачу у майбутньому). Розподіляється уже створена вартість і у вигляді кредиту направляється на створення нової, якої буде достатньо для повернення кредиту і процентів за ним.

Таким чином, функціонування кредитного механізму пов'язане з практичною реалізацією функцій кредиту, які втілюються в методи грошово-кредитного забезпечення та регулювання.

Дослідження проблем функціонування кредитного механізму, його ролі в процесі переходу до ринкових відносин, вплив на процес суспільного відтворення загалом необхідно розпочати із необхідності, суті, структури і принципів та умов його дії.

Необхідність кредитного механізму обумовлена організацією і управлінням кредитного забезпечення на макро- та мікрорівнях з метою ефективного розвитку економіки країни – з одного боку, і, враховуючи практичну реалізацію емісійної функції кредиту, регулювання грошової маси – з іншого. Метою функціонування кредитного механізму є вплив через практичну реалізацію перерозподільчої, емісійної та контролюючої функцій кредиту на діяльність господарюючих суб'єктів, економіки країни у цілому, сприяючи при цьому розширеному суспільному відтворенню відповідно з дією економічних законів. Призначення його впливає із необхідності та мети його функціонування і полягає в тому, що за його участю забезпечується використання суті кредиту, реалізацією на практиці його функцій і ролі, використання різноманітних кредитних відносин, а також функцій банків в процесі кредитування. Специфічне призначення і мета кредитного механізму є необхідною і важливою умовою для розкриття його суті. Тоді ж як на функціонування кредитного механізму варто дивитись через методи грошово-кредитного забезпечення та регулювання.

Отже, по-перше, кредитний механізм, характеризує сферу використання існуючих розподільчих відносин, виступає складовою загальної системи управління економікою; по-друге, його існування обумовлене існуванням кредитних відносин, на які він зворотньо ефективно впливає. Тому кредитний механізм виступає формою реалізації кредитної політики, адже дефініція слова "форма" також означає спосіб здійснення та виявлення будь-якої дії [176, с. 665], що стосовно до кредитного механізму означає конкретні інструменти, з допомогою яких реалізується кредитна політика.

Вищезазначені міркування дозволяють зробити висновок, що суть кредитного механізму обумовлена змістом, функціями та роллю кредиту як самостійної економічної категорії, роллю та видами кредитних відносин, з одного боку, та організаційною структурою банківської системи та її функціями щодо регулювання кредитних відносин з іншого.

В умовах побудови ринкової економіки з'являються економічні дослідження, що розглядають механізм реалізації відповідних складових економічної політики – фінансової, бюджетної тощо. У них, зокрема, досить аргументовано доводиться необхідність і доцільність розгляду категорії "механізм" на противагу західній економічній науці. Проте, що стосується виділення кредитного механізму як окремої складової господарського механізму, то його розглядають або у комплексі, в складі, як правило, фінансового механізму чи грошово-кредитного, або заперечують його існування взагалі [159, 123, 161]. У даній концепції щонайменше три важливих недоліки: по-перше, видається не досить аргументованим твердження, що кредитна система є частиною фінансового ринку і відповідно кредит є складовою фінансів; по-друге, виділення окремо категорій "фінанси" та "кредит" – це не теоретичні погляди відповідних часів і надуманий підхід, а швидше різні їх механізми впливу на соціально-економічний розвиток країни; по-третє, у світовій економіці ці поняття хоч і не виділяються відокремлено, та це не означає їх відсутності як категорій, яким притаманні свої специфічні функції, а скоріше комплексний вплив кредитного, фінансового та бюджетного механізмів на реалізацію стратегічних цілей економічного розвитку; по-четверте, з точки зору правового регулювання кредитні відносини відрізняються від фінансових тим, що держава встановлює загальнообов'язкові правила кредитування, правові регулятори, завдяки яким вони утримуються у прийнятому для суспільства правовому режимі, і цим самим, створюються на основі і в рамках яких суб'єкти кредитних відносин можуть діяти [134, с. 35].

Теорія кредитного механізму за порівняно короткий проміжок часу пройшла значний шлях від постановки проблеми (у 70-х роках) до наукової розробки кола питань, які характеризують дану проблему. М.А. Пессель обґрунтував необхідність

інтегрованого підходу до механізму фінансів і кредиту, підкреслюючи при цьому, що фінансово-кредитні форми грошових відносин перебувають у єдності, тісному переплетенні, і тому при вивченні проблем фінансово-кредитного механізму не можна розглядати їх ізольовано [190, с. 21]. При цьому автор не врахував, що виходячи з особливостей грошового обігу відмінності його окремих частин визначаються цілями та завданнями окремих стадій кругообігу капіталу, які вони обслуговують. Так фінанси, завданням яких є розподіл вартості на нееквівалентній і безповоротній основі, виконують мету формування та використання грошових фондів цільового характеру. Кредит же навпаки, зумовлює необхідність перерозподілу вартості на еквівалентній, але поворотній платній основі. Варто зазначити, що подібне об'єднання категорій фінансів і кредиту та підпорядкування їх організації фінансово-кредитному механізму доцільніше з точки зору взаємозв'язку цих категорій, які виходять із спільного грошового обігу, на макроекономічному рівні. Інша група економістів відстоювала необхідність виділення кредитного механізму в якості окремого об'єкта дослідження, при цьому вказуючи на його специфічне призначення, а також мету та кінцевий результат його функціонування [24, 202].

Проте дані роботи відносяться до періоду адміністративно-командної економіки, де ролі планування відводилася центральна роль в організації економічних відносин – з одного боку, а регулювання кредитних відносин здійснювалося не економічними, а адміністративними методами – з іншого. Останні зводилися до лімітування обсягів кредитів, доведення планових їх розмірів до клієнтів і встановлення процентних ставок за кредитами. Тому функціонування кредитного механізму зводилося до суто адміністративних методів кредитного забезпечення та регулювання кредитних відносин.

Отже, кредитний механізм являє собою систему дій, організаційно-економічних прийомів, інструментів впливу, за допомогою яких реалізується роль кредиту в суспільному відтворенні, вводиться в дію процес кредитування, і регулювання його здійснюється відповідно до потреб суспільства. Доцільно підкреслити, що між поняттями “склад” та “структура” будь-якої системи існує

певна відмінність. Якщо склад кредитного механізму являє собою елементи, ланки, тобто те, з чого складається останній, то структура – існуючі між ними взаємозв'язки, взаємодії, які забезпечують збереження його основних властивостей при різних зовнішніх та внутрішніх змінах. Органічний зв'язок кредитного механізму з суспільним відтворенням дозволяє виділити його головні ланки та елементи. Однак, виходячи із вищевказаного, треба відзначити деякі методологічні основи суті кредитного механізму.

По-перше, кредитний механізм включає в себе не тільки ланки кредитного забезпечення та регулювання, але й ті управлінські суб'єкти в особі держави та її органів, які впливають через організаційно-економічні прийоми на регулювання кредитних відносин і на які законодавчо покладено функції розробки та реалізації кредитної політики. У даному контексті важливу роль в управлінні кредитним процесом відіграє організаційна структура, побудова банківської системи, з одного боку, та тип зв'язків останньої з суб'єктами підприємництва та фізичними особами, з іншого. Від того, наскільки забезпечується єдність інтересів рівноправних та рівновідповідальних суб'єктів кредитних відносин, залежить успішне функціонування кредитного механізму. І навпаки, чим менше вони відповідатимуть об'єктивним економічним інтересам банку і клієнтів, тим нижчі будуть результати функціонування кредитного механізму.

По-друге, реалізація суті кредиту в суспільному відтворенні відбувається через дію специфічних властивостей та його функцій, які надають останньому внутрішній імпульс і певну спрямованість. Остання неможлива без дії кредитного механізму, який повинен включати в себе як обов'язковий компонент процес кредитування. Реалізація кредитних операцій залежить як від об'єктивних економічних, так і суб'єктивних організаційних факторів. До економічних факторів відносять: принципи, методи, об'єкти кредитування та види позик. Суб'єктивні організаційні фактори охоплюють організацію процесу кредитування в банку.

По-третє, кредитний механізм не є статичним, а постійно розвивається, пройшовши чимало стадій від простої функціональної до складної управлінської системи. Процес його розвитку діалектичний, це означає, що управлінська система

не заперечує повністю попередні стадії розвитку, а вбирає і підпорядковує собі елементи, процеси і способи організації цих стадій. Початковий етап розвитку кредитного механізму – проста функціональна система, в якій виділяються елементи, об'єднані в процес кредитування, який і забезпечує реалізацію основної функції системи. На даному етапі кредитний механізм охоплює лише рівень процесу кредитування. Подальший його розвиток ставить досить жорсткі вимоги до стійкого функціонування системи. Тобто його дієвість залежить від конкретних економічних умов, в яких він функціонує – з одного боку, та регулятивних дій держави в особі НБУ – з іншого.

По-четверте, від взаємодії ланок та елементів кредитного механізму, ступеня їх підпорядкованості та взаємообумовленості для виконання спільної мети залежить ефективність та дієвість його функціонування.

Кредит може надаватися тільки в тому випадку, коли платіжні засоби уже створені або водяться в обіг одночасно з кредитуванням. Правда теоретично, банк може видати більше кредитів, ніж має наявних кредитних ресурсів. Проте при цьому він порушить як економічну доцільність, так і власну ліквідність, яка регулюється центральним банком. Тому на сьогодні, в залежності від підпорядкованості та відповідності між ланками кредитного механізму, стоять дві складні проблеми: обмеження впливу кредиту на інфляційні процеси та запобігання кредитних ризиків між кредитором та боржником [152, с. 6].

Центральним блоком кредитного механізму є кредитне забезпечення, що знаходить своє відображення в конкретних видах позик, їх термінах та відсотках за ними. Надання останніх пов'язане з чітким дотриманням принципів кредитування суб'єктами кредитних відносин. На підставі принципів кредитування здійснюється побудова сучасного процесу кредитування, тобто надання, використання та повернення банківських позик. Відповідно з принципами кредитування визначаються основні умови кредитування, зокрема надання банківських позик, які виступають на практиці формою реалізації принципів кредитування і, таким чином, виступають інструментами впливу на блок "кредитне забезпечення".

Надання конкретних видів позик відбувається під цілі чи об'єкти кредитування і пов'язане з методами кредитування. Ми розглядаємо методи кредитування як способи організації процесу кредитування, який базується на способах участі банківського кредиту в кругообігу коштів підприємства, тобто формою зв'язку між кругообігом капіталу і рухом позичкових коштів.

Тому методи кредитування визначають форму позичкового рахунку, порядок видачі та погашення кредиту, контроль за цільовим його використанням та засоби регулювання заборгованості. Залежно від об'єкта кредитування та методів в банківській практиці розрізняють конкретні види позик. Так, у вітчизняній практиці цільові короткострокові кредити, які надають з простих позичкових рахунків і оформляються окремою кредитною угодою за кожною позицією, називаються разовими кредитами. Окрім разових кредитів існують кредити, які пов'язані із сукупним об'єктом кредитування і за якими відкривається в банку або єдиний позичковий рахунок (контокорент), або позичковий рахунок з певним обмеженням сум кредитів за ним (кредитна лінія, овердрафт), або спеціальний позичковий рахунок, який застосовується при кредитуванні позичальника під заставу векселів (строкові кредити та кредити до запитання).

Особливим елементом кредитного механізму є плата за кредит. В умовах ринкової економіки його суть полягає в тому, що процент є платою за користування позичковим капіталом, його ціною. При цьому між кредитором і позичальником стосовно величини процента, термінів, методів його сплати виникають певні економічні відносини. Тому процент є економічною категорією. Відносини з приводу процента мають свої особливості порівняно з відносинами з приводу кредиту – якщо кредит передбачає видачу коштів позичальнику і повернення їх назад до кредитора, то сплата процента характеризує рух в один бік, в бік кредитора, і отримані кредитором проценти не повертаються. Для кредиту характерне авансування коштів, в той час як сплата процентів означає завершення кругообігу вартості. Джерелом сплати процента є додана вартість, що створюється у процесі виробництва, а його кількісним визначенням – його ставка або норма. В умовах розвинутого кредитного ринку процент за кредит наближується до такого рівня, за

якого врівноважуються бажання економічних суб'єктів інвестувати вільні кошти та їх здатність ці кошти зберігати. Як ціна товару, яка встановлюється на рівні попиту і пропозиції на нього, так само і норма процента під дією ринкових сил наближається до рівня, за якого обсяг інвестиції дорівнює обсягу заощаджень. Оскільки кредитор і позичальник можуть мінятися місцями, то відповідно міняються місцями одержувач і платник позичкового процента. Адже в одному випадку підприємство користується кредитом банку, а в іншому, коли в нього на рахунку в банку є вільні кошти, підприємство кредитує банк. Проте банки як установи, що трансформують грошові кошти як в просторі, так і в часі, здійснюють певні витрати на проведення своїх операцій, котрі покривають за рахунок власних доходів. Тому вони не можуть платити за ресурси, надані їм підприємствами, установами (залишки коштів на поточних рахунках або строкові депозити) чи іншим банкам, більше або стільки ж, як платять самі. Процентна ставка за кредитні ресурси, які сплачують банки, зазвичай нижча від ставок за кредити, які надають банки.

Класична теорія норми процента, яка знайшла своє відображення в праці Дж. Кейнса "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей", визначає його як ціну, яка виплачується на ринку за користування капіталом [128, с. 359].

Ціна кредиту або процент, який виплачують банку за надання позики, має економічно обумовлені границі, які були визначені, зокрема, в роботах О. І. Лаврушина [150, 151, 153]. Критерієм верхньої межі процентних ставок є рівень середньогалузевої рентабельності суспільного виробництва, об'єктивний критерій нижньої границі процента за кредит – суспільно необхідна норма затрат банківської системи на акумулювання та розміщення ресурсів. Найбільшу практичну цінність для банку має знання нижньої межі позичкового процента, яка дозволяє компенсувати затрати банку на здійснення активних операцій. Для її кількісного визначення використовується прийнята в міжнародній банківській практиці методика розрахунку внутрішньої вартості банківських послуг або так званої "мертвої точки" дохідності банку. Показник "мертвої точки" являє собою мінімально дохідну маржу банку, тобто такий розрив ставок за активно-пасивними

операціями, який дає можливість покрити банку необхідні видатки, але не приносить прибутку у вигляді коефіцієнта внутрішньої вартості банківських послуг:

$$K_{MT} = \frac{\sum_{i=1}^n Z_{ВП} - \sum_{j=1}^p D_p}{\sum_{j=1}^k A_k - \sum_{z=1}^L A_L}, \quad (1.1)$$

де $Z_{ВП}$ – загальні видатки банку;

D_p – інші доходи;

A_k – сума активу балансу;

A_L – сума статутного активу, який не приносять дохід.

Варто зазначити, що в умовах ринку формування ціни будь-якого товару, в тому числі і кредиту, відбувається за рахунок затрат на придбання ресурсів, виплату заробітної плати працівникам, позавиробничих затрат тощо. Розмір ціни встановлюється під час реалізації товару під впливом платоспроможного попиту на нього та його пропозиції.

Тому наступною ланкою кредитного механізму є блок важелів з мобілізації кредитних ресурсів, що відображається у конкретних видах ресурсної бази, які виступають елементами кредитного механізму: власних, залучених та запозичених ресурсах. Окрім цього елементами даного блоку необхідно вважати і терміни залучення, процентні ставки та обсяги обов'язкового резервування за ними. Тобто перерозподілятися може тільки та вартість, яка вже створена і є в наявності, на даний час є вільною – кредитні ресурси.

З ростом обороту капіталу через банківську систему, розширенням послуг, які надаються клієнтам та із загостренням міжбанківської конкуренції, банкам все частіше доводиться стикатися з проблемами управління активно-пасивними операціями. Чільне місце в даному управлінні посідають методи прогнозування і, зокрема, обсягу кредитних ресурсів та кредитного портфеля.

Прогнозування обсягу кредитних ресурсів і кредитного портфеля підпорядковані як загальнодержавним інтересам (реалізація функції кредиту), так і банківським, відповідно до його депозитно-кредитної політики. Тому прогнозування

передбачає включення таких елементів, як прогнозування обсягу кредитних ресурсів та прогнозування структури і обсягу кредитного портфеля.

Особливістю грошово-кредитного забезпечення адміністративно-командного типу економіки є плановість кредитних вкладень, з одного боку, і адміністративний тип управління кредитними відносинами між банками та клієнтами, з іншого. Це в певній мірі вплинуло на методи грошово-кредитного регулювання, яке здійснюється відповідно до планових потреб клієнтів через складання кредитних планів та доведення лімітів і контрольних цифр до господарюючих суб'єктів. Контроль у даних умовах здійснюється як за дотриманням лімітів і контрольних цифр, так і за виконанням кредитних планів.

Об'єктивний процес розвитку економіки на засадах ринкових відносин супроводжується значними змінами в управлінні кредитними ресурсами. Обґрунтоване регулювання кредитних вкладень може здійснюватися на базі глибокого наукового аналізу сучасних тенденцій їхнього розвитку, шляхом широкого використання економічних методів впливу, з одного боку, і контролем та регулюванням кредитних ризиків, з іншого.

Регулювання кредиту в країнах з розвиненими ринковими відносинами – це сукупність заходів держави, які здійснюються через банківську систему і спрямовані на зміну обсягів, структури і динаміки кредитного ринку з метою якісного впливу на стан економіки.

До традиційних методів кредитного регулювання належать:

- вплив на процентні ставки кредитного ринку через встановлені облікові ставки НБУ;
- операції банків з цінними паперами на відкритому ринку;
- формування централізованих фондів кредитної системи (обов'язкове резервування).

Застосовуючи на практиці ці методи, держава через кредитний механізм забезпечує збалансований розвиток економіки.

Проте у країнах з перехідною економікою застосовують також і методи прямого (директивного) впливу на реалізацію кредитних відносин. Серед них:

- встановлення межі кредиту, що надається уряду центральним банком;
- визначення вартості кредитних ресурсів, що направляються на пріоритетне кредитування окремих галузей економіки;
- обмеження кредитних операцій через порушення банківського законодавства.

Отже, слід зазначити, що застосування конкретних інструментів регулювання кредитних відносин залежить від розвиненості ринкових відносин та кредитної системи, загальнодержавного стану економіки, ступеня вирішення проблем фіскальної та бюджетної політики, історичних традицій щодо їх використання в державі тощо.

Метою кредитного регулювання на мікроекономічному рівні є забезпечення оптимального співвідношення між ліквідністю та дохідністю конкретного комерційного банку при мінімальній ризиковості кредитної операції. Для цього комерційні банки регулюють обсяг та строки кредиту в залежності від кредитоспроможності позичальника, розмір процентних ставок відносно ризиковості кредитного проекту, участь кредиту (одноразове надання чи постійно діюча основа) у формуванні затрат, виходячи із особливостей кругообороту капіталу боржника.

Економічними показниками, з допомогою яких можна визначити напрями кредитної політики на макrorівні, можуть бути: національний дохід, індекси цін та інфляції, рівень безробіття, стан платіжного балансу в країні. Далі на основі математичного моделювання розробляються альтернативні варіанти, з яких вибирають оптимальний. Згідно з ним визначають конкретні завдання НБУ для підтримки певного рівня процентних ставок за кредит та пріоритетні сфери кредитування.

За умов ринку найвідомішою і традиційною формою державного контролю банківських ризиків є кількісне регулювання капіталу або власних коштів банку. Захисна функція капіталу полягає не тільки у можливості виплати компенсації вкладникам у разі ліквідації банку, але й у збереженні платоспроможності шляхом утворення резерву активів, що дає змогу банку функціонувати, незважаючи на

загрозу збитків. Основними причинами державного регулювання банківського капіталу є підтримка суспільної довіри до банків, а також обмеження витрат уряду, пов'язаних зі страхуванням депозитів.

Досить поширеним є державне регулювання максимального розміру ризику на одного позичальника, що запобігає надмірній орієнтації банку при проведенні ним кредитних та забалансових операцій на одного великого позичальника. Наприклад, у США обсяг кредитів одному клієнту або групі клієнтів, пов'язаних інвестиційно-засновницькими відносинами, не повинен перевищувати 10% суми власних коштів банку.

В Україні максимальний розмір ризику на одного контрагента не повинен перевищувати 25% капіталу банку. Сума позичок всіх зобов'язань одному клієнту та всіх позабалансових зобов'язань на його користь, що перевищує 10% розміру регулятивного капіталу, вважається великим кредитом. Сума всіх великих кредитів не повинна перевищувати розмір регулятивного капіталу банку більше, як у 8 разів [9, с. 33–35].

Контроль, як елемент кредитного механізму на мікроекономічному рівні, полягає в дотриманні принципів та умов кредитування між суб'єктами кредитних відносин. У процесі кредитування банки здійснюють попередній, поточний та подальший контроль за дотриманням кредитної дисципліни. При попередньому контролі банки аналізують кредитоспроможність потенційних боржників та здійснюють оцінку заходів та проектів, які кредитуються. Поточний контроль передбачає аналіз та нагляд за правильним і цільовим використанням кредиту. Контроль за своєчасністю і повнотою надходження коштів в рахунок погашення боргу за позикою і процентів за користування нею є складовою слідуючого контролю. Тому в процесі кредитування постійно проводиться робота оперативного та традиційного аналізу кредитоспроможності і фінансових результатів роботи клієнтів, а за необхідності проводяться зустрічі, переговори з клієнтом, уточнюються умови та строки кредитування.

1.2. Основні засади функціонування кредитного механізму

Важливими умовами успішної реалізації кредитної політики є дотримання конкретних засад функціонування кредитного механізму як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях.

Згідно з цілями кредитної політики, дотримання засад функціонування кредитного механізму передбачає досягнення кінцевої мети як в масштабі всього народного господарства, так і конкретного банку, з одного боку, і конкретних цілей для суб'єкта кредитних відносин, з іншого. До таких принципів треба віднести:

- законодавче регламентування кредитних відносин;
- доцільність та обґрунтованість кредитного забезпечення;
- забезпеченість кредитними ресурсами;
- взаємозв'язок та взаємообумовленість ланок і елементів кредитного механізму;
- дотримання кредитної дисципліни суб'єктами кредитних відносин;
- адекватність функціонування кредитного механізму розробленій кредитній політиці.

Законодавче регламентування кредитних відносин передбачає створення та забезпечення процесу кредитування відповідними законодавчими актами, які б регулювали даний процес, тобто дали відповіді на питання:

- хто реалізує дані відносини?
- хто є їх суб'єктами?
- який тип зв'язків між суб'єктами?
- на основі чого організовується сам процес кредитування?
- як регулюються дані відносини у випадку порушень в процесі кредитування?

Згідно із Законом України "Про Національний банк України" та Законом України "Про банки і банківську діяльність" на мікроекономічному рівні реалізацією кредитних відносин здійснює НБУ, який виступає кредитором останньої

інстанції для банків, а на мікроекономічному – відповідно комерційні банки, функцією яких є розміщення залучених коштів від свого імені та на власний ризик.

Тому початковим, відправним пунктом функціонування кредитного механізму є створення законодавчої бази для встановлення кредитних відносин, реалізація котрих залежить від законодавчого регламентування структури банківської системи як кредитора та правочинності й економічної незалежності підприємств, організацій, фізичних осіб як боржників.

Особливості організаційної структури банківської системи мають відповідний вплив на функціонування кредитного механізму та його структуру. Однорівневий тип організації банківської системи притаманний тим системам, у яких внаслідок раннього етапу розвитку банківської системи центральний банк ще не створений, чи системам, у яких функціонує тільки центральний банк. У даному випадку йдеться про банківські системи адміністративно-командного типу управління економікою, де всі кредитні (банківські) установи підпорядковані ієрархічному рівневі й виконують аналогічні функції щодо розрахунково-кредитного обслуговування клієнтури, що закріплені за ними, чітко розробленими інструктивними матеріалами. Такий тип організації банківської системи відображає адміністративно-командний характер функціонування економіки. В умовах же функціонування ринкової економіки кредитна система є елементом останньої і тип її організації повинен бути лише дворівневий.

Щоправда, в економічній літературі деякі автори інколи висловлюються про виділення третього і навіть четвертого рівня кредитної системи. В основі таких тверджень лежать виділення в окремі рівні державних банків, спеціалізованих, а в деяких випадках навіть спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів (пенсійний фонд, страхові компанії тощо) [110, с. 9]. Однак з точки зору особливостей вертикально-горизонтальних зв'язків і їх впливу на характер кредитних відносин та процес кредитування така класифікація не має практичного значення. Вона, очевидно, має значення з точки зору управління кредитною системою, а не функціонуванню кредитного механізму, основною ланкою якого є процес кредитування.

Горизонтально-вертикальні зв'язки в організаційній структурі банківської системи означають: по-перше, що всі комерційні банки, незалежно від форм їх власності і спеціалізації, підзвітні регіональним відділенням (управлінням) центральних банків; по-друге, "горизонталь" представляють комерційні банки та їх відділення і філії, які підпорядковані та підзвітні своїм правлінням та дирекціям, "вертикаль" же представлена регіональними управліннями центрального банку; по-третє, взаємозв'язок між горизонтальними та вертикальними напрямками здійснюється відповідно до базових функцій центрального банку, який виступає свого роду "банком банків", тобто координує діяльність кредитної системи загалом, відповідно до розроблених напрямів грошово-кредитної політики; по-четверте, координація та регулювання діяльності "горизонталі" здійснюється центральними банками на підставі доведення нормативних та оціночних показників, а також економічними методами, суть яких полягає переважно в регулюванні грошової маси.

Реальний вплив центрального банку на банківську діяльність фактично обмежується втручанням останнього у випадку надзвичайних обставин. У зв'язку з цим західні банкіри вважають, що центральний банк не є "центральношим", ніж правління комерційного банку. Різниця полягає в тому, що на основі макроекономічного підходу центральний банк повинен вбачати рівновагу або нерівновагу товарно-грошової маси, стабільність або нестабільність валюти, вплив адекватного або неадекватного випуску грошей в обіг на економічний ріст, а комерційні банки вирішують проблеми мікроекономічного характеру – що і як виробляти, де і скільки інвестувати, які галузі та сектори економіки розвивати, які навпаки і т.д. Отже, регулююча роль центрального банку виявляється в захисті комерційних банків і їх клієнтів від різного роду ризиків: ліквідності, кредитного і системного [48, с. 8]. Важливо відмітити, що первинними в економіці є комерційні, а не центральні банки, аналогічно первинним виробникам – підприємства, а не міністерства, які ними управляють.

Таким чином, якщо йдеться про кредитну систему як елемент цивілізованої ринкової економіки, то вона повинна бути лише дворівневою, і нижній (горизонтальний) рівень може складатися з двох, трьох частин, кожна з яких у свою

чергу має власну складну структуру. Тільки дворівнева банківська структура відповідає проведенню ринкових перетворень і здатна забезпечити повноцінне комплексне обслуговування господарського обороту.

Отже, перехід до ринку дозволяє перейти від вертикально-залежних адміністративних зв'язків в економіці до горизонтальних, що створює умови для впровадження дійсних договірних відносин, тому що і підприємства, і банки перестають бути виконавцями директивної волі вищестоячих органів управління і перетворюються у виразників власних інтересів, які базуються на майновій самостійності і відповідальності, адже в кредитних договорах, окрім прав і зобов'язань кредиторів та позичальників, передбачено і відповідальність сторін за порушення їх умов.

Вибір клієнтів банком для кредитування підпорядкований загальноорозробленій кредитній політиці, яка виражається в розробці та впровадженні стратегії й тактики надання кредиту, враховуючи економічну ситуацію в країні, з одного боку, та фінансовим становищем окремо взятого клієнта, з іншого. Для господарських суб'єктів вибір банку в якості кредитора обумовлений сумою, термінами, ціною та умовами кредитування.

Інтереси учасників кредитних відносин на перший погляд не збігаються. Для банків – це отримання процентів за надання кредитних ресурсів і, зазвичай, в максимально допустимих межах, відповідно для клієнтів – продуктивне використання цих ресурсів для забезпечення комерційної діяльності, тобто отримання прибутку. Спільність інтересів цих суб'єктів досягається на основі конкурентного середовища, рівноправності і взаємної відповідальності між собою. Банки, встановлюючи проценти за позикою, виходять з того, що розмір плати повинен бути більшим, ніж сплачені проценти за придбані ресурси, а верхню межу встановлюють відповідно до попиту та пропозиції на ринку капіталів. Для клієнтів основною умовою сплати боргу та процентів за ним є конкурентоспроможність продукції, яку можна реалізувати з прибутком, необхідним для забезпечення внутрішньої потреби підприємства та сплати обов'язкових платежів і податків. Формою реалізації спільності інтересів в кредитних відносинах є укладення кредитних угод, тобто початок процесу кредитування.

Особливістю договірних відносин в процесі кредитування є те, що вони: по-перше, виникають між суб'єктами, які виступають як юридично самостійні особи, по-друге, забезпечують майнову відповідальність один перед одним, по-третє, виникають між суб'єктами, які виявляють взаємний економічний інтерес. Отже, кредитний договір, будучи складовим елементом ланки “процес кредитування”, є правовою характеристикою обґрунтованості та доцільності кредитних відносин. Застосування кредитних угод в народному господарстві було передбачене ще у першому нормативному документі Держбанку СРСР з кредитування в 1921 році. Проте, починаючи з 1931 року, з переходом до централізованої системи управління народним господарством, відповідно, і кредитними відносинами, останні перестали оформлятися спеціальними договорами. В даних умовах надання кредиту відбувалося за чіткою регламентацією, яка охоплювала деталізацію об'єктів кредиту, терміни кредитування, фіксовану плату за кредит, суб'єкти, види тощо. У зв'язку з цим оформлення кредитних угод мало би формальний характер, оскільки Держбанк СРСР і його установи на місцях виступали як органи державного контролю і управління та були наділені всіма правами, а обов'язки залишалися за господарськими органами. Починаючи з 1988 року банківська система колишнього СРСР повернулася до практики укладення кредитних угод. Причиною цього був перехід всіх галузей народного господарства, як і самої банківської системи, на повний господарський розрахунок і самофінансування. Хоча кредитні угоди стали формою поглиблення диференціації кредитних відносин банку з клієнтами, засобом впливу на ефективніше використання кредиту, на підвищення загальної платіжної та кредитної дисципліни боржників, на встановлення і розвиток партнерських відносин з ними, проте вони не є правовими документами, які б забезпечували поєднання інтересів банків і клієнтів. Це пояснюється тим, що кредитні угоди, по-перше, включали в себе тільки економічні зобов'язання сторін, по-друге, були в основному стереотипними, чітко розписаними, і тому не могли враховувати сповна специфіки боржників, і, по-третє, згідно з угодами кредит надавався в межах спільно розрахованих планових розмірів, які на практиці не завжди виконувались, і банки не несли жодної відповідальності за відмову у наданні кредитів. Таким чином, перехід від адміністративних вертикально-залежних зв'язків в економіці до горизонтальних

дає підставу розглядати кредитні угоди як вираження й узгодження взаємних інтересів банків і клієнтів.

Важливою засадою функціонування кредитного механізму є обґрунтування доцільності кредитного забезпечення, яке виникає із врахування реалій економічного життя, суб'єктивних факторів, які її визначають, і дозволяють якнайповніше виражати інтереси держави, банку, його персоналу та клієнтів. Тільки науково обґрунтовані кредитні відносини та шляхи їх реалізації якнайповніше відповідають цілям кредитної політики держави та окремого комерційного банку.

Суть даної засади полягає також в тому, що в основі функціонування кредитного механізму лежать об'єктивні економічні інтереси учасників кредитних відносин, кредитора, з одного боку, й боржника, з іншого, як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях, а, отже, для його успішного функціонування необхідне забезпечення єдності цих інтересів. І навпаки, чим менше вони відповідатимуть об'єктивним економічним інтересам кредитора і позичальника, тим нижчими будуть результати функціонування кредитного механізму.

На макроекономічному рівні дотримання даної засади означає: з одного боку, регулювання кредитних відносин відповідно до цілей кредитної політики, а з іншого – кредитної підтримки пріоритетних галузей економіки. НБУ, розробляючи щорічно основні засади грошово-кредитної політики, які ґрунтуються на основних параметрах економічного та соціального розвитку України, встановлює наступні методи і засоби регулювання кредитних відносин:

- регулювання норм обов'язкових резервів;
- процентну політику;
- рефінансування комерційних банків;
- операції з цінними паперами;
- емісію власних боргових зобов'язань.

Застосування того чи іншого інструмента регулювання кредитного ринку (реалізація кредитної політики) залежить від історичних традицій в державі, розвиненості ринкових відносин, стану розвитку економіки та банківської системи, взаємозв'язку кредитної, бюджетної та фіскальної політики. Тому, за наявності проблем структурної перебудови економіки, фіскального характеру та цінового

ринку в Україні найчастіше використовуються методи обов'язкового резервування та процентної політики. Що стосується останнього, то, з одного боку, – важко встановити рівень облікової ставки, позаяк на нього впливають багато чинників, динаміку яких не завжди можливо врахувати, з іншого, – за допомогою даного показника складно впливати на рівень процентних ставок за кредитами комерційних банків. Це, передусім, пов'язано з ризиковістю кредитних операцій та законодавчою неприв'язаністю облікової ставки до рівня процентних ставок. Тому рівень облікової ставки стає скоріше орієнтиром для процентних ставок комерційних банків, аніж регулюючим інструментом. У світовій практиці рівень облікової ставки визначають за "правилом Тейлора", яке враховує два найважливіших чинника – рівень інфляції та темпи змін валового внутрішнього продукту: [118, с. 16]

$$C_p = C_b + 1,5P - 0,5T, \quad (1.2)$$

де C_p – розрахунковий рівень облікової ставки;

C_b – базовий рівень облікової ставки;

P – рівень інфляції;

T – темпи скорочення ВВП.

З поглибленням ринкових відносин обнадійливим, з точки зору регулювання кредитних відносин, є застосування НБУ депозитних сертифікатів, поєднання різних видів кредитів у рефінансуванні комерційних банків, вдосконалення ринку облігацій внутрішньої державної позики.

При кредитній підтримці пріоритетних галузей економіки чи структурній перебудові (проміжні цілі кредитної політики) держава в особі НБУ повинна розробити комплекс заходів щодо економічної зацікавленості кредиторів (комерційних банків) як провідників даної політики. Це, перш за все, проявляється у відшкодуванні певної частини процентної ставки при пільговому кредитуванні цих галузей чи її бюджетному покритті тощо. Тобто, йдеться про забезпечення економічних інтересів кредиторів, комерційних банків в процесі пільгового кредитування і позичальників, які одержують позички відповідно під нижчий, аніж склався на кредитному ринку, процент.

Отже, доцільно відмітити, що в міру переходу економіки на ринкові відносини відновлюється істинна суть кредиту. Кредит стає вираженням поверненості руху вартості, тобто припиняється безповоротне фінансування видатків бюджету, надання кредитів збитковим господарствам, а також на цілі, які не відповідають внутрішній природі кредиту і принципам комерційної діяльності. На відновлення істинного призначення кредиту великий вплив мають зміни, які відбуваються в банківській системі, і створення у зв'язку з цим кредитного ринку, де пропозиція кредиту приходить від вільних, економічно самостійних, рівних між собою в правах акціонерних (приватних, пайових) комерційних банків.

Отже, характер договірних відносин між банками та клієнтами є правовою основою процесу кредитування, функціонування якого забезпечується наявністю кредитних ресурсів, з одного боку, та продуктивним використанням позичкових коштів і умовами їх повернення, з іншого.

Надання позик в міру наявних кредитних ресурсів є чи не найважливішою ланкою в процесі кредитування. Вона пов'язана з економічною суттю комерційних банків, що виражаються однією з найважливіших його функцій – посередництвом у кредиті. В умовах розвитку адміністративно-командної економіки формування та розподіл кредитних ресурсів хоча і здійснюється кожним окремим банком, проте проводиться в рамках єдиного позичкового фонду всієї країни Держбанком СРСР. Акумуляуючи через низові банківські установи вільні кошти юридичних та фізичних осіб, він здійснював їх плановий розподіл шляхом встановлення лімітів заборгованості за короткостроковими та довгостроковими позиками.

Перехід економіки на ринкові умови господарювання, зміна організаційної структури банківської системи зумовили нові підходи до формування банківських ресурсів. На сьогодні забезпечення активних операцій банків повністю покладено на власні, залучені й позичені кошти. Тому їх прогнозування та взаємозв'язок відіграють чи не найбільшу роль в практичній діяльності банку. Адже реалізація стратегії і тактики банківської діяльності пов'язана перш за все з отриманням максимального прибутку. Ці параметри продиктовані міжбанківською конкуренцією, яка в умовах ринку є рушійною силою розвитку банківської системи взагалі і окремо взятого комерційного банку зокрема. Крім цього, розвиток

повноцінного ринку капіталів передбачає регулювання та маневрування кредитними ресурсами в кредитній системі як шляхом встановлення обсягу обов'язкового резервування, так і шляхом продажу останніх один одному. Однак таке маневрування та регулювання базується на суто комерційній основі.

Таким чином, тип кредитних відносин зумовлює організацію роботи з формування кредитних ресурсів, їх прогнозування та розробки стратегії і тактики безпосереднього процесу кредитування.

Проте ефективне функціонування кредитного механізму, а, значить, і адекватний обсяг депозитного та кредитного портфеля, в певній мірі визначають і кредитні відносини між банком та клієнтами. Даний зв'язок виявляється настільки, наскільки банк визначає, яких клієнтів обслуговуватиме (залежно від форм власності, обсягу їх обігу, належності до галузевої структури тощо), які види позик надаватиме і, відповідно, з яких джерел надаватиметься та погашатиметься кредит. Отже, залежно від виробленої стратегії і тактики депозитної та кредитної політики і відповідно до її реалізації будуть встановлюватися кредитні відносини, основою яких виступає процес кредитування.

Однак на сьогодні порушується адекватність між обсягом депозитів та обсягом кредитів для банків із значною мережею філій та особливо дрібних за розміром капіталу, що призводить до розпорошення фінансових потоків в державі, перерозподілу ресурсів із регіонів у фінансовий центр, нестабільності кредитної підтримки регіональних суб'єктів господарювання. Крім того, відкриття нових філій в регіонах і загострення міжбанківської конкуренції створюють умови, коли впливові посадові особи перерозподіляють клієнтуру силовими методами між банками, що породжує нестабільність у взаємовідносинах із клієнтами, в т.ч. і кредитуванні.

Дотримання кредитної дисципліни суб'єктами кредитних відносин пов'язане із дотриманням принципів та умов кредитування як з боку кредитора, так і з боку боржників. Виступаючи базовою ланкою кредитного механізму, процес кредитування сприяє розв'язанню триєдиного завдання: стимулювання розвитку підприємств-позичальників; сприяння зміцненню грошового обігу в державі і

забезпечення безперервної циркуляції позичкового фонду, досягаючи при цьому практичної реалізації перерозподільчої функції кредиту.

Методологічною основою кредитування як процесу реалізації кредитних відносин є принципи кредитування. Вони визначаються природою, роллю та функціями кредиту, з однієї сторони, змістом і типом економічних відносин, суспільними умовами, в яких вони реалізуються, з іншої. Через принципи та умови кредитування окреслюється коло відносин, пов'язаних із практичною реалізацією функцій кредиту. Формами ж реалізації виступають об'єкти та методи кредитування, види кредитів, способи їх надання та цільове використання і погашення.

Принципи кредитування, будучи основними правилами кредитування, безпосередньо впливають і обумовлюють всі інші елементи процесу кредитування (рис. 1.2).

Строковість повернення позики виступає граничним терміном знаходження позичкових коштів в обороті позичальника і залежить, перш за все, від обороту об'єкта, під який дана позика надається. Тобто виражає ту межу, за якою кількісні зміни (сума позики) в часі (тривалість кругообігу) переходять в якісні (виробництво і реалізація готової продукції). Враховуючи особливості індивідуального кругообігу капіталу на окремо взятому підприємстві і спосіб участі кредиту в ньому, визначають методи кредитування і види кредитів, які доцільно надати позичальнику. В умовах переходу від пооб'єктного кредитування до посуб'єктного, реалізація даного принципу безпосередньо пов'язана з виконанням важливої умови кредитування – платоспроможності клієнта і особливо її перспективи, які пов'язані із прогнозом грошових потоків.

Тому строковість повернення кредиту не пов'язана з кругообігом певного об'єкта, а із закінченням кругообігу капіталу взагалі і, особливо, його тривалістю та цільовим використанням позичкових коштів. Аналіз практичної діяльності комерційних банків в галузі надання кредитів свідчить, що реалізація зазначеного принципу пов'язана як із проблемами загального стану економіки, так і з внутрішніми проблемами позичальників, що зумовлює порушення терміну повернення позики і зростання сумнівної та безнадійної заборгованості. Тому з

принципом строковості повернення кредиту тісно пов'язані принципи цільового використання, забезпеченості та диференційованості кредитування. Вид того чи іншого забезпечення визначає як вид кредиту, так і термін, на який він буде наданий. Без забезпечення кредит може надаватися лише в тих випадках, коли джерело погашення позики високоліквідне. В інших випадках при виборі того чи іншого виду забезпечення по кожній окремій кредитній угоді необхідно підходити диференційовано, залежно від економічного та юридичного аналізу операції, що кредитується. Диференційованість підходу до кредитування пов'язана із багатьма факторами, але основне місце займає кредитоспроможність позичальника і можливість його вчасно, згідно з кредитним договором, повернути позику, тобто її цілеспрямовано використати. У випадку нецільового використання або несвоєчасного повернення позики банк застосовує штрафні санкції, які полягають в підвищенні ставки позичкового процента або достроковому стягненні залишку заборгованості. Платність кредиту має стимулюючий вплив на комерційний розрахунок підприємств, примушуючи їх встановлювати оптимальне співвідношення між власними і позиченими коштами та ефективно використовувати останні. З іншого боку, платність кредиту забезпечує банку покриття його витрат і є однією з основних складових прибутку. Підвищення ризику надання позики та порушення термінів її повернення прямо пов'язане зі збільшенням ставки процента як методу страхування від ризику неповернення. Отже, всі принципи кредитування взаємозв'язані між собою і, певним чином, визначають і організують елементи процесу кредитування. Якщо принципи кредитування визначають організацію кредитних відносин, то умови кредитування створюють можливість для їх встановлення і реалізації, адже умова – це необхідна обставина, яка робить можливим здійснення (реалізацію) чого-небудь [176, с. 617]. Тому на сучасному етапі розвитку кредитного механізму кожен окремо взятий банк сам визначає оптимальні для себе умови кредитування, які випливають із особливостей його спеціалізації (універсалізації), загальноекономічного стану в державі і його клієнтів. При цьому головними критеріями у виборі специфічних умов кредитування є орієнтація на отримання прибутку банківськими установами, з одного боку, і ефективне використання, окупність і гарантії повернення їх клієнтам, з іншого.

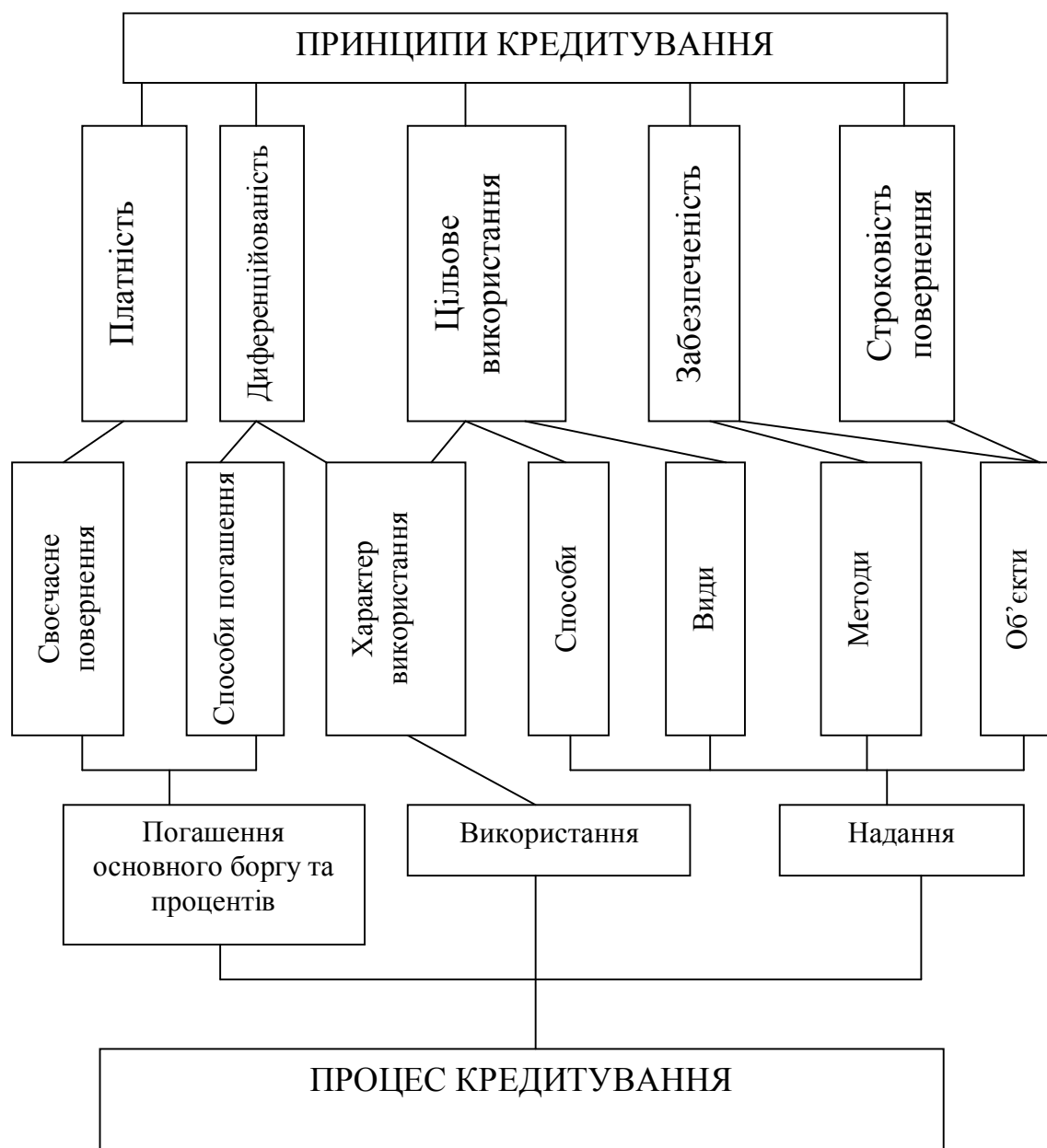

Рис. 1.2. Зв'язок принципів кредитування із елементами процесу кредитування

Важливою засадою функціонування кредитного механізму є здійснення банками кредитних операцій лише за умови суворого дотримання позичальниками кредитної дисципліни, тобто всіх правил кредитування і зобов'язань, що визначаються положенням кредитного договору: ефективного використання позичених коштів, забезпечення своєчасного погашення отриманих кредитів, систематичне надання банку належної інформації, що дозволяє контролювати використання виданих позик. Не допускається кредитування підприємств, що мають неліквідний баланс, використовують позики банку для покриття тривалих фінансових проривів, безгосподарності і збитків [10, с. 21].

Недотримання на практиці принципів та умов кредитування суб'єктами кредитних відносин призводить до порушення кредитного процесу, що виражається у несвоєчасності повернення позик і рості питомої ваги сумнівних і безнадійних позик в кредитному портфелі окремого комерційного банку.

На рівні держави недотримання принципів та умов кредитування означає втрату ліквідності банківською системою, зниження прибутковості та фінансової стійкості, а, отже, невиконання проміжних цілей кредитної політики. Важливість дотримання дисципліни у сфері кредитування економіки пов'язана з впливом кредиту на зростання грошової маси, і тому контроль за своєчасністю повернення позик набуває першочергового значення.

Принцип взаємозв'язку та взаємообумовленості блоків, ланок та елементів кредитного механізму передбачає таке взаємовідношення складу кредитного механізму, яке, з одного боку, передбачає зв'язок між структурними елементами з обох боків, та виявляється у причинно-наслідковому характері їх і взаємними умовами функціонування, з іншого. Розробляючи цілі та засоби і методи кредитної політики, держава в особі НБУ впливає на формування ресурсної бази через процентні ставки, обсяг та структуру її і, відповідно, на сам процес кредитування. На макроекономічному рівні характер та напрями кредитної політики визначають і конкретні методи рефінансування комерційних банків. Регулюючи обсяг та структуру грошової маси і забезпечуючи стабільність грошової одиниці, НБУ таким чином у зворотному порядку (процес кредитування – ресурсна база) забезпечує зв'язок між ланками процесу кредитування та формування ресурсної бази та кредитного портфеля шляхом застосування конкретних методів рефінансування та видів кредитів комерційним банкам. Взаємообумовленість структурних елементів кредитного механізму на макроекономічному рівні проявляється у взаємозв'язку та взаємовпливі напрямів кредитної політики через відповідні методи та засоби впливу на ресурсну базу комбанків, види та методи рефінансування їх та відповідного перерозподілу ресурсів між валютними, фондovими та кредитними складовими в процесі регулювання обсягу та структури грошової маси, забезпечуючи при цьому стабільність грошової одиниці та фінансову стійкість банківської системи.

На мікроекономічному рівні взаємозв'язок та взаємообумовленість між елементами кредитного механізму відбувається через формування кредитного портфеля комерційними банками відповідно до розробленої кредитної політики та можливостей його забезпечення ресурсною базою з огляду на фінансову стійкість, платоспроможність та надійність банку. І навпаки, сформована ресурсна база передбачає її прибуткове розміщення, позаяк метою банківської діяльності є отримання прибутку. Забезпечуючи привабливість залучення ресурсів на тлі економічної нестабільності суб'єктів господарювання, банки змушені піднімати процентні ставки за депозитами, розробляючи нові їх види, регулювати суми залучення. В свою чергу це значно впливає на терміни, суми та відсоткові ставки за кредитами, роблячи їх дорожчими, короткотерміновими та лімітованими по відношенню до конкретних клієнтів. Більше того, ризиковість кредитних операцій, що пов'язана із неповерненістю позик, також згубно впливає на параметри кредитування. Тому регулятивний вплив, який обумовлює оптимальність депозитно-кредитних операцій, полягає, з одного боку, в дотриманні обов'язкових нормативів діяльності банку в розрізі ліквідності, платоспроможності та ризиковості, а з іншого – передбачає контроль за процесом кредитування щодо конкретних позичальників. Вплив загальноекономічних та внутрібанківських факторів на депозитно-кредитні операції обумовлює контроль за ними та регулятивні дії щодо відповідності їх елементів.

Отже, єдність елементів кредитного механізму визначається змістом функцій кредиту. Характерною особливістю кредитного механізму є взаємозв'язок його елементів і їх взаємообумовленість. Це означає, що особливості одного з елементів висувають певні вимоги до організації інших елементів. Об'єктивною основою кредитного механізму є сутність кредиту, а економічною базою кредитного механізму виступає матеріальний процес виробництва і обігу, особливості якого виявляються в кругообігу капіталу, його структурі, джерелах формування затрат та способі ведення господарства. Якщо об'єктивна основа визначає особливості виявлення цього зв'язку, а кредитні відносини є однією зі сторін економічних відносин, то зміна історичного типу економічних відносин не може не вплинути на

зміст кредитних відносин і кредитного механізму, адекватність якого кредитній політиці залежить від дотримання принципів та умов його функціонування.

Взаємозв'язок та взаємообумовленість ланок і елементів кредитного механізму полягає в тому, що функціонування кожної окремої ланки та елемента зумовлює особливості дії іншого, а взаємний вплив всіх елементів характеризує тип та особливості дії кредитного механізму на тому чи іншому етапі розвитку економіки країни.

Перехід від однорівневого типу банківської системи до дворівневого зумовив виникнення договірних кредитних відносин. Останні посприяли зміні підходів до формування депозитно-кредитного портфеля згідно з розробленою кредитною політикою, яка, зрештою, визначає і особливості безпосереднього кредитування клієнтів.

На наш погляд, за наявності між клієнтом і банком постійних кредитних відносин, кредитний договір між ними повинен бути єдиним, тобто укладатися одночасно по основній поточній діяльності та інвестиційній. Такий висновок випливає з вивчення циклів розвитку підприємства, а також з особливості індивідуальних кругообігів капіталу, які вимагають залучення неоднакових за величиною і строками позичкових коштів, що характеризуються різним ступенем ефективності їх використання. Такі умови організації кредитних відносин для банку означають: по-перше, право вибору клієнтів згідно своєї стратегії розвитку і розробленої кредитної політики; по-друге, наперед налаштувати механізм кредитування на відповідну даному періоду часу форму інтенсифікації виробництва кожного конкретного підприємства і, як наслідок, можливість стати його надійним партнером; по-третє, вибір стратегічного партнера здійснюється на підставі його кредитоспроможності, під якою варто розуміти наявність у підприємства передумов для одержання кредиту, ефективність його використання, а також готовність і здатність своєчасно його повернути.

На рівні окремого комерційного банку контроль за дотриманням кредитної дисципліни зводиться до мінімізації кредитного ризику. Тобто ризику неповернення

позики. Тому в процесі кредитування банки здійснюють постійний контроль за дотриманням позичальниками кредитної дисципліни.

Отже, питання контролю за кредитними процесами є чи не найголовнішим, виходячи із економічної стратегії держави, особливо в перехідний до ринку період.

Основним призначенням принципу адекватності функціонування кредитного механізму є забезпечення впорядкованого і стабільного функціонування останнього згідно його цілі та програми розвитку. Важливим питанням власне процесу регулювання є оцінка відповідності кредитування напрямам регулюючого впливу. У кібернетиці для системи будь-якого типу, в тому числі і соціально-економічного, до яких відноситься і кредитний механізм, застосовують два методи регулювання: за відхиленням фактичного значення регульованих величин від їх регламентованих (прогнозованих значень) і компенсаційне регулювання [217, с. 465].

Регулювання за відхиленням полягає в тому, що фактичне значення регульованих параметрів порівнюють із заданими або прогнозованими і за їх результатами розробляють систему регулюючого впливу. Компенсаційне ж регулювання ґрунтується на недопустимості досягнення параметрами критичних значень, і тому управлінські регулюючі дії зводяться переважно до застосування штрафних санкцій.

На макроекономічному рівні для регулювання сфери застосування банківського кредиту застосовуються обидва методи. Для регулювання грошової маси в обігу застосовують економічні методи впливу, дія яких базується на принципах регулювання за відхиленнями. За співвідношеннями макроекономічних показників і обсягу грошової маси здійснюється регулюючий вплив на обмеження пропозиції грошей в обігу, а, значить, і обсягу кредитних ресурсів.

З метою прямого впливу на обсяг грошової маси держава в особі її органів і, зокрема, НБУ, встановлює оціночні показники діяльності комерційних банків. Згідно з інструктивними документами комерційним банкам регламентують показники, які безпосередньо впливають на масштаби кредитування. Невиконання цих показників призводить до застосування штрафних санкцій зі сторони НБУ [8, розділ X].

На мікрорівні процес регулювання здійснюється безпосередньо через контроль в процесі кредитування та розробку системи регульованого впливу для конкретної господарської ситуації і фінансового стану боржника зокрема, так і для кредитного портфеля загалом. Якщо регулювання за відхиленням здійснюється для кожного окремого випадку кредитування на основі наявних відхилень від розроблених параметрів, то компенсаційне регулювання застосовується до клієнтів за невиконання ними або досягнення критичних параметрів, які обумовлені в кредитній угоді, і результатом такого регулювання може бути застосування різних кредитних санкцій або ненадання позик.

Таким чином, регулювання кредитного процесу впливає як на процес грошово-кредитного забезпечення, так і на кредитні відносини, де основну роль відіграє банківська система як орган формування пропозиції грошей.

Дотримання принципів функціонування кредитного механізму в певній мірі визначає напрям його вдосконалення, тобто адекватність природі кредиту, який характеризується, з одного боку, складністю і багатоваріантністю, а з іншого – тривалістю даного процесу. Останній вимагає розробки рішень на підставі визначення стану і головних тенденцій розвитку кредитних відносин, що в свою чергу передбачає аналіз загальноекономічних умов, які накладають відбиток на особливості функціонування кредитного механізму на тих чи інших етапах розвитку економіки. На сьогодні одним із основних факторів, який впливає на розвиток кредитних відносин, а, значить, і кредитного механізму, є перехід економіки на ринковий тип господарювання.

У свою чергу кредитний механізм повинен всебічно сприяти впровадженню ринкових відносин. Однак виконати дане своє призначення він може тільки в тій мірі, в якій забезпечується дотримання принципів його функціонування, а, значить, і ринковим методам господарювання.

Якщо дотримання засад функціонування кредитного механізму є обов'язковим атрибутом і його дієвістю в реалізації кредитної політики, то умови реалізації кредитного механізму, які враховують особливості реальної дійсності, за

яких здійснюється його функціонування – необхідним, тобто шляхами реалізації засад.

1.3. Умови реалізації кредитного механізму

Для успішного функціонування кредитного механізму обов'язковим атрибутом є виконання і використання його засад, тобто певних правил та вимог, реалізація яких на практиці пов'язана з певними напрямками та необхідними умовами.

Отже, використання умов для функціонування кредитного механізму має характер необхідного атрибуту. У випадку їх відсутності або невиконання їх означає автоматизм у функціонуванні кредитного механізму, в основі якого лежать суто адміністративні, а не економічні методи.

Умови функціонування кредитного механізму можна поділити на зовнішні й внутрішні. Зовнішні умови визначаються загальноекономічними обставинами, які виникають із правового забезпечення в реалізації кредитних відносин і стану економічного розвитку країни. До них відносять:

- ступінь законодавчого забезпечення кредитних відносин;
- стан економічного розвитку суб'єктів кредитних відносин;
- ефективність регулювання кредитних відносин.

Внутрішні умови, пов'язані з функціонуванням кредитного механізму, який адекватний до розробленої політики, є дієвим. Вони охоплюють:

- дотримання мотиваційності в реалізації кредитної політики;
- забезпечення підпорядкованості його елементів розробленій кредитній політиці;
- вибір пріоритетності в реалізації кредитної політики.

Ефективне функціонування кредитного механізму можливе за умови створення належної законодавчої й нормативної бази. Від того, як дана база враховуватиме об'єктивні економічні закони та закономірності розвитку суспільства, залежатиме ступінь впливу кредитного механізму на рівень соціально-

економічного розвитку суспільства. Так, основною засадою функціонування кредитного механізму є законодавче та нормативне його забезпечення. Без цього неможливе його ринкове й цивілізоване функціонування. З іншого боку, його дієве функціонування на кожному етапі кредитного процесу, чіткий зв'язок між ланками, важелями, елементами забезпечується виключно наявними законами й нормативними актами. Тому ступінь законодавчого забезпечення створює умови ефективного функціонування кредитного механізму.

Важливою умовою реалізації кредитного механізму є підпорядкованість його елементів розробленій кредитній політиці, яка в кінцевому випадку визначає тип функціонування останнього.

При однорівневій банківській системі кредитний механізм мав планово-адміністративний характер. Банкам доводилося в інструктивній формі об'єкти кредитування з врахуванням галузевої специфіки, а обсяги кредитів встановлювалися шляхом доведення лімітів та контрольних цифр на основі планового розподілу позичкового фонду. Термін повернення кредиту визначався періодом планової обіговості окремих елементів обігових активів підприємств або періодом завершення повного кругообігу коштів протягом одного виробничого циклу. З метою раціонального господарювання банки повинні були диференційовано надавати кошти із загальнодержавного позичкового фонду господарським органам, які потребують цих коштів, зацікавлюючи добре працюючих і застосовуючи кредитні санкції до погано працюючих і тих, які несвоєчасно погашали раніше одержані кредити. Необхідність диференційованого підходу банків при кредитуванні добре і погано працюючих суб'єктів господарювання мотивувалася діями закону вартості, який вимагав здійснення кожним підприємством затрат з виробництва та реалізації продукції відповідно до суспільно необхідних норм. Тільки дотриманням вимог цього закону кожним господарським органом можна було домогтися ефективності суспільного виробництва в цілому.

Таким чином, побудова банківської системи за вертикально-залежним принципом призвела до функціонування кредитного механізму за планово-

адміністративним характером, де основну роль у грошово-кредитному забезпеченні відіграло планування потреби в залучених коштах та їх плановий розподіл.

Перехід від однорівневого типу банківської системи до дворівневого посприяв утворенню нового типу функціонування кредитного механізму на ринковій основі.

Перехід банків на акціонерну комерційну основу передбачає розробку спеціальних орієнтирів, параметрів для вибору своїх клієнтів, партнерів для спільної діяльності.

Вищезазначені проблеми охоплює розробка і впровадження депозитної та кредитної політики. Остання визначає стандарти і параметри, яких повинні дотримуватися банківські працівники, що відповідають за надання, оформлення позик та управління ними. Якщо кредитна політика сформульована правильно, чітко проводиться зверху і зрозуміла на всіх рівнях банку, вона дозволяє керівництву банку підтримувати правильні стандарти в галузі кредитів, уникнути надлишкових ризиків і правильно оцінити можливості розвитку кредитування. У країнах з однорівневою банківською системою, коли кредитна політика виходить від центральних органів влади, а, значить, чітко регламентована в інструктивній формі, банки вимушені дотримуватися її чітких критеріїв і не прагнуть через недоцільність до її самостійної розробки. З відходом від однорівневої банківської системи і формуванням дворівневої, банкам необхідно самим активніше розробляти внутрішню політику розвитку загалом і кредиту – зокрема.

Однією з важливих умов кредитування є наявність певних пріоритетів в кредитній політиці банків, яких вони дотримуються, здійснюючи кредитні операції. Незважаючи на існуючі тенденції універсалізації банківської справи, практично кожен комерційний банк обирає для себе головні стратегічні напрями і відповідно до розробленої кредитної політики здійснює кредитні вкладення.

Стратегія діяльності банку включає в себе прийняття рішень стосовно цільового ринку банку, відправним методом розробки якої виступає конкуренція. Аналіз ринкової структури, різних альтернативних рішень допомагає банку визначити стратегію, яка є досяжною і потенційно прибутковою. У поняття банківської стратегії включаються всі напрями і ринки залучення коштів, а також

розробка та надання банківських послуг, формування та прийняття кредитної політики. Кредитна політика визначає об'єктивні стандарти і параметри з оформлення та надання, управління кредитними вкладеннями, а також вибір пріоритетних напрямів кредитування. Дані пріоритети у кредитній політиці банку можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. До об'єктивних доцільно віднести ті пріоритети, які визначаються цільовими орієнтирами, заснованими зазвичай на відсутності інтеграції ринку банківських послуг і відсутністю конкуренції. Таке становище відчувається в країнах, які переходять на ринкові відносини, де конкуренція розбита між окремими сегментами ринку капіталів. Наприклад, у деяких випадках одні комерційні банки можуть здійснювати кредитне обслуговування індивідуальних клієнтів, інші – кредитний ринок державних підприємств, треті – галузеву інфраструктуру.

Таке становище пояснюється, перш за все, проблемою активних операцій, адже в перехідний до ринку період динаміка фінансової структури активів – це стратегічне питання кожного банку, особливо в умовах нестабільного навколишнього середовища. У роботі з активами реалізується в значній мірі стратегія виживання. Яку частку в портфелі активів визначити для валютної складової активів, яку – для гривневої, яку частку визначити для кредитної чи фондової? Кожен банк по-своєму вирішує ці питання. Наприклад, банки, що мають валютні ліцензії, тримають значний процент активів у високоліквідній формі. Така структура активів посилює їх надійність, стабільність і збільшує резерв їх виживання. Проте не всі банки мають можливість обрати таку стратегію, тому що, крім валютної ліцензії, треба ще мати відповідний рівень розвитку і солідну клієнтуру. Така кредитна політика притаманна для вітчизняних комерційних банків першої хвилі.

Для банків в районах, де немає фінансово стійких клієнтів, особливо характерним є значний процент у портфелі активів фондової складової, що говорить про їх націленість на мінімізацію кредитного ризику та забезпечення доходності активів, яка направлятиметься на організаційно-технічне зростання.

Найбільша частина портфеля активів банків належить кредитній складовій. Ця частина більша в малих і середніх банках, менша – в більших. Кредити – це найбільш ризикова сфера банківської діяльності. Тому банки, що не мають валютних ліцензій і достатньої організаційно-технічної бази, за умов нестабільності опиняються в ситуації обмеженого вибору засобів виживання. Нарощування власного і акціонерного капіталу для них є проблематичним. Проблематичним є і залучення солідних клієнтів з великими оборотами коштів. Тому їм залишається активізувати роботу із залучення строкових депозитів фізичних та юридичних осіб, хоча вони є надто дорогими. Власне тому невеликі банки потребують особливої уваги з боку держави та її органів, які провадять нагляд та регулювання банківської діяльності.

Суб'єктивні ж пріоритети, які обираються банком, спрямовані на першочергове, а інколи і пільгове, обслуговування певних категорій клієнтів. Їх вибір пов'язаний зазвичай із діяльністю самого банку, тобто першочергово можуть обслуговуватися першокласні клієнти, які не допускали прострочення в погашенні раніше виданих позичок і які мають стійке фінансове становище, а також акціонери або пайовики банківських установ тощо.

При пріоритетному обслуговуванні, враховуючи різноманітність підприємств-боржників (за формами власності, напрямками діяльності, галузевою ознакою, типами організації виробництва, за характером виробництва, розмірами статутного фонду тощо), комерційні банки повинні забезпечувати індивідуальний підхід до кожного із них при зверненні за кредитом. При цьому варто дотримуватися трьох факторів для вирішення банком питання про можливість надання суб'єкту господарювання кредиту, розглядаючи їх в сукупності і логічній послідовності: правочинність, кредитоспроможність, забезпеченість.

Перехід банків на акціонерну комерційну основу передбачає розробку спеціальних орієнтирів, параметрів для встановлення кредитоспроможності суб'єктів господарювання і виду забезпечення. Це повинно допомогти клієнтам банку визначатися, на що вони можуть розраховувати, виходячи із результатів своєї діяльності і прогнозу на майбутнє, а самим банкам максимально застерегтися від

кредитного ризику. Якщо показники кредитоспроможності суб'єктів господарювання і градація останніх на класність за кредитоспроможністю вже використовується в нашій практиці, то для оцінки якості виду забезпечення необхідно ще розробити спеціальний стандарт, переклавши на нашу дійсність все позитивне із зарубіжної практики. У зв'язку з цим банкам в першу чергу потрібно визначитися відносно того, які цінності і документи взагалі можуть служити заставою за позичкою, а потім вже визначати якість забезпечення за кожним видом позички, керуючись їх прибутковістю і ліквідністю.

Умовою реалізації принципу дотримання кредитної дисципліни суб'єктами кредитних відносин є необхідність, доцільність та можливість їх практичного втілення, тобто їх мотиваційність. На макроекономічному рівні необхідність та доцільність кредитних відносин зі сторони банківської системи полягає у грошово-кредитному забезпеченні економіки, її економічного зростання. Можливість розширення меж кредиту, а рівнозначно і збільшення грошової маси, є в компетенції центральних банків, і регулюється дана можливість через економічні методи, зокрема політику обов'язкових резервів, облікової ставки та операції на відкритому ринку. Отже, на макроекономічному рівні необхідність, доцільність та можливість кредитних відносин пов'язана передусім із грошово-кредитним регулюванням згідно розробленої кредитної політики держави.

На мікроекономічному рівні або на рівні кредитування реального сектору економіки дана умова реалізується в дещо складнішому варіанті. Так, вступаючи у кредитні відносини, комерційні банки ставлять перед собою передусім завдання – отримання прибутку, тобто доцільність кредитних відносин переміщується у площину прибуткового розміщення ресурсів, значна частина яких залучена і залучена за відповідну плату. Тому отримання прибутку (дохід від кредитних операцій, перш за все, повинен покрити затрати на їх проведення, в тому числі і плату за залучення ресурсів) є одночасно і необхідною умовою кредитування. Якщо ж розміщення в інші складові, аніж кредитна складова, буде прибутковішим, то для банку доцільніше буде саме її використання, а не кредитування. Можливість

надання позичок для банку пов'язана із видачею їх в межах наявних вільних кредитних ресурсів.

Розподіл кредитних ресурсів за умов адміністративно-командної економіки здійснювався в рамках єдиного позичкового фонду країни центральним банком, і позики видавалися під товарно-матеріальні цінності, затрати виробництва, товарні документи, наявність яких протягом всього терміну користування позикою засвідчувало забезпеченість кредиту. Формування і використання для цілей кредитування реальних кредитних ресурсів, які створенні в результаті здійснення економічних процесів, в суспільному відтворенні повністю ігнорувалися, що призвело в результаті до товарно-грошової незбалансованості і до глибоких інфляційних процесів в економіці країни. З метою відхилення та ліквідації цих вкрай негативних явищ зараз акціонерні комерційні банки самостійно формують кредитні ресурси і здійснюють кредитування господарських органів в межах наявних у кожного банку ресурсів.

Для господарюючих суб'єктів необхідність реалізації кредитних відносин пов'язана зазвичай із особливостями кругообігу капіталу, внаслідок чого виникає потреба в додатковому його залученні. Доцільність його залучення обумовлена, з одного боку, можливістю його прибуткового використання як гарантії повернення основного боргу та відсотків за ним, а з іншого – ціною кредиту, або кредитною ставкою.

Отже, дотримання кредитної дисципліни, яка полягає у виконанні принципів та умов, зазначених в кредитній угоді, безпосередньо пов'язане з необхідністю, доцільністю і можливістю використання кредиту позичальником, а з іншого боку, необхідністю, доцільністю та можливістю надання позичок зі сторони банків. Тільки такий підхід до умов функціонування кредитного механізму допоможе створити партнерські стосунки між банками-кредиторами і підприємствами-боржниками. Важливою умовою адекватного функціонування кредитного механізму розробленій кредитній політиці є регулювання кредитних відносин. На макроекономічному рівні НБУ може економічними методами впливати на комерційні банки з тим, щоб стимулювати їх роботу на збільшення кредитних вкладень в економіку, або навпаки,

за наявності активних інфляційних процесів примушувати скорочувати обсяги кредитування господарських організацій. До таких методів належить політика облікової ставки та обов'язкових резервів. Однак їх ефективне використання здебільшого має обмежений характер. Це пояснюється і нерозвиненістю фінансових ринків, і ринкової інфраструктури, і інфляційними очікуваннями, що впливає із економічної нестабільності, і спадом виробництва. Так, обов'язкові резерви і вимоги на сьогодні не є гнучким інструментом і не можуть сприяти ефективному контролю за грошовою масою, і, як наслідок, немає гарантій стабільної купівельної здатності національної валюти. Враховуючи ще й вплив загальноекономічних та внутрішньобанківських факторів на обсяги та структуру залучення коштів на вклади та депозити, можна зробити висновки, що все це призводить до зростання ціни кредитних ресурсів, що обумовлює збільшення маржі між ставками комерційних банків за депозитами та кредитними операціями. Остання підриває стабільність банківської системи і сприяє інфляційним очікуванням. Інший інструмент НБУ – політика облікової ставки – повинна бути зорієнтована на підтримання позитивного значення реальних процентних ставок, тобто облікова ставка повинна бути на рівні вищому, ніж темпи інфляції. Доцільно зазначити, що ефективність даних економічних методів регулювання залежить і від адміністративних втручань уряду щодо використання ресурсної бази комерційних банків для підтримки державних програм і, зазвичай, під гарантією останнього, повернення яких проблематичне.

Окрім економічних методів регулювання кредитних відносин, в арсеналі центральних банків є і суто адміністративні методи та індикативні, які полягають в доведенні до комерційних банків певних нормативів, що визначають порядок використання та направлення їх ресурсів [4, с. 5]. Так, НБУ для регулювання кредитних відносин в економіці України використовує наступні нормативи [9, с. 18–26]:

- максимальний розмір кредитного ризику на одного контрагента (Н7);
- великих кредитних ризиків (Н8);
- норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9);

– максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10).

Отже, ефективність і адекватність функціонування кредитного механізму розробленій державній кредитній політиці залежить також від методів і напрямів регулювання кредитних відносин. Розглянуті вище принципи та умови функціонування кредитного механізму не можуть охопити практично всі аспекти організації кредитних відносин і, зрозуміло, всі аспекти функціонування кредитного механізму в умовах переходу до ринку, а характеризують лише їх загальні базові основи. Однак хотілося б відзначити, що на функціонування кредитного механізму значно впливає стан економіки країни, наявність зростання чи спаду виробництва, наявність інфляції. Остання не дає можливості на практиці реалізувати економічну дію кредитного механізму на розвиток ринкових відносин. Емісія грошей, яка здійснюється на підставі вольових рішень і в обсягах, які не відповідають об'єктивним потребам економіки, надає ззовні негативного впливу кредитному механізму на розвиток кредитних відносин, котрий в свою чергу змушений функціонувати з урахуванням цього і не може сповна забезпечити реалізацію своїх можливостей щодо стимулювання розвитку економіки загалом.

Процес економічного розвитку суспільства в певній мірі визначається дієвістю господарського механізму щодо досягнення стратегічних цілей економічної політики. Ступінь дієвості господарського механізму здебільшого залежить і від дієвості кредитного механізму як його складової.

Проблема дієвості кредитного механізму потребує додаткового дослідження, адже в економічній літературі здебільшого висвітлюється питання ефективності кредитування як центральної ланки кредитного механізму. Дана проблема не є новою в економічній науці. До неї зверталися ряд економістів: Адіянц Ю.П., Валенцева Н.І., Зайденварг В.А., Зелгавіс Е.А., Левчук К.І., Момонова І.Д., Мелков Н.Е., Пашковський В.С., Шор Ю.Л. та інші. Основна ідея запропонованих даними авторами методик – характеристика ефективності кредитування або одним синтетичним показником, або декількома показниками, в основі яких лежать співвідношення певного ефекту (результату) та обсягу кредиту, тобто ефективність

в даному трактуванні має кількісну оцінку ефекту [46, с. 60, 154, с. 19]. Зустрічаються також показники ефективності використання кредиту, засновані на оборотності кредиту [113, с.149–154, 248 т. 3, с.471]. Вважається, що чим більша оборотність кредиту, тим більша віддача позичкових коштів. Але в період інфляції, економічної нестабільності кредити носять короткостроковий характер, тобто їх оборотність збільшується, але це не означає, що вони ефективніші.

Згідно фінансово-кредитного словника під ефективністю кредитування розуміють результат використання коштів, наданих в кредит у відтворюючому процесі. Причому “при оцінці ефективності кредитування враховуються не тільки економічний, але й соціальний ефект” [248, с. 471]. Якщо економічний ефект ще можна оцінити або одним, або декількома взаємозалежними кількісними показниками, то соціальний, особливо на макроекономічному рівні, пов’язаний із певними труднощами. Адже соціальний ефект або результат пов’язаний із задоволенням основних потреб людини: виробничою зайнятістю, добробутом, охороною здоров’я, освітою, соціальним забезпеченням тощо. Серед цих потреб одні підлягають кількісному виміру, інші – ні. Тому, що стосується тих показників і їх результатів, які не підлягають кількісній характеристиці, варто говорити про роль (зросла, знизилася), а не про ефективність.

У даному контексті, говорячи про результативність функціонування кредитного механізму як форми реалізації кредитної політики, доцільно вживати термін “роль”. Адже досягнення не всіх цілей кредитної політики вимірюється кількісно, зокрема, підтримання стійкості банківської системи, забезпечення зайнятості тощо. Проте роль кредитного механізму в економічних процесах може бути як позитивною, так і негативною. Тому функціонування кредитного механізму та його вплив на господарський механізм і економічну систему треба розглядати з точки зору його дієвості, тобто його дії, справного виконання своїх функцій [174, с. 559]. Справність означає наявність позитивних якостей або властивостей, що відповідають поставленим вимогам, задовольняють їх [176, с. 396]. Стосовно кредитного механізму це означає досягнення конкретних цілей кредитної політики, формою реалізації якої і виступає кредитний механізм. Реалізація цих цілей і

відповідатиме ступеню дієвості кредитного механізму в конкретній економічній системі та у конкретний період економічного розвитку держави. На макроекономічному рівні дієвість кредитного механізму характеризується ступенем впливу останнього на досягнення економічної стабільності та росту, забезпечення зайнятості та спаду безробіття, стабілізації інфляційних тенденцій та покупної здатності грошової одиниці, підтримання фінансової стійкості та надійності кредитної системи.

У даному контексті ефективність кредитування може виступати характеристикою тільки однієї зі сторін функціонування кредитного механізму – реалізації основної цілі кредитної політики – економічного зростання.

На мікроекономічному рівні дієвість кредитного механізму визначається впливом останнього на узгодження інтересів суб'єктів кредитування в процесі кредитного забезпечення та регулювання кредитних відносин. Тобто, на мікроекономічному рівні ступінь дієвості кредитного механізму визначається ступінню мотивованості кредитних операцій як з боку кредитора, так і з боку боржників: економічної необхідності, фінансової можливості та комерційної доцільності у кредитних відносинах. Про це не раз відзначалося і в економічній літературі [68, 28, 187, 262, 235].

Необхідно зрозуміти, що видача кредитів – не самоціль і не просто збільшення прибутку банку, а участь банку в процесі економічного розвитку держави, області, району, де вони розміщені. Саме нерозуміння на практиці мотиваційності кредитних відносин призводить до недовіри клієнтів до банку, а останньому – участь в економічному розвитку регіону задля одержання максимального рівня прибутку, тому що тільки при багатих клієнтах банк також може стати багатим. На сьогодні день у банківській практиці взаємовідносини між кредитором та клієнтом базуються здебільшого на принципі “хто – кого”. Якщо в період спаду виробництва, кризи платежів банки працювали за принципом “чим більше витиснеш з клієнта, тим краще працюєш”, то в період стабілізації та поступового росту виробництва і, відповідно, пожвавлення банківської конкуренції, все більше доводиться догоджати клієнтам як щодо якості надання послуг, так і щодо комплексного обслуговування

клієнта. А тому питання, кого кредитують банки, під що надаються позики та яка їх ефективність, залишається відкритим.

Більше того, створення грошової маси на основі кредитно-розрахункового обслуговування клієнтів забезпечує потребу в коштах суб'єктів ринку. Тому західні економісти зазначають: “Фундаментальна властивість банківської системи в цілому полягає в тому, що вона може розширяти депозити шляхом багаторазового збільшення будь-яких певних резервів, які вона отримує, навіть у тому випадку, коли індивідуальний банк не може шляхом надання позик розширювати депозити в кількості більшій, ніж надлишкові резерви вказаного банку. Зменшення в загальній кількості банківських резервів приводить до того, що мультиплікативно зменшуються депозити” [115, с. 174].

Ступінь дієвості кредитного механізму в економіці України можна проаналізувати за досягненням конкретних макроекономічних показників і за реалізацією конкретних, відносно етапів розвитку економіки, пріоритетів кредитної політики. Функціонування кредитного механізму і його вплив на економічний розвиток держави пройшов складний та суперечливий шлях розвитку, який умовно можна поділити на кілька етапів. Макроекономічні показники та наслідки економічного розвитку даних періодів, зіставлені з пріоритетами і цілями кредитної політики та шляхами її реалізації, охарактеризують дієвість кредитного механізму.

Перший етап характеризувався проголошенням ринкової ідеології, лібералізацією цін, стримуванням урядовими структурами трансформаційних процесів, зокрема приватизації та реструктуризації державних підприємств. В даний період (1992–1993 рр.) пріоритетом кредитної політики було підтримання вітчизняного товаровиробника, а основу реалізації кредитної політики склали командно-адміністративні методи: централізований розподіл кредитних ресурсів, пільгове кредитування, обмеження у кредитуванні. Починаючи з 1992 і по 1994 рік майже вся кредитна емісія НБУ спрямовувалася на кредитування підприємств та галузей за рішеннями Верховної Ради України. Політика рефінансування банків проводилася через єдиний механізм – прямий кредит. У 1993 році НБУ, втілюючи мету кредитної політики – підтримка вітчизняного товаровиробника, вдається до

кредитування підприємств пріоритетних галузей, здійснивши декілька непланових емісій. Реалізація цієї цілі кредитної політики, окрім негативних наслідків, нічого позитивного не принесла. По-перше, прямі кредити до підприємств у більшості випадків не дійшли. Це пов'язано як із об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Очевидно, що до підходу кредитування суб'єктів пріоритетних галузей необхідно було б застосувати загальносистемний та селекційний методи, суть яких полягає в тому, що для відбору підприємств, яким буде спрямований кредит, необхідно, щоб на початковому етапі вони самі адаптувалися до сукупного попиту та пропозиції своїх товарів відповідно до державних пріоритетів. Далі “підтримувати”, у розумінні кредитувати, лише ті суб'єкти, які спроможні, аналізуючи їх роботу за певний період, одержати конкурентні переваги перед типовими галузевими підприємствами, сформувавши стратегію їх зростання та забезпечити беззбиткове функціонування. При цьому селективні методи потребують посилення вимог до визначення державних пріоритетів. Зокрема, у напрямі платоспроможного попиту на продукцію підприємств прибуткової (а в крайніх випадках беззбиткової) діяльності, а також позитивного впливу пріоритетної їх діяльності на інші виробництва та види діяльності. По-друге, через непланові емісії шляхом пріоритетного кредитування зросли темпи інфляції у розмірі 10256 % на рік, що привело не тільки до знецінення заощаджень населення, а й обігових коштів суб'єктів господарювання. Такі негативні наслідки не могли не позначитися і на діяльності банківської системи: значно зменшилася довіра до неї, зросли борги за неповернутими кредитами через глибоку платіжну кризу, загострилася банківська криза. Гостра платіжна криза призвела і до спаду виробництва через припинення функціонування підприємств, взаємних боргів, широкомасштабно запроваджувався бартер.

Сама по собі в даній ситуації назрівала ціль кредитної політики – обмеження грошової маси, в тому числі через скорочення мультиплікаційного ефекту. Жорстка грошово-кредитна політика 1994–1995 років була вкрай необхідною для подолання інфляції, що було і в результаті досягнуто. Цим було започатковано новий етап у ступені дієвості кредитного механізму. Даному періоду (1994–1999 рр.) притаманні

також як позитивні, так і негативні наслідки. До останніх належать криза платежів, зростання заборгованості суб'єктів господарювання, збільшення зовнішнього боргу, скорочення обсягів ВВП та виробництва. Так, із березня 1995 року НБУ започаткував операції із ОВДП, які мали на меті: з одного боку – обмеження ресурсної бази, яка направлялася на кредитування, і з гарантією доходу за цінними паперами держави, а з іншого – кредитування Уряду неемісійним шляхом. Великі внутрішні резерви було спрямовано не на розвиток виробництва (кредитування) загального сектору економіки, а на покриття дефіциту бюджету. Так, у 1996 році вітчизняні банки розмістили на фондовому ринку втричі більше коштів, ніж у кредитування реального сектору економіки.

До позитивних наслідків цього періоду доцільно віднести політику позитивної дисконтної ставки, яка була започаткована у жовтні 1994 року. З метою стримування інфляції та забезпечення зацікавленості підприємств і населення зберігати гроші в банках, тобто, Постановою Правління НБУ від 24.10.1994 р., прийнято регулювати дисконтну ставку Національного банку на позитивному рівні щодо очікування зростання цін. Це заклало основу для формування зацікавленості у суб'єктів господарювання та фізичних осіб щодо нагромадження коштів та збільшення обсягів банківських депозитів. Тому при визначенні дисконтної ставки бралися до уваги депозитні операції, і тільки з травня 1995 року дисконтну ставку проголошено базовою для кредитних угод. Це означало, що в період з травня 1995 року по вересень 1996 року НБУ зобов'язав комерційні банки коригувати кредитні ставки за кредитами у відповідності до зміни дисконтної ставки. Хоча з 1996 року дисконтні ставки поступово знижувались, проте процентні ставки ще були на досить високому рівні.

Але реакція процентних ставок за кредитами на зниження дисконтної ставки не є миттєвою, перш за все через ризикованість кредитних операцій, термін залучення та структуру депозитів, вищу дохідність альтернативних до кредитних операцій розміщення активів. До таких активів належать, перш за все, ОВДП. Починаючи з 1994 року НБУ відмовляється від практики централізованого розподілу ресурсів і переходить на рефінансування банків через закриті кредитні

аукціони. Їх завданням було упорядкування кредитної емісії, адже “закриті” означало, що сума кредитів та їх ціна до початку аукціону були невідомими для банку-учасника. Заявки ж комерційних банків, у яких вказувалася сума кредиту і своя ціна, задовольнялися пропорційно поміж банками-учасниками і з розрахунку найвищої запропонованої ціни. Це дало можливість НБУ оперативно маневрувати обсягами рефінансування залежно від економічної ситуації в країні.

За період із 1997 по 1999 рік обов’язкові резерви стали домінуючим інструментом кредитної політики, з допомогою якого можна оперативно і ефективно управляти грошово-кредитним ринком. У даний період через фінансову кризу НБУ створює жорсткі умови для регулювання грошової маси, посилює вимоги щодо забезпечення формування обов’язкових резервів, збільшує норми обов’язкового резервування, вилучає із покриття обов’язкових резервів вкладення у державні цінні папери та готівку, зменшує період резервування.

Практичний досвід реалізації жорсткої монетарної політики в поєднанні з рестрикційною кредитною політикою забезпечив грошову стабілізацію для розв’язання основного завдання – зупинення падіння виробництва. Стабільність грошей забезпечує зростання обсягів ВВП тільки у довгостроковій перспективі в основному через інвестиційну активність – збільшення реальних доходів суб’єктів господарювання та фізичних осіб, розширення платоспроможного попиту, росту заощаджень.

Отже, в даній ситуації необхідно переорієнтувати кредитну політику на розміщення кредитних ресурсів НБУ із спекулятивної сфери у реальну економіку.

Таким чином, початком третього етапу дієвості кредитного механізму можемо вважати 2000 рік. Даний період характеризується виваженою грошово-кредитною політикою, яка направлена на мультиплікативний ефект збільшення грошової маси через збільшення обсягу кредитів ринковому сектору економіки. Результатом такого збільшення є зменшення та диференціація обов’язкових резервів відносно джерел залучення ресурсів та зниження рівня облікової ставки. З огляду на це основними напрямками кредитної політики можуть бути кредитування пріоритетних галузей

економіки, поступова відмова НБУ від участі у первинній емісії ОВДП, кредитна підтримка структурної перебудови економіки тощо.

1.4. Взаємодія та взаємообумовленість суб'єктів кредитних відносин в процесі функціонування кредитного механізму

В основі функціонування кредитного механізму лежать об'єктивні економічні інтереси учасників кредитних відносин – комерційного банку з одного боку, і юридичних та фізичних осіб з іншого. Умовою його успішного функціонування є забезпечення єдності цих інтересів. І навпаки, чим суб'єктивніше будуть організовані кредитні відносини, чим менше вони відповідатимуть об'єктивним економічним інтересам банку і позичальника, тим менш дієвіше будуть результати функціонування кредитного механізму, які проявляються, перш за все, в надмірному забезпеченні платіжними засобами суб'єктів господарювання на неповоротній (простроченій, безнадійній) основі і, як наслідок, порушення товарно-грошової збалансованості, кризах платежів, нестабільності грошової одиниці тощо.

У період переходу економіки на ринкові відносини кредит стає вираженням повернення вартості, тобто припиняється безповоротне фінансування видатків бюджету, надання кредитів збитковим господарствам, а також на цілі, які не відповідають внутрішній природі кредиту і принципам комерційної діяльності. Безліч самостійних господарюючих суб'єктів намагаються отримати найбільший прибуток шляхом зниження витрат виробництва, підвищення конкурентоспроможності своєї продукції, що нагально потребує раціонального і ефективного використання усіх ресурсів і, насамперед, кредиту для досягнення найвищих результатів. На відновлення істинного призначення кредиту великий вплив мають зміни, які відбуваються в банківській системі, і створення, в зв'язку з цим, кредитного ринку, де пропозиція кредиту приходить від вільних, економічно самостійних, рівних між собою в правах акціонерних (приватних, пайових) комерційних банків. Принципи роботи, умови діяльності цих банків повністю відповідають суті, призначенню і ролі кредиту в розвиненому товарному

виробництві. Кредитні відносини базуються на цілком певних правових і економічних інтересах суб'єктів цих відносин, і тільки спільність цих інтересів передбачає їх практичну реалізацію.

Правові інтереси мають подвійне існування. З одного боку кредитори, користуючись залученими коштами клієнтів для надання позичок, мають правове зобов'язання перед ними на весь період кредитування. У випадку неповернення або прострочення позичок несуть правову відповідальність перед клієнтами. З іншого боку боржники, отримуючи позики в тимчасове користування (чужу власність), несуть юридичну відповідальність перед кредитором за строковість її повернення та сплату відсотків за користування. У реальній практиці і боржники, і кредитори свою правову відповідальність та зобов'язання можуть почергово змінювати, тобто боржники можуть ставати кредиторами, а кредитори – боржниками. Реалізація правових зобов'язань та відповідальностей відбувається із підписанням кредитної угоди між боржниками і кредиторами.

Практична реалізація правової сторони кредитних відносин пов'язана як із правочинністю суб'єктів, так і правовим полем їх діяльності. Відсутність необхідних законів, волюнтаристське тлумачення діючих, перевищення прав урядовими структурами та посадовими особами породжують суб'єктивізм функціонування кредитного механізму, що зменшує його дієвість в економічних процесах суспільства.

Неприпустимо, з точки зору державного правового регулювання кредитних відносин, створювати правовий вакуум між банками і позичальниками.

Отже, якщо правова сторона характеризує зобов'язання та відповідальність за встановлення кредитних відносин, то економічна створює базу для взаємовигідного економічного співробітництва між кредитором і боржником.

Вектори економічних інтересів суб'єктів кредитного механізму на перший погляд можуть не збігатися, адже і банки-кредитори, і господарюючі суб'єкти-позичальники є комерційними структурами, основною метою яких є максимальна величина прибутку. Тому спільність економічних інтересів полягає у виробничій

необхідності, комерційній доцільності та у фінансовій можливості в кредитних відносинах як з боку кредитора, так і з боку боржника.

Теоретико-методологічні аспекти аналізу взаємовідносин суб'єктів кредитного механізму базуються на наступних особливостях їхньої діяльності:

– по-перше, банки виступають розрахунковими центрами, операторами і посередниками у фінансових операціях своїх клієнтів, які належать до різних галузей і форм власності. Отже, залежність банків від клієнтської бази значно висока, тому, проводячи такий аналіз, необхідно врахувати особливості діяльності клієнтів банку в тій частині, яка безпосередньо має відношення до банку: структура капіталу, тривалість виробничого та повного циклу обороту капіталу, необхідність та доцільність залучення кредиту тощо;

– по-друге, являючись “кровоносними судинами” руху капіталу в ринковій економіці, банки здатні створювати платіжні засоби, які підлягають державному регулюванню. Дотримання економічних нормативів є чи не основним завданням будь-якого комерційного банку, а досягнення певного рейтингу на основі виконання економічних показників діяльності є “лакмусовим папірцем” для формування клієнтської бази, яка хоче бачити в особі банку надійного партнера;

– по-третє, оцінюючи макроекономічну обстановку, банки повинні аналізувати внутрішні резерви співпраці з клієнтом, адже обмеження кола клієнтів, яким можна надати позику, призводить до зростання адекватного джерела формування обігових коштів господарюючих суб'єктів – кредиторської заборгованості і, зазвичай, простроченої, що погіршує розрахунки в економіці, призводить до бартеру;

– по-четверте, в процесі надання банківських послуг і одержання прибутку домінує рух фінансового капіталу, переважно у формі залучення клієнтських коштів. Відповідно до банків, особлива увага повинна приділятися аналізу фінансових платежів і характеристикам грошових потоків: рівню ліквідності, ризиків вкладень, оборотності наявних ресурсів, фінансової стійкості та їх платоспроможності. Аналіз виробничих показників, затрати, структура активів та управління ними тощо мають порівняно менше значення. Для господарюючих

суб'єктів характерна зворотна картина: рух фінансових потоків виконує допоміжну функцію порівняно із виробничою діяльністю;

– по-п'яте, особливо важливими для банку є методи ранньої діагностики змін як у роботі клієнтів, так і у власній діяльності, що пов'язано з роботою банків із залученими коштами. Це означає, що банки мають можливість відстрочити кризу ліквідності і платоспроможності за своїми зобов'язаннями. У роботі з клієнтами банку важливо проводити стратегічний аналіз фінансових результатів як клієнтів, так і своєї діяльності.

Отже, враховуючи вищезазначені особливості аналізу діяльності банків як суб'єктів кредитних відносин, розглянемо проблеми необхідності, можливості та доцільності кредитних відносин як з боку банку-кредитора, так і з боку боржника – суб'єкта господарювання.

Необхідність кредиту та його параметри для господарюючих суб'єктів пов'язана, в першу чергу, з особливостями кругообігу обігових коштів.

У рамках загального кругообігу обігових коштів залежно від конкретних причин, мети і призначення її окремих частин, можна визначити наступні складові, які мають відносно самостійний рух: частину обігових коштів, які обслуговують поточний кругообіг; частину коштів, які обслуговують суміжні кругообіги, тобто плавний перехід попереднього циклу в наступний; частину коштів, які обслуговують підприємства щодо випуску нових видів продукції, поліпшення якості виробів, що випускаються, вдосконалення технологій тощо.

Призначення першої з них, найзначнішої за величиною – забезпечення безперервності даного поточного циклу виробництва. Вона охоплює як резерв грошових коштів, так і запаси товарно-матеріальних цінностей для забезпечення неперервності ходу виробництва і реалізації окремого індивідуального кругообігу на період сфери обігу.

Виділення другої частини обігових коштів обумовлене не сезонністю виробництва, як це має місце у підприємств сезонних галузей виробництва, а пов'язане, головним чином, з достроковою поставкою сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, що призводить до утворення запасів понад потребу

поточного циклу виробництва. Рух коштів, які авансовані в дані запаси, переривається, оскільки сформовані запаси товарно-матеріальних цінностей виробничо споживаються не в поточному виробничому циклі, а в подальших циклах виробництва. Не беручи участі в поточному виробничому циклі, призупиняючи свій рух на стадії виробництва, вони, тим не менше, створюють необхідні умови для початку наступного циклу, а, значить, забезпечують безперервність кругообігів авансованої вартості. Ці дві складові авансованої вартості об'єднує те, що вони обслуговують потребу поточного виробництва.

Третя частина авансованої вартості пов'язана із забезпеченням підприємств щодо випуску нових видів продукції, поліпшенням якості виробів, що випускаються, вдосконаленням технологій, в той же час впливає на зниження частки коштів, необхідних для обслуговування поточного виробництва. Як показує практика, дана частина авансованої вартості стає постійним компонентом обігових коштів, і її питома вага в їх об'ємі може відносно змінюватися. На кругообіг цієї частини впливає специфіка і характер технологічних операцій.

Потреба господарюючих суб'єктів в джерелах формування обігових коштів, а, відповідно, і участь кредиту, визначається на підставі загальної потреби в обігових коштах і участі в їх формуванні власного капіталу. Очевидним кроком в напрямі впорядкування організації обігових коштів, особливо в перехідний до ринку період, є відродження практики їх прогнозування, планування. Даний підхід передбачає:

1) планування потреби обігових коштів без розподілу їх на нормовані, ненормовані;

2) наступна деталізація їх потреби за статтями на основі фінансових циклів та характеру зростання затрат в одиницю періоду виробництва;

3) на основі загальної потреби в обігових коштах, визначення потреби в залученні джерел формування внаслідок вибору стратегії їх фінансування.

Внаслідок великої мобільності обігових коштів в процесі кругообігу відбуваються часові коливання (відхилення) як в їх обсягах, елементах, так і їх джерел фінансування. Вони виникають на різних стадіях індивідуальних кругообігів і, зрештою, знаходять своє узагальнене відображення у невідповідності за строками

величинами грошових коштів, авансованих в кругообіг і вивільненими в даній формі в результаті закінчення кругообігу, тобто реалізації товарів. Такі постійні коливання, незалежно від причин їх виникнення, відображаються в формі тимчасових невідповідностей між величинами грошових коштів на початковій і кінцевих стадіях індивідуального кругообігу цих коштів.

У тих випадках, коли така невідповідність виникає в результаті перевищення суми необхідних термінових платежів над сумою надходжень, виникає потреба (попиту) на грошові кошти, і, відповідно, на банківський кредит. У протилежному випадку відбувається тимчасове вивільнення і осідання грошових коштів на рахунках в банку або погашення кредиту. Тому участь банківського кредиту у джерелах формування обігових коштів правомірно базувати на аналізі його безпосереднього зв'язку з обігом останніх.

А принципи кредиту – поверненість, терміновість і платність – створюють необхідність в дослідженні його кругообігу на основі внутрішніх закономірностей кругообігу обігових коштів.

В економічній літературі деякі автори вважають, що вид потреби підприємства в обігових коштах визначає залучення коштів того чи іншого джерела їх формування. Зокрема, вважається, що постійні потреби, які виникають у зв'язку з кругообігом вартості всередині підприємства і забезпечують виконання виробничої програми (постійна частина поточних активів і позаоборотні активи повинні фінансуватися за рахунок довгострокових пасивів і власних коштів. Забезпечення руху продукту за межами підприємства, а також фінансування його тимчасових потреб (зміна частини поточних активів) повинні задовольнятися за рахунок короткострокових позик банку [37, с. 178]. Для цього в теорії фінансового менеджменту застосовують поняття чистого обігового капіталу, постійної та змінної її частини. Чистий обіговий капітал розраховується як різниця між поточними активами (обігові кошти) і поточними зобов'язаннями (кредиторська заборгованість), і характеризує розмір покриття поточних активів довгостроковими джерелами коштів.

Проте величина обігових коштів визначається не тільки потребами виробничого процесу, але і випадковими факторами. Тому прийнято поділяти обіговий капітал на постійний та змінний. Величина постійного обігового капіталу характеризується частиною грошових коштів, дебіторської заборгованості і виробничих запасів, потреба в яких відносно постійна протягом всього виробничого періоду (операційного циклу). Категорія “змінного обігового капіталу” відображає додаткові поточні активи, які необхідні в пікові періоди або в якості страхового запасу.

Однак очевидно, що не вид потреби визначає вибір підприємствами того чи іншого джерела. Основна причина полягає в ціні грошових коштів на ринку кредитних ресурсів, і підприємства самі вибирають стратегію формування обігових коштів: або агресивну версію, або консервативну. При агресивній версії переважаючим джерелом фінансування обігових коштів є короткострокові позики, при цьому дана версія є досить ризикованою з точки зору ліквідності, хоча при ній досягається висока прибутковість. При консервативній версії, навпаки, переважаючим джерелом є власні кошти і довгострокові пасиви, які призводять, зрештою, до низьких фінансових ризиків і низького прибутку [41, с. 737]. Але через невизначеність поведінки активів і процентів за кредитні ресурси ідеальної ситуації в фінансуванні обігових коштів досягнути практично неможливо. На практиці найчастіше використовують компромісну модель, при якій половина змінної частини поточних активів покривається короткостроковими пасивами, а інша половина змінної частини обігового капіталу та його постійна частина фінансується за рахунок чистого оборотного капіталу ($ЧОК = ПОК + 0,53ЧОК$). Співвідношення активів і пасивів при компромісній моделі фінансування обігових коштів має наступний вигляд:

$$ДП(ВК+ДК)=ПА+ПОК+0,53ЧОК, \quad (1.3)$$

де $ПА$ – позаобігові активи,

$ПОК$ – постійний обіговий капітал,

$ЗЧОК$ – змінна частина обігового капіталу,

$КЗ$ – короткострокові зобов'язання,

ДК – довгострокові джерела коштів,

ВК – власний капітал,

ДП - довгострокові пасиви.

Використання позичкових коштів дозволяє забезпечити підприємство грошовими коштами, які необхідні йому в даний момент для безперебійної роботи.

Виникнення потреби в позичкових коштах, враховуючи аналіз кругообігу обігових коштів, відбувається внаслідок внутрішніх і зовнішніх факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних. Внаслідок недостатності власних коштів або різних термінів індивідуальних кругообігів, несвоєчасність надходження виручки від реалізації та інші причини внутрішнього і зовнішнього характеру викликають потребу в додаткових джерелах фінансування.

Зовнішні причини зводяться до наступного: наявності та темпів інфляції, що часто призводить до “проїдання” або знецінення власних коштів суб'єктів господарювання; стану економічного розвитку держави, тобто спаду або підйому; структурної збалансованості економіки і платоспроможності економічних суб'єктів; фінансової ситуації в державі та інфляційного клімату тощо.

Внутрішні причини необхідності кредиту в джерелах формування обігових коштів пов'язані, перш за все, зі специфікою виробництва та реалізацією продукції, особливостями кругообігу обігових коштів. Безперервність процесу виробництва продукції обумовлює участь додаткових джерел фінансування обігових коштів на період сфери обігу, тобто на період формування партій готової продукції, її відвантаження покупцям, період надходження коштів на рахунок виробнику. Труднощі прогнозування даної сфери, а також її непродуктивний характер (в сфері обігу створення вартості, як такої, не відбувається) зумовлює використання додаткових джерел для її формування. Більше того, специфіка деяких галузей економіки, як, наприклад, сільськогосподарського виробництва, зводиться до необхідності авансування коштів у виробничий процес на відносно тривалий (порівняно з іншими галузями) час, який вимірюється роками. Саме тому участь кредиту у формуванні обігових коштів займатиме найбільшу питому вагу.

Отже, участь кредиту як джерела фінансування обігових коштів пов'язана зі збігом інтересів і боржника, і кредитора, які полягають в дотриманні умов кредитування, зокрема: наявність кредитних ресурсів у кредитора і можливість їх повернення боржником. Якщо перша умова пов'язана з роботою банку, його фінансовим станом, то друга залежить від платоспроможності та фінансового стану боржника, ефективного та цільового використання ним джерел формування обігових коштів. Таким чином, надаючи позичку, банк перш за все повинен розраховувати на її поверненість, яка здебільшого залежить від суми та терміну позички, особливостей її надання.

Використання позичкового капіталу як джерела авансування обігових коштів суб'єктів господарювання має як свої переваги, так і недоліки. До переваг доцільно віднести: проценти за користування позичкою відносяться на собівартість, на відміну від дивідендів, що є атрибутом власного, акціонерного капіталу, не оподатковуються, крім того, кредит є мобільним джерелом фінансування, тобто за рахунок кредиту підприємство може швидко збільшити авансовані кошти відповідно до поточних потреб кругообігу, а також заборгованість вигідна у період підвищення темпів інфляції, оскільки виплати за борговими зобов'язаннями здійснюються коштами меншої купівельної спроможності.

Недоліками у використанні кредиту як джерела фінансування обігових коштів є те, що із збільшенням його питомої ваги підвищуються суми сплати процентів, а це значно зменшує прибутковість господарюючих суб'єктів. З іншого боку, чим більша частка позичкових коштів у загальній структурі авансованого капіталу підприємства, тим більша сума відстрочених платежів і, відповідно, ймовірність неспроможності сплати основного боргу та процентів за ним. Отже, масштаби участі кредиту в джерелах фінансування обігових коштів повинні бути зіставлені з обсягом власних коштів. В фінансовому менеджменті показником, який характеризує величину позичкового капіталу на одиницю власного, є коефіцієнт фінансового лівериджу. Теоретично даний показник не повинен перевищувати 1,0, в протилежному випадку, якщо одночасно декілька великих кредиторів вимагатимуть повернення грошей, підприємство може збанкрутувати.

Максимальна сума участі кредиту в джерелах формування індивідуального кругообігу коштів не повинна бути більшою, ніж половина його авансової вартості:

$$K_m = 0,5(BП+BO)A_c, \quad (1.4)$$

де K_m – максимальна сума кредиту в джерелах формування,
 $(BП+BO)A_c$ – сума авансованої вартості в даному, окремо взятому, індивідуальному кругообігу.

Тому на практиці “основне правило для банкіра – не надавати в більшості випадків позики, розмір якої перевищує особистий внесок клієнта в його справу навіть у випадку, якщо банк має відповідне забезпечення”.

При аналізі розміру позики доцільно враховувати наступні обставини:

- банк повинен давати рекомендації клієнту щодо розмірів позики. Вона не повинна бути більшою за потреби кругообігу, інакше виникнуть проблеми з погашенням;

- варто проаналізувати і переконатися, що клієнт не бере меншу суму, ніж йому необхідно. В іншому випадку в клієнта може виникнути проблема, коли участь кредиту як джерела формування обігових коштів буде відносно постійною;

- розмір позики повинен бути достатнім, виходячи із особливостей кругообігу обігових коштів. Така ситуація обумовлена наступними причинами:

- банк не зацікавлений в здійсненні ризикованих проектів, тобто якщо в кредитуванні проекту власні кошти або не беруть участі, або в малій сумі, то у випадку непогашення позики збитки нестиме банк;

- якщо клієнт в проекті, який кредитується, бере участь більшою питомою вагою власних коштів, то їх боргові зобов’язання в крайньому випадку покриваються власними ресурсами.

Таким чином, масштаби одержаних позик повинні зіставлятися з тими доходами суб’єктів відтворюючих процесів, які можна буде використати для послідовного повернення тимчасово позичених коштів.

Доцільність використання кредиту як зовнішнього джерела фінансування підприємницької діяльності пов’язана із вибором критерію ефективності його використання. На наш погляд таким критерієм може сповна слугувати

рентабельність власного капіталу, а не недостатність власних джерел фінансування, як це використовується на практиці.

Поясненням цьому може бути:

по-перше, те, що хоча недостатність власних обігових коштів може виникнути як внаслідок внутрішньовиробничих причин (зростання собівартості продукції, неконкурентоздатність продукції тощо), так і зовнішніх причин (зростання неплатежів, інфляція, нестабільність економіки), проте не має ніякої гарантії, що із залученням зовнішнього фінансування у вигляді кредиту підприємство спрацює прибутково і, більше того, що прибутку вистачить для покриття процентів за користування кредитом;

по-друге, навіть при достатності власних джерел фінансування залучати кредит буде доцільно, якщо з ростом виробництва та відповідно з ростом попиту на продукцію зростатиме і прибуток як джерело внутрішнього фінансування підприємства.

Можливість отримання, а тим більше можливість ефективного використання кредиту пов'язана з багатьма чинниками як загальноекономічного характеру, так і внутрішньогосподарського, але основним серед них є здатність своєчасно повернути основний борг і проценти за ним. Джерелом повернення основного боргу є виручка від реалізації. При розрахунку можливості сплати процентів за позикою необхідно врахувати два варіанти – віднесення плати на собівартість виробництва або покриття процентів за рахунок прибутку. При першому варіанті суб'єкту господарювання для повернення основного боргу і процентів за ним достатньо мати будь-який обсяг прибутку, тобто рентабельність власного капіталу як показник ефективності виробництва повинна бути позитивною:

$$\frac{П}{ВК} > 0, \quad (1.5)$$

де $П$ – обсяг прибутку; $ВК$ – власний капітал.

При другому варіанті, тобто коли позичкові проценти сплачуються за рахунок прибутку, необхідно врахувати, що їх сплата відбувається після податкових платежів. Тобто,

$$C \times PK < \Pi - Cn \times \Pi, \quad (1.6)$$

де Cn – ставка оподаткування;
 C – процентна ставка за позичками;
 PK – обсяг позичкового капіталу.

Розв'язавши нерівність відносно необхідного рівня прибутку (Π), одержимо залежність між процентною ставкою за кредит, ставкою оподаткування та сумою позичених коштів:

$$\Pi \geq \frac{C}{1 - Cn} \cdot PK. \quad (1.7)$$

Необхідність надання позичок для банків впливає із самої сутності останніх, з виконанням їх функцій і, перш за все, трансформаційної, яка полягає в тому, що мобілізавши вільні грошові кошти одних суб'єктів ринку, банки передають їх різними способами (в тому числі на кредитній основі) іншим суб'єктам. При цьому банки можуть змінювати строки грошових капіталів, їхні розміри та фінансові ризики, але зі значною дохідністю для себе.

Враховуючи протиріччя між дохідністю і ризикованістю кредитних операцій, необхідність проведення останніх тісно пов'язана з практичною доцільністю банків. Так, якщо ризикованість кредитування для банку буде великою, а дохідність, відповідно, сумнівною через неповернення кредиту, то банк надасть перевагу в розміщенні коштів іншим способам – фондовій складовій, спекулятивним операціям тощо.

Отже, доцільність надання позичок втілюється в досягненні двох цілей для банку: забезпечення повернення коштів в зазначений термін та сплата відсотків за їх користування. Якщо перша мета пов'язана з ефективністю використання кредиту боржником, то друга пов'язана з економічно обґрунтованою ціною кредиту, з одного боку, та фінансовим станом боржника, рентабельністю його власного капіталу, з іншого.

З боку банку ціна кредиту встановлюється в двох площинах: з одного боку, величина процентної ставки не повинна провокувати додаткових збитків для банку

через недостатню компенсацію затрат з кредитного обслуговування клієнтів; з іншого боку, вона повинна стимулювати зниження затрат банку з надання кредитів.

Для встановлення економічно обґрунтованої ціни кредиту світова практика знає два підходи. Перший з них базується на тому, що для встановлення процентної ставки за позикою використовується в якості базової ставки вартість тільки залучених ресурсів (всіх видів або одного з них). При другому підході мірою встановлення ціни на кредит є зважена вартість сумарних ресурсів, тобто вартість як залучених, так і власних, оскільки всі джерела ресурсів використовуються для кредитування із загального їх фонду.

Обидва ці підходи виходять із граничної ціни кредитних ресурсів, а не поточної, тобто із ціни, яку банк повинен заплатити своїм інвесторам в розрахунку за кожен грошову одиницю додатково залучених коштів.

Прогнозування, оперативно-вартісний аналіз, розподіл накладних видатків не одержав ще в нашій вітчизняній практиці достатньої уваги, а без цього не можна розрахувати середньозважену граничну вартість ні сумарних ресурсів, ні залучених коштів. Тому базову величину ціни кредитних ресурсів можна розрахувати за поточною середньою вартістю залучених ресурсів, тобто виплати процентів за всім обсягом залучених ресурсів на основі наступної формули:

$$\sum_{i=1}^n \frac{P_i}{I - R - K_i} L_i = P_s, \quad (1.8)$$

де i – кількість груп залучених коштів (депозити до запитання, строкові депозити, міжбанківський кредит тощо);

P_i – середня вартість залучених ресурсів i -ої групи;

R – обсяг обов'язкового резервування;

K_i – питома вага i -го залученого джерела в залишках коштів на коррахунку;

L_i – питома вага даної групи ресурсів в загальному обсязі залучених коштів.

Оскільки частина залучених ресурсів не використовується для безпосереднього кредитування, розміщується у вигляді обов'язкових резервів та залишків коштів на коррахунку, то, відповідно, реальна ціна ресурсів буде

скоригована відносно цих величин. Питома вага залучених ресурсів, які осіли на коррахунку, обчислюється за наступною формулою:

$$K_i = \frac{K_p \times K_{si}}{100}, \quad (1.9)$$

де K_p – питома вага коштів на коррахунку в загальному обсязі ресурсів;

K_{si} – питома вага i -го виду ресурсів в загальному їх обсязі.

Отже, базова величина ціни кредиту, тобто середня вартість залучених ресурсів відображає тільки прямі затрати банку. Реальна ціна ж кредиту, окрім прямих затрат, вимагає також накладні видатки або видатки щодо забезпечення діяльності банку. Їхній вплив на ціну кредиту можна визначити за формулою розрахунку внутрішньої вартості банківських послуг:

$$K_{вв} = \frac{B - D}{A - A_s}, \quad (1.10)$$

де $K_{вв}$ – внутрішня вартість банківських послуг;

B – загальні видатки банку;

D – інші доходи банку;

A – сума активів;

A_s – непрацюючі активи.

При цьому всі видатки, доходи і активи відносяться тільки до кредитних операцій.

Отже, доцільність надання позик для банку, яка впливає із процентної ставки за позикою полягає в тому, що ціна кредиту повинна бути не меншою, аніж вартість залучених ресурсів та затрат банку на обробку операцій, а також видатків щодо забезпечення діяльності банку:

$$P_k > P_s + K_{вв}. \quad (1.11)$$

Критерієм верхньої межі процентної ставки є рівень середньогалузевої рентабельності клієнтури, яку обслуговує комерційний банк.

При встановленні процентної ставки комерційні банки використовують загальноприйняті стратегії ціноутворення, хоча і з деякими модифікаціями. Всі ці стратегії можна поділити на три групи або напрями: диференційне, конкурентне і

асортиментне ціноутворення. При диференційному ціноутворенні один і той же кредит надається різним групам клієнтів під різну процентну ставку, яка може змінюватися залежно від сегменту ринку, кредитоспроможності клієнтів, так і від терміну надання.

Конкурентне ціноутворення передбачає встановлення процентних ставок за позиками залежно від того становища, яке займає банк на кредитному ринку. Конкуренція проявляється і в географічному плані, коли процентні ставки в різних регіонах відрізняються залежно від ступеня розвитку як регіонів, так і місцевої кредитної фінансової сфери.

В асортиментних стратегіях встановлення процентних ставок використовується взаємозалежність цін на різні види кредитів. Щоправда, в окремих країнах стратегії ціноутворення не однакові внаслідок застосування різних видів кредитів, таких, наприклад, як овердрафт. Особливість ціноутворення при овердрафті пояснюється зарахуваннями із списаннями за єдиним рахунком, тобто кредитові залишки, за якими виплачується процент, можуть змінюватися дебетовими залишками, за якими проценти знімаються. Але переважно структура кредитів і обслуговування боргу формується майже однаково. Банки, формуючи свої кредитні портфелі, пропонують клієнтам відповідно до їх кредитоспроможності певні види кредитів за відбірною процентною ставкою. Види кредитів і відповідно їх вартість не є незмінними, а пристосовуються до зміни потреби в кредиті, економічних умов як загалом по країні, так і в регіональному аспекті.

Необхідність та доцільність кредитних операцій не є достатніми умовами практичної реалізації кредитних відносин. Останні в значній мірі залежать від можливості як надання кредиту, так і можливості його продуктивного використання.

Для банків можливість надання позик пов'язана із наявністю кредитних ресурсів, їх поповненням у зв'язку з поверненням кредитів або залучення додаткових коштів у вигляді вкладів та депозитів, тобто утримання оптимального співвідношення між ліквідністю і дохідністю, які є однією з головних умов забезпечення надійності та фінансової стійкості комерційного банку.

Можливість отримання позичок для суб'єктів господарювання пов'язана, перш за все, з особливостями кругообігу авансованої вартості, їх продуктивним використанням, тобто рентабельним процесом виробництва, а, отже, отриманням виручки та прибутку від реалізації кредитованого проекту і, особливо, їх обсягу, який забезпечив би повернення основного боргу та процентів за користування цими коштами.

Окрім суб'єктів господарювання, реалізація взаємовідносин в межах кредитного механізму відбувається між банками з приводу міжбанківського кредитування (МБК), та банками і фізичними особами шляхом надання споживчого кредиту. Особливість взаємодії цих суб'єктів кредитного механізму, перш за все, полягає у ролі та значенні міжбанківських та споживчих кредитів для розвитку економіки загалом та окремих її суб'єктів зокрема.

Роль та значення МБК полягає у його функціональних особливостях та закономірностях руху.

Особливості взаємовідносин у процесі міжбанківського кредитування відображають місце і роль міжбанківського кредиту в системі кредитних відносин.

Місце МБК в кредитних відносинах характеризується двома групами факторів: з одного боку – це функціонування його на двох рівнях. Перший рівень відображає рух кредитних ресурсів між НБУ та комбанками, а другий рівень – між окремими комерційними банками. З іншого боку, потоки міжбанківського кредиту відображають інтереси багатьох галузей економіки та регіонів країни, а також взаємодіють з ринками цінних паперів та іноземної валюти.

Роль міжбанківського ринку полягає в тому, що він відображає стан грошової системи загалом, який досить чутливо реагує на кон'юнктуру в грошово-кредитній сфері і відображає її стан через ставки за міжбанківським кредитом. Тенденції ставок за МБК характеризують стан грошової маси, а також напрям грошово-кредитної політики. Так, при падінні ставок за МБК підприємствам реального сектору економіки можна очікувати кредитну експансію, а при їх підвищенні, навпаки, очікувати кредитну рестрикцію внаслідок дорожнечі МБК і, як наслідок, недоступності його для реального сектору економіки.

Отже, необхідність МБК в системі кредитних відносин визначається його функціями:

- здатністю розширювати ресурсну базу для кредитування реального сектору економіки внаслідок процесу мультиплікації кредиту;
- забезпечення короткострокової ліквідності та платоспроможності банків-боржників через перерозподіл кредитних ресурсів на основі МБК;
- переливу капіталу між банками одного регіону, а також між регіонами та сегментами фінансового ринку – ринку цінних паперів та валютного ринку.

Доцільність міжбанківського кредиту забезпечується межею участі у даних відносинах як зі сторони банку-кредитора, так і зі сторони банку-боржника. Для банку-боржника межа міжбанківського кредитування полягає у забезпеченні кредитом тимчасової потреби в джерелах формування кредитного активу або групи активів, тим самим забезпечуючи його поточну ліквідність, а також для розширення його ресурсної бази для забезпечення реального сектору економіки додатковими джерелами фінансування або переливу капіталу у більш прибуткові сектори фінансового ринку – валютного та цінних паперів. Банк-кредитор, надаючи міжбанківський кредит, переслідує мету повернення в зазначений строк позиченої вартості зі сплатою банком-боржником відсотка за нею. З іншого боку – доцільність надання міжбанківських позик пов'язана з меншою їх ризиковістю щодо кредитування реального сектору економіки, а також регулятивними діями центрального банку як щодо МБК, так і щодо грошово-кредитної сфери.

Хоча реальний сектор економіки з точки зору кредитування є досить ризикованим внаслідок спаду виробництва, прибутковості, росту неплатежів тощо, проте за 2002 рік приріст ВВП склав 4,8% порівняно з аналогічним періодом минулого року, а промислового виробництва, відповідно, – 7 % [45, с. 49–50]. Відповідно до цього зросли обсяги кредитів, які видані суб'єктам господарювання, до 148% порівняно із початком року, зросли також обсяги міжбанківських кредитів до 226 % [45, с. 85, 111]. Ріст МБК пояснюється впливом грошово-кредитної політики і, зокрема, пониженням до 7,7% облікової ставки, що відповідно відкрило доступ до централізованих кредитів, тобто кредитної експансії. Більше того, за

останній період НБУ намагається вплинути на банки з метою кредитування реального сектору економіки шляхом зниження норми резервування, що безперечно призведе до надлишку гривневих ресурсів на ринку.

Регулятивні дії НБУ щодо міжбанківського кредитування пов'язані із запобіганням банківської кризи, зумовленої МБК. Адже особливістю МБК є те, що неплатіж за МБК, який виник в одному місці, швидко розповсюджується в усьому ланцюгу взаємозв'язаних банків. Своєрідний рекорд такого взаємозв'язку встановив банк “Алекс” – 79 комбанків його кредиторів втратили кошти на загальну суму 700 млрд. українських карбованців, що перевищувало власний капітал “Алекса” в 10 разів. Тому НБУ обмежив до подвійного розміру власного капіталу банку загальну суму наданих МБК та до потрійного розміру разом з централізованими кредитами загальну суму залучених МБК.

Отже, доцільність міжбанківського кредиту як особливого інструмента перерозподілу коштів всередині банківської системи, так і між секторами фінансового ринку, обумовлена, з одного боку, прибутковістю і меншою ризикованістю, порівняно із кредитуванням реального сектору – для банка-кредитора, та залучення коштів під конкретні активи та розширення кредитного потенціалу з іншого – для банка-боржника.

Можливість міжбанківського кредитування залежить від наявності вільних кредитних ресурсів і можливості їх надання на конкретний термін у банка-кредитора та оборотності і якості об'єкта МБК у банка-боржника. Якщо оборотність об'єкта визначає термін повернення кредиту, то якість об'єкта означає можливість його цільового використання. Так, банк-боржник МБК, маючи неповернений кредит, спрямовує одержані МБК на погашення заборгованості перед своїми кредиторами, то в даному випадку якість об'єкта характеризує іммобілізацію коштів у неліквідні.

Особливості та закономірності руху споживчого кредиту полягають в наступному:

– він надається для споживчих потреб платоспроможним фізичним особам, які є правочинними згідно діючого законодавства;

– за характером і терміном надання розрізняють короткострокові (зазвичай, на нагальні, поточні потреби) та довгострокові (об'єктами виступають формуючі затрати, пов'язані як із придбанням предметів довготривалого вжитку, так і з будівельно-ремонтними роботами власних будівель);

– основами повернення коштів є майбутні доходи боржників як від основного місця роботи, так і від додаткових джерел;

– він забезпечує платоспроможний попит населення, який в умовах ринку виступає індикатором його добробуту;

– виступає джерелом збалансування поточних видатків із поточними доходами фізичних осіб і, відповідно, створює базу для зростання випуску та реалізації продукції;

– споживчий кредит створює можливість для придбання тільки певних видів товарів, які в результаті забезпечують перебудову асортименту на мікрорівні та реструктуризацію економіки на макрорівні;

– забезпечує зростання тих галузей економіки, які здатні задовольнити довготривалі, з точки зору використання, та дорогі, з точки зору ціни, послуги і продукти споживчого характеру (будівлі, автомобілі, побутова техніка, комп'ютери тощо);

– забезпечує надання платних послуг населенню (навчання, перепідготовка кадрів тощо);

– здатний забезпечити збалансування товаровиробничого потенціалу держави споживчого характеру із рівнем доходів та заощадженнями населення;

Виходячи із вищезазначеного, необхідність споживчого кредиту пов'язана із його роллю як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях – забезпечення зв'язку між рівнем доходів та споживанням населення і економічним потенціалом держави, з одного боку, та адресне забезпечення грошовими коштами конкретної особи для придбання нею необхідних товарно-матеріальних цінностей, з іншого.

Доцільність споживчого кредиту для боржників полягає у використанні його для придбання конкретних видів товарів та платних послуг, з одного боку, та можливості сплати основного боргу та відсотків за позикою, з іншого.

В свою чергу, можливість користування споживчим кредитом для фізичних осіб полягає в постійності дохідної частини та співрозмірності суми поточних доходів та невідкладених видатків і сумі основного боргу і відсотків за позикою.

Отже, виступаючи формою реалізації кредитної політики, кредитний механізм в процесі свого функціонування обумовлює взаємодію суб'єктів з точки зору взаємовигідного економічного співробітництва та правового забезпечення їх інтересів, які засновані на об'єктивних закономірностях руху кредиту. Врахування на практиці взаємообумовленості та взаємодії суб'єктів кредитного механізму сприяє, з одного боку, прогнозуванню кредитного портфеля комерційного банку, а з іншого дає можливість забезпечувати цей процес ресурсною базою.

Висновки до розділу 1

1. Трансформація вітчизняної економічної системи у ринкову передбачає переважаючий тип приватної власності та адекватний господарський механізм, який поєднує ринкові форми, методи і важелі з державним регулюванням. Проте роль держави зводиться не тільки до регулювання та контролю, але й до сприяння економічній діяльності, яке втілюється у конкретну економічну політику, складовими якої є: грошово-кредитна, фіскально-бюджетна, цінова тощо.

2. Існування економічного взаємозв'язку між кредитом і грошима, а також їх ролі в економічних процесах дають підстави для розробки і впровадження спільної їх політики – грошово-кредитної. Проте відносно відособлене існування кредитної і монетарної політики пов'язане з рухом і конкретними методами регулювання їх базових категорій – меж кредиту і грошової маси в обігу, з одного боку, та стратегічними цілями, з іншого.

У зв'язку з цим необхідність кредитної політики держави викликана економічним зростанням, кредитною підтримкою пріоритетних напрямів економіки,

забезпеченням стабільності та фінансової стійкості банківської системи, координацією дій з монетаристською політикою щодо регулювання грошової маси в обігу.

3. Маючи об'єктивну основу – рух кредиту або процес кредитування, кредитна політика є надбудовчою категорією і пов'язана із суб'єктивними факторами. Забезпечення взаємозв'язку між суб'єктивними і об'єктивними рівнями організації та управління процесу кредитування пов'язане як з економічними, так і з адміністративними методами, які включає в себе кредитний механізм.

4. Традиційно в техніці під механізмом розуміють пристрій, який передає або перетворює рух. Тому складовими компонентами його є ходовий, вхідний, регулюючий пристрої, робоча машина, що передає рух, та вихідний компонент. Стосовно кредитного механізму ходовим пристроєм (двигуном) виступає процес кредитування, який через законодавче забезпечення регламентує важелі та інструменти впливу на інші ланки кредитного механізму. Вхідним елементом, що забезпечує матеріалами робочу машину, є обсяг та структура кредитних ресурсів. Регулювання процесу кредитування здійснюється відповідно до розробленої кредитної політики, і контроль, відповідно, здійснюється як за дотриманням принципів кредитування, так і за дотриманням параметрів кредитної політики. Вихідною ланкою кредитного механізму є обсяг та структура кредиту як в цілому по економіці країни, так і для окремого суб'єкта господарювання.

5. Суть кредитного механізму обумовлена змістом, функціями та роллю кредиту як самостійної економічної категорії, роллю та видами кредитних відносин, організаційною структурою банківської системи та її функціями щодо регулювання кредитних відносин. Отже, кредитний механізм охоплює систему дій або організаційно-економічних прийомів, інструментів та важелів впливу за допомогою яких здійснюється кредитне забезпечення та регулювання суспільного відтворення відповідно до потреб економічних законів суспільства. Відповідно до цього методологічними основами суті кредитного механізму є:

1) кредитний механізм включає в себе не тільки процес кредитування, але і ті управлінські суб'єкти в ролі держави та її органів, які через економічні та управлінські прийоми і важелі впливають на кредитні відносини;

2) обов'язковою ланкою кредитного механізму виступає процес кредитування, який набуває певної направленості та цільових орієнтирів у зв'язку з функціонуванням останнього;

3) ефективне функціонування кредитного механізму, який охоплює інструменти, важелі та методи впливу на процес кредитування залежить від повноти забезпечення економічних інтересів суб'єктів кредитних відносин;

4) окрім процесу кредитування, кредитний механізм охоплює і регулятивні дії, спрямовані на адаптацію системи до швидкозмінної господарської ситуації.

6. Забезпечення успішного функціонування кредитного механізму пов'язане з дотриманням принципів та умов його реалізації. До обов'язкових атрибутів функціонування кредитного механізму необхідно віднести: законодавче регламентування кредитних відносин, обґрунтованість та доцільність кредитного забезпечення; забезпеченість кредитними ресурсами, взаємозв'язок та взаємообумовленість елементів кредитного механізму; дотримання кредитної дисципліни суб'єктами кредитних відносин та адекватність функціонування кредитного механізму розробленій кредитній політиці. Дотримання та реалізація цих принципів на практиці пов'язані з певними вимогами та умовами, серед яких є: ступінь законодавчого забезпечення кредитних відносин, стан економічного розвитку суб'єктів кредитних відносин, дотримання мотиваційності в реалізації кредитної політики, забезпечення підпорядкованості елементів кредитного механізму, вибір пріоритетності в реалізації кредитної політики.

7. Об'єктивною основою функціонування кредитного механізму є правові та економічні інтереси в реалізації кредитних відносин. Якщо правові інтереси характеризуються зобов'язаннями та відповідальністю за реалізацію кредитних відносин, то економічні створюють базу взаємовигідного економічного співробітництва між кредитором і боржником. Спільність їх економічних інтересів

полягає у виробничій необхідності, комерційній доцільності та у фінансовій можливості в кредитних відносинах як з боку кредитора, так і з боку боржника.

8. Виступаючи формою реалізації кредитної політики, кредитний механізм в процесі свого функціонування організовує взаємодію суб'єктів кредитних відносин в напрямі взаємовигідного економічного співробітництва та правового забезпечення їх інтересів, які підпорядковані економічним цілям суспільства. Врахування на практиці спільних економічних інтересів суб'єктів кредитного механізму дозволяє, з одного боку, забезпечити прогнозування та формування кредитного портфеля комерційних банків, а з іншого – забезпечити його ресурсною базою, основним джерелом якої виступають депозити юридичних та фізичних осіб.

Основні результати розділу опубліковані у наукових працях автора [76, с. 7-58; 77, с. 9-73; 80, с.40-43; 81, с. 42-47; 82; 83; 85; 87; 92; 99].

РОЗДІЛ 2

КРЕДИТНА ПОЛІТИКА КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ КРЕДИТУВАННЯ

2.1. Правові основи формування кредитної політики комерційних банків

Кредитна політика, як і політика взагалі, за своєю природою є суб'єктивною. Її суб'єктивність, з одного боку, означає залежність від волі окремих індивідуумів, які відповідають за встановлення та регулювання кредитних відносин, адекватних тенденціям соціально-економічного розвитку суспільства, а з іншого – обов'язковість її дотримання в процесі реалізації кредитних відносин. Ефективна реалізація кредитної політики пов'язана зі створенням належної правової та нормативної бази, тому що:

по-перше, кредит через свої функції здатний регулювати грошову масу в обігу, відповідно й за банківською системою необхідно закріпити функцію кредитного забезпечення;

по-друге, необхідно законодавчо закріпити інтереси як кредитора, так і боржника, які мають різновекторну направленість;

по-третє, поверненість кредиту повинна бути певним чином законодавчо забезпеченою, адже вона залежить не тільки від об'єктивного процесу – руху капіталу, але й від суб'єктивного – репутації, ділової активності позичальника.

Отже, законодавче забезпечення кредитної політики є визначальним фактором у реалізації кредитних відносин для досягнення її кінцевих цілей.

Причому, ефективність правового впливу на суб'єктів кредитних відносин визначається на основі певного принципу, загальної юридичної основи, яка у різних типах економікою не однакова. Так, в економічних системах ринкового типу використовується регулюючий принцип: “Усе, що не заборонено законом, дозволено”. Тоді ж як в умовах командно-адміністративної економіки діє зовсім інший законодавчий принцип: “Дозволено лише те, що прямо дозволено законом”. Різниця між цими законодавчими основами полягає в тому, що у першому випадку

держава окреслює лише загальні принципи правового регулювання, яких мають дотримуватися усі учасники кредитних відносин. При цьому, переслідуючи свої конкретні цілі та мотиви, суб'єкти кредитних відносин повинні добросовісно і законослухняно виконувати свої функції в процесі кредитування. У другому випадку держава через пряме регулювання кредитних відносин на основі чіткого законодавчого регламентування виключає можливість здорової конкуренції та підприємницької ініціативи їх суб'єктів. Тому в період переходу до ринкової економіки вкрай важливо створити умови для реалізації правового регулювання кредитних відносин ринкового типу. Однак на сьогодні через втручання владних структур до закріплення клієнтури до комерційних банків, зарегульованість самого процесу кредитування та відсутність беззаперечного права банків на повернення наявних кредитів ускладнюють реалізацію основного принципу правового регулювання кредитних відносин.

Основні напрямки законодавчого забезпечення кредитної політики повинні базуватися на наступних напрямках: регламентація суб'єктів та інструментів, напрямків кредитної політики на макроекономічному рівні; методологічне забезпечення кредитних операцій; регулювання кредитних операцій як з боку створення ресурсної бази, так і з боку запобігання кредитним ризикам.

Розробляючи основні напрями грошово-кредитної політики, НБУ застосовує широкий спектр методів та засобів, але головні з них, які впливають на розробку та реалізацію кредитної політики комерційних банків – регулювання норм обов'язкових резервів та розміру процента.

Рівень обов'язкових резервних вимог значно відрізняється у різних країнах залежно від національних особливостей економіки, розвитку кредитної системи і стану грошового обігу. Однак ефективність цього засобу регулювання значно залежить від гнучкості схеми їх застосування, що полягає у граничному рівні їх встановлення, диференціації резервних вимог за видами та строками залучених коштів, та й, врешті, за видами самих кредитних інститутів – суб'єктів резервування. У вітчизняній банківській практиці резервні вимоги поширювалися або на загальну суму залучених коштів, або на окремі їх види із відповідною

диференціацією ставок. Очевидно, що чим більша буде диференціація резервних вимог щодо депозитів (строків, видів), тим більшої гнучкості набуде даний інструмент кредитної політики. Адже диференціація норми обов'язкового резервування з прогресією щодо сум залучення стимулюватиме зацікавленість комерційних банків у роботі з дрібними вкладниками, а не лише із великими корпоративними клієнтами.

Не менш важливою проблемою росту залучення коштів населення комерційними банками є умови обов'язкового резервування. На сьогодні кошти в касі банку не входять в обсяг обов'язкового резервування, хоча в теоретичному плані, згідно монетариської концепції регулювання грошової маси, ці кошти повинні включатися в обсяг резерву. Якщо при розрахунково-касовому обслуговуванні корпоративних клієнтів питома вага готівки у їх сукупному обороті складає незначну питому вагу, то при обслуговуванні фізичних осіб ця частка складає доволі значний відсоток. А це означає, що законодавчо відхиляючи практику готівкового обслуговування фізичних осіб, залучення грошових коштів від населення стає дедалі дорожчим задоволенням для банків, аніж залучення коштів корпоративних клієнтів. Отже, позитивно вирішивши питання щодо включення залишку каси в обов'язкові резерви, ми розширимо обсяг вільних кредитних ресурсів, які можуть бути направлені на кредитування суб'єктів ринку.

Встановлення граничного рівня норми обов'язкових резервів також слугуватиме ефективністю застосування даного інструменту в реалізації кредитної політики. Адже необхідність законодавчого регламентування граничного рівня пояснюється тим, що збільшення норми резервування, з одного боку, суттєво знижує конкурентоспроможність банків щодо залучення резервів порівняно з іншими кредитно-фінансовими інститутами, на які не поширюється дія обов'язкових резервів, а з іншого – банки змушені компенсувати таке збільшення за рахунок своїх клієнтів шляхом збільшення процентних ставок за депозитами, адже реальна їх ціна прямо пропорційна процентній ставці і обернено пропорційна нормі резервування.

Що стосується іншого інструмента реалізації кредитної політики держави – процентної політики, то на сьогодні у вітчизняній банківській практиці облікова ставка є швидше за все орієнтиром для встановлення процентів за позиками комерційними банками. Так, значний спред між рівнем облікової ставки та ціною кредитів говорить про вичерпаність регулятивного впливу на кредитну політику даного інструмента, а з іншого боку – стимулювання зниження ціни можливе за допомогою заходів щодо поліпшення фінансового стану потенційних позичальників, удосконалення законодавчої бази стосовно захисту прав кредиторів, зміцнення банківської системи тощо.

Назріла проблема надійного законодавчого захисту прав банків-кредиторів щодо їх беззаперечного права на видачу позики. Адже визнання недійсними кредитних угод, пріоритет податкової застави, мораторій на відчуження державного майна, поділ підприємств чи зміна форми власності з відмовою власників від попередніх зобов'язань, проблеми із реалізацією застави стримують і обмежують реалізацію кредитних відносин між банками-кредиторами та підприємствами-боржниками.

Законодавче забезпечення кредитних операцій на макроекономічному рівні пов'язане, передусім, з організаційною структурою банківської системи, яка визначає характер та регламентує суб'єктів цієї системи для кредитного забезпечення та регулювання кредитних відносин в суспільстві. Так, ще Законом України "Про банки та банківську діяльність", прийнятим у 1991 році, обумовлювалося існування дворівневої банківської системи як альтернативної монобанківської, притаманної адміністративно-командній економіці. У ринковій економіці структура банківської системи повинна бути тільки дворівневою, тобто повинні існувати вертикально-горизонтальні зв'язки, особливістю яких є те, що горизонталь забезпечує організацію на комерційній основі банківського обслуговування клієнтів, а основною функцією вертикалі є визначення та проведення грошово-кредитної політики, в тому числі шляхом координації діяльності банківської системи в цілому.

Доцільно відзначити, що даний закон відображав потреби перехідного періоду від планової до ринкової економіки і не міг відповідати потребам розвитку банківської системи. Про це свідчили численні поправки і доповнення, що вже були внесені, а також ті, які ще перебували на стадії законопроектів. Отже, для розвитку ринкової банківської системи необхідне і відповідне законодавче забезпечення, яке б не тільки визначало коло функціональних особливостей її структури, але і регламентувало створення, розвиток та реорганізацію банків, взаємовідносини центральних та комерційних банків, в т. ч. і кредитних відносин. Одним із основних факторів, які стримували розвиток банківської системи, була відсутність законів, які мали регулювати розвиток та її діяльність. Так, із 1991 по 1999 рік не було прийнято жодного закону, який би регламентував ту чи іншу діяльність банківських структур, і тільки в 1999 році Верховною Радою прийнято Закон України "Про Національний банк України" та у 2000 році нова редакція закону "Про банки та банківську діяльність". Безперечно, що дані закони відіграли певну позитивну роль у реформуванні банківської системи, адже надійний і розвинений банківський сектор відіграє надзвичайно важливу роль у стабілізації економіки. Проте, на думку багатьох банківських спеціалістів [36, 35, 77, 266], норми чинного законодавства, які визначають кредитні відносини, і, звісно, впливають на розробку та реалізацію кредитної політики, не повністю відповідають потребам банківської системи зокрема та економіки країни в цілому. Законодавчі та нормативні акти здебільшого мають неузгоджений характер або суттєві розбіжності та протиріччя, які впливають на розробку та реалізацію кредитної політики.

Деякі закони та їх статті суперечать один одному, інші не містять відповідних чітких положень щодо регулювання кредитних відносин, а ще в інших ці положення взагалі відсутні.

Згідно ст. 4 Закону "Про банки й банківську діяльність в Україні" банки можуть бути універсальними та спеціалізованими. Для спеціалізованих банків, окрім ощадних, ст. 48 Закону встановлюється обмеження в частині залучених вкладів фізичних осіб – заборонено залучати їх більше, ніж 5% капіталу банку. Виходячи зі специфіки банківського бізнесу в Україні, враховуючи обмеженість

інструментів фінансового ринку, їх періодичну нестабільність, в розряд “спеціалізованого банку” можна потрапити за один банківський день, що означає обмеження кола операцій банку, особливо в умовах нестабільної економічної ситуації та поглиблення міжбанківської конкуренції. У законі не вказано терміну і порядку обмеження на залучення депозитів фізичних осіб, а також порядку і терміну їх переведення у розряд “універсального”.

Методологічною базою правового забезпечення кредитної політики комерційних банків є:

- принципи банківського кредитування;
- основи надання, моніторингу та стягнення кредиту;
- джерела формування кредитних ресурсів;
- регламентація роботи підрозділу, який реалізує кредитну політику.

Отже, методологічна база повинна передбачати відповіді на коло питань, які пов’язані з організацією процесу кредитування, тобто: згідно яких основ, особливостей здійснюватиметься кредитування, які джерела може залучати банк для ресурсного забезпечення кредитування, як регулюються взаємовідносини між суб’єктами кредитних відносин, хто організовує роботу з кредитування.

Таблиця 2.1

Тенденції обсягу кредиту та процентних ставок

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
ВВП (млн. грн.)	54520	31519	93365	102593	130442	172952	201927	220932
Обсяг кредитів в економіку України (млн. грн.)	4078	5452	7295	8873	11787	19121	27612	41199
Відношення обсягу кредитів до ВВП	7,5	6,7	7,8	8,6	9,0	11,1	14,0	18,4
Процентні ставки за кредитами у національній валюті	107,1	77,0	49,1	54,5	53,4	38,1	31,9	24,8

Примітка: Розраховано за даними: Вісник НБУ. 2003.- № 3. – с. 50, 79, 85.

Згідно Положення НБУ "Про кредитування" основними принципами кредитування юридичних та фізичних осіб усіх форм власності є: забезпеченість, повернення, строковість, платність та цільова направленість. Проте їх дотримання на практиці потребує ще значного законодавчого врегулювання, зокрема, проблеми платності та надійності забезпечення.

На розробку кредитної політики значний вплив мають високі процентні ставки за позиками.

Відношення обсягу кредитів, які направлені в економіку країни, до обсягу ВВП становить 9–14% (у різні періоди), тоді як у постсоціалістичних країнах Центральної Європи цей показник становить 40–60 %, а в розвинутих – 100–120%. Такий низький рівень обсягів кредитів пояснюється також і високим рівнем процентних ставок. Правова неврегульованість щодо порядку їх встановлення ще більше загострює дану проблему. Порядок встановлення розміру відсоткових ставок обумовлено ст. 16 Положення "Про кредитування", затвердженого постановою Правління Національного банку України від 28 вересня 1995 року № 246 [10]. Отже, розмір процентної ставки за кредит, а так само порядок її сплати встановлюються банком і визначаються у кредитному договорі залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту та пропозиції, які існують на кредитному ринку, строку користування кредитом, облікової ставки НБУ та інших обставин. Проте Законом України "Про банки і банківську діяльність", ст. 49, забороняється надавати кредити під процент, ставка якого є нижчою від ставки за кредитами, які бере сам банк, і процентних ставок, що виплачуються ним за депозитами. Дане положення містить у собі як мінімум дві проблеми: по-перше, не конкретизовано, які саме ставки маються на увазі (чи то звичайні пасиви, чи міжбанківські кредити); по-друге, на основі роз'яснення НБУ (див. лист від 19.04.2001 р. № 18-112/1467-2599) кредит може надаватися під відсоток не вищий, аніж залучаються кошти для нього. З цього не зрозуміло, як можна встановити, який саме депозит може використовуватися для видачі цього чи іншого кредиту. Більше того, сучасний бухгалтерський облік у банку не може дати розмежування господарських, адміністративних та інших витрат, не кажучи про встановлення

собівартості окремих операцій. З іншого боку, при комплексному обслуговуванні клієнтів за принципами корпоративного банкінгу банки за окремими операціями можуть стягувати мінімальні кредитні ставки та комісійні, компенсуючи витрати за іншими операціями клієнтів. Такий підхід дає можливість економічно вигідного компромісу при формуванні і доходів, і витрат як для самого банку, так і для клієнтів, при цьому дає можливість закріплювати клієнтську базу банку. Очевидно, що в даних умовах обмеження щодо процентних ставок ст. 49 Закону "Про банки і банківську діяльність" є економічно невиправданими і дещо обмежують кредитну політику щодо таких видів клієнтів.

Вплив на формування та реалізацію кредитної політики комерційного банку мають законодавчі проблеми, пов'язані з розвитком ринку забезпечення кредитних зобов'язань. Згідно принципу кредитування – забезпеченості кредиту, банк повинен мати право для захисту своїх інтересів в процесі кредитування, тобто недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальника (див. ст. 9 Положення НБУ "Про кредитування") [10, с. 9]. Тому надійність забезпечення безпосередньо впливає на ефективність кредитування банківською установою. Наслідком ненадійності забезпечення є виникнення проблемних кредитів, безнадійної заборгованості тощо. Для того, щоб ризик забезпечення позики звести до мінімуму, цивільне законодавство України передбачає способи забезпечення виконання зобов'язань, які полягають у встановленні додаткових гарантій для задоволення вимог кредиторів. Згідно з даними положеннями у сфері кредитування на основі Положення НБУ "Про кредитування" від 28.10.1995 р. можуть застосовуватися такі види забезпечення, як неустойка (штрафи, пені), застава, поручительство, гарантія, страхування. У вітчизняній банківській практиці та і у практиці більшості країн найбільш поширеною, ефективною і безпечною формою забезпечення є застава. Так, протягом останніх років частка застави займає до 80–90 % в сукупності всіх форм забезпечення, які використовуються українськими комерційними банками при кредитуванні.

До переваг застави варто віднести те, що:

По-перше, в заставі відбувається поєднання правового і речового характеру майна, що забезпечує його збереження до моменту виконання зобов'язань боржником.

По-друге, застава зберігає право власності аж до припинення основного зобов'язання.

По-третє, прийнявши заставу як форму забезпечення кредиту, вирішується щонайменше два питання: ліквідність або здатність до швидкої реалізації, та надійність, під якою розуміють безпеку з точки зору збереження вартості.

Однак, поряд з цим, незважаючи на дані переваги застави, банки не приймають в окремих випадках заставу як форму забезпечення кредиту. Це пов'язане, передусім, із тим, що правові норми, які регулюють дані відносини, не сповна відповідають вимогам часу. Так, варто було б розширити способи реалізації майна, не тільки через публічні аукціони, але іншими способами, які дозволені чинним законодавством. Крім цього, нерухоме і окремо рухоме майно повинно обов'язково реєструватися в спеціальних державних реєстрах, що дозволить суттєво зменшити махінації та шахрайство із заставленим майном і, відповідно, захистить інтереси кредитора. У зв'язку із розглядом законодавчої сторони заставних відносин в якості форми забезпечення, доцільно відзначити, що хоч застава і має чітке правове регулювання, проте сама процедура заставних відносин між заставодавцем і заставодержателем є на сьогодні досить складною. Для їх ефективної реалізації необхідно, щоб банківські працівники мали відповідні знання та досвід не тільки в економічних галузях, але і у юриспруденції. Тому в усіх розвинених країнах, а також в більшості країн, що розвиваються, перелік способів забезпечення боргових зобов'язань є відкритим, тобто поряд із передбаченими законом, приймають будь-які інші, які б мали договірний характер і забезпечували виконання зобов'язань. Позитивним прикладом в цьому може бути Росія, законодавством якої закріплено відкритий перелік способів забезпечення. Такими способами забезпечення, окрім традиційних, передбачених Цивільним кодексом та положенням "Про кредитування", мало б бути: уступка вимоги та перевід боргу, утримання та способи передачі майна боржника тощо. Виходячи із вітчизняної банківської справи,

найбільш вдалимими на сьогодні можуть бути такі способи забезпечення повернення кредиту, як уступка вимоги і перевід боргу, що юридичною мовою означає заміну відповідно кредитора і боржника.

Особливого законодавчого врегулювання потребує примусове погашення боргів. І хоч у проекті Закону “Про банківський кредит” розширено права кредиторів щодо примусового погашення боргу аж до списання грошових коштів із поточного рахунку позичальника, але не враховано, що наявність відкритих декількох рахунків дозволить йому переводити обороти з одного банку до іншого, а це значно зменшує можливості застосування зазначеної норми. Більше того, скасування картотеки №2 і маніпулювання коштами за банківськими рахунками можуть дане положення перетворити в ранг формального, якщо, скажімо, не вдається до практики вирішення арбітражних спорів, коли для списання коштів із боржника не потрібно отримувати акцепт.

Як доарбітражне, так і арбітражне врегулювання стягнень неповерненої суми заборгованості надає відчутні переваги позичальнику над кредитором. Для прикладу, доарбітражне врегулювання потребує місячного терміну розгляду письмової претензії банку до позичальника, а якщо боржником визнано суму боргу, але не вказано терміну повернення – ще додатково 20 днів із часу одержання відповіді. Після цього банк має право в безспірному порядку списувати зазначену суму. Такий тривалий час доарбітражної процедури дає змогу боржнику реалізувати активи й отримані кошти направити на інші цілі. Якщо ж у місячний строк боржник не визнає чи не сплачує борг, то банк починає арбітражне врегулювання спору. Основним документом, який регулює взаєностосунки банку з позичальником при неповерненні боргу, є Закон “Про банкрутство” від 20.05.1999 року. Однак існуюча процедура не є ефективною.

По-перше, вона розтягнута на роки – термін ліквідаційної процедури згідно ст. 22 до 12 місяців, а також можливість його подовження арбітражним судом ще на півроку;

по-друге, важко порушити процедуру банкрутства – тільки у випадку, якщо боржник протягом трьох місяців не повернув кредитору боргу не менше, ніж триста мінімальних зарплат;

по-третє, у випадку забезпечення вимог банку заставою майна, то згідно ст. 44 Закону України “Про виконавче провадження” вимоги кредиторів при недостатності суми реалізованого майна задовольняються пропорційно належній кожному стягувачеві суми;

по-четверте, навіть після схвалення постанови про відкриття виконавчого провадження встановлюється термін добровільного виконання рішення до 7 днів, причому таке рішення може бути як повним, так і частковим, що зумовлює припинення виконавчого провадження.

Така ж неврегульованість щодо погашення боргу спостерігається і в інших законодавчих актах. Так, ст. 21 Закону України “Про заставу” передбачає, що якщо предмет застави не був проданий на торгах, то він може перейти у власність банку виключно за згодою заставодавця, проте така передача майна згідно Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” прирівнюється до купівлі-продажу й підлягає оподаткуванню податком на додану вартість, що обертається для банку додатковими витратами. Більше того, монопольне право на реалізацію заставленого майна має “Укрспец’юст”, який через велику кількість справ затягує процедуру реалізації, хоч це міг би зробити сам банк.

Отже, наявність правових проблем, що регулюють функціонування кредитного механізму, призводить до зростання обсягів простроченої кредитної заборгованості, і як результат – знижують ефективність. Хоча за останній період приріст залучених коштів банків зростає (тільки за 2002 рік темпи росту порівняно з 2001 роком становили 1,71 разів), проте питома вага у залучених коштах складає 50%. Тоді як за оцінками різних експертів (зокрема і НБУ) на руках у населення зосереджено близько 15 млрд. дол. США і 26 млрд. грн. [165, 47], залучення яких проблематичне через різні причини і, в тому числі, через законодавчу неврегульованість. Доцільно відзначити, що в пасивах банків розвинених країн частка приватних вкладів сягає 80%. В Україні ж відносини між банками та

населенням з приводу формування кредитних ресурсів на сьогодні є досить проблематичними.

Визначальним фактором у кредитному забезпеченні вітчизняної економіки є пропозиція кредитних ресурсів банківською системою, формування яких здійснюється як за рахунок власного капіталу, так і за рахунок залучених та запозичених коштів. Хоч найменшу питому вагу серед залучених коштів займають депозити юридичних осіб (табл. 2.2), проте стабільними ресурсами банків їх назвати не можна, адже юридичні особи виступають одночасно боржниками, а також досить активні у платіжному обороті. Серед залучених коштів найбільш дешевими, відносно стабільними та потенційно великими щодо залучення є вклади й депозити фізичних осіб, які займають у 2002 році 50 відсотків у загальному обсязі депозитів банківської системи.

Таблиця 2.2

Вклади населення в комерційні банки України

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Кошти на рахунках підприємств, організацій і населення, млн. грн	4287	5145	6357	8278	12156	18585	25485	37384
У тому числі: вклади населення, млн. грн.	615	1227	2297	3089	4283	6581	11083	19002
З них:								
- до запитання	306	480	744	834	1251	2029	3049	4961
- строкові	310	747	1555	2255	3030	4550	8433	14041
- довгострокові	-	-	-	409	518	907	2618	7062
Вклади населення у %	14	24	36	37	35	35	43	50
Вклади населення у відсотках до попереднього року	287	200	187	134	139	154	168	70

Примітка: розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. - № 3. – с. 113-121.

Така ситуація склалася внаслідок повернення довіри населення до банківської системи та особливостями політики обов'язкового резервування зі сторони НБУ.

Проте для повернення повної довіри населення після банкрутства трастів (1994 рік) та банків (1995, 2000) і, зокрема, системоутворюючого банку "Україна", необхідно, перш за все, організувати роботу Фонду гарантування вкладів населення.

Хоча в законодавчому плані його створення згідно указу Президента відбулося в серпні 1998 року, проте він не має можливості здійснювати виплати населенню в повному обсязі у випадку банкрутства банку через свій незначний обсяг. Враховуючи статистичні дані за 2000 рік, а також вимоги закону "Про банки і банківську діяльність" щодо системоутворюючих банків, зобов'язання яких повинні становити не менше 10% від загальних зобов'язань банківської системи, у випадку необхідності сплати вкладів розміром до 1000 грн. такому банку необхідно більше 84 млн. грн., тоді як розмір фонду складає лише 70 млн. грн. (табл. 2.3). Ефективність функціонування фонду, безперечно, пов'язана з тим, чи зможе він виплатити вклади населення у випадку банкрутства банку і як швидко він це зробить. Отже, вирішення проблем наповненості фонду щодо реальних потреб, пов'язаних із невиконанням зобов'язань перед населенням у разі банкрутства комерційного банку, є одним із факторів довіри фізичних осіб до банків і, відповідно, зростання обсягу залучених ресурсів [21, с. 21].

Відшкодування коштів кожному вкладнику банку – учаснику фонду гарантування вкладів відбувається в сумі (враховано відсотки) на день настання недоступності вкладів, але не більше 1200 грн. Згідно Закону України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" недоступність вкладів означає неможливість їх одержання відповідно до умов договору, яка настає з дня призначення ліквідатора банку. Але згідно Закону України "Про банки і банківську діяльність" ліквідація банку є останнім станом загрози платоспроможності банку. А до цього НБУ зобов'язаний призначити тимчасову адміністрацію терміном до одного року, якщо банк зменшив розмір регулятивного капіталу на 30 відсотків протягом півроку при одночасному порушенні хоча б одного економічного нормативу, або протягом 15 робочих днів не виконує 10 і більше своїх прострочених зобов'язань. Таким чином, для вкладників недоступність вкладів може настати через рік після затримки банком платежів.

**Вклади фізичних осіб в комерційних банках – учасниках фонду
гарантування вкладів фізичних осіб (на 1.01.2001 р.)**

№ п/п	Розмір вкладу	Кількість вкладів		Сума вкладів		Середній розмір вкладу
		сума (грн.)	% від обсягу	сума (грн.)	% від обсягу	
1.	До 500 грн.	4710678	87,9	137227586	2,4	29
2.	Від 500 до 1000 грн.	168526	3,1	147517740	2,6	875
3.	Від 1000 до 5000 грн.	289309	5,4	745723997	13,3	2578
4.	Понад 5000 грн.	190268	3,6	4573149322	81,6	24035
5.	Всього	5358781	100	5603618645	100	1046

* Примітка: розраховано за даними: Огієнко В., Раєвська Т. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб – гарант захисту “малих” вкладників в Україні // Вісник НБУ. – 2001. – № 6. – с. 41.

Крім цього, сама процедура відшкодування коштів Фондом розтягнута щонайменше на 3 місяці. Так, ліквідатор банку протягом двадцяти робочих днів з дня настання недоступності вкладів надає Фонду перелік вкладників із зазначеними сумами, які підлягають відшкодуванню. Далі Фонд у місячний термін перевіряє поданий перелік вкладників та розрахункові суми відшкодування і протягом трьох робочих днів після прийняття рішення через засоби масової інформації повідомляє вкладників. Виплата ж суми відшкодування через банки-агенти здійснюється протягом трьох місяців з моменту настання недоступності вкладів, а у випадку ліквідації системоутворюючого банку – до шести місяців.

Отже, виплата відшкодувань за вкладами фізичних осіб розтягується на роки із моменту виникнення проблеми платоспроможності банку. Тому потрібно законодавчо узгодити параметри неплатоспроможності банку і недоступності вкладів.

Стримуючий вплив на законодавче забезпечення розробки та реалізації кредитної політики мають системні кредитні ризики, які, як правило, пов'язані як з правовим, так і з загальним станом економіки країни. Оскільки банківська діяльність є найбільш ризиковою діяльністю, і банкрутство навіть одного банку негативно позначається на економіці країни в цілому, то для забезпечення точності та надійності

банківських операцій повинні бути вироблені необхідні механізми регулювання. До таких механізмів належать і державне регулювання діяльності банків у кредитній сфері, яке здійснює і координує НБУ. Так, згідно Закону "Про банки і банківську діяльність" державне регулювання діяльності банку взагалі, а кредитної – зокрема, здійснюється НБУ у формі адміністративного та індикативного регулювання. Адміністративне регулювання у кредитній сфері полягає перш за все у тому, що для здійснення операцій, пов'язаних із видачею кредиту, банку необхідно отримати банківську ліцензію. При цьому для проведення та управління операціями, які пов'язані із кредитуванням, банк повинен мати відповідні підрозділи. Щодо встановлення вимог та обмежень зі сторони НБУ до комбанку, які регламентують їх діяльність у кредитній сфері, то в Положенні "Про кредитування" зазначено, що при видачі кредиту в розмірі, що перевищує 10 % власного капіталу, комбанк в кожному окремому випадку повинен повідомляти НБУ. Жоден із виданих великих кредитів не може перевищувати 25 % власних коштів банку, а загальний обсяг наданих кредитів не може перевищувати восьмикратного розміру власних коштів комерційного банку. Індикативне регулювання зі сторони НБУ полягає у встановленні та контролі за виконанням економічних нормативів, які регламентують ризиковість капіталу, ліквідність, кредитів акціонерам та інсайдерам, надання великих кредитів, а також відсоткові ризики.

На сьогодні в щоденному режимі НБУ здійснює моніторинг фінансових показників усіх банків, що дає змогу застосувати запобіжні заходи на грошовому та кредитному ринках. У результаті жорсткого контролю та запобіжним заходам НБУ за десять років 75 банків були ліквідовані, на 1 січня 2003 року на стадії ліквідації перебувало 35 банків, у тому числі 12 із них ліквідовуються за рішенням НБУ, 2 – у зв'язку з реорганізацією, 10 – у зв'язку з ліквідацією [45, с. 146].

Останнім часом значно активізувалося кредитне забезпечення реального сектору економіки. Основою цього стало збільшення в 2001 році у порівнянні з 2000 р. (більш ніж на 29,6 %) вкладів населення в банківську систему, що відповідно розширило кредитний потенціал останньої, збільшився за цей період і кредитний портфель – на 63 %, покращилася його якість. Важливим кроком в цьому напрямку є розширення кредитних операцій через створення спеціалізованих комерційних

банків, в тому числі іпотечних, інвестиційних, відповідні активи яких складатимуть більше 50 відсотків. Але для розширення їх операцій необхідна низка законів, які б регламентували їх роботу, в тому числі закон "Про банківський кредит", "Про гарантування кредитів для малого та середнього бізнесу", "Про захист прав банків-кредиторів".

Поряд з цим для новоутворених спеціалізованих банків необхідно було б передбачити і систему пільг як у податковому законодавстві, так і у кредитній діяльності. Зокрема, знизити податкові ставки щодо їх спеціалізованих доходів, частково компенсувати їм процентні ставки за іпотечними кредитами та кредитами для інвестування у пріоритетні галузі економіки.

Потребує законодавчого вирішення проблема стабільного кредитування населення і, перш за все, придбання товарів довготривалого споживання. Адже банки в даному випадку надаватимуть кредити не боржнику, а торговій фірмі на придбання уже готової продукції, що означає розрахунки останньої із безпосереднім товаровиробником, стимулюючи його випускати товари, які користуються попитом. Очевидно, що кредитування за даною схемою буде доцільним як для банку-кредитора, товаровиробника, торгового посередника, так і для боржника. Тому необхідно законодавчо регламентувати необхідність та можливість такого кредитування.

Для формування сприятливого інвестиційного клімату та залучення кредитів банків для інвестиційного кредитування у законодавчому порядку слід:

- створити умови щодо концентрації ресурсів та управління ними на макроекономічному рівні з метою кредитування реального сектору економіки. Адже розподілення ресурсів серед безлічі філій банків, адміністративне закріплення за ними клієнтури призводить до нестабільності кредитних відносин між банками та підприємствами-боржниками;
- забезпечити реалізацію довгострокового кредитування сільськогосподарського виробництва через завершення земельної реформи (дозвіл на куплю-продаж землі) та гарантованої державної закупки сільськогосподарської продукції;

- створити надійну систему державних гарантій та податкових стимулів для внутрішніх інвесторів, в т.ч. банків;
- відмовитися від оподаткування доходів громадян з вкладів у банках, що здатне спричинити відплив кредитних ресурсів.

Саме така політика щодо діяльності банків створює передумови для стабільності банківської системи як кредитора економічних процесів і суб'єктів ринку господарювання.

А правові засади щодо реалізації кредитних відносин надають певної визначеності у виборі конкретних інструментів при формуванні кредитної політики комерційних банків.

2.2. Вектори кредитної політики відносно організації процесу кредитування

Кредитна політика є категорією, яка уособлює суб'єктивні методи, інструменти, що здійснює держава й банківська система щодо реалізації кредитних відносин у державі. Від того, наскільки ці методи й заходи відповідатимуть вимогам економічних законів, залежить ефективність кредитної політики, її вплив на економічні процеси суспільства, адаптованість ринку позичкових капіталів до умов соціально-економічного розвитку. Адаптація передбачає цілеспрямованість кредитної політики, її гнучкість стосовно стану кредитного ринку та економічного розвитку й обов'язковість дотримання її всіма суб'єктами кредитних відносин.

Основою формування та реалізації кредитної політики виступає законодавче забезпечення, а її цілеспрямованість і гнучкість визначаються регулятивним впливом кредитних відносин на економічні процеси у суспільстві. У зв'язку з цим кредитну політику слід розглядати як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях, формою реалізації якої виступає кредитний механізм у його підсистемах – грошово-кредитного забезпечення та грошово-кредитного регулювання для досягнення стратегічних цілей загальноекономічного розвитку суспільства.

Проекція макроекономічних цілей кредитної політики на рівні окремих комерційних банків здійснюється через адміністративне та економічне регулювання кредитних відносин в суспільстві і означає, з одного боку, забезпечення потреби в додаткових джерелах фінансування суб'єктів господарювання, фізичних осіб, банків, та достатньої, з точки зору відтворюючого процесу, прибутковості суб'єктів даних відносин, з іншого. Тому регулювання як інструмент кредитного механізму здійснюється шляхом гнучкого впливу держави в особі НБУ на кредитну діяльність комерційних банків, забезпечуючи при цьому функціонування кредитного механізму у досягненні цілей кредитної політики, і оцінюється рівнем доведених показників їх діяльності та показниками, які характеризують стан економічного розвитку країни.

Якщо стратегічні цілі кредитної політики на макроекономічному рівні визначаються і співпадають із загальноекономічними, то тактичні інструменти полягають у розробці економічних методів і форм державного грошово-кредитного регулювання, які залежать від особливості економічних процесів на тому чи іншому рівні та впливають на співвідношення попиту й пропозиції на ринку позичкових капіталів і, відповідно, на процентні ставки за кредитами.

Комерційні банки, що працюють на засадах прибутковості, основну частину своїх прибутків отримують від операцій, які пов'язані з кредитуванням. Доходи від кредитних операцій залежать від двох величин: від обсягу наданих позичок та рівня позичкового процента.

Розглядаючи процентні ставки за кредит як врівноваження попиту та пропозиції банківського кредиту, який надається у грошовій формі, варто зауважити, що пропозицію, в даному випадку, грошей необхідно розглядати в цілому, враховуючи обсяг та їх структуру, яка склалася в економіці країни. Адже в умовах ринку відбувається вільний перерозподіл ресурсів (грошей) між кредитним, фондовим та валютними ринками внаслідок дохідності даних операцій [250, с. 25]. Тому, враховуючи основний закон грошового обігу, зокрема, адекватність грошової та товарної маси, можна стверджувати, що обсяг і структура грошей в обігу обумовлені суспільним виробництвом, результатом якого є створення та розподіл

уречевленої доданої вартості. Отже, ріст пропозиції грошей, джерелом якої є приріст грошової маси, відбувається за рахунок приросту реальної доданої вартості і ВВП в цілому та ефективності його розподілу. Ефективною вважається така структура розподілу, коли знижується частина споживання у невиробничих сферах, внаслідок чого створюється передумова мультиплікативної пропозиції грошей, та скорочуються темпи приросту запасів товарно-матеріальних цінностей на різних стадіях відтворюючого процесу, що спричиняє прискорення обігу товарно-грошової маси і, як наслідок, зростання обсягу реалізації.

Механізм мультиплікативної пропозиції грошей полягає у створенні додаткової грошової маси шляхом кредитно-розрахункового обслуговування клієнтів комерційними банками. Суть його полягає в тому, що внесені в банк депозити або вклади, надаючись у позики клієнтам, можуть багато разів переходити з одного комерційного банку в інший, створюючи цим додаткову грошову масу. Максимально можлива межа зростання грошової маси описується величиною грошового мультиплікатора:

$$m = 1 / r, \quad (2.1)$$

де r – норма обов'язкового резервування.

Він показує, в скільки разів може зрости грошова маса внаслідок кредитно-розрахункових операцій банківської системи.

Проводячи аналіз розподілу ВВП, можна зробити наступні висновки щодо пропозиції грошей в економіці країни (табл. 2.4):

а) зменшилася питома вага некомерційних організацій та сектору загального державного управління із 26,7% (21,3+5,4) у 1995 р. до 22,2 (20,4+1,8) у 2002 році в загальних кінцевих споживчих витратах, що дало змогу збільшити ефект мультиплікації щодо інших витрат і, відповідно, збільшити пропозицію грошей, яка вплинула на зменшення вартості кредитів комерційних банків;

б) зменшилась на 1,2 пункту питома вага приросту запасів матеріальних обігових коштів, що дозволило прискорити товарно-грошовий обіг і, відповідно, збільшити реалізацію та обсяг створюваного ВВП;

в) зменшилась порівняно із 1995 р. на 3,1 відсотка питома вага нагромадження основного капіталу, що дало можливість більше коштів направити на кінцеве споживання, а також на прискорення товарно-грошового обігу, що в остаточному підсумку означає збільшення реалізації та обсягу ВВП;

Таблиця 2.4

**Структура використання номінального ВВП
(на кінець періоду у відсотках до підсумку)**

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
ВВП	100	100	100	100	100	100	100	100
Кінцеві споживчі витрати, в т.ч.	76,4	79,9	81,6	81,5	77,0	76,9	77,9	76,5
- домашніх господарств	49,7	53,3	54,2	56,9	54,7	55,8	55,4	54,3
- некомерційних організацій	5,4	4,8	3,5	3,0	2,5	2,4	2,0	1,8
- сектору загального держуправління	21,3	21,8	23,9	21,6	19,8	18,7	20,5	20,4
Валове нагромадження основного капіталу	23,3	20,7	19,8	19,6	19,3	19,0	20,2	20,2
Зміна запасів матеріальних коштів	3,3	1,8	1,5	1,1	-1,9	-0,4	0,1	-1,2
Придбання за виключенням вибуття цінностей	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0
Сальдо експорту-імпорту	-3,1	-2,6	-3,1	-2,3	5,5	4,4	1,7	4,5

* Примітка: розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2002 рік / під ред. Осауленка О.П. – К.: Техніка, 2003. – С. 37.

г) зростання чистого експорту в певній мірі сприяє зниженню процентних ставок за кредит, адже збільшуються обсяги валютних коштів на рахунках клієнтів і при стабільному валютному курсі зростають ресурси банків шляхом обмінних операцій. Отже, за останні роки склалася сприятлива економічна ситуація, яка здатна збільшити пропозицію грошей в економіку і, як наслідок, підвищити рівень монетизації та знизити процентні ставки за позиками. Про це свідчать дані таблиці 2.5.

Починаючи з 1997 року зростає рівень монетизації та обсяг ВВП у порівняльних цінах. Беручи до уваги те, що якщо приріст грошей в обігу має своїм джерелом приріст реальних обсягів виробництва, то ріст пропозиції грошей в обігу позитивно впливатиме на зниження процентних ставок за позиками. Проте в даному випадку не враховується структура грошової маси, яка, окрім мультиплікативного зросту, може зростати внаслідок первинної емісії НБУ. Каналами її є валютний ринок, ринок державних цінних паперів та кредитна емісія готівки. Вплив первинної емісії на ціну кредиту відбувається в тій частині, в якій вона стимулює ріст ресурсної бази комерційних банків, внаслідок запозичення ресурсів у НБУ, на ринку державних цінних паперів, а також валютними операціями, пов'язаними із експортними операціями. У зв'язку з тим, що у НБУ не існує проблеми внутрішньої ліквідності, тобто законодавчо не встановлено обмежень щодо емісії, очевидно, що реальний приріст грошей повинен відповідати реальному приросту обсягів виробництва та приросту ВВП. Так, за 2001 рік внаслідок значних доходів експортерів, які спричинили високий рівень пропозиції валюти, НБУ змушений був вдаватися до валютних інтервенцій з купівлі валюти на міжбанківському ринку, внаслідок чого обсяг валютних резервів зріс до 3,1 млрд. доларів США [230, с. 7]. Структура грошової маси, яка визначається як первинною, так і вторинною емісією, прямо впливає на ціну грошей, адже готівкова маса не виступає пасивами комерційних банків і, відповідно, не може використовуватися в їх активних операціях.

Таблиця 2.5

Тенденції рівня монетизації економіки та процентних ставок за кредит

	1995	1996 на 1.01	1997 на 1.01	1998 на 1.01	1999 на 1.01	2000 на 1.01	2001 на 1.01	2002 на 1.01
Обсяг ВВП у порівняльних цінах	12038	54516	81519	92484	103869	127126	172952	220932
М2 на кінець року	3216	6846	9023	12448	15432	21714	31390	44997
Рівень монетизації	26,7	12,6	11,1	13,3	15,0	17,1	18,2	20,3
Рівень % ставок за позиками комерційних банків	201,7	107,1	77,0	49,1	54,5	53,4	38,1	24,8

* Примітка: розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – С. 46-51, 67.

Отже, чим менша питома вага готівки в структурі грошової маси, тим більші можливості комерційних банків внаслідок мультиплікативного ефекту створювати додаткову грошову масу. Гранична, максимальна межа зростання грошової маси внаслідок кредитно-розрахункового обслуговування характеризується розрахунковим рівнем грошового мультиплікатора. Практична ж реалізація цих можливостей описується фактичним його рівнем як відношенням фактичної грошової маси в обігу до грошової бази.

Таблиця 2.6

Склад та структура грошової маси

	1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002	
	Сума	%	Сума	%	Сума	%	Сума	%	Сума	%	Сума	%	Сума	%
Готівка (за агрегатор) Мо	4041	43,2	6132	48,9	7158	45,6	9583	43,4	12799	40,0	19466	43	26434	41
Кошти на поточних рахунках	2275	24,3	2918	23,3	3174	20,2	4511	20,4	7936	24,7	10309	23	13810	21
Грошова маса М ₁	6315	67,4	9050	72,2	10331	65,8	14094	63,9	20733	64,6	29773	25	40244	62
Строкові депозити	2708	28,9	3398	27,1	5100	32,5	7619	34,5	10655	33,2	15214	33	23747	37
Грошова маса М ₂	9023	96,4	12448	99,3	15432	98,3	21714	98,4	31387	97,8	44997	99	63991	91,2
Кошти клієнтів за трастовими операціями	341	3,6	93	4,0	274	1,7	356	1,6	697	2,2	551	1	541	0,08
Грошова маса М ₃	9364	100	12541	100	15705	100	22070	100	32084	100	45548	100	64532	100

* Примітка: Розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – с. 67.

На відхилення цих показників справляють вплив як внутрішньобанківські фактори, так і загальноекономічні. Якщо внутрішньобанківські фактори пов'язані, як правило, з рівнем затрат, що формують ціну кредиту або процентні ставки, то загальнодержавні пов'язані з впливом факторів, які або обмежують пропозицію, або стримують (стимулюють) попит на гроші. Серед них:

- 1) рівень інфляції та інфляційні очікування;
- 2) валютний курс національної грошової одиниці;
- 3) зовнішньоекономічні фактори;
- 4) стан виконання державного бюджету;
- 5) ступінь ефективності інструментів державного регулювання тощо.

Аналізуючи наведену таблицю (2.6), можна зробити наступні висновки:

1. Доля готівки за період 1996–2002 рр. зростає на 2,2 % – це незначний ріст і явного впливу на обмеження пропозиції грошей, особливо тій частині, яка розміщується в активні операції, вона не спричинила. Однак за даний період, особливо у 1997 році, питома вага її досягла свого "піку", що явно вплинуло на обмеження мультиплікативною пропозицією і відповідно на зростання процентних ставок (77%, табл. 2.5). Це можна продемонструвати за допомогою розрахунку грошового мультиплікатора, який враховує відношення готівки до депозитів:

$$m = \frac{1 + K_D}{K_r + K_D}, \quad (2.2)$$

$$K_D = \frac{M_o}{\text{Депозитів}}, \quad (2.3)$$

де K_r – процент резервування, D – обсяг депозитів, M_o – монетарна база.

2. Щодо структури грошової маси, то зріст (2,2%) готівки поза банками проходив за рахунок зменшення (на 3,3%) питомої ваги залишків коштів на поточних рахунках та зростання питомої ваги коштів у строкових депозитах (на 5,6%). Тобто зростання готівки поза банками дещо призвело до зменшених можливостей щодо пропозиції кредитних ресурсів. Особливо це помітно по 1997 році, коли ріст M_o на 9% проходив за рахунок скорочення питомої ваги коштів на поточних рахунках на 6,4% та питомої ваги строкових депозитів на 4,1%.

3. Незначне зростання питомої ваги строкових депозитів не дає можливості говорити про джерела довгострокових інвестицій в економіку загалом і довіру до банківської системи зокрема.

В умовах підвищення темпів інфляції комерційні банки змушені підвищувати і ціну кредиту з метою отримання додаткового прибутку, який би компенсував темпи знецінення грошей. Крім цього, при швидкому зростанні темпів інфляції комерційні банки, з одного боку, скорочують свій кредитний портфель, надаючи перевагу кредитуванню на короткий термін обороту, а з іншого – вільні свої кошти направляють на валютний ринок у сферу валютних спекуляцій. Аналогічні дії банків прослідковуються і в періоди інфляційних очікувань. Отже, в період швидких темпів інфляції та явних інфляційних очікувань комерційні банки скорочують пропозицію грошей та підвищують проценти за наданими кредитами у довгостроковому часовому інтервалі.

Тенденція до підвищення чи зниження валютного курсу суттєво впливає на ціну кредиту шляхом збільшення чи зменшення пропозиції кредиту в результаті переливу капіталу між валютним та кредитним ринками. При стабільному валютному курсі, коли останній є одним із головних факторів стримування інфляції, а відтак і обмеження та стабільності грошової маси, комерційні банки збільшують пропозицію кредитних ресурсів і обмежують суми, які направляють на валютні операції, через їх нерентабельність. Отже, стабільний валютний курс стимулює зменшення процентної ставки за кредитами некомерційних банків. Але стабільність валютного курсу безпосередньо пов'язана із зовнішньоекономічними факторами впливу, серед яких: сальдо між експортом та імпортом, повернення (реструктуризація) зовнішніх боргів, тарифна політика держави тощо. Так, ріст (протягом 1999–2002 рр.) чистого експорту призвів до збільшення валютних надходжень на валютному ринку, що викликало перевищення пропозиції валюти над попитом на неї. Така ситуація справила певний тиск в напрямку прискорення ревальвації валютного курсу, для запобігання якого НБУ вдався до валютних інтервенцій, внаслідок чого значно поповнив свої валютні резерви. Проте зовнішньоекономічні фактори створюють певні ризики у зв'язку з тим, що тенденція

гальмування світового економічного зростання може спричинити падіння попиту на українські товари, більше того, застосування антидемпінгових заходів проти української продукції може значно обмежити експорт. У зв'язку з цим регулювання надмірного зростання емісії грошей через канали валютного ринку, особливо коли вона не має товарного покриття на внутрішньому ринку, негативно впливатиме на тенденцію до зниження процентних ставок за кредитами комерційних банків.

Ще одним важливим чинником, який впливає на ціну кредитних ресурсів, є бюджетний дефіцит. Механізм цього впливу є досить складний. З одного боку, значна питома вага кредитів уряду у їх загальній сумі наданих банками України при значних обсягах державних боргових зобов'язань, які направляються на фінансування дефіциту бюджету, відволікають значні суми із товарно-грошового обігу у непродуктивне використання.

Таке скорочення пропозиції грошей в реальній економіці зумовлює зростання вартості кредитів комерційних банків. З іншого боку, збільшення заборгованості із заробітної плати та інших соціальних виплат при інших незмінних умовах обумовлює зменшення сукупного реального попиту на вітчизняну продукцію, сприяючи при цьому падінню обсягів товарного виробництва. За цих умов зменшується реальний попит і на кредитні ресурси, що призводить до падіння їх ціни. Протидія цих факторів і їх вплив на ціну кредиту залежить від конкретної економічної ситуації і, перш за все, від ступеня скоординованості грошово-кредитної та фіскально-бюджетної політик.

Так, у 2001 році (табл. 2.7) для обмеження надмірного зростання емісії грошей, які надійшли через канали валютного ринку, зросли обсяги коштів Уряду (до 2264,4 млрд. грн.). Правда, за оцінками експертів – це скоріше збіг обставин, а не скоординованість грошово-кредитної та фіскально-бюджетної політик.

З-поміж інших факторів, які впливають на пропозицію грошей, останніми роками все більшого значення набуває регулювання зі сторони НБУ. Практика державного регулювання ціни кредиту має широкий вибір інструментів як прямого (обмеження обсягів кредитів та зниження кредитних ризиків на основі економічних нормативів), так і опосередкованого впливу. До останніх належить регулювання

рівня облікової ставки, норми обов'язкового резервування залучених коштів, порядок і розмір плати за користуванням коштами державного та місцевих бюджетів тощо. Але дані інструменти спрямовані більше на обмеження необґрунтованих темпів зростання грошової маси, уповільнення процесу інфляції, підтримки валютного курсу тощо. Тобто вони не направлені на ті макроекономічні показники, які самі складають вплив на ріст чи обмеження пропозиції грошей взагалі і кредиту – зокрема.

Таблиця 2.7

Кредитування державних витрат банківською системою України

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Фінансування дефіциту бюджету	3612,9	3964,1	6200,7	2113,7	1965,3	1164,2	-4289	-1119,4
Кредити органам загально-державного управління	4393	5809	5829	7683	9860	10849	10744	10777
Державні позики (продаж ОВДП на первинному ринку)	304,0	3062,9	8321,8	8164,3	3841,8	1892,1	1190,4	2848,6
Зовнішні джерела	793	1243,1	1501,9	851,7	-81,7	-	343,5	-1352,2

* Примітка: Розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – С. 46-53, 141, 83; Статистичний щорічник України за 2002 рік / під ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка, 2003. – С. 60.

Обмеженість обсягу наданих кредитів в даний час пов'язане окрім прямого регулювання (нормативними обмеженнями) кредитних операцій, також і обмеженнями реального попиту на них зі сторони суб'єктів господарювання. Реальним попитом на кредитні ресурси доцільно вважати попит на додаткові джерела фінансування з обов'язковою умовою їх повернення та сплатою відсотків за їх користування. За період з 1995 по 2002 роки в Україні склалася тенденція до зменшення кількості прибуткових підприємств, погіршення їх фінансового стану. Про це свідчать дані таблиці 2.8.

Скорочення виробництва, яке супроводжується відволіканням обігових коштів у запаси товарно-матеріальних цінностей та дебіторську заборгованість за цей період, зростання кредиторської заборгованості призвели до погіршення

фінансового стану реального сектору економіки, а, значить, до відсутності надійних партнерів у кредитних відносинах з банками.

Таблиця 2.8

Характеристика прибутковості реального сектору економіки [30, 195]

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
ВВП у порівняльних цінах, процент до попереднього року	87,8	90,0	97,0	98,3	93,8	106	109,1	104,8
Дебіторська заборгованість, процент до попереднього року	у 4,5 р.б.	у 2,2 р.б.	у 150,2 р.б.	у 139,8 р.б.	у 157,8 р.б.	108,8	118,9	108,9
Кредиторська заборгованість, процент до попереднього року	у 4,3 р.б.	у 2,4 р.б.	у 140,2 р.б.	у 142,6 р.б.	у 149,3 р.б.	112,7	109,3	107,2
Прибутки в процентах до попереднього року	137	55,9	87,3	25,0	217	187,5	123,7	78,1
Збиткові підприємства, процент до загальної суми	22,2		43,0	45,0	54,5	55,7	37,7	38,8

* Примітка: розраховано за даними: Статистичні таблиці з Послання Президента до Верховної ради від 15.04.2003 року. Основні показники соціально-економічного розвитку України // Економіст. – 2003. – № 3. – С. 64-69.

У зв'язку з цим серед партнерів банку росте імовірність неповернення позик, а, значить, і ризикованість кредитних операцій. Остання є важливим фактором до утримання процентних ставок на доволі високому рівні. Так, у 1998 році середньозважена річна ставка за кредитами комерційних банків у національній валюті становила 54,5 відсотка при темпі інфляції в 20 відсотків, а в 1999 році – в середньому 53,4 відсотка при темпах інфляції 19,2 відсотка, тоді як у 2002 році річна ставка за кредитами комерційних банків у національній валюті становила 24,8 відсотка (табл. 2.9).

Тільки починаючи з 2000 року ситуація дещо покращилася. Так, зростає прибутковість господарюючих суб'єктів, зменшуються обсяги кредиторської заборгованості, про що свідчать темпи її спаду до попереднього року – на 36,6%. Але це ще рано говорити про тенденцію поліпшення фінансового стану реального сектору економіки, скоріше про початок економічних зрушень у суспільстві.

Проте доволі високі ставки за кредитами є платою за високий кредитний ризик, адже на 01.01.2000 заборгованість за неповерненими позиками склала 5,0 млрд. грн. і становила 21,2 відсотка загального обсягу кредитного портфеля, що

відповідно обмежує доступ суб'єктів господарювання до кредитів комерційних банків. І тільки за 2002 рік із зменшенням заборгованості за неповернутими позиками до 1,85 млрд. грн. процентні ставки за кредитами зменшилися і становили 24,8%.

Таблиця 2.9

Тенденції процентних ставок за позиками комбанків

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Кредити, надані банками України, всього млн. грн.	8471	11263	13158	16640	21793	30138	38516	41192
Заборгованість за неповернутими позиками, млн. грн.	1442	1589	2238	3630	3967,2	5021,9	2233,9	1853,6
Процентні ставки за кредитами ком. банків, процент	107,1	77,0	49,1	54,5	53,4	52,4	30,1	24,8
Рівні інфляції, процент	182	40	10	20	19,2	25,8	6,1	-0,6
Реальні процентні ставки за кредитами комерційних банків, %	-74,9	+37,0	+39,1	+34,5	+34,2	+26,6	+24,0	24,8

* Примітка: розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – С. 46-53, 79, 91.

Комерційні банки через обмеження реального попиту внаслідок високої ціни на кредити змушені шукати альтернативні напрями розміщення коштів і, зокрема, на фондовому та валютному ринках. Варто відзначити, що таке вільне “переливання” коштів між кредитним, фондовим та валютним сегментами ринку, а тим більше всередині цих ринків із однієї галузі в іншу, є однією із переваг ринкового способу господарювання.

Розширення реального попиту на кредити для реального сектору економіки може здійснюватися зі сторони держави в особі центрального банку шляхом надання комбанкам дешевих кредитних ресурсів або шляхом компенсації та відшкодування частини доходів за кредитами для пріоритетних галузей чи окремих виробництв.

Отже, регулювання (обмеження) кредитної діяльності і, відповідно, заміни її на фондову чи валютну складову в умовах перехідної економіки є однією із особливостей загальної політики банку.

Мікроекономічний рівень в частині стратегії кредитної політики вбирає в себе пріоритети, принципи і цілі конкретного банку на кредитному ринку. Вона визначається, перш за все, вибором клієнтів (сегментування ринку), по-друге, нормами і правилами, які регламентують практичну діяльність банківського персоналу і, по-третє, компетентністю керівництва банку і рівнем кваліфікації персоналу, який займається питанням кредитування. Тактика кредитної політики охоплює конкретні інструментарії, які використовуються окремим банком для реалізації його стратегічних цілей при здійсненні кредитних операцій, напрямки їх вдосконалення, порядок організації кредитного процесу. Таким чином, кредитна політика створює необхідні загальні передумови ефективної роботи персоналу кредитного підрозділу банку, зменшує імовірність помилок й прийняття нерациональних рішень.

Розробка кредитної політики для кожного окремого комерційного банку означає врахування ряду факторів, які впливають на пріоритетність та її напрями з точки зору галузевої направленості, типу клієнтів, видів кредиту, організації процесу кредитування. Фактори, які впливають і визначають кредитну політику, можна поділити на два типи: зовнішні та внутрішні. Якщо внутрішні фактори пов'язані із конкурентоспроможністю установи банку і, зокрема, фінансовою стійкістю та надійністю банку, то зовнішні фактори пов'язані з політичною та економічною ситуацією в країні, законодавчою базою, рівнем розвитку банківської інфраструктури, а також міжбанківською конкуренцією.

Політична нестабільність, протистояння законодавчої та виконавчої влади, що проявляється у непослідовності проведення економічних реформ, незавершеність процесу приватизації, законодавчому забезпеченні ринкових перетворень, спонукає до відпливу грошових коштів за кордон, осідання їх на руках в населення, а також тінізацію їх. Водночас запозичення урядом коштів на грошовому ринку в значних сумах (близько половини всіх, інвестованих банками) для непродуктивного

споживання значно обмежує кредитні вкладення в легальну економіку, тобто значно обмежує кредитні сегменти ринку.

На вибір стратегічних цілей кредитної політики вітчизняних комерційних банків впливають, перш за все, з одного боку, структура банківської системи в регіональному аспекті та привабливість вітчизняної економіки, з іншого. Цей зв'язок виявляється в наступному:

1) нерівномірність регіонального розвитку банківської системи і міжбанківської конкуренції;

2) посилення міжбанківської конкуренції за відсутності значних різниць у процентних ставках по депозитах та кредитах в регіональному аспекті призводять до скорочення маржі і створюють тенденцію більшої привабливості для банків на фінансових та валютних ринках;

3) наявність тенденції падіння питомої ваги дешевих кредитних ресурсів по регіонах створюють передумови до пасивної політики щодо функціонування банківського капіталу в кредитуванні економіки;

4) успадкування колишніми державними спеціалізованими банками збиткових та із значними боргами державних підприємств не може забезпечити нормальні кредитні взаємовідносини їх зі своїми клієнтами;

5) досить високі процентні ставки за позиками при досить слабкому фінансовому стані суб'єктів легальної економіки обмежують доступ останніх до кредитних ресурсів.

Розробляючи стратегічні напрями кредитної політики, доцільно зважити на те, що інституційна банківська система повинна адаптуватися до неоднорідного регіонального та галузевого розвитку економіки. Така неоднорідність проявляється передусім у міжрегіональних диспропорціях, в географічному положенні, а також у різному фінансовому стані окремих її галузей. Відповідно до цього, перспективна кредитна діяльність банків повинна базуватися на тенденціях регіонального господарського розвитку.

У структурі вітчизняної економіки можна виділити щонайменше чотири групи регіонів, які відрізняються економічним потенціалом, географічним положенням,

рівнем розвитку та загальнодержавними пріоритетами, що має вплив на кредитну діяльність та її напрями і пріоритети.

Перший регіон – центр ділової активності, якому притаманні різноманітна галузева структура, великі кредитні установи, на які покладається роль фінансування пріоритетних галузей економіки, організація міжбанківського та валютного ринків. Дрібні та середні банки зосереджують свою діяльність, в тому числі кредитну, на обслуговуванні місцевих підприємств. Банківській системі даного регіону притаманна диверсифікація їх діяльності, тобто участь у кредитному, валютному та міжбанківському ринках. Філії, які відкриваються в даному районі від великих банків свою діяльність зосереджують на даних ринках.

Другий регіон – регіон з переважним розвитком промислового виробництва і, зазвичай, загальнодержавного значення. Тому у даному регіоні повинна об'єднуватися діяльність місцевих регіональних банків та філій “великих” банків центру ділової активності. Особливістю даного регіону з точки зору кредитної політики є те, що в ньому дуже важко і складно диверсифікувати кредитний портфель через свою загальнодержавну пріоритетність. Тому філіям великих банків, які відкриваються в даному регіоні, доцільно проводити кредитування пріоритетних галузей і виробництв, що полегшить процес диверсифікації кредитного портфеля і дасть змогу ефективно проводити загальнодержавну економічну політику.

Третій регіон – домінування сільськогосподарського та дрібного і середнього бізнесу. У зв'язку із загальнодержавною пріоритетністю аграрного сектору для даного регіону, доцільне відкриття філій спеціалізованих банків, на яких буде покладено функцію кредитного обслуговування даної галузі і, відповідно, проведення державної підтримки її. Поряд з цими філіями основна увага в кредитній діяльності повинна приділятися місцевим регіональним банкам. Зосередившись на такому кредитному сегменті ринку, місцеві банки зможуть впевнено утримувати провідні позиції, оскільки добре знаються на регіональній специфіці суб'єктів господарювання. Тому стимулювання відкриття філій великими банками з інших регіонів або перетворення в них місцевих банків, як це є на сьогодні, може мати небезпечні наслідки, оскільки:

по-перше, може відбуватися перелив незначних кредитних ресурсів від даних регіонів до інших;

по-друге, через більшу фінансову спроможність філій великих банків із загостренням міжбанківської конкуренції відбувається придушення регіональних банківських структур;

по-третє, неконкурентоспроможність регіональних банківських структур щодо філій великих банків, призводить до обмеження їх кількості та скорочення набору якості банківських послуг, які надаються клієнтам.

Четвертий регіон – охоплює прикордонні області і характеризується домінуванням торгово-посередницьких операцій та розвитком дрібного і середнього бізнесу, який спеціалізується на операціях з порівняно коротким періодом обігу капіталу як аграрно-промислового напрямку, так і торгового та промислового. Особливістю кредитної діяльності банківського сектору є те, що тут домінує валютне та гривневе кредитування середнього та дрібного бізнесу, а також операційне обслуговування торгово-посередницької діяльності фізичних осіб. Тому в даному регіоні доцільно зберігати місцеві дрібні та малі банки, які не тільки котрий вже рік виживають у нелегкому економічному середовищі, але ще й розвиваються і заслужено мають довіру як у населення, так і в бізнесових структурах. Проте даний регіон є привабливий для філій великих банків через спекулятивні валютні операції.

Отже, розробляючи стратегічні напрями кредитної політики, необхідно враховувати: по-перше, напрями кредитної діяльності банківських установ відповідно до регіонального розвитку і, по-друге, залежність пріоритетів кредитної політики від зовнішніх факторів та власної внутрішньої фінансової стійкості і надійності банківських установ.

Найбільший вплив на вибір напрямку кредитної політики мають загальноекономічні фактори. Так, аналізуючи макроекономічні показники економічного розвитку України за останній період (починаючи з 1995 р. – періоду спаду інфляції й стабільності гривні), можна зробити ряд висновків щодо напрямків кредитної політики комерційних банків (табл. 2.10):

– наявність заборгованості бюджетникам та низька дохідність працюючих в матеріальній сфері, а також наявне та приховане безробіття зумовлюють обмеженість в кредитуванні фізичних осіб. Питома вага кредитів фізичним особам коливається від 3,3 у 1995 р. до 13,5 у 2002 р.;

– збитковість державних підприємств, їх інертність та залежність від державного (бюджетного) фінансування, неконкурентоспроможність їх продукції, низька виконавча дисципліна, а також наявність значних проблем із реалізацією заставного майна спонукають до пріоритетного кредитування колективних, приватних та акціонерних підприємств недержавної форми власності. Якщо питома вага кредитів у державній формі власності становила у 2002 р. 8,8%, то у колективній – 75,1;

– серед недержавної форми власності пріоритети кредитної політики віддаються тим галузям, де вища обіговість капіталу, що пов'язано із інфляційним очікуванням, фінансовою нестабільністю, великою питоною вагою безнадійних та сумнівних щодо повернення кредитів. До таких належить торгівля – 36,9% у 2002 р., та промисловість – 35,5%;

– нестійке фінансове становище клієнтів банку, криза платежів в економіці, а, відповідно, ризикованість кредитних операцій зумовлюють кредитування традиційними методами і, зазвичай, на поточну діяльність господарюючих суб'єктів (на оплату платіжних документів та за позичковими рахунками) та під заставу. Короткострокові позики займають найбільшу питому вагу – 71,7% у 2002 році;

– враховуючи те, що валюта є одним із дійових інструментів страхування від інфляційних ризиків, а також розширення кількості валютних ліцензій, зростають масштаби валютного кредитування, яке має значну питому вагу. У 2002 році кредитування в іноземній валюті становило 42% від загального обсягу.

Отже, беручи до уваги економічну ситуацію в країні, комбанки змушені обмежувати кредитування фізичних осіб, надаючи при цьому переваги кредитуванню юридичних осіб недержавної форми власності, які займаються торгово-промисловою діяльністю і, зазвичай, під майнову заставу і за традиційними методами кредитування.

Структура кредитів, наданих комерційними банками України [30]

Структура	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
<i>За термінами надання</i>								
Короткострокові	89,3	88,9	89,4	81,5	77,6	82,1	78,3	71,7
Довгострокові	10,7	11,1	10,6	18,5	22,4	17,9	21,7	28,3
<i>За видами економічної діяльності</i>								
промисловість	32,5	23,7	26,3	38,1	34,4	40	40	35,5
сільське господарство	6,1	3,8	5,2	4,4	3,4	4,4	6,6	6,2
будівництво	2,1	1,9	1,6	3,1	4,0	2,3	2,4	2,1
транспорт і зв'язок	2,1	1,6	2,2	2,4	4,0	4,6	3,4	3,8
постачання і збут	2,9	1,4	1,4	2,0	2,8	1,9	2,1	2,0
заготівля	0,5	1,0	0,4	1,8	1,9	1,4	1,6	1,5
торгівля, громадське харчування	7,7	9,0	6,1	34,2	38,4	36,6	35,8	36,9
<i>За формами власності</i>								
приватна (в т.ч. фізичні особи)	3,3	3,7	4,7	13,5	12,3	9,5	10,1	13,5
колективна	36,8	36,2	65,1	70,7	74,1	78,5	77,4	75,1
державна	59,9	60,1	30,2	14,4	14,4	9,6	10,1	8,8
міжнародні організації				1,4	2,3	2,4	2,4	2,7
<i>За валютою</i>								
в національній валюті	74,3	75,2	71,2	57,6	48,5	53,6	55,5	58,0
в іноземній валюті	25,7	24,8	28,8	42,4	51,5	46,4	44,5	42,0
Всього млн. грн.	4078	5452	7295	8855	11783	19121	27792	41199

* Примітка: розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – С. 84-111.

Застосування ж нетрадиційних методів кредитування, зокрема кредити під факторингові операції, лізингові чи кредитування по контокоренту та овердрафту, зумовлюють більш поглиблену співпрацю банку з клієнтом в напрямі доцільності їх застосування з точки зору забезпечення клієнта грошовими коштами, з одного боку, та можливість їх повернення боржником, виходячи із специфіки його роботи і, відповідно, кругообігу капіталу. Як показує вітчизняний досвід, на сьогодні ні банки, ні клієнти ще не готові до такої співпраці. Причинами цього можуть бути і

необізнаність клієнта з банківськими технологіями щодо кредитування і, як наслідок, загострення міжбанківської конкуренції, останній вибирає той банк, який охоче йде на його умови і, як правило, пов'язані з традиційними методами кредитування; по-друге, нетрадиційні методи кредитування пов'язані з відповідними кредитними ризиками, для запобігання яких необхідно розробляти і нетрадиційні методи; по-третє, у вітчизняних комерційних банків відсутнє відповідне методичне забезпечення щодо їх проведення.

Якщо стратегія банку в галузі кредитування визначає конкурентну силу на ринку позичкових капіталів, то тактика кредитування підпорядкована максимальному отриманню прибутку при мінімізації ризику, пов'язаного з процесом кредитування, який визначається об'ємом, структурою кредитного портфеля.

Тактика у виборі кредитної політики полягає в розумному поєднанні вибору між ліквідністю та безпекою банку, з одного боку, та можливістю отримання прибутків, з іншого боку, і витікає з цілей останньої, забезпечуючи її виконання. Банки можуть концентрувати свої зусилля на кредитному обслуговуванні організацій і підприємств певних галузей економіки, спеціалізації на кредитуванні, головним чином, фізичних осіб, міжбанківських кредитах, в більшій мірі розвивати міжнародні кредитні операції, використовуючи при цьому традиційні чи нетрадиційні методи кредитування та інструменти.

Суттєвий вплив на вибір тактики кредитної політики здійснює законодавча база. Банківське законодавство загалом визначає правила банківської діяльності, від ступеня його досконалості залежить захист інтересів як банку-кредитора, так і боржника. Без стабільної законодавчої бази не можуть розвиватися ні кредитні, ні інші види банківських операцій.

На сьогодні першочерговою є проблема кредитування прямих позичальників, адже несвоєчасне повернення позик, зростання безнадійної кредитної заборгованості залишаються великою проблемою для українських банків.

Тому захист суспільних інтересів від ризиків в процесі кредитування економіки – це безпосереднє завдання керівництва банків. Воно має забезпечувати

належний контроль за активами, правильно оцінювати стан кредитного портфеля, забезпечуючи таким чином надійність комерційного банку. На виконання цих завдань повинні спрямовуватися необхідні ресурси і зусилля банків. Незважаючи на швидкий розвиток мережі кредитних установ, їх загальна щільність у 2–3 рази менша, ніж в індустріально розвинутих країнах. Тільки 54,1 % українських комерційних банків знаходяться в Києві та Київській області, тоді як в інших областях і в Республіці Крим їх питома вага коливається від 0,64 до 8,3 %. У Вінницькій, Житомирській, Миколаївській, Рівненській, Херсонській, Хмельницькій та Сумській, Тернопільській, Чернівецькій областях комерційні банки відсутні зовсім. Середня щільність банків відносно населення в цілому по Україні складає 316,6 тис. населення на один комерційний банк, тоді як у Києві цей показник становить 30,96 тис. осіб (табл. 2.11). За таких умов істинної конкуренції між банками ще немає, і тому набір кредитних послуг вузький, і в цій ситуації не доводиться говорити про краще кредитне обслуговування клієнтів. До цього варто додати і розвиток банківської інфраструктури. Традиційно під нею розуміють систему, яка забезпечує життєдіяльність банківських установ. До неї входять інформаційне, методичне, наукове та навчальне забезпечення, сучасні засоби зв'язку та комунікацій.

Визначившись із стратегічним напрямом кредитної політики, сегментом кредитного ринку, на якому працюватиме банк, він повинен розробити тактику поведінки на цьому ринку, тобто визначити, які кредити надаватиме, скільки кредитів кожного типу надаватиме, кому надаватиме ці кредити, за яких обставин надаватимуться ці кредити, якими методами надаватимуться.

Кожен конкретний банк в своїй діяльності розроблятиме умови кредитування відповідно до своїх потреб і можливостей з метою надання послуг, які б відповідали потребам ринку. Разом з тим, всі банки повинні вести свою кредитну діяльність і розробляти тактику кредитної політики на основі наступних принципів:

- мета кредиту повинна бути реальною і розумною;

Територіальна концентрація комерційних банків України

Жовтень 2001 р.

Регіони та їх центри	К-сть банків	Питома вага (%)	К-сть населення	К-сть населення на 1 банк
1. Вінницька	-	-	1815,3	-
2. Волинська	3	1,91	1058,3	352,77
3. Дніпропетровська	13	8,28	3712,6	285,58
4. Донецька	9	5,73	4953,0	550,3
5. Житомирська	-	-	1432,7	-
6. Закарпатська	1	0,64	1284,0	1284,0
7. Запорізька	5	3,18	2004,8	400,96
8. Івано-Франківська	2	1,27	1456,8	728,4
9. Київська	-	-	1830,5	-
10. м. Київ	85	54,1	2631,9	30,96
11. Кіровоградська	-	-	1168,5	-
12. Луганська	2	1,27	2643,0	1321,50
13. Львівська	5	3,18	2716,6	543,32
14. Миколаївська	-	-	1298,8	-
15. Одеська	9	5,73	2510,4	278,93
16. Полтавська	3	1,91	1677,6	559,2
17. Рівненська	-	-	1187,9	-
18. Сумська	-	-	1337,7	-
19. Тернопільська	-	-	1157,6	-
20. Харківська	12	7,74	2969,9	247,49
21. Херсонська	-	-	1226,4	-
22. Хмельницька	-	-	1460,0	-
23. Черкаська	-	-	1450,8	-
24. Чернівецька	1	0,64	932,3	932,3
25. Чернігівська	3	1,91	1285,3	428,43
26. Автономна республіка Крим	4	2,55	2117,7	529,43
Всього	157	100	49710,8	316,63

* Примітка: розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – С. 147-148.

– банк повинен глибоко вивчити і зрозуміти можливості й потреби клієнта, а також сферу і ринки його діяльності;

– при наданні кредиту доцільно впевнитися в тому, що він може бути погашений протягом вказаного періоду часу;

– позика надається тільки для цільового використання на реалізацію конкретного проекту чи господарської операції, аналіз яких свідчить про їх достатню дохідність в умовах економічної кон'юнктури;

– банк повинен пересвідчитися в тому, що він не зазнає значних збитків у випадку, якщо боржник буде нездатним погасити свої зобов'язання;

– кредитор повинен бути повністю впевненим в боржнику.

Якщо боржником виступає банк, то в нього має бути достатня капітальна база, його ліквідність повинна бути допустимою, а ризики, які присутні в його кредитному портфелі, повинні бути мінімальними.

Надання позик означає прийняття певних послідовних рішень від визначення наявності кредитних ресурсів, аналізу фінансового стану клієнта до повноти погашення основного боргу та процентів за ним. Завчасно розроблена та прийнята політика означає скорочення можливих альтернативних курсів дій, спрощення і прискорення процесу прийняття рішень. Розумна кредитна політика вносить певну частину успіху в загальну справу банку і в першу чергу за рахунок того, що підтримує культуру прискорених рішень щодо надання кредитів.

Розробка кредитної політики повинна починатися із загального контексту, в якому визначаються загальні характеристики видів кредиту, які пропонуються банком, характеристику клієнтів і ринків, на яких ці кредити розповсюджуватимуться в відповідності з останніми стратегічними рішеннями, прийнятими в банку. У ньому також може визначитися напрямок галузевого кредитування, методів кредитування, форм забезпечення, а також порядок кредитування окремих категорій клієнтів.

Після цього банки розробляють основні концепції кредитної політики, які зазвичай складаються із двох розділів. Перший розділ охоплює прийняття рішень щодо видачі стандартних кредитів, а другий – перелік процедур щодо сумнівних та безнадійних кредитів, а також питання управління кредитними ризиками (див. додаток А).

Розроблені концепції щодо надання кредитів доцільно втілити в технологічні карти операції з кредитування. Основне призначення їх полягає в деталізації етапів

кредитування, головних напрямків роботи і конкретних завдань, а також завдання, обов'язки та відповідальність окремих посадових осіб, які забезпечують реалізацію конкретних етапів кредитування.

Порядок надання стандартних кредитів охоплює, зазвичай, такі сторони, як одержання заявки на кредит, її обробку, процес кредитного аналізу, загальні правила нагляду за кредитом, обмін кредитною інформацією з іншими банками та клієнтами. Процедура роботи щодо сумнівних кредитів передбачає оцінку стану та перевірку цільового використання наданих кредитів, стан непогашених боргових зобов'язань, заходи щодо процесу вилучення коштів сумнівних активів, а також управління кредитними ризиками.

В умовах нестабільної економічної ситуації можуть траплятися випадки, коли навіть першокласні позичальники виявляються неспроможними виконувати свої зобов'язання перед кредиторами. У зв'язку з цим банкам доцільно розраховувати на додаткові заходи, спрямовані на забезпечення повернення виданих кредитів у випадку неспроможності позичальника виконувати свої фінансові зобов'язання.

Найпоширенішою формою забезпечення на сьогодні є застава. Предметом застави може бути будь-яке рухоме чи нерухоме майно або майнові права, на які відповідно з чинним законодавством може бути застосоване його стягнення. Донедавна в нашій країні заставою охоплювалися лише ті цінності, які служили безпосереднім забезпеченням наданих позик. Така практика була наслідком адміністративно-планового характеру кредитування і тому не могла створити надійних гарантій покриття банком невиконання зобов'язань позичальника.

На сьогодні перелік предметів набагато розширений і включає в себе товарно-матеріальні цінності (сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція), рухоме та нерухоме майно, цінні папери, застава рахунків до оплати. Остання широко використовується в зарубіжній практиці.

При визначенні предметів застави комерційні банки висувають досить жорсткі вимоги, зокрема [40, с. 15-16, 73-74, 114]:

– можливість швидкої реалізації заставленого майна;

– стабільність ринкових цін на предмети застави при збереженні ними своїх споживчих властивостей;

– чітке юридичне оформлення прав кредитора на володіння майном, що віддається в заставу;

– забезпечення надійного збереження предметів застави.

Згідно вищезазначених принципів, комерційні банки виходять з того, що вартість забезпечення пов'язана, перш за все, із ліквідною вартістю та потенційними затратами банку в разі її реалізації для неповернення позики. Правда, на сьогодні більшість банків, визначаючи розмір кредиту під заставу, вимагає подвійного, а то і більшого покриття ліквідною вартістю суми кредиту. Такий метод оцінки застави дає можливість уникнути необхідності формування резерву під надані кредити. У випадку більш точного обчислення розміру кредиту залежно від ліквідної вартості застави можна використати формулу, запропоновану В. Галасюк [67, с. 46].

$$C_n > K(1 + Pp + np) + V + F, \quad (2.4)$$

де C_n – ліквідаційна вартість застави,

K – сума кредиту,

Pp – реальна відсоткова ставка кредиту,

np – потенційна норма відрахування до резерву,

V – витрати при зверненні стягнення,

F – неустойка.

Оскільки різні форми забезпечення мають свої переваги і недоліки, комерційні банки досить часто використовують змішані типи забезпечення, що включають заставу майна, товарні документи, іпотеку тощо. У будь-якому разі конкретний тип забезпечення визначається банком залежно від рівня організації кредитних взаємовідносин з тим чи іншим позичальником.

Після того, як кредит був виданий, банк повинен вживати відповідних заходів для забезпечення його повернення. Ефективне управління кредитом не виправить “сумнівний” кредит, але цілком очевидно, що багато стандартних кредитів можуть стати проблемними у випадку неефективного управління ними співробітниками кредитного відділу банку.

Банки здійснюють контроль за боржниками для того, щоб впевнитись в дотриманні ними умов кредитного договору, а також для пошуку нових можливостей ділового співробітництва з клієнтом. Спостереження за кредитом необхідне для виявлення на ранніх стадіях ознак труднощів з погашенням кредиту у боржника. Це необхідно робити на ранніх стадіях, щоб максимально збільшити ефект від коригуючих дій банку з метою зниження його збитків. Контроль за кредитами особливо важливий на етапі їх погашення або коли вони не погашаються вчасно.

Для контролю за боржником комерційні банки можуть використовувати декілька джерел інформації, серед них: інформація, яка є в наявності в самого банку, одержана від контрагентів боржника, в інших фінансових установах.

Враховуючи вектори кредитної політики комерційних банків, які визначаються як зовнішніми (загальноекономічними), так і внутрішніми (становищем та конкурентною силою банку на кредитному ринку) факторами як необхідну умову реалізації кредитних відносин, кожен окремий банк формує свій кредитний портфель, виходячи зі своїх можливостей (наявності ресурсної бази, фінансової стійкості, ліквідності тощо), враховуючи їх вигідність з точки зору дилеми “прибутковість – ризик”.

2.3. Мотивація підходу до формування кредитного портфеля комерційних банків

Основний зміст і роль банківської справи – це забезпечення надійного залучення коштів та вмале їх розміщення на основі виваженої та розумної політики. Ефективна кредитна політика повинна передбачати вибір сегменту кредитного ринку, який визначається загальноекономічними факторами та конкурентоспроможністю банківської установи на ньому, адаптацією роботи банку для розвитку регіону і розробкою системи послідовних дій та заходів з обслуговування клієнтів в даному сегменті ринку.

Джерелами конкурентноспроможності банків на кредитному ринку виступають: достатність капіталу, якість активів, висококласні спеціалісти, інформаційне забезпечення, фінансові інновації, передові банківські технології. Якщо достатність капіталу жорстко регулюється НБУ в міру росту вимог до капіталів на фінансових ринках, то якість активів і людський фактор залежить від того, на що будуть спрямовані фінансові та трудові затрати банку, на обслуговування яких боржників, на управління яких активів, що безумовно вплине й на результат роботи. Банківська справа за своєю природою (адже банки виступають посередниками на грошовому ринку) є досить інформаційним виробництвом, від збору та використання, і особливо, кредитної інформації залежить вклад банків у розвиток регіональної економіки та, зрештою, й прибуткова діяльність самого банку. На останню особливий вплив має якість банківського продукту, прийняття конкретних рішень, здійснення внутрішнього контролю та аудиту своєї діяльності, комплексне обслуговування клієнтів.

Основною особливістю кредитних операцій є те, що вони є найбільшим джерелом доходів банку і разом з тим найбільшим джерелом ризиків, які впливають на надійність, фінансову стійкість та безпеку банку. Ефективне формування, тобто дотримання параметрів кредитної політики та управління кредитним портфелем, дає змогу врахувати та мінімізувати кредитні ризики і, відповідно, збільшити прибутковість позичкових операцій. Кредитний портфель – сукупність позик, які класифікуються відносно критеріїв, пов'язаних із різними факторами кредитного ризику, і аналіз його стану у системі управління банком дозволяє вибрати варіант раціонального розміщення ресурсів, напрямів кредитної політики банку. Портфельний підхід до кредитних операцій дає змогу:

– по-перше, на основі розроблених параметрів кредитної політики встановлювати межі кредитного портфеля, визначаючи при цьому частку ресурсів банку, яку можна використовувати для надання кредиту; види кредитів, які можна видавати, і яку частину кредитного портфеля вони повинні займати; допустиму концентрацію кредитів окремим позичальникам, галузям тощо;

– по-друге, надавати кредити тільки тим клієнтам, що попадають під допустимі параметри ризику, які підтверджені кредитною політикою банку;

– по-третє, формувати портфель кредитів, класифікувати їх на групи залежно від фінансового стану клієнта та параметрів його розвитку, оцінки погашення боргу тощо, що дає можливість для кожної групи встановлювати і розробляти конкретні заходи щодо мінімізації та запобігання кредитних ризиків;

– по-четверте, на підставі емпіричних даних та заходів із запобігання кредитних ризиків банк може створювати певний прогноз щодо свого кредитного портфеля і відповідно до цього прогнозувати основні фінансові показники своєї діяльності.

Отже, портфельний підхід до кредитного обслуговування дає можливість систематизації позик за ступенем ризику, розробити певні заходи щодо їх запобігання, а також узагальнити напрями та інструменти механізму кредитування клієнтів.

Формування конкретного кредитного портфеля для комерційного банку пов'язане із сегментацією ринку грошових капіталів та його адаптування до розвитку конкретного регіону. Адже основна функція банківської системи за умов ринку – це трансформація коштів юридичних та фізичних осіб із депозитів та вкладів у капітали, змінюючи при цьому і диференціюючи строки, суми і умови їх надання. Працюючи в тому чи іншому регіоні, банки стають посередниками між господарськими суб'єктами, фізичними особами, і від того, наскільки вони відповідатимуть умовам функціонування і роботі клієнтів, залежить, врешті-решт, ефективність їх роботи та фінансовий стан.

Реалізуючи стратегічні напрями кредитної політики, які продиктовані нерівномірністю регіонального розвитку, політичними, економічними, законодавчими факторами, комерційні банки формують свої кредитні портфелі враховуючи свою конкурентну силу, яка проявляється у фінансовій стійкості, ліквідності, у прибутковості банків. З іншого боку, якість формування кредитного портфеля, ефективне управління ним прямо пов'язане із прибутковістю банку, а також забезпеченням високого рівня надійності і мінімізації ризику, що можливе за

умови врахування внутрішніх факторів, які впливають на формування кредитного портфеля, тобто вибору тактики його формування.

Отже, якщо стратегія банку в галузі кредитування вимагає повної конкурентоспроможності на ринку позичкових капіталів, то тактика кредитування підпорядкована максимальному отриманню прибутку при мінімізації ризику, пов'язаного з процесом кредитування, який визначається об'ємом, структурою та якістю кредитного портфеля.

На вибір тактики формування кредитного портфеля впливає:

- спеціалізація чи універсалізація банку;
- ступінь ризикованості кредитних операцій та управління ризиками;
- дохідність кредитних операцій;
- наявність ресурсів банку та їх структура;
- інші внутрішні фактори.

Банки можуть концентрувати свої зусилля на кредитному обслуговуванні організацій та підприємств певних галузей економіки, спеціалізації на кредитуванні головним чином фізичних осіб, міжбанківських кредитах, більше розвивати міжнародні операції. З одного боку, спеціалізація на кредитному обслуговуванні конкретних клієнтів має певні переваги. Хоча б в тому, що банк в такому разі має більше практичних навичок в оцінці ризику, управління ним щодо конкретних клієнтів, а також навички спеціалістів з обслуговування даного сегменту ринку, що втілюється в повнішому використанні можливостей ринку, вдосконалюючи обслуговування даних клієнтів та впроваджуючи нові технології. З іншого боку, вузька спеціалізація на кредитному обслуговуванні певного роду клієнтів не дає змоги в повній мірі диверсифікувати кредитний портфель і, зокрема, в напрямку зниження кредитного ризику щодо конкретних позичальників.

В економічній літературі немає єдиної думки щодо визначення суті кредитних ризиків. Так, кредитний ризик одними авторами [59, с. 32; 34, с. 63] трактується як небезпека втрати банком основної суми боргу й процентів за нею, іншими [146, с. 5] – окрім вищезазначеного, ще вказується на втрати від упущеної вигоди, тобто

внаслідок невидачі кредиту потенційному боржнику, здатному своєчасно виконати свої фінансові зобов'язання.

Ці два визначення суті кредитного ризику мають як спільні, так і відмінні риси, які необхідно з'ясувати при їх аналізі. Так, спільними рисами визначень є те, що і в першому, і в другому вказується на те, що банк втрачає частину доходу, правда в першому – через неповернення позики й процентів, а в другому – через ненадання. З іншого боку, маємо справу з бездіючими активами, внаслідок їх замороження у кредитора чи втрати його у позичальника.

Отже, спільність двох тверджень охоплює проблеми втрати доходу банку через бездіяльність його активів.

Але характеризуючи кредитні ризики, ми, перш за все, вказуємо на їх особливості виникнення, які пов'язані з процесом кредитування. Основою, відправною точкою наявності даного процесу як з економічної, так і з юридичної точки зору, є укладення кредитної угоди. Поза нею фактично немає кредитних відносин між банком та клієнтом, йтиметься про підготовчі етапи процесу кредитування, зокрема, розгляд заявки, аналіз кредитоспроможності тощо.

Отже, говорячи про ризики як можливості втрати вигоди і, зокрема, кредитні, ми вважаємо, що такі втрати пов'язані з невиконанням кредитної угоди, в якій передбачені всі моменти процесу кредитування.

Таким чином, під кредитними ризиками розуміємо ймовірність зазнання банком збитків внаслідок невиконання позичальником кредитної угоди, що призвело до неповернення або неповного повернення основного боргу та процентів за ним.

Що стосується ризиків, пов'язаних із упущеною вигодою, то вони скоріше належать до групи фінансових ризиків, які пов'язані з портфельними ризиками банку.

Наслідком кредитних ризиків є втрати частини доходу і прибутку банку, тобто зниження фінансових результатів його роботи. Тому кредитні ризики по праву можна вважати фінансовими ризиками, тобто ризиками, які впливають на фінансові показники роботи. Однак не можна погодитися з думкою, що “фінансові ризики – це

спекулятивні ризики” [28, с. 202]. По-перше, спекуляції властиві суб’єктивним діям учасників ринку, тоді як на формування кредитних ризиків вирішальною мірою впливає об’єктивна економічна кон’юнктура [59, с. 32]. По-друге, спекуляції будуються на ступені інформаційного забезпечення учасників ризику. Існування на фінансовому ринку брокерів і дилерів і пояснюється тим, що вони своїми діями і роботою дозволяють зменшити наслідки проблем, які виникають в зв’язку з прийняттям рішень гравців, які мають різний ступінь інформованості. Банки ж обмежують або відмовляють в кредиті в тому випадку, коли вони інформовані менше, ніж боржник про фактори, які здатні вплинути на ймовірність повернення кредиту або коли боржник має можливість прийняти рішення щодо повернення кредиту, яке не може бути відслідковане банком. По-третє, ймовірність виникнення кредитних ризиків пов’язана в більшості випадків з об’єктивними причинами, які полягають в оцінці фінансового стану боржника, конкурентоспроможності продукції на ринку, макроекономічної стабільності тощо.

Однією з важливих проблем, яка виникає у банків при формуванні кредитного портфеля, є проблема оптимізації складу показників, які характеризують ризики та методи їх оцінки.

Враховуючи багатоваріантність відомих в даний час показників, які характеризують кредитні ризики, а також проблеми оптимізації їх складу, необхідно кредитні ризики згрупувати або класифікувати за ознаками їх виникнення та однорідністю методів їх виміру.

Факторами, які мають значний вплив на ступінь неповернення позик, а рівнозначно призводять до появи кредитних ризиків, є:

- кризовий стан економіки перехідного періоду, який виражається не тільки падінням виробництва, фінансовою нестійкістю багатьох підприємств і організацій, але й руйнуванням деяких господарських зв’язків;

- економічний розвиток регіону, його спеціалізація, виробнича активність підприємств і організацій, а також конкуренція серед кредитних установ;

- ступінь концентрації кредитної діяльності банку в будь-якій сфері (галузі), яка чутлива до змін в економіці, а також в нових, маловивчених, нетрадиційних сферах;
- законодавче забезпечення кредитної діяльності та стан арбітражно-судової системи;
- кредитування клієнтів, які зазнають певних труднощів економічного характеру, а також нових та недавно залучених клієнтів;
- внесення частих змін в політику банку щодо надання кредитів та формування кредитного портфеля;
- проблеми, які пов'язані із забезпеченням кредиту, тобто з юридичними, кон'юнктурними факторами та ліквідністю;
- форс-мажорні обставини, тобто катастрофи, військові дії, землетруси тощо.

Враховуючи вищенаведене, кредитні ризики можна класифікувати наступним чином (див. рис. 2.1). Зрозуміло, що було б неправильно розглядати наведену класифікацію як єдину або вичерпну, вона лише одна із можливих, яка сприятиме оптимальній оцінці ступеня ризику та впливу факторів на нього. Для масштабної банківської діяльності потрібен апаратно-програмний комплекс, який дозволяв би, з одного боку, сформувати статистичні дані за групами ризику та здійснювати моніторинг, а з іншого – визначати ступінь ризику як за кожною кредитною угодою зокрема, так і за всім кредитним портфелем, включаючи іноді досить складні логічні зв'язки між ними [34, с. 64].

Рис. 2.1. Класифікація кредитних ризиків

Кожному наведеному кредитному ризику властиві свої джерела. Характеристика джерел кредитних ризиків подана в таблиці 2.12.

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній економічній літературі багато уваги приділено характеристиці джерел кредитного ризику, проте, на наш погляд, слід більш детально зупинитися на характеристиці причин та факторів юридичного, регіонального та частково суб'єктивного в тій частині, яка стосується комерційних банків.

Регіональні джерела кредитного ризику мають свої особливості, і перш за все, – підвищена конкуренція на місцевих ринках кредитно-фінансових ресурсів. Регіональні банки не практикують консорціальне кредитування чи інші форми об'єднання ресурсів, хоча мають гостру потребу у вільних і відносно дешевих коштах та потребу в мінімізації кредитних ризиків.

Таблиця 2.12

Характеристика джерел кредитних ризиків

№ п/п	Найменування ризиків	Характеристика джерела
1.	Системні	1. Макроекономічна та макрополітична ситуація в країні. 2. Зміни в економічній системі, які можуть спричинити вплив на фінансовий стан позичальника.
2.	Регіональні	1. Економічний стан регіону, його спеціалізація. 2. Фінансова стійкість підприємств та організацій. 3. Ступінь концентрації кредитних установ та конкуренція між ними.
3.	Галузеві	1. Економічний розвиток галузі та її фінансовий стан. 2. Технічний розвиток галузі та конкурентоспроможність її продукції. 3. Економічні зв'язки галузі та ступінь її залежності від макроекономічної ситуації в економіці.
4.	Юридичні	1. Законодавче забезпечення кредитної діяльності банківських установ. 2. Часткові зміни законодавства в економічній сфері. 3. Неринкова правова свідомість керівників підприємств.
5.	Суб'єктивні	1. Суб'єктивність аналізу кредитоспроможності клієнта. 2. Створення достатніх резервів для покриття втрат по позиках. 3. Наявність фінансових махінацій при одержанні кредитів.
6.	Ризики, пов'язані із забезпеченням позик	1. Ліквідність застави. 2. Можливість знецінення предмета застави за період дії кредитної угоди. 3. Недоліки в складанні та оформленні договору застави.
7.	Форс-мажорні обставини	1. Землетруси, повені, катастрофи, страйки, військові дії тощо.

Характерною особливістю кредитних ризиків промислових регіонів поряд із низькою поверненістю позик є розрив, який посилюється, між середньорічною нормою рентабельності промислових підприємств і середньою ціною залучених коштів. Незважаючи на тенденцію до зниження процентних ставок, рівень рентабельності виробничої діяльності є досить низьким. Очевидно, що в даному випадку відсутня і окупність кредитних вкладень у боржника. Із теорії фінансового менеджменту відомо, що довготривале зберігання негативної різниці між середньорічною рентабельністю виробництва і середньою розрахунковою ставкою за позиками призводить до кризи всієї фінансово-економічної діяльності виробничих одиниць. Як наслідок, або вони вимушені відмовлятися від залучених джерел формування фінансових ресурсів, або "вимивають" власні кошти, направляючи їх на погашення залучених у вигляді позик.

Не краще становище виробничого сектору і в аграрно-індустріальних регіонах. Аграрний сектор переживає затяжну фінансову кризу, яка характеризується нестійким фінансовим станом клієнтів, значним погіршенням їх платоспроможності у зв'язку із зміною форми власності, роздержавленням та розпаюванням минулих структурних одиниць.

За таких умов, якщо банки і надають кредити, то все частіше під реальну заставу. Проте в заставу приймають майно, яке може бути вільно відчужене і легко реалізоване. Якщо раніше, в період ненасиченості товарного ринку, в заставу приймалися товарно-матеріальні цінності, які знаходилися на складах підприємств, то на сьогодні в заставу все частіше приймають обладнання, основні фонди, які можна більш-менш легко реалізувати. Готова продукція на складі сьогодні може розглядатися не як застava, а як ознака наявних проблем із збутом.

Все частіше комерційні банки надають значення розміру кредиту. Розмір кредиту повинен відповідати обсягу ресурсів, які реально здійснюють обіг на рахунках підприємств, а не обсягам боргів підприємства або зобов'язань його боржників і, тим більше, не обсягам його дебіторської заборгованості.

Тому активізація кредитних операцій в конкретних комерційних операціях здійснюється не всіма банками, а тільки тими, які встановили постійні ділові

контакти з надійними боржниками. Дрібні і середні банки з цієї точки зору не завжди бувають привабливими для потенційних боржників. В групі високонадійних виробників товарів і послуг домінують великі підприємства та організації, які здійснюють залучення іноземного капіталу і здійснюють експортно-імпортні операції. Гостра конкуренція за обмежене коло надійних боржників викликана, з одного боку, обмеженою кількістю галузей, рентабельність виробництва в яких покриває ринкові процентні ставки, і, з іншого – складність і правова неврегульованість забезпечення права реалізації застави створюють обмеженість шансів для роботи тим банкам, які не мають стійких ділових зв'язків з виробниками товарів і послуг.

Високий ризик неповернення кредитів передбачає необхідність наявності в банку стійких ресурсів, при цьому диверсифікація джерел залучення коштів виступає в якості інструмента зниження ризику внаслідок миттєвого вилучення суттєвої частини депозитів. Тому стійкість ділових відносин дозволяє банкам розробляти схему співробітництва з клієнтом через надання кредитів у формі овердрафту, контокоренту або кредитної лінії.

Оцінюючи існуючі кредитні ризики і їх джерела, не можна не враховувати ще один аспект, який, фактично, не підконтрольний самій кредитній установі, а викликаний юридичними факторами. Цей ризик пов'язаний з нормативними актами (указами Президента України, відомчими положеннями та інструкціями), які можуть бути введені в дію практично миттєво. Якщо раніше, на ранніх стадіях розвитку економіки, подібне регулювання економіки можна було виправдати (через відсутність законодавчої бази, непорядкованість законодавчого забезпечення тощо), то з розвитком ринкових відносин подібне різке втручання державних органів може мати негативні наслідки для нових і ще недостатньо зміцнених комерційних структур, в тому числі і банків.

Гостра платіжно-фінансова криза і низький рівень ділової активності примушують констатувати, що значна частина комерційних банків не може в найближчі роки дотримуватися високих вимог НБУ щодо ліквідності та стійкості. Це стосується і збільшення мінімального розміру статутного капіталу, і

реструктуризації балансів в напрямках зниження ризиків інсайдерів, оптимізації строків залучення та розміщення ресурсів, і створення достатніх резервів на покриття збитків за позиками.

Основний напрям при формуванні кредитного портфеля повинен полягати в оцінці кредитних ризиків, які притаманні клієнтам банку, та інформації, яка лежить в основі їх визначення.

Відбір джерел інформації та її обсягів має важливе значення в процесі управління кредитними ризиками, бо всі наступні висновки можуть бути неправильними внаслідок неякісного підбору і первинної обробки інформаційних масивів. Тому на цьому етапі визначаються масиви інформації (статистичні дані, оперативна інформація, експертні оцінки, прогнози тощо), які необхідні для оцінки кредитних ризиків відповідно до їх класифікації за видами, обсягами та джерелами їх виникнення. При цьому вирішується питання про методи збору і попередньої статистичної обробки даних, виділивши основне місце статистичним методам. До найбільш розповсюджених методів статистичного спостереження, які застосовуються в подібних дослідженнях, належать анкетування, направлений відбір на класифікаційній основі, репрезентативна вибірка на випадковій основі, тобто методи неповного статистичного спостереження. Що стосується повного статистичного спостереження, то даний метод застосовується рідко, хоча і дає більш точні результати внаслідок відносно вищої трудоемкості, а, значить, і вартості.

У спеціальній літературі, яка частково або повністю присвячена оцінкам кредитного ризику, немає однозначно прийнятих показників його оцінки. Одні автори оцінюють ризик за частотою появи певного виду втрат, пов'язаних із кредитною діяльністю, другі – за величиною математичного очікування абсолютного рівня втрат і ступеня можливого відхилення обсягу втрат від середнього значення, треті – за величиною відносних втрат, які визначаються як відношення абсолютних втрат від кредитної діяльності до абсолютної величини доходу від даної діяльності.

З точки зору кредитного ризику і втрат, які з ним пов'язані, найбільший інтерес має визначення ймовірності погашення кредиту, яку можна подати у вигляді наступної функції [214, с. 568]:

$$d=F(I/c/CF,NW,G), \quad (2.5)$$

де d – ймовірність неповернення кредиту;
 I – якість інформації;
 C – характер позичальника;
 CF – рівень та стабільність грошових потоків;
 NW – реальний рівень власного капіталу банку;
 G – наявність гарантій під наданий кредит.

Хоча дана функція досить повно характеризує проблему, проте роль її обмежується суто теоретичним аналізом. Кредитора, звичайно цікавлять питання ймовірності повернення кредиту, але його більше цікавлять практичні аспекти даної проблеми – розрахунок реального доходу, який може отримати банк з урахуванням кредитного ризику. Тому одні автори пропонують для розрахунку позичальнику реальної процентної ставки за наданий кредит, вільної від впливу ризику [117, с. 42]:

$$r=(100+R)(1-d)-100, \quad (2.6)$$

де r – вільна від ризику процентна ставка, %;
 R – номінальна процентна ставка, %;
 d – ймовірність непогашення кредиту;
 $(1-d)$ – ймовірність погашення кредиту.

Інші пропонують розраховувати премію за ризик, яка компенсує банку очікувані втрати, пов'язані з неповерненням кредиту, і дорівнює різниці між доходами за ризиковими і надійними позиками [55, с. 63]:

$$\Pi=R-r=(1+r)d/(1-d), \quad (2.7)$$

де R – ставка за прибутковими контрактами;
 r – вільна від ризику процентна ставка;
 d – ймовірність неповернення позик.

Треті пропонують розрахувати фінансові показники якості виданих банком позик, які ґрунтуються на кількісних та якісних оцінках. При цьому пропонується розрахувати здебільшого п'ять груп фінансових показників [221, с. 134–140].

Агреговані показники характеризують сукупний кредитний ризик банку і розраховуються як сукупність ризиків кредитного портфеля банку відповідно до фінансового стану клієнтів, стану обслуговування кредитної заборгованості та з урахуванням рівня забезпеченості кредитної операції. Так, Постановою Правління НБУ № 279 від 06.07.2000 р. передбачено класифікацію позик комерційних банків і створення відповідних резервів щодо кожної групи кредитів наступним чином:

Таблиця 2.13

Групування кредитів залежно від рівня ризику

Групи кредитів	Рівень резерву (ступінь ризику)
- стандартні кредити	2%
- кредити під контролем	5%
- субстандартні кредити	20%
- сумнівні кредити	50%
- безнадійні кредити	100%

* Примітка: розраховано за даними: Положення про порядок формування та використання резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків. Затв. Постановою правління НБУ 06.07.2003р. № 279.

Тому агрегований показник сукупного кредитного ризику матиме вигляд:

$$K_{pp} = 0,02 \cdot x_1 + 0,05 \cdot x_2 + 0,2 \cdot x_3 + 0,5 \cdot x_4 + x_5, \quad (2.8)$$

де: x_1, x_2, x_3, x_4, x_5 – відповідні групи кредитів (стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні).

Інші групи показників даної оцінки кредитних ризиків і, відповідно, характеристика їх показників, представлені в таблиці 2.14.

Таким чином, вищезазначені коефіцієнти дають об'ємні і якісні характеристики якості кредитного портфеля і дозволяють оцінити кредитну політику банку з точки зору її ефективності.

Усі вищезазначені оцінки кредитного ризику характеризують втрати, пов'язані з кредитною діяльністю банків, з різних сторін: зі сторони ймовірності непогашення позик, обсягу втрат, пов'язаних із неповерненням кредитів та якістю кредитного портфеля і кредитною політикою банку щодо запобігання кредитних ризиків. Очевидно, що кожен метод оцінки кредитного ризику має певні переваги, які виражаються в доцільності його використання на практиці. Тому для комплексної оцінки кредитних ризиків варто об'єднати дані методи шляхом побудови системи показників із визначенням критичних і оптимальних значень для кожного з них зокрема і всієї системи показників в цілому. Ця система може охоплювати як якісні, так і кількісні показники для кожної номенклатури ризиків згідно з їх класифікацією (рис. 2.1). У зв'язку з цим необхідно розробити метод узагальнення або зіставлення різнорідних показників і зведення їх до єдиної синтетичної оцінки та побудови на її основі загальної шкали ризиковості. Для цього можуть використовуватися стандартні методи одержання рейтингових оцінок – індексний, метод відносних величин і зважених бальних оцінок.

Ступінь кредитного ризику індивідуальний для кожного окремого банку і змінюється в значних межах. Тому для банку при формуванні кредитного портфеля важливе місце посідає питання про те, який обсяг ризику не загрожує його ліквідності, який конкретний різновид ризику і якою мірою врахувати його при визначенні перспектив своєї діяльності. Тут особливо важливо вибирати правильний метод розрахунку ризику, що сприяє прогнозуванню можливих втрат від кредитної діяльності.

У зарубіжній банківській практиці набули поширення кілька основних методів оцінки величини ризиків, зокрема статистичний, експертний, або емпіричних оцінок, та аналітичний [146, с. 9].

Статистичний метод базується на аналізі ділової, господарської та фінансової активності клієнта за певний період (як правило, за рік). Даний аналіз вимагає розробки системи аналітичних показників, які характеризують ліквідність балансу, ділову та виробничу активність, прибутковість, фінансову стійкість клієнта. До недоліків даного методу можна віднести те, що аналіз ґрунтується на наявних

результатах, і при дії системних та галузевих (не кажучи про форс-мажорні) факторів тяжко спрогнозувати і оцінити кредитні ризики в майбутньому. Тому даний метод може виступати в якості загального орієнтиру при аналізі та прогнозуванні кредитних ризиків.

Таблиця 2.14

Характеристики показників оцінки кредитних ризиків

№ п/п	Групи показників	Характеристика показників
1	2	3
1.	Достатність резервів банку для покриття збитків.	Характеризує достатність резервів банку, а також їх співвідношення з обсягом всіх виданих та непогашених позик.
1.а.	<u>Резерви на покриття збитків</u> Позики, які не приносять доходу	Дає інформацію про ступінь захисту від кредитного ризику
1.б.	<u>Резерви на покриття збитків</u> Залишки позичкової заборгованості	Характеризує ступінь достатності резервів на випадок непогашення позик
1.в.	<u>Списані суми з резервів</u> Залишки позичкової заборгованості	Характеризує долю безнадійно непогашених позик
1.г.	<u>Проблемні позики</u> Суми списаних позик	Характеризує долю списань від загального обсягу проблемних позик
2.	Показники, які характеризують дохідність позик.	Дає уяву про прибутковість та дохідність кредитного портфеля в цілому, а також про долю позик, які не приносять доходу.
2.а.	<u>% одержані – % сплачені</u> Залишки позичкової заборгованості	Дає оцінку прибутковості кредитного портфеля
2.б.	<u>% одержані – % сплачені</u> Капітал	Засвідчує долю маржі в капіталі банку
2.в.	<u>% одержані</u> Позики, які приносять дохід	Характеризує ступінь прибутковості кредитного портфеля
2.г.	<u>Позики, які не приносять доходу</u> Залишки позичкової заборгованості	Показує обсяг бездохідних позик в кредитному портфелі
3.	Якість управління позиками.	
3.а.	<u>Залишки позичкової заборгованості</u> Суми депозитів	Дає уяву про якість управління кредитним портфелем, виходячи із наявної бази коштів
3.б.	<u>Залишки позичкової заборгованості</u> Активи	Характеризує ступінь “завантаженості” кредитного портфеля банку
4.	Політика розумності банку в галузі ризиків.	
4.а.	Динаміка класифікації позик за групами ризику	
4.б.	Динаміка зважених класифікацій або втрат за групами ризикових кредитів	
4.в.	Динаміка сумнівних та безнадійних кредитів	

Для усунення недоліків статистичного методу аналізу ризиків в практиці банківської діяльності широко застосовують метод емпіричних оцінок. Суть даного методу полягає в одержанні й узагальненні інформації, одержаної спеціалістами служби безпеки банку та кредитного відділу, який характеризує ймовірність і рівень можливих втрат при виконанні конкретної кредитної операції. Аналіз інформації проводиться за наступними напрямками:

- оцінка фінансового стану потенційного боржника за наявними фінансовими звітами та іншими джерелами;
- оцінка та прогноз ділової активності, включаючи конкурентоспроможність продукції, наявні кооперативні зв'язки з партнерами тощо;
- оцінка динаміки зміни доходів і видатків фірми, прогноз грошових потоків на період кредитування;
- оцінка техніко-економічного обґрунтування проекту, який кредитується;
- вияв і оцінка інших об'єктивних та суб'єктивних факторів, які можуть впливати на рівень кредитних ризиків.

До їх складу відносяться фінансові зловживання, пов'язані з отриманням банківських кредитів та їх присвоєнням, а також зловживання, які пов'язані з недотриманням діючого законодавства.

До переваг даного методу можна віднести те, що він дозволяє оцінити кредитний ризик конкретної операції в процесі її підготовки, тобто до укладення кредитної угоди. Суб'єктивізм рекомендацій, які видаються в категоричній формі, призводить до оцінки кредитних ризиків без достовірних висновків. Поясненням цьому є намагання експертів (співробітників банку) застрахувати себе, знявши особисту відповідальність за наслідки виданих рекомендацій. Наслідком таких дій є прагнення спеціалістів банку видавати негативні рекомендації в тих випадках, коли фірма, яка робить запит на кредит, не є постійним клієнтом даного банку. А в умовах спаду виробництва, фінансової нестабільності більшості клієнтів, спаду доходності більшості банків така тактика є виправданою. Правда, в даній ситуації можна допуститися втраченої вигоди від конкретної кредитної операції, особливо в тих умовах, коли протягом одного місяця практично змінюються всі економічні

показники потенційного боржника, його можливості щодо погашення кредитних зобов'язань.

При аналізі експертних оцінок треба враховувати наступні напрями вибору клієнтів для мінімізації кредитного ризику:

– диферсифікувати майбутній портфель своїх клієнтів за приналежністю до різних галузей, форм власності і їх розміру, що призводить до диферсифікації всіх видів ризику, тобто їх роззосередження;

– намагатися надавати кредити у вигляді більш дрібних сум більшій кількості клієнтів;

– надавати великі суми кредитів на консорціальної основі.

Для зниження рівня галузевого ризику банкам необхідно обслуговувати клієнтів, які належать до різних галузей народного господарства. Таким чином, зменшується ризик сезонності внаслідок сезонних коливань виробництв різних клієнтів.

Залежно від розмірів підприємства клієнти класифікуються на три групи: дрібні, середні і великі.

Дрібні і середні потенційні боржники більш гнучкі у виборі потреб ринку, клієнтів, стратегії і тактики виробництва. Проте вони, як правило, мають невеликий власний капітал, що призводить до банкрутства в умовах жорсткої конкуренції, непередбачених економічних чи політичних подій.

Великі підприємства навпаки, більш інертні, вони із запізненням реагують на зміни в потребах ринку і конкретного споживача, мають свій вагомий капітал і можуть не так швидко піддаватися несприятливій економічній ситуації.

Завданням банку є підбір портфеля своїх клієнтів таким чином, щоб дотриматися оптимального співвідношення між активними й пасивними операціями, зберегти рівень своєї ліквідності і рентабельності, необхідної для безперебійної роботи.

Більшість комерційних банків України використовують в своїй практичній діяльності аналітичний метод. Він об'єднує в собі принципи статистичного та експертного аналізу. Особливістю даного методу є те, що показники, які

відбираються для оцінки фінансового стану і кредитоспроможності клієнта, кількісно характеризують (за певною розробленою шкалою) вплив факторів на майбутні кредитні операції. Розробка допустимих значень показників відбувається на підставі емпіричних, за певний період, даних конкретних комерційних банків, які мають свої специфічні умови роботи з клієнтами. Доцільно відзначити, що аналітичні методи можуть дати конкретну допомогу при оцінці і прогнозуванні кредитних ризиків в тому випадку, коли конкретні емпіричні і аналітичні співвідношення та інтервали їх зміни одержані на підставі статистичних даних багаторічної діяльності конкретних банків в практично однакових умовах стабільної економіки.

Формування кредитного портфеля за умов спаду реального платоспроможного попиту на кредитні ресурси, високих процентних ставок за позиками породжує ще одну проблему – кредитування пріоритетних з точки зору держави галузей економіки, передусім аграрного сектору. Через низьку прибутковість та збитковість цієї галузі практично скористатися банківськими кредитами без підтримки держави неможливо.

У зв'язку із втратою власних обігових коштів через лібералізацію цін та наявність диспаритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, сільськогосподарські підприємства опинилися у тяжкому, якщо не критичному, фінансовому стані. Проблема втрати аграрним сектором власних обігових коштів на початковому етапі реформування економіки не була би такою гострою, якщо б існувала розвинута система сільськогосподарського кредиту. Але великі темпи інфляції, що сталося після лібералізації цін, обумовили ріст процентної ставки і скорочення строків кредиту. Таким чином, аграрний сектор опинився в жорсткій фінансовій кризі: власних обігових коштів немає, а кредити недоступні. З іншого боку, через тяжкий фінансовий стан підприємств аграрного сектору комерційні банки аграрних регіонів втрачають своїх клієнтів для формування кредитного портфеля, звісно, що це не може не відобразитись на їх фінансовому стані. В пошуках виходу із цієї ситуації в різних країнах були розроблені спеціальні державні програми сільськогосподарського кредиту, які вміщують в собі:

субсидіювання процентної ставки (Словенія, Румунія), забезпечення банківських позик державними гарантіями (Чехія, Польща, Угорщина, Словенія), списання або реструктуризація боргів підприємствам аграрного сектору (Болгарія (1993 р.), Росія (1994, 1997 рр.), Румунія (1994–1996 р.р.), створення спеціалізованих кредитних інститутів для аграрного сектору (аграрна кооперація в Польщі, Словенії, Литві, Угорщині і Болгарії). В Україні гарантами повернення кредитів виступають державні адміністрації районів та областей, які і визначають потреби в кредитах для даного регіону. Кредити надаються платоспроможним позичальникам як за рахунок залучених банком коштів, так і за рахунок позик, отриманих від НБУ, та цільових коштів бюджету. Плата за користування кредитами визначається залежно від джерел залучених ресурсів з врахуванням маржі банку у розмірі 5 (10) %, а якщо позики видавалися за рахунок власних коштів банку, за якими процентна ставка перевищує встановлену Урядом пільгову ставку, то різниця між ставкою кредитування і пільговою відшкодовується банку за рахунок бюджетних коштів. Кредитування аграрного сектору здійснюється під заставу ліквідного майна або гарантії регіональних державних адміністрацій. Безперечно, такий порядок підтримки аграрного сектору дасть змогу покращити фінансовий стан підприємств, а з іншого боку, дасть змогу регіональним банкам повніше враховувати кредитні ризики при формуванні кредитного портфеля. Адже видаючи гарантії, держава в особі регіональних державних адміністрацій розділяє кредитний ризик із комерційними банками. При цьому надання гарантій за кредитами комерційним банкам є своєрідною формою субсидіювання процентної ставки, оскільки означає зниження ризику кредитора і, відповідно, вартості боргу.

Заслужують на увагу і пропозиції окремих економістів [225, с. 69] щодо створення кредитно-гарантійних установ, основними цілями яких є розвиток кредитування у пріоритетних галузях, забезпечення низьких операційних витрат та запровадження сучасної технології кредитування. Дієвою моделлю у кредитуванні сільськогосподарських підприємств для України може стати модель фон Пішке, яка розроблена для сільського господарства Польщі. Основними ідеями даної моделі є розподіл коштів між банками на конкурентній основі, яка передбачає надання

найбільшого обсягу кредитів на дані кошти, які відіграють роль субординованого боргу. Проте різні схеми сільськогосподарського кредиту повинні враховувати особливості розвитку вітчизняного сектору економіки, його законодавче забезпечення, зокрема:

- законодавче врегулювання гарантійної діяльності (комерційні банки згодні кредитувати сільськогосподарських виробників під гарантію третьої сторони, що забезпечить перерозподіл кредитного ризику між кредитором, боржником та гарантом);
- законодавче забезпечення швидкої та прозорої процедури банкрутства;
- законодавчо забезпечити передачу землі у приватну власність, що дозволить залучити інвестиції в аграрний сектор економіки;
- для компенсації витрат на виробництво доцільно запровадити державні закупки стратегічних видів сільськогосподарської продукції.

Для аналізу оцінки виданих кредитів використовується кредитний класифікатор, який дозволяє якісно і кількісно визначити ризик непогашення. Залежно від оцінки фінансового стану, виду і вартості забезпечення, якості обслуговування кредитного боргу кредити групуються в ризикові класи:

- стандартні кредити;
- кредити під контролем;
- субстандартні кредити;
- сумнівні кредити;
- безнадійні кредити.

Для кожного класу ризику встановлюється своя питома вага непогашених кредитів, яка визначається емпіричним шляхом на підставі даних за попередній рік. На основі прогнозованого кредитного портфеля і питомої ваги непогашених кредитів, які можуть впливати на прибуток банку, для мінімізації кредитного ризику банк може зменшити об'єми надання кредитів за найбільш ризиковими класами і відповідно збільшити об'єми надання кредитів за класами, які за прогнозами приносять найменші втрати. На мінімізацію кредитного ризику також впливатиме відмова від концентрації кредитів за окремими ризиковими, з точки зору

кредитування, галузями або підприємствами, які найгостріше переживають спад виробництва, випуск неконкурентоспроможної продукції, а внаслідок чого – і нестійкий фінансовий стан.

Своєрідним амортизатором кредитних ризиків слугує резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків у відповідності з Постановою НБУ №279 від 06 липня 2000 р. Тому весь попередній аналіз кредитного портфеля з допомогою класифікації та показників проводиться для реальної оцінки об'єму резервів, які формуються.

В умовах економічної та політичної нестабільності середньої (за об'ємом капіталів) банк не може створити достатню суму резерву для компенсації збитків, пов'язаних з кредитуванням клієнтів. Тому комерційні банки спрямовують свої зусилля здебільшого на оптимізацію структури наявного в них портфеля виданих позик.

Оптимізація структури кредитного портфеля здійснюється шляхом диверсифікації, тобто зміни структури кредитних вкладень з метою зниження ризику можливих втрат капіталу або доходів від нього.

Кредитний ризик банку зростає в міру збільшення обсягу кредитування серед обмеженої кількості позичальників. Тому, проводячи політику диверсифікації кредитних вкладень, банки намагаються при незмінному їх обсязі надавати кредити більшій кількості клієнтів і в дрібніших сумах. Окрім диверсифікації вкладень за складом позичальників (дрібні, середні, великі), банки можуть регламентувати розміри і строки позик залежно від кредитоспроможності клієнтів, форми власності, галузі економіки. Крім цього, банки здійснюють регулювання видачі кредитів і разом з тим мінімізують кредитні ризики, виходячи із призначення позик (сезонні, в обігові кошти, в сферу виробництва, в сферу обігу тощо), виду забезпечення, з платоспроможності клієнтів, із відповідності напрямів кредитних вкладень кредитній політиці банку, а також за іншими критеріями, які впливають на величину кредитного ризику.

На останньому етапі процесу формування кредитного портфеля проводиться ретроспективний аналіз результатів управління ризиком. Цей важливий етап

ігнорується, хоча саме тут з'являється можливість оптимізувати управління ризиком і виправити можливі прорахунки.

Формалізовано мотивацію підходу до формування кредитного портфеля можна представити так.

Мотивом проведення кредитної операції для банку є мінімальна ризиковість кредитного портфеля, тобто максимально можливе повернення позик клієнтами. Отже, цільовою функцією буде [74, с. 62]:

$$\frac{p_i \cdot S_{ij}^n}{S_{ij}^n (1 - p_i)} \rightarrow \min, \quad (2.9)$$

де S_{ij} – сума кредиту i -му позичальникові, j – ої галузі,
 n – кількість позичальників,
 p_i – ймовірність неповернення позики.

На підставі аналізу за попередній період (рік, квартал) визначаємо ризиковість кредитного портфеля відносно галузевої структури клієнтської бази:

$$\frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^k N_{ij}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^k S_{ij}} = p_o \quad \begin{matrix} j = \overline{1, k} \\ i = \overline{1, n} \end{matrix} \quad (2.10)$$

де S_{ij} – сума кредитів i -му позичальникові j -ї галузі економіки,

N_{ij} – сума неповернених коштів та процентів за ними i -го позичальника j -ї галузі економіки,

p_o – ймовірність неповернення позики (ризиковість) в цілому кредитного портфеля.

На наступному етапі прогнозований рівень ризиковості галузей треба скоректувати на питому вагу збиткових підприємств, адже останні є потенційно ризикові клієнти щодо обслуговування боргу. Для цього базовий рівень ризиковості галузі (p_{oj}) коригується відносно її збитковості (R_j) за допомогою імовірнісних моделей логічних сум, що означає ступінь неповернення позик хоча б за одним із факторів – ризиковості галузі або рівня її збитковості, тобто:

$$p_{nj} = p_{oj} + R_j - p_{oj} \cdot R_j \quad (2.11)$$

де R_j – питома вага збиткових підприємств галузі,

p_{oj} – базова ризиковість окремих галузей, які розраховуються за наступною формулою:

$$p_{oj} = \frac{\sum_{i=1}^n N_{ij}}{\sum_{i=1}^n S_{ij}} \quad i = \overline{1, n} \quad (2.12)$$

Відповідно, ймовірність повернення позик для окремої галузі буде

$$d_{nj} = (1 - p_{oj}) \quad (2.13)$$

Максимальна ризиковість кредитного портфеля, яку приймає на себе банк, повинна відповідати рівню ризику за субстандартними кредитами, згідно кредитного класифікатора НБУ при формуванні та відшкодуванні можливих втрат за кредитними операціями. Адже рівень ризиковості за сумнівними та безнадійними до повернення позиками відповідно становить 50 та 100 відсотків, що характеризує неповерненість позик як завчасно прогнозовану банком. Отже, максимально прогнозована ризиковість кредитного портфеля становитиме 20 відсотків (або $P_n = 0,2$), а обсяг сумнівної заборгованості відповідно

$$N_{ij}^n = S_{ij}^n \times 0,2 \quad (2.14)$$

де, S_{ij}^n - прогнозний обсяг кредитного портфеля

N_{ij}^n - обсяг сумнівної щодо повернення заборгованості

Враховуючи прогнозований обсяг кредитного портфеля S_{ij}^k та потенціалу ймовірність погашення позик для конкретної галузі економіки (d_{nj}), розрахуємо ліміти обсягу позик для j -ої галузі.

$$S_{ij}^n \cdot \frac{d_{nj}}{\sum_{j=1}^k d_{nj}} = L_j \quad (2.15)$$

В даному випадку суми позик i -ому постачальнику j -ої галузі виступають лімітами кредитування, тобто

$$L_j = \sum_{j=1}^k S_{ij} \quad (2.16)$$

Отже, прогнозна структура кредитного портфеля відносно галузевої ризиковості, яку на себе приймає банк, буде відповідати наступним параметрам:

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum_{j=1}^n S_{ij}^n = S_{ij}^n \times \frac{d_{nj}}{\sum_{j=1}^n d_{nj}} \\ S_{ij}^n \times 0,2 \times \frac{P_{nj}}{\sum_{j=1}^n P_{nj}} \\ \frac{\quad}{S_{ij}^n} = P_{nj}^n \end{array} \right. \quad (2.17)$$

Розрахунок галузевого ліміту згідно формалізованої методики, представленої формулами 2.9 – 2.17, подано у таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Розрахунок галузевого ліміту кредиту

№ п/п	Галузі економіки	Обсяг кредитів виданих	Обсяг сумнівних та безнадійних кредитів	Ризиковість	Збитковість галузей (%)	Потенц. ризиковість галузей	Імовірність погашення позик	Ліміти кредитування
	<i>j</i>	<i>S_{ij}</i>	<i>N_{ij}</i>	<i>P_{oj}</i>	<i>R_{ij}</i>	<i>P_{ij}</i>	<i>d_{ij}</i>	<i>L_j</i>
1	Промисловість	5002,7	1550,8	0,31	53,1	0,68	0,32	4515
2	Сільське господарство	2030,3	832,4	0,41	42,0	0,66	0,34	4730
3	Торгівля	7251,3	1305,2	0,18	40,4	0,51	0,49	6880
4	Транспорт	5245,2	489,1	0,09	57,4	0,61	0,39	5375
5	Інші	834,7	99,0	11,9	-	-	-	834
6	Всього	20364,2	4276,5	0,21	45,4	-	0,85	21500

* Розрахунок проведено за умовними даними.

У зв'язку із потенційною ризиковістю промисловості (враховуючи рівень кредитного ризику та збитковість галузі) ліміт кредитування порівняно із обсягом виданих за минулий рік кредитів зменшений на 487,7 тис. грн. і відповідно збільшено ліміти кредитування галузі сільського господарства на 2700 тис. грн. та транспорту на 129,8 тис. грн. Іншим галузям економіки ліміти кредитування залишаються в обсягах виданих кредитів, позаяк потенційну ризиковість для них визначити неможливо, адже в їх склад входять клієнти різних галузей і з різною

кредитною ризиковістю. Тому банку при наданні позик цим клієнтам необхідно виходити із індивідуальних кредитних ризиків, які їм притаманні, та ступіня співпраці з ними.

Розробляючи основні напрямки кредитної політики і визначаючи принципи формування кредитного портфеля, банки повинні орієнтуватися на рівень та структуру своїх кредитних ресурсів. І відповідно до приросту (рівня) ресурсної бази визначати приріст (рівень) сукупного кредиту.

Отже, прогнозуючи максимально граничний розмір кредиту, банки можуть прогнозувати формування кредитного портфеля відповідно до загальних пріоритетів та внутрішньої кредитної політики шляхом моделювання його структури.

Для ефективного використання залучених коштів в частині депозитів “до запитання”, як найбільш непередбачених джерел, необхідно:

- по-перше, спрогнозувати їх постійні залишки, а, отже, необхідне тісне співробітництво з клієнтами для оперативного управління залишком коштів на його рахунку;

- по-друге, ефективно їх розміщення залежно від строків і суми.

Отже, виконуючи роль бази для фінансової стійкості, структура ресурсної бази (особливо за строками) повинна відповідати адекватним активним операціям і, зокрема, кредитним. Тому ефективність функціонування кредитного механізму, його вплив на фінансову стійкість перш за все полягає в організації процесу кредитування як індикатора якості кредитного портфеля та в управлінні пасивно-активними операціями.

2.4. Моделювання структури кредитного портфеля комерційних банків

Одна із основних цілей банківської політики в розподілі кредитних ресурсів – це постійний пошук джерел залучення коштів і вибір серед них найнадійніших, так і встановлення оптимального співвідношення між окремими статтями пасивів і активів, що дозволяють завжди виконати свої боргові зобов'язання перед кредиторами.

Після формування портфеля пасивів плануються активні вкладення, котрі не перевищують пасиви, з врахуванням наступних принципів.

В першу чергу ресурси направляються на формування резервів ліквідності, а саме обов'язкового резерву Національного банку, а також резервів на коррахунку для проведення розрахунково-касових операцій клієнтів.

Для обумовлення меж використання мобілізованих ресурсів на кредитування визначаються першочергові активні вкладення банку (залишки кас в національній валюті та іноземній, основні засоби, строкові та інші активи).

Кредитна заборгованість планується виходячи з обсягу кредитного потенціалу банку і не може його перевищувати.

Проблема управління ресурсами, залученими банками, має не тільки кількісну, але і якісну сторону. Залучати ресурси без опрацювання питання про їх розміщення немислимо. Перед банком постає завдання ефективного розміщення ресурсів з точки зору покриття затрат щодо їх залучення і одержання прибутку, а також забезпечення виконання висунутих НБУ вимог щодо надійності та ліквідності банку. Це можливо при здійсненні комерційним банком тісної взаємоув'язки пасивних операцій з активними.

На сьогодні світова банківська практика виділяє на мікроекономічному рівні три основні методи взаємозв'язку пасивів і активів: загальний метод розподілу активів, конверсія коштів і науковий метод [32, с.34].

Проте кожен із зазначених методів управління кредитними ресурсами ґрунтується на загальних підходах, які повинні передбачати:

- визначення сукупних обсягів кредитних ресурсів, якими діє комерційний банк;
- встановлення частин кредитних ресурсів, які можуть бути використані в якості джерел кредитних операцій;
- безпосереднє вирішення питання оптимального розподілу ресурсів за строками, видами активних операцій;
- збалансування обсягу пасивних та активних операцій.

Найпростішим у застосуванні є перший метод – метод загального фонду. В основі його лежить ідея об'єднання всіх ресурсів банку з наступним їх розміщенням відповідно до визначених пріоритетів.

Такими пріоритетами є: первинні резерви, які охоплюють готівку, чеки, інші платіжні засоби в процесі інкасації, рахунки в НБУ, кошти на коррахунках в інших комерційних банках, вторинні резерви, які включають в основному цінні папери, що входять до інвестиційного портфеля банку, далі йдуть статті: позички, цінні папери фірм та компаній, будинки і обладнання. Цей метод дає найбільш загальні пріоритети розподілу, призначенням яких є допомога керівництву оперативних відділів у розв'язанні проблеми поєднання надійності, ліквідності та прибутковості банківської установи (рис. 2.2).

Загальний метод розміщення коштів вважається досить ризикованим, оскільки може знизити ліквідність банку через неврахування вимог ліквідності щодо вкладів та депозитів до запитання, ощадних вкладів і строкових депозитів. У зв'язку з цим його застосовують великі банки, які мають значні ресурси, тому можуть не дотримуватися термінів, на які залучаються депозити та вклади. Навпаки, середні і дрібні банки не можуть собі дозволити такого пропорційного розподілу коштів, тому що це призведе до значних ризиків, пов'язаних з їх ліквідністю.

Рис. 2.2 Схема загального методу розподілу активів

Поява другого методу управління кредитними ресурсами пов'язана з намаганням розмежувати джерела коштів відповідно до норм обов'язкових резервів і швидкості їх обігу. Так, вклади та депозити до запитання мають найбільшу швидкість обігу, і тому кошти за ними повинні розміщуватися в первинні і вторинні резерви, і в меншій мірі – в інвестиції, тобто в цінні папери фірм і корпорацій. Власні кошти не резервуються і мають низьку швидкість обігу. Подібним чином усі джерела фінансових ресурсів можуть бути віднесені до того чи іншого центру ліквідності. Таким чином, цей метод створює всередині самого банку декілька "центрів ліквідності – прибутковості", які використовуються для розміщення коштів, що залучаються банком з різних джерел. Такі центри в світовій банківській практиці визначаються як "банки всередині банку", оскільки розміщення коштів з кожного центру здійснюється незалежно від розміщення коштів з інших центрів, тобто існує ніби банк вкладів та депозитів до запитання, банк ощадних вкладів, банк термінових вкладів та депозитів, банк основного капіталу.

Основними перевагами даного методу є: по-перше, координація термінів між статтями пасиву і їх направлення в активи; по-друге, зменшуються ліквідні активи і збільшуються додаткові вкладення в позики та інвестиції, що призводить до збільшення норми прибутку. Цей метод базується на швидкості обігу різних вкладів, тобто здійснюється координація між терміном вкладів в активні операції (рис. 2.3).

Однак методу розподілу активів притаманні наступні недоліки:

- відсутній тісний зв'язок між окремими групами пасивів і загальною їх сумою;
- існує незалежність джерел коштів від шляхів їх використання;
- не враховує сезонних коливань в окремих банках, згідно яких попит на кредит може зростати саме в той момент, коли обсяг вкладів зменшився;
- в основі цього методу лежить середній, а не граничний рівень ліквідності.

Крім цього, в обох розглянутих методах робиться акцент на ліквідність та можливе вилучення вкладів і менше приділяється уваги необхідності задоволення заявки клієнтів на кредит.

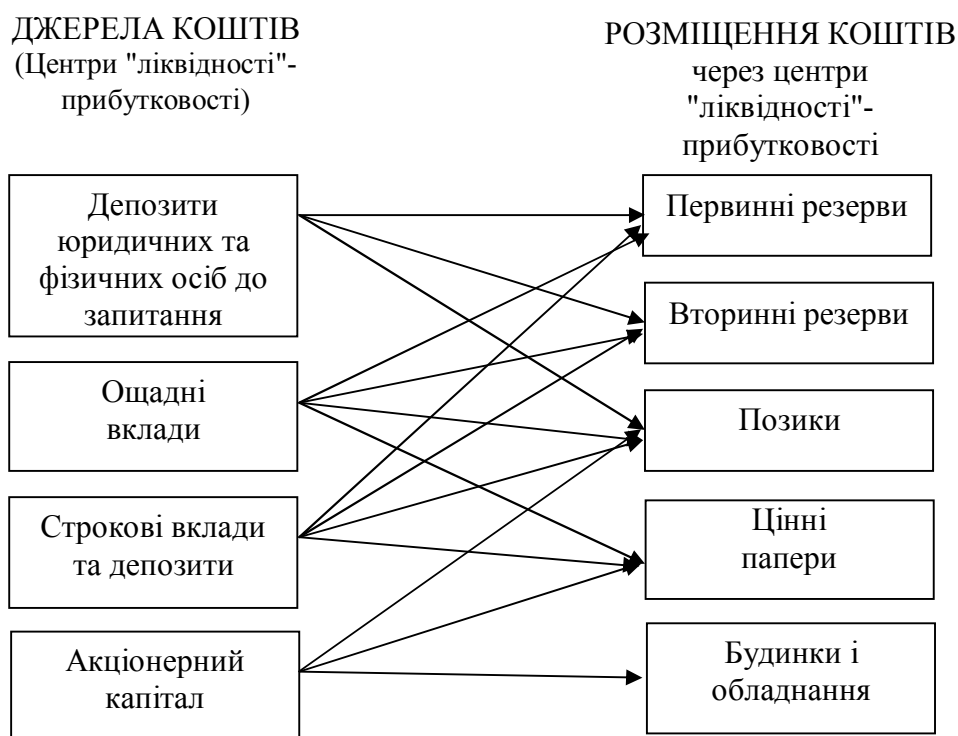

Рис. 2.3. Схема методу конверсії коштів

Тому обидва розглянуті методи зводяться до застосування найпростіших прийомів наукового управління для аналізу зв'язків між різними статтями активу та пасиву. Вони вказують шляхи розміщення всіх доступних для інвестування коштів таким чином, щоб забезпечити достатню норму прибутку, здійснюючи операції з урахуванням обмежень ліквідності і надійності, встановлених органами банківського контролю.

Складніша методика передбачає збалансований науковий підхід до розв'язання управлінських проблем регулювання ресурсів з використанням прогресивних методів і комп'ютерної техніки для вивчення взаємодії елементів у складних моделях, в основі яких лежить портфельний підхід.

Особливості формування кредитного портфеля комерційними банками обумовлені взаємозв'язками основних факторів, які визначають цінність банку – процентні ставки, обсяг і структура банківського портфеля.

Сама по собі ця проблема є складною і багатогранною. Розв'язання даної проблеми пов'язане з визначенням процентного доходу, процентних видатків і ризику.

Очевидно, що реалізація цієї проблеми можлива тільки в рамках портфельного підходу до аналізу і моделювання діяльності банку. Принципи портфельного аналізу аналогічні принципам теорії споживчого вибору. При цьому передбачається, що мета полягає в максимізації доходу від багатства протягом періоду, на який приймаються рішення. Разом з тим при виборі портфеля враховується не тільки граничний дохід, а також і елемент ризику. Таким чином, проблема портфеля є складнішою, аніж вона здається на перший погляд. Її вирішення пов'язане з досягненням єдності протилежностей, а саме, забезпечення, з одного боку, максимального доходу, а з другого – мінімального ризику. Іншими словами, рішення проблеми пов'язане з підтриманням рівноваги між прагненням найбільшого доходу і мінімальним ризиком, тобто забезпечення ліквідності. Так П. Роуз охарактеризував основні принципи портфельного підходу [201]. Моделювання структури кредитного портфеля безпосередньо пов'язане із моделюванням управління кредитним портфелем і базується на його основі.

Моделі управління кредитним портфелем можуть бути розподілені на моделі управління активами та моделі управління зобов'язаннями. Що стосується моделей управління активами, то більшість з них акцентують увагу на управлінні банківськими резервами та ліквідністю. Загальна ідея цих моделей полягає в тому, що при даних депозитах банку визначають оптимальний резерв та позики портфеля активів. Процес оптимізації – це процес, в якому граничні доходи і граничні затрати альтернативних змінних вирівнюються. У модифікаціях цих базових схем (моделей) зазвичай приймаються альтернативні плани потреби в процентах, резервних вимог, затрат регулювання портфеля, інформаційних затрат, диверсифікація активів та основні фактори розподілу змін депозитів. Головна перевага цих моделей полягає в тому, що в них “вмонтована” невизначеність, що дає змогу приймати конкретні управлінські рішення залежно від впливу зовнішніх чи внутрішніх факторів. Але такий підхід має як мінімум два недоліки: по-перше, відсутні затрати реальних ресурсів; по-друге, не враховані поведінки банків, пов'язані із встановленням ставок на залучені ресурси. Ресурсна сторона не розглядається як дія зовнішнього фактора, тобто приймається як стала величина, в якій відсутній елемент прогнозування, і в

цій ситуації банк просто приймає депозити, а не купує кошти. Тому ідея, яка закладена в модель структури кредитного портфеля, полягає в тому, що в ній розглядаються номінальні грошові потоки (видача та погашення позики), тобто ті, які повинні відбуватися згідно моделі, та ті, які відбуваються реально. На основі регулювання номінальних потоків згідно кредитних ризиків за реальними потоками відбувається процес прогнозування поведінки банку щодо формування та управління структурою кредитного портфеля. Отже, щоб відповісти на питання оптимальності структури кредитного портфеля, ми повинні розрахувати реальний процентний дохід за наявним позиковим активом виходячи із заданих затрат щодо формування ресурсів, передбачаючи повторну видачу повернених кредитів, спрогнозувати процентний дохід з врахуванням процентних ризиків активу. Для того, щоб визначити загальну ризикованість позичкового активу, ми повинні порівняти процентний дохід за робочими позиками. Порівняння номінальних і реальних показників доходу покажуть ризикованість позичкового активу в цілому.

Запропонована нами модель структури кредитного портфеля передбачає чотири послідовних етапи, які об'єднує загальна ціль – оптимальність структури кредитного портфеля. Перший етап характеризується вибором рішень, які впливають із стану депозитно-кредитного ринку, тобто попитом і пропозицією на вклади та депозити, з одного боку, і попит на кредитні ресурси, з іншого.

Позначимо величину ресурсів, які пропонують вкладники на депозитному ринку, через P_i , де i – види вкладів i , відповідно, попит зі сторони установ банку, тобто обсяг ресурсів, які він купує на депозитно-кредитному ринку через P_j , де j – види залучення, а величину попиту на кредити зі сторони клієнтів – A_z , де z – види кредиторів і пропозицію їх банкам – A_k , де k – види запропонованих кредитів. Умовою моделі вибору рішень є те, що залучені кошти в повному обсязі залучаються в активні операції банку, тобто:

$$A_k = P_j. \quad (2.18)$$

Згідно з вищезазначеними показниками і можливими варіантами кон'юнктури на грошово-кредитному ринку, одержимо наступні варіанти вибору ситуації, яка максимально описується системою нерівностей:

$$\begin{array}{cccc}
 P_{pi} > P_{cj} & P_{pi} < P_{cj} & P_{pi} > P_{cj} & P_{pi} < P_{cj} \\
 (1) A_{pk} > A_{cz} & (2) A_{pk} > A_{cz} & (3) A_{pk} < A_{cz} & (4) A_{pk} < A_{cz} \\
 A_{pk} = P_{cj} & A_{pk} = P_{cj} & A_{pk} = P_{cj} & A_{pk} = P_{cj}
 \end{array} \quad (2.19)$$

Розглянемо кожну із змодельованих ситуацій на депозитно-процентному ринку.

Умови кредитного ринку, перш за все ставки за депозитами, довіра до банківської системи сприяють залученню депозитів та вкладів на рахунки в комерційні банки, тобто їх пропозиція (P_{pi}) зростає по відношенню до попиту зі сторони банків (P_{cj}). Дана ситуація змодельована нерівностями (1) та (3). Банки як особливий вид підприємств, працюючи на умовах прибутковості, намагатимуться залучені депозити та вклади прибутково розмістити в активні операції. Прибуткове розміщення ресурсів пов'язане відповідно із попитом на них через суб'єктів господарювання, фізичних осіб та інших комерційних банків (A_{cz}) та пропозицією їх зі сторони банку (A_{pk}), якщо реальний попит на кредитні ресурси зростає при відповідному рості пропозицій на вклади та депозити (система 3), то банки мають можливість розширення ресурсної бази і намагатимуться задовольнити попит на кредит в рамках оптимальних обсягів ресурсів та кредитного портфеля. Іншими словами, з помір зростання обсягів залучених кредитних ресурсів (P_{pi}) і росту попиту на них серед клієнтів (A_{cz}) вибирають мінімальну величину ($A_{pk} = \min\{P_{pi}; A_{cz}\}$)

У випадку обмеження реального попиту на кредит серед учасників кредитного ринку при відповідному рості обсягів кредитних ресурсів (система 1) банки при інших рівних умовах змушені обмежувати обсяг залучених коштів через відсутність реальних каналів їх прибуткового розміщення. Отже, пропозиція кредитних ресурсів (A_{pk}) з боку банку не повинна перевищувати мінімального розміру пропозиції залучених коштів (P_{pi}) і реального попиту на них ($A_{pk} = \min\{A_{cz}; P_{pi}\}$).

Аналогічно відбувається вибір оптимальної можливості надати банкам кредити (пропозиція кредитних ресурсів A_{pk}) на основі оптимальності розмірів пропозиції вкладів та депозитів зі сторони клієнтів (P_{pi}) і попитом потенційних боржників (A_{cz}). Враховуючи, що обсяги залучених коштів повинні бути

прибутково розміщені (направлені кредитні операції), то із визначених величин A_{sz} і P_{ri} вибирають мінімальну.

Таким чином, формуючи оптимальний обсяг кредитного портфеля на базі прогнозованого обсягу ресурсного забезпечення A_{rk} , переходимо до другого етапу моделі, який полягає у визначенні кредитного ризику за прогнозованою структурою кредитного портфеля і на його основі прогнозування необхідних резервів для втрат за позиками та коригування процентної ставки у відповідності з премією за кредитний ризик.

Важливим завданням діяльності кожного банку є досягнення оптимального співвідношення між прибутковістю та ризикованістю їх операцій. У зв'язку з тим, що основну частину прибутку банк одержує від своїх позичкових операцій, стає очевидним важливість мінімізації і запобігання кредитного ризику.

Якщо ймовірність неповернення позики позначимо через p , тоді очікувана ймовірність погашення позики рівна $(1-p)$.

Процент за прибутковими контрактами (R) має компенсувати кредиторю вартість грошей (вільна від ризику ставка проценту) і ризик неповернення позик (p). Це можна описати наступною формулою:

$$R = \frac{1+r}{1-p} - 1. \quad (2.20)$$

Дане рівняння описує функціональний зв'язок між ризиком і доходом, тобто процентна ставка за позикою збільшується, якщо є підстава вважати, що боржник може не погасити кредит. Уданому випадку R повинен компенсувати ризик неплатежу за позиками.

У випадку, коли є певність в тому, що позику буде погашено ($p=0$), то R і r будуть рівними між собою. Якщо наперед відомо, що боржник не поверне борг ($p=1$), величина R не піддається визначенню, тобто ризик кредитора компенсувати неможливо.

Для банку різниця між прибутковим процентом за позиками (R) і безризиковим процентом (r) являє собою премію за ризик непогашення:

$$R - r = (1 + r) \frac{P}{1 - P} \quad (2.21)$$

Премія за ризик непогашення, яка компенсує кредитору очікувані втрати, – це різниця між доходами за ризикованими і надійними позиками.

Типовий банківський аналіз спрямований на визначення ймовірності повернення боржником позики ($1-p$).

Мета даного аналізу полягає у визначенні співвідношення з-поміж характеристики боржника і очікуваною ймовірністю непогашення позик (p).

Підхід до визначення кредитного ризику як функції факторів, які відносяться до потенційного боржника, є традиційним. Він достатньо детально описаний і вітчизняними, і зарубіжними економістами. Такий підхід до визначення кредитного ризику рекомендований постановою Правління НБУ № 279 від 06.07.2000 р. і додатками до неї. Але подібні підходи до визначення кредитного ризику діють в тому випадку, коли банк спроможний одержати повну інформацію про потенційного боржника, що у вітчизняних умовах досить важко. На це впливає ряд як об'єктивних причин (інформація, яку здатний надати потенційний боржник, може не відображати реального стану справ), так і причини суб'єктивного характеру (небажання боржника надати інформацію). Окрім цього, подібні підходи до визначення кредитного ризику не враховують ризик, який відображає специфіку конкретної економічної ситуації і конкретних кредитних ринків і клієнтів.

В основу пропонованого методу визначення кредитного ризику покладено розбіжність між номінальними і реальними показниками щодо повернення позик і процентів за ними, оскільки саме в цій розбіжності відображена реальна якість позичкового активу і його ризикованість.

Згідно цієї методики визначаються наступні показники ризику:

- ризик процентних доходів;
- ризик повернення позик;
- ризик повернення позик та процентних доходів.

Для максимального описання вищезазначених показників введемо наступні позначення:

a_{ijk} – реальні процентні доходи за позиками;

a_{ijn} – недоодержані процентні доходи;

A_r – обсяг повернених позик;

A_s – обсяг неповернених позик.

На основі наведених даних ризик процентних доходів визначається як відношення реально одержаних процентних доходів за позиками до обсягу прогнозованих, тобто враховувати і недоодержані доходи за позиками:

$$R_1 = \frac{a_{ijk}}{a_{ijk} + a_{ijn}}. \quad (2.22)$$

Аналогічно визначається і ризик повернення позики, тобто відношення повернених позики до всього позикового активу:

$$R_2 = \frac{A_r}{A_r + A_s}. \quad (2.23)$$

Ризик повернення позики та процентних доходів є не що інше, як відношення отриманого процентного доходу до повернених позик на всі прогнозовані процентні доходи (отримані і неотримані) та весь сукупний позиковий актив, від якого ці процентні доходи можуть бути отримані. Отже,

$$R_3 = \frac{a_k}{A_r} \cdot \frac{a_{ijk} + a_{ijn}}{A_r + A_s} = \frac{a_k (A_r + A_s)}{A_r (a_{ijk} + a_{ijn})}. \quad (2.24)$$

Враховуючи, що відношення $\frac{a_{ijk}}{a_{ijk} + a_{ijn}}$ є коефіцієнтом ризиковості

процентних доходів R_1 , а відношення $\frac{A_r + A_s}{A_r} = \frac{1}{R_2}$ отримаємо наступну

рівність: $R_3 = \frac{R_1}{R_2}$.

Отже, ризик повернення основного боргу та процентів за ним – відношення ризику процентних доходів до ризику повернення позики.

Розподіл кредитного ризику за групами позик залежно від терміну їх надання (від i -го періоду до j -го) і в часі (протягом року) дає можливість визначити втрати і необхідні резерви для поточного кредитного портфеля і служить основою для прогнозування кредитного ризику за даними групами позик, а також на основі

ступеня ризику як за окремими позиками, так і за кредитним портфелем загалом можна обґрунтувати премію за кредитний ризик, яка виражається в процентах за позикою:

Реальна процентна ставка за наданий кредит буде рівною:

$$r = (100 + R)(1 - P_{ij}) - 100, \quad (2.25)$$

де r – вільна від ризику процентна ставка, %;

R – номінальна процентна ставка, %;

P_{ij} – імовірність непогашення кредиту, який надається на термін від i -того дня до j -го.

Даний розрахунок здійснюється за всіма групами кредитів, які надає банк (залежно від строків надання), і дає можливість кількісно оцінити кредитні ризики та відповідно відкоректувати процентні ставки за цими позиками, враховуючи премію за ризик за прогнозованим кредитним портфелем.

Визначивши кредитні ризики за групами позик, які надаються установою банку і за сукупним портфелем загалом, переходимо до третього етапу моделі, який полягає в оптимальному розміщенні ресурсів за напрямками процентної маржі (різниця між отриманими і скоригованими на кредитні ризики та сплаченими процентами за депозитно-кредитними операціями).

Для побудови оптимальної моделі структури кредитного портфеля пропонуємо наступну схему (див. додаток Б).

У моделі використовуються наступні позначення:

R_{zi} – ресурси, які вводяться в процес прибуткового використання на i -стадії;

R_{vi} – власні ресурси, які вводяться в процес розміщення на i -й;

W_{ij} – частина ресурсів R_i , залучених на стадії – i – з умовою їх повернення на стадії j ;

X_{ij} – частина ресурсів, вкладених у прибутковий актив на стадії i за умови їх повернення на стадії j ;

A_i – активи, які формуються на стадії i ;

V_{ij} – частина власних ресурсів, вкладених у прибуткові активи на стадії i з умовою їх повернення на стадії j ;

Y_{ij} – частина ресурсів, реінвестованих на стадії i з обумовленим моментом їх повернення на стадії j ;

L_i – частина власних ресурсів, які використовуються для погашення частини поточних пасивів на i -й стадії;

B_i – частина ресурсів R_i , яка використовується для погашення частини поточних пасивів;

n_i – частина реінвестованих коштів, які направляються на погашення поточних зобов'язань P_i ;

$C_{ij}(u)$ – процентні ставки за коштами обсягом (u) розміщених на i стадії з умовою повернення на стадії j ;

$C'_{ij}(u)$ – процентні ставки на залучення грошових коштів обсягом (u) на i -ій стадії з умовою їх повернення на j -ій стадії;

$C_{ij}^b(u)$ – накладні витрати, пов'язані з вкладанням частини власних коштів – u на стадії i з обумовленим моментом їх повернення на стадії j .

Цільова функція моделі – максимум прибутку, який може отримати комерційний банк від раціонального залучення і розміщення грошових ресурсів.

$$\sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=r}^n v(C_{ij}(V_{ij}) - C_{ij}^b(V_{ij})) + \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=2}^n x_{ij} c_{ij}(x_{ij}) - \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=2}^n w_{ij} c_{ij}(w_{ij}) + \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=2}^n y_{ij} c_{ij}(y_{ij}) \rightarrow \max$$

(2.26)

Побудуємо систему обмежень, при яких цільова функція матиме максимальне значення, тобто банк одержить максимальний розмір прибутку.

Перша група обмежень пов'язана із процесом формування залучених коштів, тобто:

$$R_i = \sum_{j=i+1}^n W_{ij}, \quad i = \overline{1, n} \quad (2.27)$$

З іншого боку, всі залучені кошти повинні бути повернуті кредитором, отже, обсяг ресурсів банку повинен мати накопичену ліквідність для цієї мети зі строками, на які залучені. Отже, в будь-який момент ресурси банку повинні використовуватися на активні операції і на погашення поточних пасивів (зобов'язань):

$$R_{zi} = \sum_{j=i+1}^n x_{ij} + L_{zi}, \quad i = \overline{1, n}. \quad (2.28)$$

Власні кошти банку як джерело ресурсів повинні використовуватися на прибуткове розміщення в якості кредитів та на погашення частини поточних зобов'язань, термін яких наступив:

$$R_{ei} = \sum_{j=i+1}^n V_{ij} + L_{ei} \quad (2.29)$$

Сформовані активи на кожній стадії направляються на реінвестування та погашення поточних пасивів

$$A_i = \sum_{j=i+1}^{j-1} Y_{ij} + B_i, \quad i = \overline{1, n}. \quad (2.30)$$

Повернення поточних зобов'язань, термін яких настав, здійснюється за рахунок частини ресурсів B_j , частини залучених коштів L_{ij} та частини власних коштів L_{vj}

$$L_{ei} + L_{z0} + B_j = \sum_{i=1}^{j-1} W_{ij} \left(1 + C_{i'j} (x_{ij}) \right) + \sum_{i=1}^{j-1} V_{ij} C_{ij}^B (V_{шо}), \quad j = \overline{2, n}. \quad (2.31)$$

Наступні обмеження пов'язані із формуванням та використанням реінвестованих активів. Кошти за активами, повернення яких передбачено на j -й день, складаються із раніше розміщених ресурсів, термін повернення яких припадає на j -й день, раніше реінвестованих коштів, які будуть повернуті на j -й день, та повернуті власні ресурси:

$$A_j = \sum_{i=1}^{j-1} x_{ij}(1 + C_{ij}(x_{ij})) + \sum_{i=1}^{j-1} V_{ij}(1 + c_{ij}(v_{ij})) + \sum_{i=1}^{j-1} y_{ij}(1 + c_{ij}(y_{ij})), \quad j = \overline{1, n}. \quad (2.32)$$

Кошти, які повертаються в будь-який момент, використовуються у прибуткове розміщення або погашення поточних зобов'язань:

$$\sum_{i=j+1}^n Y_{ji} + B_j = \sum_{i=1}^{j-1} X_{ij}(1 + C_{ij}(X_{ij})) + \sum_{i=1}^{j-1} V_{ij}(1 + C_{ij}(V_{ij})) + \sum_{i=2}^{j-1} Y_{ji}(1 + C_{ij}(Y_{ij})), \quad j = \overline{2, n} \quad (2.33)$$

Наступний етап моделювання полягає в безпосередньому приведенні прогнозної моделі до фактичного стану грошово-кредитної ситуації комерційного банку через коригування прогнозованих величин на фактичне їх значення з обмеженнями на потенційну ризиковість галузі, яка становлюється на основі кредитного ризику за групами позик від терміну їх надання клієнтам різних галузей та збитковості даних галузей. Тобто:

$$P_p = P_k + P_z - P_k \times P_z \quad (2.34)$$

де, P_p - потенційна ризиковість,

P_k - рівень кредитного ризику,

P_z - рівень збитковості галузі.

Відносно потенційної ризиковості та прогнозування обсягу кредитного портфеля встановлюється ліміт кредитування галузі (див. § 2.3.). Для нашої моделі ліміт кредитування буде порівнюватися із сумою виданих позик конкретним клієнтам, галузевою приналежністю. Тобто:

$$L_j = \sum_{i=1}^n (X_{ij} + Y_{ij}) \quad (2.35)$$

Розглянемо умови та розв'язок моделі на умовних даних. На першій стадії моделі формується ресурсна база за рахунок власних R_{oi} та залучених коштів R_{zi} , причому виділяється її стабільна частина (згідно методики, представленої у § 3.2) N_{ij} . Враховуючи те, що задача розв'язується протягом 10 стадій, котрі обмежені часовими параметрами згідно термінів позик у кредитному портфелі, то відповідно до 10 – х стадій формується ресурсна база відповідно до обсягу кредитного портфеля. Так, для першої стадії формується обсяг кредитних ресурсів, який повинен бути не менший, ніж обсяг кредитного портфеля (B_{zi}), тобто у сумі 1000 тис. грн., для другої відповідно 800, третьої – 600 тис. грн. і т. д. (див. дод. К).

Друга стадія моделювання передбачає врахування ризиковості клієнтури за типами позик і приналежністю до галузевої структури, що враховується при встановленні процентних ставок. Тобто прибуток банку враховує процентні ставки за позиками $C_{ij}(x)$ та витрати банку на залучення $C_{ij}(u)$ коштів і витрати на

обслуговування кредитних операцій $C_{ij}^b(u)$. Причому цільова функція моделі максимізує обсяг прибутку при їх розміщенні.

Третя стадія обумовлює оптимальне розміщення коштів, враховуючи обсяг ресурсної бази, рівень кредитного ризику та терміни надання позики. Так, на першій стадії доцільно видати кредит у сумі 500 тис. грн. з терміном повернення на четвертій, на другій – 400 тис. грн. з термінами повернення на четвертій, на третій – 300 тис. грн. з термінами повернення на четвертій та за рахунок реінвестованих коштів (за рахунок повернення раніше наданих позик) – у сумі 1538 тис. грн. (дод. О). При цьому максимальний прибуток, який одержить банк внаслідок такого розміщення коштів, становитиме за даний період 487 тис. грн.

Четверта стадія розв'язку полягає в обмеженні обсягу виданих позик з потенційною ризиковістю конкретної галузі. Тобто, якщо обсяг виданих позик буде більший за доведений ліміт, то оптимальний розв'язок задачі буде перерахований згідно обмежень на ресурсну базу та витрати банку з обслуговування боргу.

Запропонована модель залучення і розміщення ресурсів комерційного банку забезпечить їм досягнення найбільшої прибутковості і необхідної ліквідності для подальшого успішного функціонування і розвитку.

Висновки до розділу 2

1. На формування кредитної політики та функціонування кредитного механізму значний вплив має законодавче забезпечення. Як показує практика, законодавчі та нормативні акти, які складають основу формування кредитної політики та створюють базу для дієвого функціонування кредитного механізму, здебільшого мають неузгоджений характер або суттєві розбіжності та протиріччя. Пропонується зменшити законодавче регламентування (численні поправки, зміни, доповнення до діючих нормативно-правових актів НБУ) з метою більш повного використання регулюючого принципу ринкового типу: “Усе, що не заборонено законом, дозволено”. Це дозволить розвивати міжбанківську ринкову конкуренцію та стимулюватиме підприємницьку ініціативу як банків, так і їх клієнтури.

2. Враховуючи те, що дієвість кредитного механізму передбачає взаємообумовленість його ланок, то і законодавче забезпечення повинно обґрунтовувати стимулювання ресурсної бази, кредитного забезпечення та регулювання процесу кредитного забезпечення потреб економіки. Тому з метою активізації і кредитування потреб реальної економіки на законодавчому рівні необхідно:

- законодавчо узгодити терміни та суми відшкодування коштів вкладникам банку у разі його банкрутства, що дозволить повернути повну довіру до банківської системи;
- відмовитися від оподаткування доходів громадян від вкладів та депозитів у вітчизняних банках, що забезпечить стабільність їх ресурсної бази;
- створити умови щодо концентрації ресурсів та управління ними на макроекономічному рівні, адже розпорошеність кредитних ресурсів серед філій і представництв, адміністративна закріпленість клієнтури призводить до нестабільності кредитних відносин між банками-кредиторами та суб'єктами господарювання – боржниками;
- забезпечити реалізацію довгострокового кредитування сільськогосподарського виробництва через завершення земельної реформи та державну закупівлю стратегічних видів сільськогосподарської продукції;
- створити надійну систему державних гарантій та податкових стимулів для внутрішніх інвесторів, в т.ч. банків;
- прийняти Закон “Про захист прав банків-кредиторів”, “Про банківський кредит”, що дозволить захистити кредиторів від неповерненості кредиту, забезпечить безспірну першочерговість прав банків на земельне майно.

3. Окрім законодавчого забезпечення, дієвість кредитного механізму залежить і від напрямків кредитної політики щодо організації процесу кредитування клієнтів, в основі якого лежить попит і пропозиція на кредитні ресурси. На макроекономічному рівні ріст пропозиції грошей (банківський кредит надається тільки в грошовій формі) відбувається внаслідок ефективного розподілу ВВП. Ефективною вважається така структура розподілу, коли знижується частка

споживання у невиробничих сферах, скорочуються темпи приросту запасів ТМЦ, що спричиняє зріст мультиплікативної пропозиції грошей.

На мікроекономічному рівні дієвість кредитного механізму щодо організації процесу кредитування залежить як від макроекономічних факторів (фінансовий стан клієнтури, обіговість капіталу, нерівномірність економічного розвитку регіонів тощо), так і від внутрішньобанківських (фінансова стійкість та надійність банку, спеціалізація його, можливість довгострокової співпраці з клієнтами).

Довгострокова співпраця з клієнтом базується на економічно взаємовигідній основі та мінімізації ризиковості від кредитних операцій. Остання передбачає встановлення лімітів кредитування для галузей економіки, які пропонується визначити на основі регулювання номінальних грошових потоків за наданими позиками відповідно до кредитних ризиків за реальними повернутими позиками та рівня збитковості галузі.

4. Мотиваційність (доцільність його кредитної діяльності з клієнтами) є основою для формування кредитного портфеля, адже вона ґрунтується на мінімізації кредитних ризиків та забезпеченні прибутковості кредитних операцій.

Тому пропонуються наступні мотиваційні фактори формування кредитного портфеля комбанків:

- встановлення меж кредитного портфеля згідно з параметрами розробленої кредитної політики;
- формування портфеля здійснюється тільки в межах допустимих параметрів кредитного ризику;
- класифікація кредитного портфеля відносно галузевої ризиковості боржників через встановлення галузевого ліміту кредитування;
- прогнозування обсягу і якості кредитного портфеля відповідно до розробленої кредитної політики та емпіричних даних роботи банку.

Отже, реалізацією мотиваційного підходу до формування кредитного портфеля є сегментація кредитного ринку окремого комерційного банку та його адаптування до розвитку конкретного регіону, що обумовлює розробку моделей обсягу та структури кредитного портфеля.

5. Моделювання структури кредитного портфеля пов'язане із ставками, обсягом, ресурсним забезпеченням і тактикою кредитної політики комбанку.

Модель структури кредитного портфеля складається із чотирьох послідовних етапів:

- перший етап характеризується збалансуванням обсягу депозитно-кредитного портфеля;
- визначення галузевого кредитного ризику за прогнозованою структурою кредитного портфеля;
- оптимальне розміщення ресурсів за напрямками процентної маржі (різниця між отриманими і скоригованими на кредитні ризики та сплаченими процентами за депозитно-кредитними операціями);
- приведення прогнозної моделі до фактичного стану грошово-кредитної ситуації комерційного банку через коригування прогнозної величини на фактичне їх зменшення.

Основні результати розділу опубліковані у працях автора: [85, 86, 87, 92, 95, 96, 84, с. 74-128]

РОЗДІЛ 3

МЕНЕДЖМЕНТ РЕСУРСНОЇ БАЗИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

3.1. Механізм формування ресурсної бази

Комерційні банки є специфічними комерційними підприємствами, що спеціалізуються на посередницькій діяльності, пов'язаній, з одного боку, з купівлею ресурсів на вільному ринку кредитних ресурсів, а з другого – їх продажем підприємствам, організаціям та населенню. В цих умовах для банків виявляються однаково важливими як активні, так і пасивні операції.

Розглядаючи економічний зміст ресурсів комерційних банків, доцільно зазначити, що вони є своєрідним товаром, адже їх можна купити (залучити), а це значить, що вони мають споживчу вартість. Їх можна продати (розмістити), а це означає, що останні можуть функціонувати як капітал, тобто здатні приносити відповідний дохід у вигляді процентів. У зв'язку з цим ресурсну базу комерційного банку можна трактувати як сукупність грошових коштів, які мобілізуються банком на умовах залучень (в т.ч. субординованого боргу) та зобов'язань для подальшого їх прибуткового розміщення серед юридичних та фізичних осіб при дотриманні ліквідності (додаток К). Тому перед комерційними банками стоїть нелегке завдання, яке полягає в оптимізації складу та структури ресурсної бази відповідно до її розміщення. Причому обов'язковою умовою є дотримання оптимального співвідношення "прибутковість – ліквідність". Основними проблемами для розв'язання даного завдання є:

- мінімізація витрат, пов'язаних із формуванням ресурсної бази;
- захист ресурсної бази від можливих втрат;
- прогнозування ресурсної бази відповідно до дохідності активних операцій.

Розв'язуючи вищезазначені проблеми в напрямі оптимізації складу та структури ресурсної бази, першим кроком є розгляд джерел формування ресурсів та їх класифікація, виходячи із різноманітних факторів.

Для зручності розгляду джерел банківських ресурсів їх класифікують. Існує багато різних класифікацій ресурсів банків [258, с.41, 133, с. 91; 163, с. 19], але зупинимось на одній із них, відносно економічного змісту, місця мобілізації та можливості прогнозування (рис. 3.1) [181, с. 36-37].

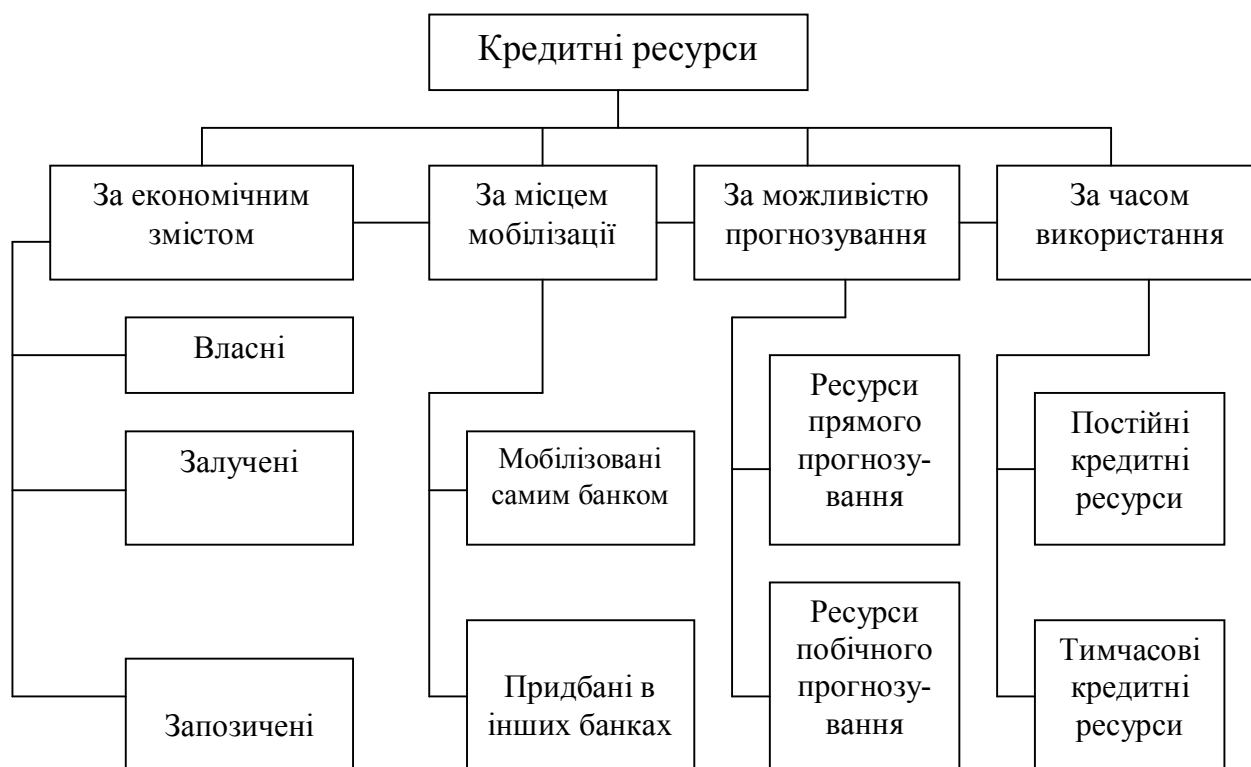

Рис. 3.1. Класифікація кредитних ресурсів банків

Практичне значення має класифікація стосовно всіх наведених ознак. Проте класифікація щодо економічного змісту, а, отже, відповідно до неї структура пасивів в контексті фінансових результатів діяльності банку раціональна лише тоді, коли ціна залучених та запозичених коштів у вигляді процентної ставки менша від поточної норми прибутку. Практичне ігнорування цього факту призводить до покриття затрат за рахунок власних коштів, внаслідок чого неважко спрогнозувати кінцеві фінансові результати діяльності комерційного банку.

Механізм поповнення ресурсної бази може відбуватися у формі:

- капіталізації, тобто збільшення власного капіталу;
- залучення кредитів, отриманих від інших юридичних осіб;
- розширення обсягу депозитних операцій.

Перша та друга групи пасивних операцій пов'язані з формуванням і розвитком власного капіталу.

Однак основне місце в структурі банківських ресурсів комерційних банків мають залучені кошти у вигляді коштів клієнтів на рахунках та кошти в розрахунках, тобто залишків коштів на поточних рахунках, рахунках підприємств та організацій; залишків фондів економічного стимулювання спеціального призначення клієнтів, що зберігаються в банку на окремих рахунках, і депонуються з метою забезпечення гарантії платежу при акредитивній формі розрахунків, розрахунків чеками і гарантованими платіжними дорученнями; кошти в розрахунках між установами одного банку; кошти бюджетних і спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів.

Однак щоб залучити кошти клієнтів, необхідно показати наявність відповідного капіталу для впевненості кредиторів у тому, що в критичний момент вони можуть на нього розраховувати в якості страхування своїх коштів.

Одна з причин, що визначає слабкість багатьох комерційних банків в якості єднаючої ланки господарського обороту, полягає в слабкому розвитку банківського капіталу.

Щодо економічного змісту, розрізняють статутний, підписний та регулятивний капітал. Згідно Закону України "Про банки і банківську діяльність" під підписним капіталом розуміють величину капіталу, на яку отримано письмові зобов'язання акціонерів (пайовиків) банку на внесення коштів за підпискою на акції (паї). У свою чергу статутний капітал – сплачений та зареєстрований підписний капітал, а регулятивний капітал або власні кошти охоплює основний та додатковий капітали, зважені на ризики, які визначаються нормативно-правовими актами НБУ.

Капітал банку як різновид економічної категорії капіталу може виконувати як позитивну, так і негативну роль залежно від зміни джерел і зовнішнього економічного середовища.

Власний капітал – це основа для організації банківської справи, він складає фінансову базу розвитку банку. У порівнянні з іншими сферами підприємницької діяльності власний капітал комерційних банків займає невелику питому вагу в

сукупному капіталі. Це пояснюється специфікою діяльності банку як установи, що здійснює мобілізацію вільних ресурсів на грошовому ринку і надання їх у позики.

Власний капітал комерційних банків має багатофункційне значення. Він виконує наступні основні функції:

- захисна функція, власний капітал служить, перш за все, для страхування інтересів вкладників, а також від непередбачених негативних ситуацій;

- регулююча функція через фіксування розміру власного капіталу, регулюючі органи впливають на діяльність комерційних банків в цілому;

- оперативна функція, за рахунок власного капіталу фінансується придбання необхідних для банку приміщень, їх оснащення іншими необхідними матеріальними ресурсами [135, с. 169].

Таке багатофункціональне значення власного капіталу банку робить його неоднорідним за складом. Одна частина підлягає забезпеченню оперативної діяльності банку, є найбільш постійною й виступає у формі статутного фонду, частково резервного фонду, фондів економічного стимулювання; друга частина підлягає страхуванню активних та інших операцій від збитків. Ця частина найбільш рухома і виступає в формі страхового фонду, частково резервного фонду, резервів для покриття збитків, пов'язаних з непогашенням кредитів, та для операцій з цінними паперами і дебіторською заборгованістю банку. Третя частина служить для регулювання розміру власного капіталу банку, хоча може використовуватись як для забезпечення оперативної діяльності, так і для страхових потреб. Тому розмір цієї частини власного капіталу найбільш рухомий і може залежати як від зміни стратегічних цілей самого банку, так і від вимог регулюючих органів. Вказана частина власного капіталу виступає у формі нерозподіленого прибутку та субординованого боргу.

Акціонерний капітал займає базове місце в капіталі банку, оскільки через нього регулюються правові відносини власників банку – право на дохід і право на управління банком. Початково він формується у вигляді статутного фонду при утворенні комерційного банку за рахунок внесків засновників, випуском і реалізацією акцій. Розмір статутного фонду визначається засновником, але не може

бути нижче номінального рівня, встановленого Національним банком України. Згідно Закону "Про банки і банківську діяльність" розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути меншим:

- 1) для місцевих кооперативних банків – 1 млн. євро;
- 2) для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області – 3 млн. євро;
- 3) для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України – 5 млн. євро.

Резервний капітал формується в процесі виробничої діяльності банку і складається з двох елементів: статутного (страхового) резерву та резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків операціями з цінними паперами та дебіторською заборгованістю.

Статутні (страхові) резерви банку – це частина його капіталу, яка сформована за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні банківської установи, і розмір таких відрахувань встановлюється вищим органом управління банком, але він не повинен бути меншим, ніж законодавчо встановлений.

В Україні законодавчо встановлена величина цього резерву до 25 відсотків регулятивного капіталу банку із щорічними відрахуваннями в розмірі не менше 5 відсотків суми прибутку [4, с. 10].

Страхові резерви можуть використовуватися на покриття непередбачених збитків, тобто збитків, які неможливо спрогнозувати і списати за рахунок витрат, а також суми виплат дивідендів за привілейованими акціями у разі недостатності прибутку минулих років. Отже, страховий фонд забезпечує стійкість діяльності комерційного банку, а також сприяє підвищенню гарантій виконання банком своїх зобов'язань перед кредитором, відповідно зменшує вірогідність банкрутства.

Ризики, пов'язані із кредитною діяльністю комерційних банків, мають двоїсту природу виникнення. Можна розрізнити ризики, щодо яких є імовірність тільки виникнення збитків, та збитки, реальну суму яких не може бути надійно та достовірно оцінено. Відповідно до цих видів збитків і формують дві категорії резервів – спеціальний та загальний.

Нерозподілений прибуток – це джерело власного капіталу банку внутрішнього походження. Він утворюється як залишок прибутку після виплати дивідендів, відрахувань в інші фонди комерційного банку [148, с. 59].

Резервні фонди поряд із статутним фондом та нерозподіленим прибутком становлять основне джерело власного капіталу банку. Різниця між ними полягає у ступені вільного використання цих коштів для покриття збитків та витрат. Якщо нерозподілений прибуток може використовуватися банком практично без обмежень, то кошти резервних фондів використовуються тільки на конкретні цілі, а статутного фонду – тільки при ліквідації комерційного банку.

Субординований капітал включає кошти, що залучені від юридичних осіб як резидентів, так і нерезидентів на умовах субординованого боргу. Як передбачено Базельською угодою про міжнародні стандарти капіталу, субординований борг у випадку банкрутства чи ліквідації банку погашається після розрахунків із вкладниками та кредиторами, але перед розрахунками з акціонерами. Максимальна сума таких коштів обмежується 50% розміру основного капіталу із щорічним зменшенням на 20% від його первинної вартості протягом п'яти останніх років дії угоди. Хоча субординований борг є власне незабезпеченим борговим інструментом, зобов'язанням, проте йому притаманні ознаки власного капіталу. Так, по-перше, субординований борг є незабезпеченим і повністю сплаченим як мінімум на п'ятирічний термін; по-друге, не може бути погашений за ініціативою власника, тобто знаходиться у тимчасовій власності банку; по-третє, у випадку погіршення фінансового стану банку-боржника виплата відсотків інвесторам може бути відстрочена або призупинена, якщо це передбачено угодою; по-четверте, може вільно брати участь у покритті збитків банку; по-п'яте, можливим є його переведення до категорії статутного капіталу згідно чинного законодавства України.

Таким чином, вищезазначені функції власного капіталу дають можливість:

по-перше, у випадку непередбачених обставин служити своєрідним "буфером", що дає можливість продовжувати виконання банківських операцій і цим підтримувати довіру клієнтів до банку;

по-друге, захищати інтереси вкладників у випадку непередбачених витрат банку, підтримувати довіру клієнтів;

по-третє, регулювати розвиток банку як на короткострокову, так і на довгострокову перспективу;

по-четверте, в частині статутного капіталу дозволяє визначити ступінь участі акціонерів у прибутку та управлінні банком.

Разом з тим, не всі економісти погоджуються із подібною точкою зору. Одні автори регулюючу функцію зводять до інструментів регулювання банківських операцій, а, отже, визначення розвитку активних і пасивних операцій [258, с. 41].

Ще інша група економістів ототожнює оперативну і регулюючу функцію із захисною, хоча між ними існують досить чіткі відмінності [131, с. 95].

Виходячи із функції регулятивного капіталу, він необхідний:

– по-перше, як стартовий капітал для новоутвореного банку, який служить для придбання основних засобів, оренди приміщень, початку функціонування банку;

– по-друге, служить джерелом покриття збитків через непередбачені обставини, тобто, якщо не вистачає резервних фондів для покриття збитків, то останні покриваються за рахунок капіталу, а не за рахунок залучених або запозичених коштів;

– по-третє, для підтримання довір'я клієнтів та вкладників;

– по-четверте, для встановлення економічних нормативів банку;

– по-п'яте, для регулювання діяльності спеціалізованих банків в частині залучення вкладів та депозитів.

Таким чином, враховуючи функції та призначення регулятивного капіталу, можна стверджувати, що його роль має вкрай важливе значення і слугує відправною ланкою в діяльності комерційних банків.

Окрім класифікації за економічним змістом власний банківський капітал можна поділяти за організаційно-правовою формою та за способом розрахунку. Так, за організаційно-правовою ознакою капітал банку поділяється на акціонерний та пайовий. Різниця між ними полягає в тому, що акціонерний капітал утворюється шляхом випуску та розміщення акцій у випадку продажу їх за ціною вищою, аніж

номінальна вартість, засновники (акціонери) одержують емісійний дохід, який входить до складу власного капіталу. Пайовий капітал формується за рахунок внесків (паїв) у статутний капітал. Причому відповідальність кожного учасника обмежена часткою його внеску і при виході із складу засновників. Йому виплачується вартість частини майна банку пропорційно цій частці.

За способом розрахунку у світовій практиці розрізняють:

- балансовий, який розраховується як різниця між балансовою вартістю активів та зобов'язань;
- регулятивний – сума статутного капіталу (сума акцій за номіналом), нерозподіленого прибутку, резервів та субординованого боргу;
- ринковий капітал – сума випущених акцій за ринковою ціною [196, с. 17].

Вищеперераховані класифікації власного капіталу банку служать основою процесу його управління, яке поділяється на наступні етапи: формування статутного фонду, розподіл прибутку і формування фондів та підтримки капіталу на достатньому рівні [196, с. 18].

Кожним комерційним банком величина власних коштів визначається самостійно і залежить від багатьох факторів. По-перше, розмір власних коштів визначає граничний розмір активних операцій банку. Тому банки, орієнтовані на певне коло клієнтів, повинні мати власні кошти в такому об'ємі, щоб бути здатними задовольнити всі обґрунтовані потреби своїх клієнтів в позичених коштах, не порушуючи встановлених нормативів.

По-друге, розмір власних коштів банку залежить від специфіки його клієнтів. Так, перевага серед клієнтів банку великих кредитоемких підприємств вимагає від нього більшого розміру власних коштів при тому ж загальному об'ємі активних операцій в порівнянні з банком, що орієнтується на обслуговування великого числа малих позичальників, оскільки в першому випадку банки матимуть високі ризики, аніж у другому.

По-третє, розмір власних коштів банку знаходиться в прямій залежності від характеру його активних операцій. Орієнтація банку на переважне проведення банком операцій, пов'язаних з великим ризиком, потребує відносно великої

кількості власних коштів. Це відноситься до інноваційних банків. І навпаки, перевага в кредитному портфелі банку кредитів з мінімальним ризиком допускає відносне зниження власних коштів банку. Встановлені Національним банком України нормативні співвідношення капіталу банку і його активів з різним ступенем ризику дають банкам деякий орієнтир для визначення розмірів власного капіталу залежно від характеру активних операцій. Вирішуючи питання про обсяг власних коштів банку, враховують, що самі по собі ці кошти не визначають розмір отриманого прибутку, а лише дозволяють банку вибирати ті або інші види операцій, орієнтуватися на обслуговування певного кола клієнтів і в остаточному результаті визначитися зі стратегією і тактикою щодо загальної політики банку.

По-четверте, розмір необхідних банку власних коштів залежить від ступеня розвитку ринку кредитних ресурсів і від кредитної політики НБУ. Лібералізація кредитної політики Національного банку при розвинутому ринку кредитних ресурсів полегшує доступ банку до них і знижує рівень необхідних банку власних ресурсів, і навпаки.

У зв'язку з ростом активних операцій в т.ч. і обсягів кредитування, на сьогодні гостро стоїть питання капіталізації як кожного банку зокрема, так і банківської системи в цілому. Причому для держави, суспільства й економіки важливо, щоб із цим завданням передусім упоралися великі банки, капітал яких є основою банківської системи. Кожен банк, який хоче розвиватися і нарощувати активні операції, має дбати про збільшення свого капіталу [236, с. 35].

Напрямами збільшення регулятивного капіталу, а в рівній мірі і капіталізації банку, виступають:

- емісія власних цінних паперів;
- збільшення капіталу за рахунок власних джерел;
- залучення на правах субординованого боргу;
- реорганізація комерційного банку.

Емісія власних цінних паперів-акцій – це традиційний шлях збільшення капіталу за рахунок акціонерів. Враховуючи те, що переважна більшість українських банків – відкриті акціонерні товариства (із зареєстрованих на

01.01.2003р. 182 банків, 107 – відкриті акціонерні товариства), то ріст їх статутних капіталів здійснюється за рахунок додаткової емісії акцій. Зручність такого напрямку збільшення власного капіталу вітчизняними комерційними банками пояснюється також і діючим вітчизняним законодавством. Адже ним передбачено, що правління ВАТ може прийняти рішення про збільшення статутного капіталу (але не більш як на третину) шляхом відкритої підписки на акції без скликання загальних зборів акціонерів. Більше того, відкрита підписка на акції дає змогу мобілізувати додаткові кошти нових акціонерів, які, відповідно, збільшують обсяг акціонерів банку і зменшують долю кожного з них у статутному фонді. Тобто, у результаті відкритої підписки зростає кількість акціонерів, які не можуть вплинути на процес управління банком. Але і даний метод має свої недоліки, які пов'язані з порядком формування необхідного "контрольного" пакета акцій, тобто перерозподілом акціонерної власності, привабливості акцій банку, які обертаються на вторинному ринку, та фінансовими можливостями самих акціонерів на тлі економічної нестабільності, галузевої незбалансованості економіки, низької прибутковості суб'єктів господарювання.

Проте можливий і інший варіант збільшення статутного капіталу – збільшення номінальної ціни акцій. При цьому із збільшенням власного капіталу банку не змінюється кількість акціонерів і, відповідно, не відбувається перерозподіл “контрольного” пакета акцій. Але даний спосіб збільшення статутного капіталу має і свої недоліки, зокрема: не надходять кошти нових акціонерів і, відповідно, не зростає обсяг клієнтури банку, що може позначитися і на його іміджі.

Капіталізація банку за рахунок власних джерел і, зазвичай, прибутку є досить проблематичною. Враховуючи тенденції прибутковості банківської сфери за останні 2–3 роки, можна стверджувати, що такий метод під силу тільки великим банкам, а для середніх і малих це нереально.

Так, за даними НБУ, сумарний фінансовий результат банківської системи у 1999 році склав 512,8 млн. грн., у 2000р. збитки склали 29,6 млн. грн., у 2001р. прибуток – 530,066 млн. грн. Стосовно розподілу останнього за банківською системою складена таблиця:

Прибуток банківської системи

№ п/п	Групи банків	Результат 2002р. (тис. грн)	Кількість банків	К-сть збиткових по групі (тис. грн.)	Збитки по групі банків	Середній розмір прибутку на один банк (тис. грн.)
1	Найбільші банки	316574	10	-	-	31657,4
2	Великі банки	87225	12			7268,8
3	Середні банки	204584	34	1	17039	6017,2
4	Малі банки	76133	101	9	31705	753,8
5	Всього	684515	157	10	48744	4360

Примітка: Розраховано за даними: Вісник НБУ. – 2003. – № 3. – С. 19-22.

Очевидно, що малим банкам, у яких середній розмір прибутку склав 753,8 тис. грн., а 9 з них зазнали збитків на суму 31705 тис. грн., недостатньо прибутку для їх капіталізації (збільшення статутного фонду та створення резервів за рахунок його розподілу). Тому їм залишається проводити капіталізацію за рахунок зовнішніх джерел: додаткові випуски акцій (якщо вони акціонерні), залучення коштів на умовах субординованого боргу чи проведення реорганізації (злиття, приєднання, перетворення).

Залучення на правах субординованого боргу як метод збільшення регулятивного капіталу має як позитивні сторони (можна прирівняти до власного капіталу), так і негативні, які в певній мірі стримують його залучення. Так, не всі банки можуть скористатися даним джерелом і це пов'язано з довірою інвесторів до конкретного комерційного банку. Залучення цього джерела прямо впливає на структуру власних, залучених та запозичених коштів, що може мати негативні наслідки щодо фінансової стійкості банку. Більше того, величина цього джерела поповнення капіталу обмежується 50% основного капіталу.

Реорганізація комерційного банку в контексті зростання капіталу передбачає його централізацію шляхом об'єднання декількох банків або поглинання одним банком іншого. Так, Законом України "Про банки і банківську діяльність"

передбачаються наступні шляхи реорганізації – злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення.

На сьогодні одним із перспективних напрямків капіталізації для малих банків є їх реорганізація. Практика засвідчує, що із зменшенням кількості комерційних банків зростає їх кредитна активність (відношення обсягу кредитних вкладень до обсягу ВВП). Так, починаючи із 1998 року темпи росту питомої ваги кредитних вкладень комерційних банків до ВВП відповідно зростали: у 1999 – 114,1%, 2000 – 122 %, 2001 – 127 % та у 2002 – 131,4%. Відповідно зменшувалась кількість банків за реєстром: у 1999 – 203, 2000 – 195, 2001 – 189, 2002 – 182 банки. Очевидно, це пояснюється концентрацією кредитних ресурсів і їх цільовим спрямуванням на розвиток економіки. Тенденція концентрації капіталу спостерігається і у провідних, економічно розвинених країнах. Так, у США третина активів банківської системи, яка налічує 12 тис. банків, сконцентрована у 650 найбільших банках [165, с. 76]. У вітчизняній банківській системі 6,4 % банків володіють активами, що перевищують 1,3 млрд. грн., 7,6 % - понад 2,5 млрд. грн., 21,7 % - понад 0,2 млрд. і найбільшу частку (64,3 %) складають банки, що мають активи менші 0,2 млрд. грн. [259, с. 2-3].

Отже, збільшення ресурсної бази і, в першу чергу, власного капіталу є необхідною умовою розвитку та зміцнення банківської системи та її інтеграції у світову банківську систему.

Структура банківських ресурсів окремих комерційних банків залежить від ступеня їх спеціалізації або навпаки, універсалізації особливостей їх діяльності, стану ринку кредитних ресурсів. Так, універсальні комерційні банки, що здійснюють переважно операції з короткострокового кредитування, в якості основного виду залучених ресурсів використовують короткострокові депозити, а інвестиційні банки – купівлю цінних паперів, спеціальні цільові фонди держави, акціонерних компаній і підприємств, що призначені для капітальних вкладень, довгострокові залучення, одержані від інших кредитних і фінансових інститутів.

До другої групи пасивних операцій відносяться кредити, отримані комерційними банками від інших юридичних осіб. Сюди входять короткострокові та довгострокові кредити, що надаються одними банками іншим.

Міжбанківський кредит є найоперативнішим джерелом одержання коштів. Він здебільшого має короткостроковий характер. Надається цей кредит в рамках кореспондентських відносин, але водночас є дорогим щодо інших джерел формування банківських ресурсів. Додаткові ресурси комерційні банки можуть купувати в інших комерційних банках або в Національному банку України.

Розвиток міжбанківських кореспондентських відносин зумовив появу іншого виду міжбанківського кредиту – збільшення залишків коштів на ЛОРО-рахунках банків-кореспондентів. На основі довірчих відносин між банком-респондентом і банком-кореспондентом, останній в якості "коротких грошей" може збільшити залишок на ЛОРО-рахунку, які можуть бути використані на підтримання поточної ліквідності, активних операцій банку-респондента.

Крім цього, система кореспондентських відносин – це система міжбанківських послуг, які надаються одним банком іншому. Такими послугами, наприклад, можуть бути операції з оформлення позики цінними паперами, продаж банками-кореспондентами банкам-респондентам участі в спільному кредитуванні у випадку, коли розмір позики є надто великим для одного банку тощо.

Іншими різновидами запозичених коштів є кредити НБУ комерційним банкам. До таких видів кредитів належать:

- кредити "овернайт";
- стабілізаційний кредит;
- рефінансування через операції РЕПО;
- ломбардні кредити;
- кредити через кредитні аукціони.

Варто зазначити, що з 1998 року кредитні аукціони практично не проводились, а НБУ здійснює лише рефінансування комерційних банків з метою підтримання їх ліквідності та для регулювання грошово-кредитного ринку України.

Третя група пасивних операцій банків – депозитні операції, які є основною у світовій банківській практиці. Дійсно, тільки вони розкривають зміст діяльності комерційного банку як посередника в купівлі ресурсів на вільному ринку кредитних ресурсів.

Вживання терміну "депозит" в економічній літературі неоднозначне. В зарубіжній літературі автори під депозитами розуміють всі строкові і безстрокові вклади клієнтів банку, крім заощаджувальних.

У вітчизняній практиці під вкладами заощаджувального характеру розуміють внесення фізичною особою грошових коштів на рахунок в банк (зазвичай, в Ощадбанк) згідно з розробленими правилами проведення операцій за ними. Такі правила розробляються на основі стандартів проведення вкладних операцій НБУ та комерційними банками. Отже, до вкладів заощаджувального характеру можна віднести цільові вклади.

Депозитні ж операції ґрунтуються на договірних умовах. В практиці банківської діяльності розрізняють депозити до запитання, цільові та строкові як юридичних, так і фізичних осіб. Депозити до запитання юридичних осіб – це залишки коштів на поточних рахунках, цільові – залишки коштів на рахунках спецфондів цільового призначення, а строкові – кошти на строкових депозитних рахунках. Щодо фізичних осіб, то залишки коштів на поточних рахунках фізичних осіб – депозити до запитання, а оформлення депозитних строкових угод дає підставу вважати ці кошти строковими депозитами.

Таким чином, враховуючи вітчизняну практику пасивних операцій, різниця між ощадними вкладами та депозитами полягає, на нашу думку, в тому, що останні не носять цільового характеру, тоді як вклади мають накопичувальний характер для конкретної мети.

Тому до вкладів ощадного характеру належать лише ті, що утворюються з метою зберігання і поступового нагромадження коштів. У зв'язку з цим вклади до запитання не можна вважати ощадними, оскільки їх основна функція – обслуговування поточного платіжного обороту клієнта. Строкові вклади носять немотиваційний і ненакопичувальний характер і робляться вони з метою збереження коштів, що приносять реальні доходи, тобто дохід за ними покриває втрати, спричинені інфляцією.

В останні десятиріччя значно зросло значення банківських депозитів до запитання. Якщо раніше такі рахунки мали в основному тільки підприємці та особи з високими доходами, то зараз ними володіє більшість населення. Це пов'язано з

тим, що для компаній більш раціональними є безготівкові розрахунки, в тому числі виплата заробітної плати. З іншого боку, комерційні банки пропонують ряд послуг, значно полегшуючи власнику рахунку здійснення регулярних платежів, таких як орендна плата, розрахунки за телефон, податкові платежі і т.д. У багатьох країнах, наприклад в США, Швеції, Німеччині, Великобританії, близько 90% всіх респондентів мають поточні рахунки. Введення чекових карток в Західній Європі, кредитних карток у США і дещо пізніше в Західній Європі різко підняло значення безготівкового обігу. У 80-х роках з розширенням електронної обробки інформації продовжується зростання частки безготівкових розрахунків в загальному об'ємі платежів. У результаті такого розвитку депозити до запитання перетворились в одне з найбільших джерел формування кредитних ресурсів.

Різновидом строкових вкладів є депозитні сертифікати, які є грошовим документом, що засвідчує внесення в банк коштів на певний час і може передаватися іншим власникам за індосаментом.

У світовій банківській практиці депозитні сертифікати знайшли широке розповсюдження. У деяких країнах практикується випуск строкових депозитних сертифікатів, які знаходяться в обігу, і не тільки можуть продаватися банку, але і передаватися іншим суб'єктам депозитних операцій за допомогою додаткових написів на них. В цих країнах таким чином функціонує ринок депозитних сертифікатів (Великобританія, Німеччина, США, Японія).

У США з 50-х років знаходяться в обігу ощадні депозитні сертифікати. Ощадні сертифікати розраховані на індивідуальних вкладників, випускаються стандартними номіналами в 500, 1000, 2500 американських доларів, мають фіксований строк погашення і тверду процентну ставку. Строки вкладів також стандартизовані від 1 місяця до 3, 6, 9 місяців і 1, 2, 3, 5 років. Дострокове вилучення вкладу несе за собою штрафні санкції у вигляді втрати частини процентів [157, с. 110].

У нашій країні в умовах майже повного застою на фондовому ринку деякі комерційні банки ще в 1991 році випустили тоді ще зовсім новий фінансовий інструмент – депозитний сертифікат. Одним з перших такі папери високої номінальної вартості (іменні і на пред'явника) почав випускати Акціонерний банк

"Інко". Інтереси дрібних вкладників намагалися врахувати при емісії своїх сертифікатів Ощадний банк, ВА-банк, Ажіо тощо.

У подальшому ці та інші банки при випуску сертифікатів варіювали їх номінальною вартістю і процентною ставкою, деякі з них пропонували своїм потенційним клієнтам можливість придбання опціонів (права на купівлю) згаданих сертифікатів.

У результаті того, що депозити є відносно дешевим джерелом кредитних ресурсів, їх залучення комерційними банками передбачає вирішення двох проблем: наявність джерел залучення та можливість їх залучення за допомогою конкретних інструментів.

Найстабільнішим і найперспективнішим джерелом депозитів є заощадження населення. За своїм економічним змістом заощадження населення – це частина доходів населення, яка не використовується ні на поточне споживання, ні на сплату податків та обов'язкових платежів. Тому основним джерелом заощаджень є сукупні сімейні доходи громадян, які можуть використовуватися на споживчі потреби в майбутньому. До їх накопичення для поточних витрат в майбутніх періодах та придбання товарів тривалого користування спонукає економічна ситуація в державі та наявність певних мотиваційних факторів у населення. Якщо економічна ситуація в державі визначає і впливає на розмір реальних доходів громадян і таким чином визначає можливість їх заощадження, то мотивація у нагромадження заощаджень (придбання товарів, здобуття освіти, лікування, страхування від випадковостей, отримання додаткових доходів тощо) створює необхідність у їх зберігання у вигляді депозитів та вкладів. Так, у 2002 році заощадження зросли до 19 млрд. грн., або на 70,1 %, у т.ч. в національній валюті до 11,4 млрд. грн., або на 76,5 % [229, с. 26-27]. Крім цього, заощадження населення можуть мати і немотиваційний характер, що спричинено невідповідністю між платоспроможним попитом на товари та послуги і їх виробництво; переважаючим ростом доходів над витратами на поточне споживання; отримання доходів від тіньового бізнесу. Доцільність зберігання заощаджень у формі вкладів та депозитів пов'язана як із політичними, економічними факторами, так і фінансовою культурою суспільства, ступенем розвитку відповідних фінансових установ.

За нестабільної політичної ситуації в державі, наявності безробіття, зниження купівельної спроможності грошей внаслідок інфляції, наявності податкового тиску, відмінності у рівнях економічного розвитку регіонів і оплати праці, а також недовіри населення до банківської системи виникають певні труднощі щодо залучення заощаджень на вклади та депозити. Населенню доцільно зберігати гроші на рахунках в банку тоді, коли процентні ставки вищі за темпи інфляції, з одного боку, та коли банки виконуватимуть повне комплексне обслуговування клієнтів – з другого. Комплексне обслуговування передбачає: проведення розрахункового, касового, кредитного обслуговування, здійснення розрахунку та виплат податків, надання консультацій та проведення трастових операцій тощо.

Необхідність та можливість залучення депозитів та вкладів зі сторони банку повинні гарантувати їх достатність для забезпечення необхідного обсягу кредитів, на які існує попит клієнтів. Вирішити ці дві проблеми досить важко, особливо в період економічної нестабільності та нестабільності фінансового ринку.

Проте завдання дещо спрощується, якщо провести класифікацію депозитів відносно категорії вкладників за формою залучення, за економічною суттю тощо (рис. 3.2).

Отже, розробляючи класифікацію видів депозитів, категорії клієнтів та методів залучення коштів, у комерційних банках виникають труднощі, пов'язані:

- із спектром послуг, які надаються банком. Банки, які надають краще й більше різних послуг, мають переваги перед банками з обмеженим набором послуг;
- із стійкістю банку. Політика банку щодо депозитів, кредитів, інвестицій служить важливим мірилом при оцінці компетенції і можливостей його керівництва. Хороша організація банківської справи і стабільність банку дає підставу клієнтам розраховувати на те, що депозитні операції будуть надійними і здійснюватимуться належно. Довіра до банку – прояв поваги до керівництва банку. Банк може залучити більше вкладників завдяки кредитуванню покупок з відстрочкою платежу, кредитним карткам, комерційним кредитам. Зараз в Україні у багатьох банках починають впроваджувати кредитні картки, які на сьогодні виправдовують себе в тій мірі, в якій громадяни є співучасниками світових економічних відносин. Тому

для залучення коштів на рахунки для розрахунків платіжними картками необхідно розширити систему електронного обслуговування в торговій мережі та побутових послуг. Важливе значення для клієнтів має вибір банку, котрий піклується про своїх клієнтів, підтримує своїх позичальників позикою під час економічної скрути. Якщо банк спеціалізується на видачі певних видів кредитів, то клієнт цінує компетентність банківського працівника в даній сфері;

– його місцезнаходженням. У зв'язку зі змінами в розміщенні населення і збільшенням переїздів, місцезнаходження банку також стало фактором, що впливає на його здатність привернути увагу клієнтів. Якщо господарські фірми готові покрити великі відстані, щоб отримати позики, то індивідуальні споживачі менше схильні це робити. Клієнти, які беруть позики, більш чутливі до місця знаходження банку. Комерційні банки повинні усвідомлювати, що місцезнаходження має важливе значення, і що вдало розміщені комерційні банки мають кращі можливості для залучення вкладів. Це головна причина того, чому банки створюють свої відділення та філії у густонаселених районах та в ділових центрах;

– із взаємовідносинами між банками в галузі залучення розміщення міжбанківських кредитів. Будь-яка національна банківська система об'єктивно вимагає точної і правильної роботи її складових і відпрацьованих зв'язків між ними. Банк – емнісне поняття, але історично і логічно це поняття означає передусім довіру до нього зі сторони інших економічних суб'єктів. Банківська система в цілому буде стабільною і діючою, якщо її структурні елементи піклуватимуться про своє добре ім'я. Кожен банк приходиться до розуміння необхідності зміцнювати свій авторитет в очах клієнтів і держави, а в відносинах між самими банками йдеться про абсолютну довіру. Однак на сьогодні в практиці банків України ще трапляються випадки неповернення міжбанківських позик чи ж повернення їх з певною затримкою. І це, звичайно, негативно відображається як на взаємовідносинах між самими банками-кореспондентами, так і на їх фінансовому стані;

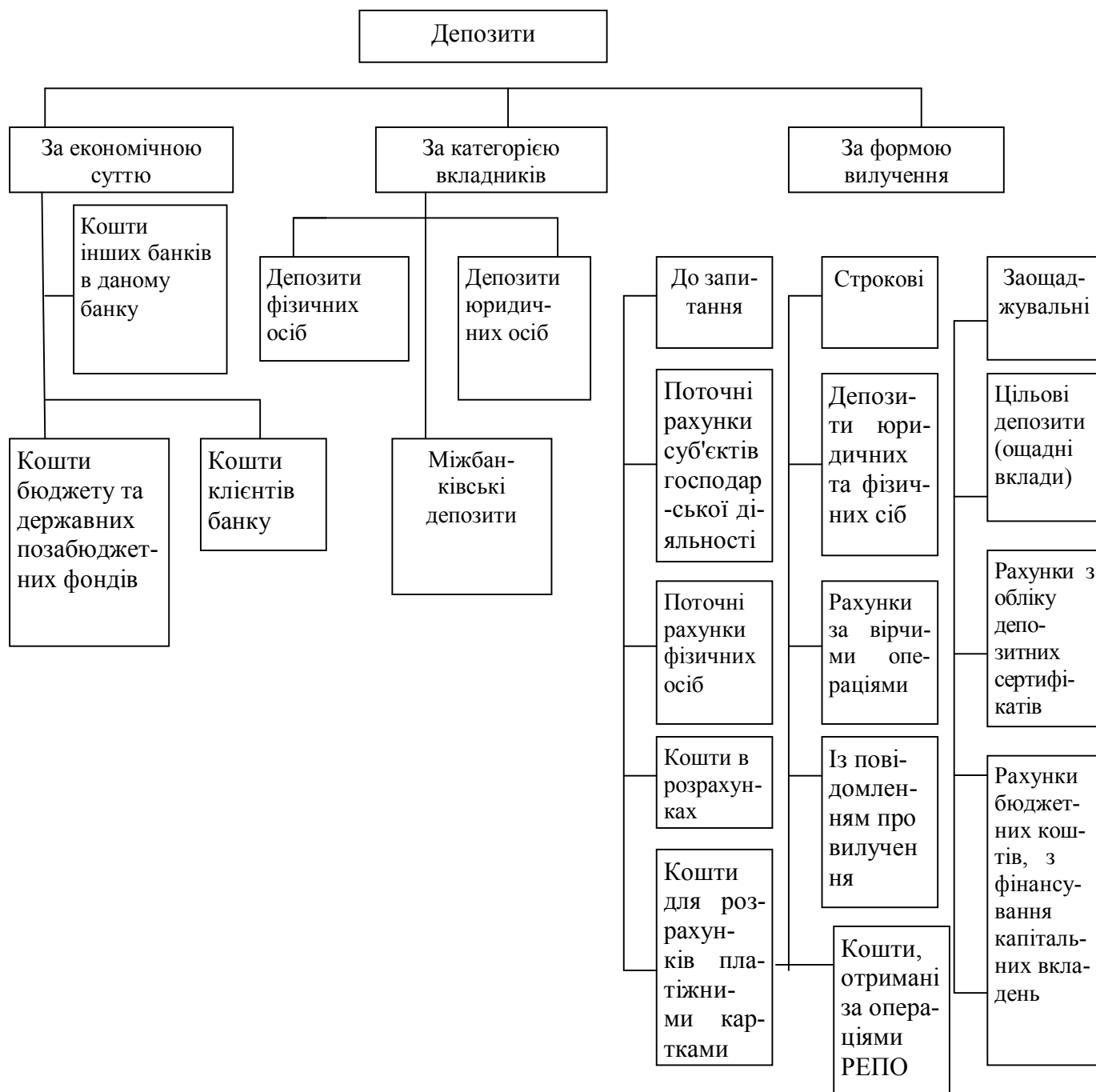

Рис. 3.2. Класифікація депозитів

– із грошово-кредитною і фінансовою політикою держави. Значний податковий тиск на товаровиробників, недосконалість податкової політики щодо підтримки вітчизняного товаровиробника змушують частину суб'єктів підприємницької діяльності працювати в "тіні", вилучаючи значні кошти із банківського обігу. На сьогодні поза банками знаходяться готівкові кошти, які перевищують плановий обсяг залучення інвестицій в економіку України до 2010 р. (82,6 млрд. грн.) [165, с. 70]. Наявність ідентифікаційного коду для вкладних та депозитних операцій, що призводить до порушення таємниці вкладів, обговорення в

засобах масової інформації проблеми оподаткування вкладів та депозитів громадян відіграють значну негативну роль у проблемі залучення додаткових дешевих кредитних ресурсів;

– із рівнем депозитного проценту. Ефективним інструментом в залученні вкладів та депозитів слугує депозитний процент, його диференціація залежно від строку та суми. Банки, які прагнуть залучити великі депозити і на довші строки, пропонують клієнтам більші ставки депозитного проценту;

– із системою гарантування вкладів фізичних осіб.

Проблема захисту вкладників особливо гостро постала на сьогодні внаслідок банкрутств, шахрайства з боку приватних фінансових структур і, як наслідок, недовіра громадян до банківської системи. У зв'язку з цим 20 вересня 2001 року Президент України підписав Указ "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб". Джерелами формування коштів Фонду є:

– початковий збір у розмірі 1% зареєстрованого статутного капіталу комерційного банку;

– регулярні збори у розмірі 0,25% загальної суми вкладів двічі на рік;

– кошти, внесені НБУ, у розмірі 20 млн. грн.;

– доходи від інвестування Фондом в державні цінні папери та депозити НБУ;

– інші джерела.

Згідно даного закону, Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування вкладів та процентів за ними у розмірі не більше 1200 грн. за вкладами у кожному банку. Як показує практика – це незначні суми гарантії, які не можуть повністю вирішити проблему довіри громадян до банківської системи. Очевидно, що незначні відшкодування заощаджень зорієнтовані на довіру дрібних вкладників. З цієї точки зору великі вкладники, на відміну від дрібних, мають можливості для моніторингу діяльності банку і відповідно диференційовано підходять до форм залучення та видів депозитів і тому менше потребують захисту своїх депозитів. І все ж проблема захисту заощаджень потребує вдосконалення і, перш за все, в напрямі збільшення сум відшкодування та строків їх здійснення у випадку банкрутства банку.

Світовий досвід щодо гарантування вкладів та депозитів населення засвідчує, що дана проблема має подвійне призначення: на рівні окремого комерційного банку – захист вкладників через відшкодування їм грошових коштів, на макрорівні – запобігання ймовірності виникнення банківської кризи і відповідно збільшення довіри громадян до банків.

Гарантування вкладів є надійною перепоною на шляху миттєвого відтоку коштів з банку. Такий відтік, як правило, через недовіру до банку значної кількості вкладників та обсягів коштів призводить до банкрутства навіть фінансово стійкого банку. Найбільш важливою проблемою гарантування вкладів та депозитів є відшкодування суми недоступних через банкрутство банку коштів клієнта. Гранична сума компенсації вкладів залежить від рівня добробуту країни. Країни з високим рівнем розвитку економіки виплачують досить значні суми по застрахованих депозитах. Так, у країнах Євросоюзу ця сума коливається від 15 до 60 тис. дол. США, у США – до 100 тис. дол. Ці суми, як правило, зорієнтовані на дрібних та середніх за достатком вкладників, адже останні складають найбільшу частку клієнтури банку, а їхня недовіра до банку через його фінансовий стан може спричинити паніку, яка охопить всю банківську сферу. На відміну від дрібних та середніх вкладників, великі мають можливість для моніторингу банку, а також диференціацію вкладів по декількох банках і тому теоретично не потребують захисту своїх депозитів. Очевидно, що такий підхід до встановлення суми відшкодування повинен бути застосований і у вітчизняній практиці гарантування вкладів та депозитів населення.

Таким чином, підсумовуючи сказане, можна зробити чимало висновків. По-перше, для створення комерційного банку необхідний певний власний капітал, який маючи чітко виражену правову основу і функціональну визначеність, створює фінансову базу розвитку банку. У порівнянні з іншими сферами підприємницької діяльності власний капітал комерційних банків займає невелику питому вагу в сукупному капіталі. Це пояснюється специфікою діяльності комерційного банку як установи, яка здійснює мобілізацію вільних ресурсів на грошовому ринку і відповідно їх розміщує. По-друге, для успішного здійснення своєї діяльності банк

повинен активно залучати тимчасово вільні грошові кошти підприємств, організацій і населення, здійснюючи при цьому розумну політику в галузі залучення і розміщення грошових коштів. Структура джерел фінансування діяльності банку повинна бути адекватна структурі його активів, тобто певні види зобов'язань (пасиви) за розмірами та термінами залучення повинні відповідати певним видам активів (також за розмірами та термінами). По-третє, важливим інструментом депозитної політики є процент, який банк сплачує вкладнику за залучені ресурси. Сплата процентів за депозитами – основна стаття операційних видатків банку. Як наслідок, банк не зацікавлений в надто високому рівні процентної ставки. Однак він змушений підтримувати такий її рівень, який був би привабливим для клієнта. У зарубіжних комерційних банках на процент впливає не тільки термін, але й суми депозитів. Чим надійніші пасиви, тобто чим більший термін і сума депозиту, тим більший процент гарантує банк. По-четверте, в розвитку операцій щодо залучення вільних грошових коштів важливе значення має якість обслуговування, інформація про умови залучення коштів на вклади, швидкість обслуговування, доброзичливе ставлення до всіх клієнтів тощо. Якість обслуговування клієнтів багато в чому залежить від кваліфікації апарату банку, який повинен враховувати не тільки свої особисті інтереси, але й інтереси клієнта, в тому числі виплачений вкладникам розмір доходу, що буде стимулювати внесення коштів на рахунок клієнтів.

Тому деякі комерційні банки використовують у своїй діяльності метод наукового управління депозитними операціями, в основу якого покладені економіко-математичні методи, що дозволяють за допомогою математичних формул визначити переслідувані цілі комерційними банками на конкретному етапі його розвитку відповідно до обмежень і вимог, які пред'являються чи встановлюються клієнтами та Національним банком України. Разом з тим потрібно мати на увазі, що кожний із варіантів лише підказує прийняття рішення, які впливають на ті чи інші сторони в розвитку банківських операцій. Тому важливим елементом процесу прийняття рішення є людський фактор, рівень підготовки спеціалістів банку, які аналізують і приймають рішення з розробки конкретних видів та форм залучення коштів.

Боротьба за клієнта в умовах зародження в Україні ринкових відносин вимагає від банків уважного вивчення зарубіжної практики. Не випадково, що нові послуги українських банків виникли саме шляхом адаптації до наших специфічних умов відомих зарубіжних форм і методів роботи. У зв'язку з цим є доцільним проаналізувати нові банківські послуги на вітчизняному та міжнародному ринках.

У практиці гострої конкурентної боротьби за заощадження банківська практика висунула в останні роки деякі нові форми вкладів, які представляють додаткові зручності і підвищують ліквідність депонованих коштів. Згідно даних зарубіжних спеціалістів, в розвинутих країнах на сьогодні існує біля 30 видів банківських вкладів та депозитів. При цьому кожен із них має свої особливості, які дають можливість клієнтові вибрати найбільш адекватну його інтересам форму заощаджень [130, с. 84]. Прикладом можуть служити так звані АТС-рахунки (atc accounts). Це заощаджувальні рахунки, з яких банк автоматично перераховує гроші на поточний рахунок клієнта, якщо там утворюється овердрафт, тобто залишок на рахунках падає нижче обумовленого рівня. Ця форма послуг була офіційно дозволена в 1978 році. Інший різновид аналогічного заощаджувального рахунку – рахунок з перерахування коштів на чековий рахунок за телефонним дзвінком клієнта (діє з 1975 р.) [244, с. 110]. Є також заощаджувальні рахунки з так званими наперед повідомленими платежами (preauthorized payments), коли клієнт може доручити банку періодично, в строго обумовлені строки, списати зі свого рахунку суми на оплату страхових внесків, платежів за оренду квартири, внесків за споживчим кредитом та перераховувати ці суми отримувачам.

У Великобританії в кінці 90-х років досить популярними стали: заощаджувальний вклад з семиденним попередженням про зняття, заощаджувальний рахунок з регулярним внеском та інвестиційний рахунок з високим процентом [244, с. 115–116].

Хоча основним джерелом залученого капіталу є депозити, останнім часом все активніше роль у збільшенні банківських фінансових ресурсів в країнах з розвинутою ринковою економікою відіграють недепозитні джерела.

Необхідність використання даного джерела обумовлена тим, що на фінансовому ринку досить часто виникає ситуація, за якої попит на кредит та інвестиції більший, аніж фінансові ресурси банків, які визначаються традиційними джерелами: власним, залученим й запозиченим капіталом. Для того, щоб не втратити вигідних клієнтів, банки змушені шукати альтернативні джерела капіталу. Важливими джерелами недепозитних залучень на ринку короткострокового капіталу є ринок федеральних фондів, депозитні сертифікати великих розмірів, євровалютні депозити, продаж цінних паперів з правом зворотного викупу.

Дрібні банки з обмеженим доступом до національних фінансових ринків розвивають сервісне обслуговування клієнтів для підвищення рівня базового фінансування і зменшують еластичність процентів за пасивами. Більшість великих банків періодично позичають більше коштів, ніж потрібно їм, з тим, щоб гарантувати доступ до джерел депозитів. Якщо ж запозичені кошти в певний період не потрібні банку, вони розміщують їх в короткострокові позики.

Таким чином, ресурсна база комерційного банку – це той сукупний капітал, який утворюється в результаті проведення банком політики збільшення власного капіталу та залучених коштів і використовується для здійснення активних операцій з метою реалізації суспільних і власних комерційних інтересів. Основними принципами її формування є принципи достатності власного капіталу банку для його життєдіяльності і принцип відповідності характеру банківських активів обсягам мобілізованих ресурсів. Саме ці принципи найбільш повно відображають специфіку ресурсної бази комерційного банку і особливості його формування. Сформована на основі цих принципів ресурсна база забезпечує ліквідність і фінансову стійкість банку.

Привертає увагу також практика залучення коштів в строкові депозити. Як показує досвід роботи вітчизняних банків, для вкладів важливим стимулом служить рівень проценту, що виплачується банком за депозитними рахунками. З точки зору банку вказаний процент поряд з обсягами залучення у вклади грошових коштів юридичних і фізичних осіб виступає інструментом управління процесами формування та використання грошових накопичень в економіці, а також одночасно

є засобом в конкурентній боротьбі за депозити. Останнім часом розміри депозитного проценту визначаються банком самостійно, виключно на договірній основі. Конкретні його розміри утворюються під впливом попиту і пропозиції на ринку кредитних ресурсів. Але економічна нестабільність та інфляційні очікування, які присутні на вітчизняному ринку коштів, знижують дієвість даного стимулу при оцінці грошових доходів та накопичень економічних суб'єктів. Щоб утримати вкладників у банку, доводиться підвищувати процентні ставки за позиками. Разом з тим процес підвищення ставок має об'єктивні границі, що визначаються загальним станом економіки, фінансів і грошового обігу. У зв'язку з цим банками все частіше застосовуються напрями використання нецінових методів залучення вкладів, в основу якого може бути покладено задоволення потреб клієнтів в найрізноманітніших послугах, а для постійних вкладників – і на пріоритетних умовах.

Для розширення депозитної бази вітчизняним комерційним банкам необхідно розширювати спектр цільових вкладів та депозитів. Збіг мети зберігання заощаджень та цільового призначення вкладу для клієнтів та стабільність і строковість збереження коштів на депозитних рахунках для банків є тією обопільною вигодою, яка необхідна в ринкових умовах для розширення депозитної бази комерційних банків (на руках в населення знаходиться 26 млрд. грн. та біля 15 млрд. дол. США) [165, с. 47]. Враховуючи вітчизняний ринок суспільних потреб, на сьогодні актуальними можуть бути наступні види цільових вкладів, що можуть поєднуватися з вигодою отримання цільового кредиту: будівельні заощадження, заощадження на придбання речей довготривалого користування, заощадження для оплати навчання тощо. За умови зберігання коштів протягом певного часу залежно від суми, строку зберігання та платоспроможності клієнт може отримати кредит на певну ціль під меншу, аніж ринкову, відсоткову ставку.

Одним із стимулюючих способів залучення депозитів є нарахування так званих "складних процентів", тобто процентів на процент. Після закінчення обумовленого договором періоду проценти, що належать клієнту, приплюсовуються до залишку вкладу і ця сума використовується як база при нарахуванні процентів в

наступному періоді. Це забезпечує клієнту збільшення доходу за вкладом і зацікавлює його у подальшому зберіганні коштів.

При всій важливості нарощування об'єму особистих банківських коштів, все ж головна роль в зміцненні ресурсної бази банків належить розвитку різносторонніх депозитних операцій, що формують більшу частину ресурсів. Проблеми зміцнення депозитної бази банків багатосторонні і передусім залежить від депозитної політики самого банку.

3.2. Кредитна політика та прогнозування кредитних ресурсів комерційними банками

Кожний окремий банк, розробляючи стратегію кредитної політики, проводить сегментацію кредитного ринку з точки зору його кредитного обслуговування, враховуючи при цьому рівень регіонального розвитку, макроекономічну ситуацію, рівень кон'юнктури ринку тощо. При цьому в основі розробки стратегії лежать його внутрішні можливості, які визначаються конкурентоспроможністю, ліквідністю, фінансовою стабільністю та надійністю банківської установи на грошово-кредитному ринку. Причому реалізація можливостей банку щодо стратегії кредитної політики передбачає саме досягнення її кінцевої цілі – забезпечення стійкого фінансового стану на конкретному сегменті даного ринку. Така залежність між фінансовими можливостями та стратегічними цілями передбачає виваженість рішень щодо реалізації кредитної політики, їх вплив на майбутні наслідки, а відповідно і на управління виробничо-фінансовою діяльністю банку. У зв'язку з динамікою та масштабами останньої, в даний час все більше уваги і в теорії, і в практичній діяльності надають апарату прогнозування. В даному контексті розробляючи мотивацію щодо формування кредитного портфеля та моделюючи його структуру банки повинні проводити виважену ресурсну політику. Залучаючи кошти вкладників та інших кредиторів, банки повинні визначати ефективну комбінацію з точки зору прибуткового їх використання.

Такий підхід передбачає визначення ефективної, оптимальної комбінації ресурсів банку перш за все щодо ціни залучених коштів і їх впливу на ліквідність банку.

Ціноутворення на будь-якому ринку, в тому числі на ринку кредитних ресурсів (у депозитному його секторі), – процес багатофакторний. На ціну залучення коштів, окрім загальноекономічних чинників, впливають також і регулюючі заходи держави. До загальноекономічних факторів належать:

- обсяг, структура грошової маси та швидкість обігу грошей;
- рівень інфляційного очікування економічних суб'єктів;
- рівень та тенденції валютного курсу національної грошової одиниці;
- рівень доходності державних цінних паперів.

Регулюючі фактори держави, які безпосередньо впливають на обсяг і ціну залучених коштів, визначаються встановленою обліковою ставкою, нормою обов'язкового резервування, а також встановленим розміром на використання комерційними банками коштів державного та місцевих бюджетів.

На сьогодні практичний вплив облікової ставки на ціну залучених коштів полягає в наступному:

- облікова ставка регламентує штрафні санкції щодо банку;
- комерційні банки, що обслуговують державний бюджет, оплачують 50% від облікової ставки за середньоденні залишки коштів на відповідних бюджетних рахунках;
- облікова ставка є традиційно сталим орієнтиром для комерційних банків відносно відсоткових ставок за депозитами та кредитами.

Отже, чим вища облікова ставка при інших однакових умовах, тим більше зростає ціна залучених ресурсів, і навпаки. Іншими словами, між рівнем облікової ставки і ціною залучених коштів існує прямопропорційна залежність.

Регулятором обсягу вільних кредитних ресурсів, який найчастіше останнім часом застосовує держава, є нормування залишків на кореспондентському рахунку комерційного банку. Норматив резервування застосовується до всіх видів залучених коштів, незалежно від терміну, обсягу і виду. Чим більший обсяг резервування, тим

менша частка вільних кредитних ресурсів, які можуть використовуватися на продуктивне розміщення, а, отже, кожна їх гривня зростає в ціні за рахунок кожної резервної гривні. Отже, ціна залучених коштів обернено пропорційна обсягу обов'язкового резервування.

Математично ціну залучених коштів за рахунок регулюючих факторів держави, а, значить, специфічних умов придбання коштів, можна виразити наступним чином:

$$\frac{\sum_{i=1}^n D_i + \frac{\sum_{u=1}^m D_u \cdot S_s \cdot O_u}{100 \cdot 360}}{\sum_{i=1}^n D_i + \frac{\sum_{u=1}^m D_u \cdot R_s}{100}} = p_i, \quad (3.1)$$

де, $\sum_{i=1}^n D_i$ – обсяг залучених коштів;

S_i – відсоткова ставка за строковими та депозитами до запитання;

O_i – прогнозований рівень (у днях) оборотності щодо депозитів до запитання та строкових депозитів;

R_i – відсоткова ставка обов'язкового резервування;

n – види депозитів.

Ціна залучених бюджетних коштів розраховується за такою формулою:

$$\frac{D_\epsilon + \frac{D_\epsilon \cdot 50 \cdot O_S \cdot O_B}{100 \cdot 360}}{D_\epsilon} = P_\epsilon \quad (3.2)$$

де D_ϵ – залишки коштів на бюджетних рахунках;

O_S – рівень облікової ставки;

O_B – прогнозована оборотність (у днях) бюджетних коштів.

Оптимізація ресурсної бази – це складна багатофакторна задача, в основу розв'язання якої, на наш погляд, доцільно віднести врахування інтересів економіки країни в цілому, комерційного банку як суб'єкта економіки, клієнтів і персоналу банку зокрема. Очевидно, що вищезазначені інтереси далеко не завжди збігаються,

тому узгодження їх інтересів реалізується в оптимальному співвідношенні ліквідності, дохідності і ризику.

У стратегічному плані депозитну політику варто розглядати з точки зору встановлення оптимальної частки депозитів у структурі ресурсної бази банку у відповідності з кредитною політикою, завоювання або визначення конкретних позицій на певних сегментах ринку.

Практичний напрям цієї проблеми пов'язаний із розв'язанням цілого ряду поточних завдань, які спрямовані в основному на досягнення оптимізації депозитного портфеля банку.

Оптимізація депозитного портфеля банку є необхідною умовою успішного управління ліквідністю. Нездатність банку задовольнити обґрунтовані і законні потреби клієнтів призводить до миттєвої втрати вигідних контрактів, послаблення його конкурентних позицій, і, зрештою, до можливого краху банку як суб'єкта ринкових відносин. Метою діяльності банку є одержання максимально можливого прибутку (доходу) при мінімальному ризику. Оптимальною комбінацією дохідності і ризику є та, за якої досягається мінімум для співвідношення ризик-дохідність, або максимум для співвідношення дохідність-ризик.

Загальними напрямками оптимальності ресурсної бази можуть виступати:

- а) взаємозв'язок депозитних, кредитних та інших операцій банку для підтримання стабільності, його надійності, фінансової стійкості;
- б) диверсифікація джерел ресурсів банку з метою мінімізації ризику;
- в) підбір депозитного портфеля (за видами, ринками, клієнтурою);
- г) диференційований підхід до клієнтури при виборі та пропозиції видів вкладів і депозитів;
- д) вплив конкуренції на вибір ціни та якості депозитних продуктів;
- е) необхідність ефективної комбінації ресурсів, забезпечення оптимального співвідношення стабільних і нестабільних ресурсів в депозитному портфелі банків в умовах підвищених ризиків.

Структура банківських ресурсів комерційних банків залежить від ступеня їх спеціалізації або, навпаки, універсалізації, специфіки їх діяльності, стану ринку

позичкових ресурсів. Основну частку ресурсів банків України складають залучені кошти. Для конкретних банків структура ресурсів характеризується суттєвими відмінностями, пов'язаними з різними термінами їх діяльності з моменту утворення, різницею у величині їх статутних капіталів, кількістю та якістю обслуговування клієнтури тощо. Очевидно, що чим більша питома вага стабільної і дешевої частини пасиву балансу банку, тим стабільніший його стан і вища його дохідність, оскільки маржа банку в цій ситуації прямує до максимально можливої. Тим не менше доцільно відзначити, що кошти у вкладах і депозитах до запитання – це не тільки найбільш дешевий, але і непередбачуваний інструмент, тому їх висока питома вага в мобілізованих коштах послаблює ліквідність банку. У світовій банківській практиці оптимальний рівень цієї частини залучених коштів визначається в межах 30%. Існують й інші підходи. Так, наприклад, у Німеччині вважається можливим 60 % коштів, які знаходяться на рахунках за строковими вкладками, і 10 % – на рахунках за вкладками до запитання клієнтів банку, використовувати на потреби кредитування як довгострокові кошти [130, с. 135–136].

У своїх практичній діяльності установи комерційних банків повинні забезпечити стійку і ефективну політику, яка дає можливість швидко і гнучко реагувати на можливості, які відкриваються в конкретній ситуації, своєчасно передбачати зміни в умовах ринку. Одним із найбільш важливих напрямів у формуванні кредитної політики є активізація роботи з залучення кредитних ресурсів для забезпечення росту активних операцій і раціонального їх використання. Історично склалася уява про те, що пасивні операції відіграють первинну, визначальну роль стосовно активних, в тому розумінні, що банки спочатку формують статутний та інші фонди, залучають кошти кредиторів, а потім на цій основі здійснюють активні операції. Однак якщо процес нагромадження ресурсного потенціалу в банку не супроводжується одночасним розширенням об'єму активних операцій, то у визначений час банківський пасив стає значно більшим від активу, чим порушується балансова рівність.

Однак кредитний оборот передбачає створення депозитів шляхом дебетового запису за рахунком, тобто активна операція передуює над пасивною. На цій основі

банком здійснюється проводка: дебет позичкового рахунку клієнта і кредит його поточного рахунку. Так збільшуються кредитні ресурси на рахунках клієнтів і одночасно на цю ж суму збільшуються кредитні вкладення (при тому, що пасив відповідає активу). Отже, об'єм пасивів в системі комерційних банків переважно залежить від об'єму активів, які надаються банками у вигляді позик.

Найбільш рухомою частиною ресурсної бази банку є зобов'язання до запитання у вигляді ресурсів на поточних, контокорентних рахунках клієнтів. Будучи найбільш дешевим ресурсом, банки розраховують на найбільший їх обіг, стійкість їх середнього залишку і повний рівень осідання коштів, тому дані кошти за своїм характером є поточними пасивами для банку.

Проведений аналіз динаміки залишків за рахунками поточних пасивів в комерційних банках України виявив тенденцію до зростання питомої ваги цих коштів в загальному обсязі залучених ресурсів і одночасно зростає питома вага строкових депозитів (див. табл. 3.2). Така тенденція росту поточних пасивів ще раз гостро ставить проблему їх використання в якості кредитних ресурсів, при цьому основним моментом є визначення їх стабільної частини і прогнозованого обсягу.

Таблиця 3.2

Темпи росту депозитів у комерційних банках України.
(в національній валюті)

Період	Депозити на рахунках підприємств, організацій, населення							
	Всього		До запитання			Строкові		
	Сума	Темпи до попередн. року	Сума	Питома вага	Темпи до попередн. року	Сума	Питома вага	Темпи до попередн. року
1991	2	-	1	50	-	1	50	-
1992	18	900	15	83	1500	3	17.0	300.0
1993	254	741	206	86.0	373.7	24	14	1600
1994	1401	552	1067	76.0	518	334	26.0	696
1995	2710	193	2123	75.0	192.0	587	25.0	176
1996	3583	132	2545	63.0	122	988	37.0	168
1997	4707	131	2981	62.0	115	1726	38.0	175
1998	5046	107	3223	63.0	107	1843	37.0	107
2000	11433	167	7987	69.9	175	3446	30.1	152
2001	17265	151	10372	64.0	130	6843	36.0	200
2002	25409	147	13843	54.0	133	11566	46.0	168

* Примітка: розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – С.113.

Структура ресурсної бази ціни, джерел залучення та тривалості часу її можливого використання має принципове значення стосовно стратегічного

прогнозування кредитних ресурсів, яке обумовлене розробленою банком кредитною політикою.

В економічній літературі прогнозування кредитних ресурсів розглядається авторами або в контексті управління банківською ліквідністю [72, 157], або з точки зору оптимізації залучення коштів на грошовому ринку [59] відповідно до структури активів. Очевидно, що прогнозування кредитних ресурсів варто розглядати в комплексі як із врахуванням банківської ліквідності, так із відповідністю до структури активів, адже стратегічне прогнозування пов'язане з наступними факторами:

- 1) потребами у ресурсах відповідно до обсягу кредитного портфеля;
- 2) структурою ресурсів щодо джерел та тривалості їх можливого прибуткового використання.

На практиці використовують в основному два підходи до прогнозування економічних процесів: причинно-наслідковий, який полягає у впливі факторів на поведінку прогнозованого показника (прямий метод прогнозу) та прогноз на основі показників часового ряду (побічний метод прогнозування).

В процесі прогнозування кредитних ресурсів доцільно використовувати комбінований метод, який уособлює і причинно-наслідковий (в частині регулятивного капіталу банку), так і прогнозування на основі числових рядів (залучені та запозичені кошти).

Аналіз та прогнозування кредитних ресурсів мають зміст тільки в тому випадку, коли вони пов'язані із активними операціями. Це тим більше очевидно, що з переходом на ринкові відносини банки одержали відносну самостійність в проведенні кредитної політики, тобто банки вільні у виборі боржників, встановленні процентних ставок, визначенні обсягу позик, а також у способі залучення ресурсів.

Прогнозування ж обсягу кредитних ресурсів в багатьох випадках залежить від вибраної банком тактики і стратегії в депозитній та кредитній політиці.

Прогнозований обсяг кредитних ресурсів визначається реальним попитом на них зі сторони клієнтів банку і залежить від обсягу прогнозованого кредитного портфеля:

$$P_p = A_3, \quad (3.3)$$

де P_p – прогнозний обсяг кредитних ресурсів,

A_3 – прогнозний обсяг кредитного портфеля.

Відправним моментом для прогнозування кредитних ресурсів є попит на них. Тому, маючи прогнозні обсяги кредитного портфеля, можна прогнозувати обсяги кредитних ресурсів як прямим, так і опосередкованим методом. Обсяг прогнозованих кредитних ресурсів буде рівним:

$$P_p = P_B + P_3, \quad (3.4)$$

де P_B – обсяги прогнозованих кредитних ресурсів прямим методом,

P_3 – обсяги прогнозованих кредитних ресурсів побічним методом

Звідси

$$P_3 = P_p - P_B \quad \text{або} \quad P_3 = A_3 - P_B. \quad (3.5)$$

Враховуючи те, що прогнозований обсяг кредитних ресурсів опосередкованим методом важко спрогнозувати, а також і те, що частина прогнозованого обсягу коштів може з тих чи інших причин направлятися в інші активи, то необхідний обсяг (P_3) прогнозованих ресурсів необхідно скоригувати на прогнозований запас, тобто

$$P_3 \leq P_{3n} + \Delta P_{3n}, \quad (3.6)$$

де P_{3n} – прогнозований обсяг, виходячи із джерел кредитних ресурсів,

ΔP_{3n} – запас, як правило, ліквідних коштів, які можуть бути направлені в інші активи.

В зарубіжній практиці даний запас ліквідних коштів розраховують стосовно приросту вкладів та депозитів (ΔD), приросту резервів (ΔR_s) та приросту кредитів (ΔA) за наступною формулою:

$$\Delta P_{3n} = \Delta D - \Delta R_s - \Delta A \quad (3.7)$$

Залежно від можливості прогнозування ресурси поділяються на ресурси прямого прогнозування і ресурси опосередкованого прогнозування. До ресурсів прямого прогнозування відносяться, як правило, власні кредитні ресурси в розрізі статутного, страхового, резервного та інших фондів, а також перерозподілений

прибуток та інші кошти. Прогнозні обсяги ресурсів в розрізі фондів банку визначаються із фактичних їх залишків і планових відрахувань в ці фонди.

При прогнозуванні обсягу статутного фонду необхідно передбачити його зріст на суму капіталу, який необхідно сформувати для забезпечення, з одного боку, нормативу мінімального розміру статутного фонду, а з другого боку – забезпечення ліквідності установи банку.

Нерозподілений прибуток – це накопичена форма прибутку протягом року (кварталу), яка залишається у розпорядженні установи банку. У кінці періоду частина цих сум переводиться на виплату дивідендів, частина – на виплату податкових платежів, частина відраховується в резервні та інші фонди. Прогнозування цього джерела власних коштів ґрунтується на темпах росту (зниження) його обсягу порівняно з базовим роком і обсягом в базовому році. Тому практично темпи зросту (зниження) нерозподіленого прибутку можна визначити за наступною формулою:

$$T_{NP} = P_k \cdot S, \quad (3.8)$$

де T_{NP} – темпи росту (зниження) нерозподіленого прибутку,
 P_k – прибуток на власний капітал прогнозованого року,
 S – питома вага відрахувань від прибутку.

Найбільшу трудоемність в прогнозуванні кредитних ресурсів складають прогнози поточних пасивів, тобто залишки коштів на поточних, контокорентних та поточних рахунках юридичних і фізичних осіб, обсяги яких здійснюються побічним методом.

Прогнозування обсягу кредитних ресурсів побічним методом можна здійснити, використовуючи метод прогнозування тренду з використанням регресійного аналізу (метод найменших квадратів). Даний метод полягає в тому, що на підставі статистичних даних залишків депозитів за рахунками клієнтів на окремі (місячні) дати будується певна залежність сум від конкретних дат. Підбір лінії регресії за даними спостереженнями відбувається так: квадрати відхилень від лінії регресії повинні бути мінімальними. Подібні задачі легко вирішуються за допомогою засобів комп'ютерної техніки (пакети прикладних програм EXCEL,

STADIA). В основу програм цих пакетів для обробки статистичних даних покладено метод найменших квадратів. У нашому випадку в якості тренду використовується функція часу у вигляді многочлена

$$y(t) = a_0 + a_1 t_1 + a_2 t_2 + \dots + a_n t_n, \quad (3.9)$$

де $y(t) = f(t)$.

Адекватність моделі (прийнятність фактичних і розрахункових даних) перевіряється з допомогою критерія Фішера.

$$F_{emp} = \frac{R^2}{1 - R^2} \times \frac{n - m - 1}{m}, \quad (3.10)$$

де R – коефіцієнт множинної кореляції,

m – кількість факторів (для лінійної залежності $m = 1$; для параболічної – $m = 2$ і т.д.),

n – кількість статистичних даних ($n = T$).

У нашому випадку, що підтверджують розрахунки (див. додаток Л) $F_{розр} > F_{табл.}$. З надійністю 0,95 (95%) ми можемо твердити, що побудована нами економетрична модель залежності сум залишків від дат є адекватною до статистичних даних.

Відправним моментом в прогнозуванні мобілізованих пасивів є визначення їх стабільної частини як бази для прогнозного об'єму. Це, перш за все, стосується депозитів юридичних і фізичних осіб та заощаджень. Стабільну частину депозитів і заощаджень можна кваліфікувати як кошти, які не піддаються або мало піддаються впливу коливань ринку. У банківській практиці здебільшого під стабільною частиною депозитів і вкладів розуміють лише частку термінових вкладів і депозитів, не враховуючи при цьому рух коштів за рахунками до запитання. Для виправлення вказаного недоліку необхідно використати додаткові показники, які дають змогу проаналізувати і спрогнозувати кошти на депозитних та вкладних рахунках.

1. Один із них – середній термін зберігання вкладної гривні, який відображає в динаміці стабільність вкладів. Він розраховується за формулою:

$$C = \frac{O}{B} \cdot D, \quad (3.11)$$

де C – середній термін зберігання в днях,
 O – середній залишок вкладів,
 B – оборот по видачі вкладів,
 D – кількість днів у періоді.

2. Іншим показником, який характеризує стійкість депозитної бази, є рівень осідання коштів, які надійшли на вклади, і розраховується за формулою:

$$Y = \frac{O_i - O_0}{L} \times 100, \quad (3.12)$$

де O_i – залишок коштів на кінець періоду,
 O_0 – залишок коштів на початок періоду,
 L – притік коштів.

Останній коефіцієнт можна розрахувати в динаміці за певний період (наприклад, за квартал) і, враховуючи об'єм депозитів та вкладів за цей період, уточнити на даний коефіцієнт. Для цього спочатку необхідно визначити показник стабільної частини депозитів та вкладів за три місяці кварталу методом ділення припливу коштів за дані періоди до загальної суми депозитів і вкладів за ці періоди. Після цього можна визначити стабільну частину депозитів, визначивши при цьому долю загальної суми депозитів і вкладів за кожен місяць з врахуванням одержаних коефіцієнтів.

$$K_i = \frac{L_i - B_i}{\overline{O_i}}, \quad i = \overline{1,3}; \quad S_j = \frac{K_i \cdot B_i}{\sum_{i=1}^n O_i}, \quad (3.13)$$

де K_i – коефіцієнт осідання за 1, 2, 3 місяці кварталу,
 $\overline{O_i}$ – сума депозитів та вкладів за 1, 2, 3 місяці, розрахована за середньою хронологічною,

$\sum_{i=1}^n O_i$ – загальна сума депозитів за квартал, розрахована за середньою хронологічною,

L_i – приплив вкладів відповідно за місяцями кварталу,

B_i – відтік коштів за цей же період.

3. Коефіцієнт стабільності:

$$K_c = \frac{\overline{X}}{X} \times 100, \quad (3.14)$$

де \overline{X} – середнє абсолютне відхилення фактичних залишків коштів на поточних рахунках від їх середньої величини.

$$\overline{X} = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i - X)}{T_i}, \quad (3.15)$$

де X – середній залишок за аналізований період, який розраховується як середньозважений;

X_i – фактичний залишок на певну дату,

T_i – кількість днів в періоді.

У практиці банківської діяльності на початку місяця (як правило, протягом перших двох тижнів) відбувається відтік коштів терміном "до запитання" – це так званий "початковий відтік коштів". Протягом місяця обсяг коштів нарощується, але "початковий відтік коштів" потребує запасу ліквідних активів. Даний показник розраховується за наступною формулою:

$$P_{BK} = \frac{O_n - O_m}{\overline{O}}, \quad (3.16)$$

де O_n – залишок коштів на початок періоду,

O_m – мінімальний залишок за період,

\overline{O} – середній залишок за період.

Метод коефіцієнтів дозволяє виявити стійку частину залишків на рахунках клієнтури і обґрунтувати мінімальну величину середнього стабільного залишку. Якщо коефіцієнт стабільності характеризує величину стабільного залишку на рахунках, то оборотність показує період, протягом якого ці кошти знаходяться на рахунку.

Вищезазначені коефіцієнти, на нашу думку, дозволять оцінити реальну величину депозитів і вкладів на конкретну дату, в динаміці і на основі базових даних, динаміки коштів, показників розмаху і мінливості коливань спрогнозувати їх на майбутній період

Доцільно зазначити, що показник розмаху коливань визначається як відношення різниці між максимальним і мінімальним значенням залишків коштів протягом місяця до середньомісячного рівня, а показник мінливості коливань – середньоквадратичне відхилення залишків коштів протягом місяця (відносно середньомісячного рівня залишків).

Аналіз фактичного матеріалу показує, що основним фактором стійкості залишків на розрахункових і поточних рахунках є їх диверсифікація. Найбільшою стабільністю характеризуються поточні рахунки великої кількості рахунків клієнтів. Незважаючи на відносно невеликі розміри їх середнього залишку і, як правило, низьку обіговість, практика засвідчує, що постійно присутні залишки коштів на даних рахунках в обігу банку.

Оцінка стійкості і швидкості обігу залишків коштів за окремими рахунками клієнтів, з одного боку, створює базу для прогнозування обсягу ресурсів банку, а з іншого – дозволяє обґрунтувати можливість встановлення мінімального залишку коштів на рахунку клієнтів, який, з точки зору банку, може бути обов'язковим до зберігання. Встановлення банком такого мінімуму залишку на рахунку клієнта, на наш погляд, буде здатне покращити структуру залучених коштів шляхом зміни співвідношення між вкладами та депозитами до запитання та строковими на користь останніх. Підставою для зміни режиму користування рахунком клієнта може послужити зміна чи анулювання плати за ведення рахунку. При цьому в угоді на розрахунково-касове обслуговування може бути передбачено за узгодженням з клієнтом окремий пункт про можливість збереження залишку на визначеному рівні.

Для оцінки якості та обсягу прогнозованих коштів за строковими пасивами можуть бути використані наступні показники:

1. Середній термін використання депозиту:

$$Cm = \frac{\sum_{i=1}^n Di \cdot Ci}{Di}, \quad (3.17)$$

де C_i – термін, протягом якого депозит буде використовуватися банком,

Di – сума депозиту.

2. Коефіцієнт нестабільності депозитів, який характеризує рівень дострокового вилучення строкових депозитів

$$K_n = \frac{D_v}{D_n}, \quad (3.18)$$

де D_v – сума достроково вилучених депозитів,

D_n – загальна сума депозитів.

Аналіз з допомогою даних показників дозволяє зробити наступні висновки про:

- 1) стабільність депозитної бази банку і динаміки її зміни;
- 2) диверсифікацію зобов'язань за строковими депозитами.

Зниження середнього строку використання депозитів у зіставленні зі значним коефіцієнтом нестабільності (більше 10 %) говорить про зниження стабільності депозитної бази, що негативно відображається, перш за все, на ліквідності банку, і, зрештою, на його роботі в цілому.

Рівень диверсифікації депозитів визначається кількістю і питомою вагою великих депозитів, які збільшують ризик витрат і ліквідність у випадку дострокового вилучення депозиту. В якості критерію при визначенні великого депозиту використовується коефіцієнт стабільності.

При цьому великим вважається депозит, відхилення величини якого від середнього розміру депозиту перевищує коефіцієнт стабільності.

У зарубіжній практиці в останні роки широко використовують термін базових депозитів, який практично не використовується у вітчизняній практиці. Базові депозити – це депозити, які залишаються в банку за будь-яких змін економічної ситуації, тобто вони малочутливі до зміни процентних ставок. Базові депозити визначаються як сума всіх депозитів мінус великі.

Отже, співвідношення між базовими депозитами та всіма строковими депозитами характеризує стійкість депозитної бази до макроекономічних змін.

$$\frac{D_o}{D_s} = K_{CT}, \quad (3.19)$$

де D_o – базові депозити,

D_S – усі строкові депозити.

Одним із показників надійності і стабільності ресурсної бази є процентна політика банку в галузі залучення ресурсів. Ця політика повинна вкладатися в рамки двох протилежних граничних вимог:

по-перше, рівень процентної ставки за депозитами повинен достатньо зацікавлювати потенційних вкладників;

по-друге, він не повинен різко підвищувати нижню границю процентної маржі між активами і пасивами.

Як відомо, одним із основних компонентів затрат банку є вилучені проценти за міжбанківським кредитом, депозитами, а також проценти, які виплачуються підприємствам і організаціям за зберігання грошей на поточних рахунках і вкладах населення.

Розрахунок реальних затрат банку за залучення ресурсів для кредитування проводиться за такою формулою:

$$C = \frac{P_i}{100 - S_R - S_D}, \quad (3.20)$$

де P_i – реальна середньозважена ціна кредитних ресурсів,

S_R – норма відрахувань в обов'язковий резервний фонд,

S_D – питома вага ресурсів, які не використовуються при кредитуванні (готівка, ресурси на покупку високоліквідних цінних паперів і т.д.).

При цьому розрахунок реальної ціни залучених ресурсів, на відміну від номінальної, дозволяє враховувати ряд додаткових факторів, які впливають на вартість ресурсів. Зокрема, оплата послуг посередників при міжбанківському кредиті, відповідні податкові обмеження щодо списання затрат на банківську продукцію і таке інше. Для банків вигідніше формувати кредитні ресурси із більш дешевих коштів і проводити відрахування у фонд обов'язкового резервування, аніж залучати кошти під високий процент.

Величина залучених ресурсів, від яких проводяться відрахування, складається із залишків коштів на поточних, депозитних рахунках. Якщо строкові депозити є відносно стійкою величиною, то залишки коштів на рахунках клієнтів найбільш

мінливі, внаслідок чого в резервні фонди відраховується більша величина залучених ресурсів, аніж та, якою реально володіє банк. Тому для банку в процесі прогнозування обсягу кредитних ресурсів необхідно знати, яка ж частка кредитних ресурсів не використовується в активних операціях.

Питома вага коштів, які не використовуються для активних операцій, розраховується як відношення обсягу коштів на коррахунку банку до загальної суми ресурсів для активних операцій. За кожним видом кредитних ресурсів (строкові депозити, вклади до запитання, власні кошти) визначають частку коштів, які не використовуються для активних операцій.

$$S_{Д} = \frac{S_{J} \times S_{K}}{100}, \quad (3.21)$$

де $S_{Д}$ – питома вага виду кредитних ресурсів в загальному обсязі,
 S_{K} – загальний відсоток не використаних на активні операції ресурсів.

Таким чином, реально в активних операціях банку буде задіяно:

$$S_{K} = S_{R} - \sum_{i=1}^n S_{Д_i}, \quad (3.22)$$

де S_{R} – процент обов'язкового резервування по коррахунку,

$\sum_{i=1}^n S_{Д_i}$ – сума відсотків на використання кредитних ресурсів за кожним їх

видом.

Отже, в процесі прогнозування кредитних ресурсів необхідно виходити із наступних складових: обсягу прогнозування кредитного портфеля, прогнозованої суми регулятивного капіталу та оптимальної величини прогнозу залучених коштів стосовно їх ціни та стабільної їх частини.

У зв'язку з цим комерційним банкам доцільно розробити загальну схему формування пасивів, необхідності та можливості їх додаткового залучення у відповідності з політикою банку і дотриманням при цьому обов'язкових нормативів НБУ. Ці схеми повинні включати наступні організаційні етапи:

– визначення обсягів кредитних ресурсів, які можуть бути спрямовані на проведення активних операцій;

- необхідність та доцільність додаткового залучення кредитних ресурсів згідно з розробленою банківською політикою;
- встановлення частки ресурсів банку, які спрямовуються у первинні та вторинні резерви;
- безпосереднє вирішення завдання оптимального розподілу коштів за видами та строками активних операцій.

Таким чином, здійснюючи депозитні операції, банки орієнтуються на наступні принципи:

- депозитні та вкладні операції організуються таким чином, щоби спрямувати одержання банком прибутку або створити умови для одержання прибутку в майбутньому;
- у процесі організації депозитних операцій треба прагнути до різноманітності суб'єктів депозитних операцій і зіставлення різних форм депозитів;
- при здійсненні депозитних операцій необхідно забезпечити взаємозв'язок і взаємоузгодженість між цими операціями й операціями за видачами позик по строках і сумах депозитів і кредитних вкладень;
- особливу увагу в процесі організації депозитних операцій варто приділяти терміновим депозитам, які найбільше забезпечують підтримку ліквідності балансу банку;
- організуючи депозитні операції, банк повинен прагнути до того, щоби резерви вільних коштів на депозитних рахунках були мінімальними;
- треба розробити заходи щодо розвитку банківських послуг та підвищення якості і культури обслуговування, що сприяє залученню депозитів.

3.3. Вплив фінансової стійкості комерційних банків на ресурсне забезпечення реалізації сформованого кредитного портфеля

Реалізація стратегії і тактики кредитної політики на рівні окремого комерційного банку нерозривно пов'язана із ресурсним забезпеченням і, відповідно, із реалізацією депозитної політики. Світова банківська практика засвідчує, що такий

зв'язок між активною та пасивною операціями ще 40 років тому банкірами не розглядався.

Джерела активних операцій – зобов'язання та власний капітал – розглядалися як притаманний атрибут банківської установи, тому сприймалися ці джерела як закономірне явище. Згідно такого підходу величина та структура депозитів і зобов'язань обумовлювалася переважно потребами клієнтів, а ніяким чином банків. Клієнтура банку сама визначала, в якій формі зберігати депозит в банку: у формі ощадних вкладів, термінових депозитів або чекових депозитів. Тому основна сфера управління на рівні активно-пасивних операцій була пов'язана не з ресурсами, а з активами, і особливо з активом номер один – кредитами. Правда, банк міг здійснювати контроль над притоком депозитів тільки в тому сенсі, кому, скільки й на яких умовах надавати ці ресурси. З розвитком середньострокового і довгострокового кредитування та з появою регулювання депозитних ставок виникла необхідність в управлінні та регулюванні пасивних операцій. Працюючи на засадах комерційної діяльності, дохід, одержаний у зв'язку з управлінням пасивними операціями, може приносити доходи так само, як і надходження доходів від управління активами. Це один із аспектів взаємозв'язку кредитів і ресурсної бази, реалізація яких пов'язана із функціонуванням кредитного механізму, основними напрямками функціонування якого є грошово-кредитне забезпечення та грошово-кредитне регулювання як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях.

Успішне функціонування кредитного механізму при інших рівних умовах полягає в адекватному управлінні та регулюванні як депозитних, так і кредитних операцій. Адже потреба в ресурсах і, відповідно, розробка механізму їх залучення безпосередньо пов'язані з потребою в них для ефективного, з точки зору прибутковості, їх використання. Значний надлишок ресурсів щодо їх прибуткового розміщення до певної міри погіршує ліквідність банку і призводить до зниження дохідності останнього. Тому перед вітчизняними комерційними банками в умовах переходу до ринку постає серйозне завдання, пов'язане із формуванням оптимального складу і структури ресурсної бази, здатної стати основою для розв'язання головної проблеми банківської діяльності – “прибутковість –

ліквідність”. Для вирішення цього завдання у сучасних умовах необхідно, щоб комерційні банки здійснювали формування ресурсної бази (залучення коштів і формування власного капіталу), орієнтуючись, передусім, на ефективне функціонування кредитного механізму, метою якого з точки зору банку є максималізація доходів при мінімізації затрат, пов’язаних із формуванням ресурсів та їх захист від втрат.

Отже, якщо необхідність та доцільність формування ресурсної бази пов’язані з ефективністю реалізації кредитної політики, то можливості залучення та формування ресурсів дещо обмежені і залежать, передусім, від ступеня розвитку кредитного ринку і економічної ситуації в державі, з одного боку, та конкурентною силою банку з іншого. Одним із аспектів конкурентної сили банку на кредитному ринку є його привабливість з точки зору фінансової стійкості, надійності, платоспроможності та ліквідності.

Вплив фінансової стійкості, надійності, ліквідності та платоспроможності на можливості залучення грошових коштів та формування власного капіталу комерційних банків потребують проведення додаткових досліджень. Адже у вітчизняній економічній науці однозначного трактування даних характеристик роботи банків немає, як немає єдиного підходу до їх визначення.

Відсутність чіткого визначення даних понять призводить до їх ототожнення між собою або термінологічної плутанини. Тому насамперед доцільно зупинитися на тих тлумаченнях фінансової стійкості, які існують у сучасній економічній літературі. Усіх їх можна об’єднати за наступними напрямками:

– фінансова стійкість характеризується ліквідністю та платоспроможністю [184, с. 76];

– фінансова стійкість – фінансовий стан суб’єктів, який характеризується набором показників і, переважно, показників, що характеризують структуру джерел коштів [133, с. 57];

– фінансова стійкість – своєрідне відображення перевищення, що постійно відбувається, доходів над витратами [186, с. 64].

Для визначення поняття “фінансова стійкість” вдамося до дефініції поняття “стійкість” взагалі. Поняття “стійкість” походить із механіки. Під ним розуміють стан рівноваги твердих тіл. Стан рівноваги настає тоді, коли під дією сили тіло, виведене із цього стану, повертається знову у попереднє своє положення. Словник української мови трактує стійкий стан як такий, що “здатний витримати зовнішній вплив, не піддається зовнішньому впливу” [176, с. 434]. Отже, дефініція слова “стійкість” з точки зору економіки ґрунтується на непіддатливості зовнішньому впливу, ризику втрат; відособлення попереднього стану, тобто виконання попередніх своїх функцій або стабільної діяльності. Враховуючи те, що фінансові відносини – це розподільчі відносини, які пов’язані з рухом грошових коштів при формуванні та використанні цільових фондів, то, очевидно, фінансова стійкість пов’язана із збалансуванням фінансових потоків, що формуються в банку внаслідок специфіки його роботи. Адже комерційні банки – це система трансформації ресурсів і ризиків у сфері грошей та кредиту, які обумовлюють ефективну роботу установи банку. Отже, фінансова стійкість банку пов’язана із стабільністю формування та використання фінансових потоків, метою яких є забезпечення стабільної його діяльності.

Трансформація грошей полягає в двох аспектах: по-перше, залучаючи грошові кошти суб’єктів кредитного ринку банки трансформують їх у кредити, по-друге, залучаючи кошти на одні строки банки їх можуть трансформувати на інші. При цьому банкам необхідно дотримуватися термінів повернення залучених коштів, тобто виконати свої зобов’язання перед вкладниками, а, значить, у нього повинні бути збалансовані певні види зобов’язань (пасивів) за розмірами і строками та елементи активів (за строками та обсягами). У зв’язку з цим банки, як ніхто інший, більше піддатливі до різних видів ризиків, адже залучаючи на певний час чужі кошти, вони розміщують їх від свого імені і на свій розсуд. Працюючи як посередники на кредитному ринку, метою яких є отримання прибутку, банки повинні застосовувати заходи щодо трансформації ризиків шляхом їх мінімізації, тобто мінімального впливу на поточну їх діяльність.

Отже, здійснюючи основну свою трансформаційну функцію, банки повинні збалансувати грошові потоки таким чином, щоби надходження грошових коштів завжди було більше їх видатків, що гарантуватиме достатню їх ліквідність. Згідно схеми 5 до грошових потоків, які відображають надходження коштів, належать:

- надходження коштів у зв'язку із збільшенням власних коштів банку: одержанням доходів, надходженням коштів від засновників, продаж власних акцій тощо [схема 5, 1А];

- надходження коштів у зв'язку із збільшенням зобов'язань банку: одержання депозитів, залучення нових клієнтів для обслуговування тощо [схема 5, 1В];

- інші надходження [схема 5, 1Б];

- повернення раніше розміщених активів банку [схема 5, 1Г].

Відтік грошових коштів із банку відбувається внаслідок:

- погашення зобов'язань банку (використання клієнтами власних коштів на поточних і розрахункових рахунках, повернення строкових депозитів та інших зобов'язань) [схема 5, 3];

- скорочення грошових коштів у зв'язку із зменшенням власного капіталу: здійснення адміністративно-господарських та операційних видатків, виплати дивідендів акціонерам, повернення частки в статутному капіталі у зв'язку з виходом із складу засновників банку тощо [схема 5, 2];

- розміщення грошових коштів в активи: видача процентів, придбання цінних паперів, виплати коштів у зв'язку з договором гарантії тощо (рис. 3.3);

- інші видатки.

В економічній літературі поняття ліквідності та платоспроможності нерідко підміняють одне одного, тому варто звернути увагу на суттєву різницю між даними поняттями. Більше того, в практиці нерідко зустрічаються такі поняття, як ліквідність балансу банку, ліквідність банку та ліквідність банківської системи.

Термін “ліквідність” походить від латинського Liquidus, що в перекладі означає текучий, рідкий, тобто ліквідність надає тому чи іншому об'єкту характеристику легкості руху, переміщення тощо. У своєму класичному вигляді ліквідність комерційного банку характеризує своєчасність виконання його грошових

зобов'язань як шляхом наявних грошових коштів, так і шляхом мобілізації та перетворення фінансових чи нематеріальних активів банку у грошові кошти.

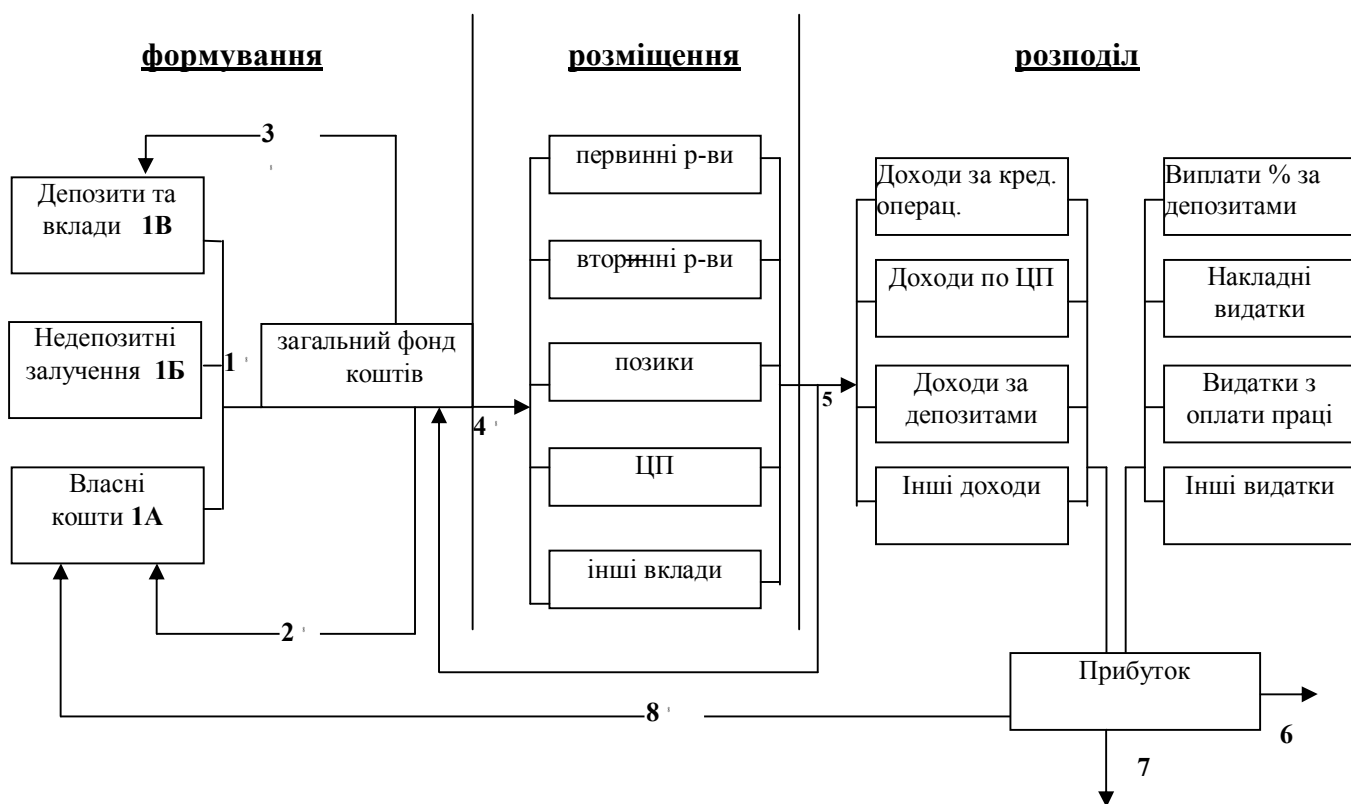

Рис. 3.3. Схема грошових та фінансових потоків комерційного банку

Отже, своєчасність виконання зобов'язань передбачає необхідність максимальної відповідності залучених пасивів і вкладень банку як за сумами, так і за строками, щоби коштів від їх повернення в будь-який момент вистачило для задоволення потреб вкладників та інших зобов'язань за строками, які настали. Очевидно, що без такої збалансованості банку неможливо дотримуватися ліквідності і, відповідно, нормально працювати. Дане твердження довгий час вважалося першоосновою банківської політики. Однак такий підхід має один суттєвий недолік, який не враховує особливостей трансформаційної функції банку. Остання сприяє тому, що кошти вкладників на рахунках ніколи не бувають вилучені одночасно, а тому в розпорядженні банку завжди є певний постійний залишок коштів клієнтів, які можна використати для середньо- і довгострокових операцій. Подібно пасивам, не всі довгострокові активи такими є на практиці, тобто строки тут носять досить умовний характер. Це стосується, передусім, довгострокових

цінних паперів, які можна продати на фондовому ринку, не очікуючи терміну їх погашення. Таким чином, відповідність строків активів і пасивів характеризує ліквідність тільки з одного боку і може використовуватися для оцінки ліквідності балансу банку. Остання відображає здатність банку на конкретну дату забезпечити погашення зобов'язань своїми активами.

Проте діяльність банку характеризується не тільки обсягом і структурою зобов'язань, за якими повинен відповісти банк, але й активами, їх рухом, постійним процесом вкладень в них та вилучення коштів, що повинно враховуватися при характеристиці ліквідності банку. Таким чином, з одного боку ліквідність балансу є складовою частиною ліквідності банку, а з іншого – ліквідність банку є поняттям значно ширшим і включає в себе характеристику як пасивів і активів з точки зору їх здатності до “перевтілення”. Такий підхід до характеристики ліквідності банку на перший погляд не відрізняється від платоспроможності, тобто здатності юридичної чи фізичної особи своєчасно і повністю виконати свої платіжні зобов'язання [9, с. 14]. Але на практиці виникають ситуації, коли банк може бути неліквідним, але платоспроможним. Так, при тимчасовій відсутності коштів в касі та на коррахунку (миттєва ліквідність згідно з інструкцією від 28.08.2001 р., затвердженою Постановою Правління НБУ № 368, розраховується як відношення коштів на коррахунку та в касі до розрахункових і поточних зобов'язань) банк тимчасово неліквідний, але розраховується векселем із клієнтами і при надходженні коштів на коррахунок його ліквідність відновлюється, що дає змогу погасити вексель, при цьому платоспроможність його не змінилася. Правда, в економічній літературі зустрічається думка, що можливий інший варіант, при якому банк, будучи ліквідним, залишається неплатоспроможним. Із схеми видно, що для підтримки своєї ліквідності банк може залучати нові ресурси в значно більших розмірах, ніж розміри зобов'язань за строками, які настали (ефект “піраміди”), але при цьому неплатоспроможність не настає. Неплатоспроможність ліквідної “піраміди” виявляється у її нездатності своєчасно виконувати фінансові зобов'язання за відсутності нових позик [253, с. 40]. Даний висновок можна заперечити з допомогою наступною умовного прикладу. Прослідкуємо ефект піраміди за допомогою трьох

етапів, вважаючи, що на кожному з них проходить одночасно залучення коштів та погашення зобов'язань, які залучалися відповідно на попередньому етапі. Якщо на першому етапі залучалися Δt грошових коштів з терміном повернення на другому, то ліквідність (для спрощення ситуації візьмемо як відношення активів до зобов'язань) дорівнюватиме:

$$L1 = \Delta t_1 / \Delta t_1^2, \quad (3.23)$$

де $L1$ – ліквідність,

Δt_1 – внесення коштів на першому етапі,

Δt_1^2 – зобов'язання з терміном погашення на другому етапі.

Звісно, що в даному випадку установа банку буде і ліквідною, і платоспроможною. На другому етапі проходить процес одночасного залучення додаткових коштів Δt_1^3 з терміном повернення на третьому етапі, причому $\Delta t_1^3 > \Delta t_1^2$ і звичайно відбувається виконання зобов'язань за перший етап, тобто повертається Δt_1^2 , отже ліквідність ($L2$) буде рівною:

$$L2 = \Delta t_2^3 - \Delta t_1^2 / \Delta t_2^3. \quad (3.24)$$

Отже, знову ж таки, в даному випадку зберігається і ліквідність, і платоспроможність.

Але на третьому етапі відсутні кошти для залучення в ефект “піраміди”. Що ж відбувається із ліквідністю і платоспроможністю? Активи установи залишаються у розмірі $\Delta t_2^3 - \Delta t_1^2$, із них ще необхідно покрити зобов'язання у розмірі Δt_2^3 . Очевидно, що в даному випадку відсутня ліквідність, а з нею і платоспроможність.

Отже, платоспроможність – поняття ширше від ліквідності, і це ще раз підтверджує діяльність суб'єктів господарювання, коли останні, не маючи коштів на рахунках, залишаються платоспроможними, покриваючи свої платіжні зобов'язання у товарній формі (бартерні розрахунки).

В умовах перехідного до ринку періоду часто стоїть питання ліквідності всієї банківської системи, адже банки є необхідною економічною інфраструктурою для розвитку всієї економіки. Поняття “ліквідності банківської системи”, на відміну від “ліквідності банку”, включають безпосередньо фактори, які забезпечують як

ліквідність окремого банку, так і всієї банківської системи країни загалом. Отже, ліквідність банківської системи не означає ліквідності всіх банківських установ. Навіть в економічно розвинених країнах неможливо забезпечити достатній рівень ліквідності абсолютно у всіх кредитних установах. Це пояснюється, по-перше, тим, що кожним банком вибрана своя стратегія і тактика політики банку і, по-друге, різним рівнем впливу зовнішніх факторів на діяльність банків (середніх, дрібних, великих). Але при цьому втрата одним банком ліквідності не повинна підривати ліквідність банківської системи загалом. Тому центральний банк, на якого покладені конкретні функції, повинен контролювати і своєчасно попереджувати падіння ліквідності, щоби не допустити ланцюгової реакції банкрутств банків. Застосовуючи аналогічний підхід як до ліквідності банку, так і до ліквідності банківської системи країни, ми можемо констатувати, що остання характеризується як єдина база, яка забезпечує своєчасне переміщення вартостей і грошових коштів в рамках національної економіки. Це означає, що банківська система повинна бути забезпечена: по-перше, достатнім з точки зору макроекономічних показників обсягом грошової маси в обігу; по-друге, надійно функціонуючою платіжною системою; по-третє, ефективною організацією розрахунків всередині країни; по-четверте, наглядом і контролем за рівнем ліквідності та інших оціночних показників зі сторони центрального банку; по-п'яте, розвитком економіки, її стабільністю і темпами росту, що створює стабільність клієнтської бази, надходження коштів та проведення розрахунків; по-шосте, стабільністю макроекономічних показників, таких як низькі темпи інфляції, наявність бюджетного дефіциту, розвиток правових відносин, законодавча закінченість. Отже, ліквідність банківської системи характеризується здатністю банківської системи відповідати потребам економічних суб'єктів та економіки загалом. Тому висока ліквідність банківської системи, очевидно, відповідатиме високоприбутковій діяльності її при умові прибуткової діяльності економіки в цілому.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо констатувати, що ліквідність характеризує фінансову стійкість тільки через приплив грошових потоків, тобто стабільну депозитну базу, яка необхідна для майбутнього прибуткового розміщення.

Чим стабільніші залучені пасиви, тим стійкіша основа для розвитку активних операцій і, зокрема, кредитного портфеля, який визначається на основі структури джерел формування пасивів.

У свою чергу характер активних операцій, попит на них з боку клієнтів банку потребують формування адекватної ресурсної підтримки. Характерною особливістю країн із розвинутою економікою є те, що фінансова могутність банків багато в чому визначається їхнім кредитним потенціалом, який посилюється за рахунок того, що практично всі кошти суб'єктів ринку зберігаються на банківських рахунках або перебувають у банківському обігу. Проте найстійкішим ресурсом для банку є депозити фізичних осіб, щодо яких спостерігається значно менший рух коштів на відміну від депозитів юридичних осіб.

Значну роль для стійкості ресурсної бази і стійкості до різних негативних впливів зовнішніх факторів відіграє власний капітал банку. Це пояснюється, перш за все, його функціями та призначенням, адже величина власного капіталу забезпечує довіру клієнтів банку, захищає від банкрутства в разі неефективної діяльності, а також дає змогу посилити власні позиції на кредитному ринку. Отже, чим більший абсолютний обсяг власного капіталу, його частка в структурі джерел формування ресурсної бази, тим вища ресурсна стійкість і стабільність і тим вищі шанси одержати прибуток від розміщення ресурсів. Таким чином, структура джерел формування пасивів не може характеризувати фінансову стійкість банку, а лише створює необхідні передумови для її досягнення.

Акцент на фінансовій стійкості як набору певних показників, що характеризують структуру джерел коштів, в банківську практику перенесено зі сфери матеріального виробництва. Адже наявність власних коштів, ефективність їх використання та механізм поповнення в матеріальній сфері мають особливо важливе значення. Якщо підприємство формує свої активи тільки за рахунок власних коштів, то ризик втрати фінансової стійкості в нього набагато менший. Але при збільшенні обігу капіталу і виручки від реалізації, підприємству неможливо обійтися тільки власними коштами, тому ступінь участі позичкових коштів в певній мірі буде характеризувати його фінансову стійкість. Ефективність використання, тобто

недопущення іммобілізації, непродуктивного використання та механізму поповнення, що пов'язаний, зазвичай, із прибутковою діяльністю, прямо пов'язана з реальним обсягом власних коштів в обороті підприємства, від яких, як зазначалося вище, і залежить фінансова стійкість. Для банку як розрахункового центру, оператора і посередника в фінансових операціях інших економічних агентів дані показники мають другорядні значення, а визначальне – це показники, які характеризують рух грошових коштів: рівень ліквідності та платоспроможності, ризиків вкладення коштів тощо.

У зв'язку з цим особливе значення для роботи банку має підтримання постійного балансу між потребами в ресурсах для розміщення у найприбутковіші активи і можливістю їх придбання – з одного боку, та оптимізацією структури пасивів банку шляхом вдосконалення обслуговування клієнтів та виробництва нових видів банківського продукту – з іншого. Адже основна спрямованість менеджменту ресурсної бази комерційного банку повинна бути спрямована на підтримання такої структури пасивів, за якої співвідношення між власними та залученими джерелами коштів дають можливість збільшити прибуток банку та відповідно підвищити його фінансову стійкість.

Обсяг залучених коштів при заданому обсязі прибутку (P); обсягу капіталу банку (K); умовно постійним витратам (B_u) та відносній дохідності активів (ia) можна спрогнозувати на основі наступної формули:

$$Q = \frac{B_u - (K - R)ia}{iax(1 - H) - in}, \quad (3.25)$$

де Q – обсяг залучених ресурсів,

B_u – умовно-постійні або управлінські витрати,

K – капітал банку,

R – вкладення у неприбуткові активи,

ia – дохідність активних операцій,

H – норма обов'язкового резервування,

n – витратність залучених ресурсів [189, с. 49].

Отже, постійне перевищення надходження фінансових потоків над їх витратами повинно бути досягнене шляхом стабільної ресурсної бази, яка забезпечується постійними і достатніми залученими коштами при оптимальному рівні власного капіталу як гаранта від непередбачених ризиків та банкрутства банку.

Стабільність ресурсної бази є необхідною, але недостатньою умовою фінансової стійкості. Адже наявна ресурсна база повинна бути прибутково розміщена, причому повинні бути забезпечені оптимальні співвідношення між ліквідністю та дохідністю, які досягаються при зростанні доходів (вхідних фінансових потоків) і мінімізації ризиків (рис. 3.3, 5). Ефективне розміщення коштів залежить від особливостей функціональної та комерційної діяльності банку. Функціональна стійкість банку залежить від рівня спеціалізації та універсалізації, що в першому випадку дає змогу спеціалізованому банку раціональніше і ефективніше управляти власними та залученими коштами через досконале виробництво банківської продукції, а в другому – диверсифікація розміщення коштів у найприбутковіші проекти. Ця характеристика діяльності банку відображається наступними показниками: обсягом ресурсної бази, рівнем дохідності та прибутковості, нормою прибутку на власний капітал, дотриманням встановлених показників ліквідності, мінімізації ризиків, якості управління та якості активів, мультиплікативною ефективністю власного капіталу тощо. Якщо функціональна стійкість характеризує якість виробництва та реалізацію банківського продукту, то комерційна стійкість характеризує, як вона забезпечена. Тому комерційна стійкість комерційного банку виражає:

- по-перше, рівень та стійкість зв'язків банку з клієнтами та іншими суб'єктами ринкової інфраструктури;
- по-друге, ступінь залежності банку від загального стану економіки та від загальноекономічних факторів;
- по-третє, ступінь інтегрованості у систему міжбанківських відносин.

Якщо рівень та стійкість зв'язків банку з клієнтами, розширення даних зв'язків визначається стратегією і тактикою банківської політики та ступенем її реалізації, то зв'язки з іншими суб'єктами ринкової інфраструктури залежать від

ступеня розвитку фінансового ринку, кредитної та податкової політики держави, розвитку зовнішніх економічних зв'язків тощо.

На комерційну стійкість банку значний вплив мають макроекономічні фактори, перш за все стан економіки, ступінь прибутковості суб'єктів господарювання, рівень та динаміка реальних доходів юридичних і фізичних осіб, наявність та ступінь інфляції, законодавче забезпечення банківської діяльності тощо.

Ступінь інтегрованості у систему міжбанківських відносин залежить, по-перше, від розвиненості ринку міжбанківських кредитів і, по-друге, від необхідності підтримки мінімально необхідного рівня ліквідності банку. Доцільно відзначити, що через систему міжбанківського кредитування забезпечується горизонтальний розподіл ліквідних ресурсів не тільки через комерційні банки, але і між основними секторами фінансового ринку.

Отже, фінансова стійкість – це інтегрований показник, який включає як кількісну, так і якісну сторону та виражає рух фінансових потоків, за яких забезпечується постійне перевищення надходження коштів над їх витрачанням при забезпеченні ресурсною та функціонально-комерційною стійкістю банку.

Окрім ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості в економічній літературі банки ще характеризуються і надійністю. Надійність, так як і фінансова стійкість, не має однозначного тлумачення. Одні автори [199, с. 19; 34, с. 162] характеризують надійність набором показників, тобто визначають кількісні характеристики, інші характеризують якісну сторону і акцентують увагу на те, що надійність означає здатність без затримок, в різній ситуації на грошовому ринку виконувати взяті на себе зобов'язання, тобто поряд із своїми комерційними інтересами забезпечувати збереження коштів вкладників і виконувати інші взяті на себе зобов'язання [175, с. 27; 126, с. 28].

Виходячи із якісної характеристики, надійність треба розглядати через призму надій, які покладає на банк навколишнє середовище, тобто зовнішні суб'єкти, а також внутрішні (працівники, акціонери). Отже, надійність в контексті внутрішніх чинників пов'язана із забезпеченням дивідендами акціонерів банку та заробітною

платою працівників, яка включається у собівартість банківської продукції. Кількісним показником, який характеризує ці інтереси, є в першому випадку прибуток, в другому може бути безприбуткова діяльність, але дохід, отриманий банком, повинен покрити затрати (ефект “мертвої точки”). Для клієнтів банку надійність пов’язана із збереженням своїх коштів та їх поверненням за першою вимогою та надання інших послуг, які пропонує банк на міжбанківському ринку. Тому кількісним показником в даній ситуації виступатиме ліквідність і платоспроможність. Банківська система та економіка загалом зацікавлена та покладає надію на кожний окремий банк як на фінансову стійку систему, яка здатна успішно функціонувати на ринкових засадах, надаючи клієнтам комплекс своїх послуг, отримуючи при цьому прибутки для сплати податків і обов’язкових платежів (рис. 3.3, 6), поповнюючи статутний капітал і формуючи резерви (рис. 3.3, 8).

Надійність та фінансова стійкість банківської системи характеризує такий її фінансовий стан, коли: по-перше, зростає прибутковість даного сектору економіки на тлі економічної стабільності реальної економіки; по-друге, в забезпеченні реалізації банківської продукції широкому колу клієнтської бази; по-третє, стабілізації грошової одиниці через грошово-кредитне регулювання економічних процесів; по-четверте, дотриманні комерційної та функціональної стійкості незалежно від економічної ситуації, кризових явищ тощо.

Для оцінки впливу ресурсної бази на фінансову стійкість та надійність банківської системи необхідно провести аналіз її функціональної та комерційної стійкості, прибутковості та ліквідності, забезпечення умов та інтересів її клієнтів.

Комерційна діяльність банків характеризує їх роботу через призму загальноекономічних факторів, розвитку міжбанківської конкуренції та співпрацю із клієнтурою, вплив економічного стану останньої на роботу банків. Аналіз макроекономічних показників розвитку економіки та фінансового стану учасників ринку можна провести згідно наступної таблиці.

Вітчизняні комерційні банки ще знаходяться в досить тісній залежності від загальноекономічної ситуації, це яскраво підтверджується під час економічних

криз (табл. 3.3). Так, фінансові кризи осені 1997 та осені 1998 років спричинили суттєву дестабілізацію банківської системи. Якщо причини кризи криються у недосконалому функціонуванні економічної системи, непослідовності проведення економічних реформ і, перш за все, реструктуризації економіки, що проявляється у спеціалізації виробництва (в с/г за 1999 рік спад проти минулого року склав 5,7 %), виробництва ВВП (у 1999 році склав 0,4 %), спаду прибутковості економіки (порівняно з попереднім 1998 роком прибутковість склала 20,5 %), питомою вагою збиткових підприємств (на 1999 рік частка їх склала 55,7 %) і відповідно у дефіциті бюджету (на 1999 рік його сума до обсягу ВВП склала 1,5 %), то поштовхом її стало погіршення ситуації на світових фінансових ринках (східно-азіатський регіон), а також гострою кризовою ситуацією в Росії.

Доцільно зазначити, що і Кабінет Міністрів України, і НБУ вжили запобіжних заходів щодо запобігання впливу кризового стану на банківську систему. Так, був змінений порядок здійснення валютних операцій (75 %-ний та згодом 50 %-ний обов'язковий продаж валютної виручки), встановлено жорсткий контроль за здійсненням валютних платежів (заборонено попередню оплату імпортованих операцій), підвищено норму обов'язкового резервування та виключено із нього залишки готівки в касах та ОВДП; запроваджений щоденний контроль за резервуванням та обмежено міжбанківський кредитний ризик. Усі ці заходи, безперечно, мали позитивний результат, принаймні, фінансова криза в Росії мала значно гостріші наслідки для банківської системи, яка через фінансову кризу значно втратила ліквідність та платоспроможність (близько 700 комерційних банків). [151, с. 10].

Таблиця 3.3

**Зміни у найважливіших показниках розвитку економіки
та банківської системи незалежної України**

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
<i>I</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
ВВП (темпи приросту до попереднього року, %)	-12,4	-10,0	-3,2	-1,7	-0,4	+6,0	+9,1	+4,8
Річні темпи зростання цін, %	281,7	139,7	110,1	120,0	119,2	125,8	106,1	
Доходи бюджету до ВВП, %	40,1	38,9	42,4	39,6	25,4	27,7	26,7	28,0
Видатки бюджету до ВВП, %	48,0	43,2	49,6	41,7	27,0	26,2	27,3	27,3
Дефіцит бюджету до ВВП, %	-7,9	-4,6	-6,7	-2,1	-1,5	+1,5	-0,5	-0,7

Продовження табл. 3.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Темпи приросту обсягу пром. продукції до поперед. року, %	-12,0	-5,1	-0,3	-1,0	4,3	+12,9	114,0	107,0
Темпи приросту обсягу с/г продукції до поперед. року, %	-3,6	-9,5	-1,9	-9,8	-5,7	+7,6	109,9	101,2
Темпи зростання прибутку в н/г до відповідного періоду поперед. року, % (в порівн. цінах)	137,0	55,9	87,3	25,0	217,0	159	123,7	78,1
Питома вага збиткових підприємств	22,2	43,0	45,0	54,5	55,7	37,7	44,2	38,8
Частка заощадження та придбання ЦП у чистих грошових доходах населення, %	1,6	6,7	10,5	5,2	5,5	6,3	5,3	9,2
Частка придбання іноземної валюти населенням у його чистих доходах, %	8,2	13,5	17,3	19,7	9,1	5,6	3,4	3,0
Чистий прибуток за рік, млрд. грн.	18,8	14,4	13,8	3,4	7,4	13,9	17,2	14,6
Чистий прибуток ком. банків, млн.грн	1134	1076	1114	449	513	-30	530	683
Темпи зростання прибутку ком. банків, %	179,4	94,9	103,5	40,3	114,2	-	-	128,9
Темпи зростання коштів підприєм. і насел. в комерційних банках до поперед. року, %	177	120	124	130	147	152,8	137	147
Темпи зростання вкладів населен. в націон. валюті до попередн. року, %	236	189	170	113	119	153,5	192	178
Процентні ставки в національній валюті								
за кредитами	107,1	77	49,1	54,5	53,4	40,3	31,9	24,8
за депозитами	61,2	34,3	18,2	22,3	20,7	13,5	11,2	7,8

* Примітка: розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – С. 54-56, 79-82, 113-123.

Так, темпи зростання прибутку комбанків до попереднього року у 1998 році становили 36,9 %, тоді як у 1997 вони склали 97,9 %. Падіння прибутку є наслідком погіршення структури кредитного портфеля – частка проблемних кредитів зросла з 29,2 % на 01.09.98 до 31,1 % на 01.01.99. На кінець 1998 року більш ніж вдвічі (із 10,5 % у 1997 р. до 5,2 %) знизилася частка заощаджень населення у чистих грошових доходах при відповідному рості за даний період частки чистих доходів на придбання іноземної валюти (із 173 % до 19,7 %). Відповідно знизилася темпи приросту вкладів населення за 1998 рік і склали 57%, що призвело до відпливу вкладів обсягом біля 400 млн. грн. Девальвація гривні в даний період призвела до знецінення біля 1 млрд. дол. США капіталу комерційних

банків (із обсягу 2241 млн. дол. у 1997 до 1397 млн. дол. в 1998). Отже, в даній ситуації, оцінюючи комерційну стійкість, тобто значну залежність банківської системи від загальноекономічних умов, слабку міжбанківську інтеграцію, слабкі ж і не міцні зв'язки банків із клієнтами внаслідок слабого їх фінансового стану, непослідовність їх переведення на ринкові умови функціонування, говорити про надійність та фінансову стійкість просто не зовсім коректно. Економічні можливості вітчизняних банків можна уявити за сумарними активами, які на 01.01.2000 становили 25806,2 млн. грн., що приблизно становить близько 6 млрд. дол. США, тоді ж як активи німецького банку “Дойчебанк” оцінюються в 750–800 млрд. дол. США, тобто перевищують активи всієї банківської системи України приблизно в 130 разів.

Аналізуючи функціональну стійкість комерційних банків, варто відзначити, що після фінансової кризи 1998 року всі показники, які характеризують функціональну здатність банківської системи, мали тенденцію до зменшення. Так, знизилася вдвічі прибутковість активів банків, у 2,5 рази – прибуток системи комбанків (із 1114 млн. грн. у 1997 до 449 млн. у 1998).

Виникнення окремих негативних тенденцій у банківській системі, пов'язаних із проблемами ліквідності деяких комерційних банків, обумовили перші етапи недовіри між окремими банками, що негативно вплинуло на розвиток міжбанківського ринку, а, значить, і міжбанківську інтеграцію.

Внаслідок кризи серпня–вересня 1998 року та інфляції 50 комбанків на 01.01.99 не сформували належного статутного фонду в 1 млн. ЕКЮ.

Якщо темпи зростання сплачених статутних фондів у гривневому вимірі зростають, то в доларовому еквіваленті їх темпи приросту до попереднього року у 1998 та 1999 роках мають від'ємне значення, відповідно 28,7 % та 9,2 %. Це пояснюється передусім наслідком фінансової кризи, яка спричинила втрату капіталу, в т.ч. і статутних фондів вітчизняних банків, а також у післякризовий період зменшенням загальної дохідності та рентабельності активних операцій, погіршення якості кредитного портфеля, що відобразилося на створенні резервів для відшкодування кредитних ризиків і відповідно зменшення прибутку та

зниження курсу гривні. Так, розрахункова сума резерву на 01.01.2001 становила 84,2 % від розрахункової величини, тоді як у 2000 році цей показник дорівнював 61,5% [61].

Більше того, за результатами 2000 року збитки банківської системи становили 29,6 млн.грн., тоді як прибутки за підсумками 1999 року – 512,8 млн.грн. Збитково спрацювали 12 банків, які внаслідок цього через банкрутство припинили своє існування.

У 2001 році сумарний прибуток банківської системи України становив 530,1 млн. грн. Це обумовлено покращенням фінансового стану банків, ростом обсягу та якості кредитного портфеля, і, як наслідок, – зменшенням суми відрахувань у резерви за активними операціями.

Причиною збитковості та банкрутств банків є ризикова кредитна політика, низький рівень менеджменту, хибність депозитної, кредитної та процентної політик.

Отже, підводячи підсумок про функціональну складову у збереженні фінансової стійкості та надійності банківської системи, необхідно зазначити, що для її досягнення необхідно:

- проводити постійну капіталізацію банків шляхом залучення додаткового акціонерного капіталу, капіталізації їх приросту або їх реорганізації (злиття та приєднання);

- удосконалювати механізм залучення коштів як резидентів, так і нерезидентів у банківську систему шляхом розвитку безготівкових розрахунків комбанків і з фізичними особами, створення системи пластикових електронних карток, переказів доходів громадян на вклади;

- проведення банками виваженої кредитної політики з обов'язковим урахуванням напрямів та специфіки розвитку регіонів;

- встановити жорсткий контроль зі сторони НБУ за регулюванням ліквідності комерційних банків;

- відновити ліквідний вторинний ринок державних цінних паперів.

Отже, основою фінансової стійкості в даному контексті є адекватна ресурсна база, структура і умови її формування створюють передумови для проведення виваженої кредитної політики. Основним джерелом ресурсної бази в силу особливостей функціонування банків є депозити юридичних та фізичних осіб, а гарантом стабільності та запобігання ризикованості роботи банків – власний капітал.

Висновки до розділу 3

1. Для дієвого функціонування кредитного механізму необхідною умовою є адекватність ресурсної бази кредитних операцій. Ресурсна база – це той сукупний капітал, який утворюється в результаті проведення банком політики збільшення власного капіталу та залучення коштів і використовується для здійснення активних операцій з метою реалізації суспільних та власних комерційних інтересів. Тому, структура банківських ресурсів окремих комерційних банків залежить від кредитної політики та ступеня їх спеціалізації або навпаки, універсалізації, особливостей діяльності, стану ринку кредитних ресурсів.

2. Основну роль при формуванні ресурсної бази відіграє власний капітал банку. На основі аналізу тенденцій капіталізації вітчизняних комерційних банків робиться висновок, що основними її напрямками на сьогодні є реорганізація комерційних банків шляхом злиття та приєднання, а також збільшення капіталу за рахунок внутрішніх джерел, передусім прибутку, росту якого сприятиме дієвість кредитного механізму.

3. Структура джерел формування кредитних ресурсів повинна бути адекватною як за сумами, так і за строками активних операцій. Тому з метою концентрації ресурсної бази на активізацію інвестиційної діяльності банків та їх участі у інвестиційних проектах слід посилити процеси концентрації банківського капіталу, оптимізувати банківську систему через підвищення рівня її капіталізації.

4. Найстабільнішим і найперспективнішим з точки зору залучення джерелом депозитів є заощадження населення. Доцільність зберігання грошей на рахунках у банках для населення пов'язана із процентними ставками депозитів,

котрі повинні бути вищими за темпи інфляції, з одного боку, та комплексним обслуговуванням клієнтів з іншого. Останнє передбачає проведення розрахункового, касового та кредитного обслуговування, здійснення розрахунку та виплат податків, надання консультацій щодо грошових операцій, проведення трастових операцій тощо. Можливість та необхідність зберігання заощаджень населення в банках полягає у довірі їх до банків.

5. Основою довіри населення до банків є гарантування їх вкладів та депозитів. Економічна суть гарантування вкладів проявляється двояко: через відшкодування населенню недоступних вкладів та запобігання ймовірності виникнення банківської кризи. Для повернення довіри населення до банків та ефективності функціонування фонду вкладів фізичних осіб пропонується збільшення виплати за вкладами та прискорити саму процедуру виплат, зокрема визначити недоступність вкладів не із процедурою ліквідації банку, а із призначення тимчасової адміністрації для поліпшення його фінансового стану.

6. Важливим напрямом у формуванні депозитної політики є активізація роботи з прогнозування та залучення кредитних ресурсів для забезпечення зростання активних вкладень і раціонального їх використання. Прогнозування кредитних ресурсів здійснюється як прямими (індексними), так і побічними (числових рядів) методами. При прогнозуванні джерел формування кредитних ресурсів побічним методом пропонується передбачити стабільну їх частину та певний запас, як правило ліквідних коштів, які б відігравали роль "страхового" запасу на випадок непередбачених обставин.

Для визначення стабільної частини депозитів та вкладів, які не піддаються або мало піддаються впливу ринкових коливань, рекомендується використовувати наступні показники: середній термін зберігання вкладної гривні, рівень осідання коштів та коефіцієнт початкового відтоку коштів. Якщо середній термін зберігання вкладної гривні характеризує час, протягом якого можна використовувати кошти за депозитами для активних операцій, то всі наступні характеризують відносні коефіцієнти щодо сум осідання вкладів, їх відтоку та стабільної їх частини, яка залишається на рахунку в банку.

7. Успішне функціонування кредитного механізму за інших певних умов полягає у збалансованому управлінні та регулюванні як депозитних, так і кредитних операцій. Якщо необхідність та доцільність формування ресурсної бази пов'язані із ефективністю реалізації кредитної політики, то можливість залучення та формування ресурсів дещо обмежені і залежать, передусім від ступеня розвитку кредитного ринку і економічної ситуації в державі, з одного боку, та конкурентною силою банку з іншого. Одним із аспектів конкурентної сили банку на кредитному ринку є його привабливість з точки зору фінансової стійкості, надійності, платоспроможності та ліквідності.

8. Стабільність ресурсної бази є необхідною, але недостатньою умовою фінансової стійкості. Достатньою умовою виступає прибуткове розміщення ресурсів, при чому повинні бути забезпечені мінімальні співвідношення між ліквідністю та дохідністю, які досягаються при зростанні доходів (вхідних фінансових потоків) та мінімізації ризиків. Ефективність розміщення коштів залежить від особливостей функціональної та комерційної діяльності банку.

9. Для адекватності ресурсної бази щодо кредитного забезпечення, як основи дієвого функціонування кредитного механізму, комерційним банкам запропоновано розробляти загальну схему формування коштів. Ці схеми повинні включати визначення обсягів кредитних ресурсів, які доцільно спрямовувати на проведення активних операцій, необхідність їх залучення, виходячи із доходного розміщення та вирішення завдання оптимального розподілу коштів за видами та строками активних операцій при дотриманні ліквідності комерційного банку, а також привабливості банку, враховуючи його фінансову стійкість і надійність. Для збереження та підвищення рівня фінансової стійкості та надійності банку пропонується:

- проводити постійну капіталізацію банків через залучення акціонерного капіталу, ріст прибутковості та реорганізацію;
- удосконалювати механізм залучення коштів шляхом комплексного обслуговування та розвитку банківських розрахунків населення;

- проведення виваженої кредитної політики щодо мінімізації галузевих та регіональних кредитних ризиків;
- встановити жорсткий контроль зі сторони НБУ за регулюванням ліквідності комерційних банків.

Основні результати розділу опубліковані у працях автора: [89, 94, 100, с. 59-101, 103, 84, с. 90 -106].

РОЗДІЛ 4

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИКИ КРЕДИТУВАННЯ КОМЕРЦІЙНИМИ БАНКАМИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

4.1. Аспекти організаційного забезпечення банківського кредитування юридичних та фізичних осіб

Банківська справа в Україні, в тому числі кредитування, знаходиться на перехідному етапі. Останнє, в свою чергу, означає, що в практиці оформлення, видачі та погашення кредиту використовуються як старі, так і нові форми та методи. У роботі банків можна, наприклад, зустріти види кредитів, методи кредитування, які були характерні для адміністративної системи, і не побачити нових форм та методів, які властиві банківській системі ринкового типу. У силу певних економічних умов українські банки ще не можуть повсюдно впроваджувати прогресивні методи кредитування, застосовувати деякі позичкові рахунки, які є типовими для західних банків. Інфляція, економічна нестабільність, неплатежі, а, зрештою, і нестабільність фінансового стану клієнтів, посилюють кредитні ризики, обумовлюють застосування таких методів кредитування і видів кредитів, які захищали б інтереси банків-кредиторів.

Незважаючи на труднощі економічного характеру, сучасна практика банківської справи суттєво змінилася. Перш за все це стосується головних напрямів банківської діяльності. Банки, за своєю суттю, стали комерційними підприємствами, а це надає комерційний характер їх діяльності з кредитування юридичних і фізичних осіб. Процентні доходи за кредитами стали чи не основним джерелом доходів банку, головним критерієм діяльності кредитних установ. Так, основну частину доходів у 2000–2001 рр. та за перше півріччя 2002 року склали процентні доходи такого складу: 59,5, 66,4 та 65 % від загальної суми доходів. З них у 2001 р. і в першому півріччі 2002 року доходи за кредитами суб'єктам господарювання та фізичним особам становили відповідно 55,8 та 89,3 з відсотка від загальної суми процентних доходів.

Розмір кредиту банку залежить не тільки від обсягів власних коштів, але і від залучених ресурсів. На відміну від командно-адміністративної системи, коли всі кошти, що акумулювалися низовими ланками банківської системи, передавалися в центр і лише після цього частково поверталися їм у вигляді лімітів кредитування, в сучасній ринковій системі розпоряджатися сформованим обсягом кредитних ресурсів може сам банк. Надаючи позики із сформованого обсягу кредитних ресурсів, банки, з одного боку, повинні страхувати себе від можливих кредитних ризиків, а з іншого – дбати про дохідність цих операцій як для себе, так і для боржника. У протилежному випадку втрачається сенс кредиту як економічної категорії. Адже основними характеристиками кредиту, які вирізняють його з-поміж інших економічних категорій є: поверненість, строковість і платність. Платність кредиту набуває реального сенсу тоді, коли клієнт банку працює хоч би безбитково, тому що у вітчизняній практиці бухгалтерського обліку суми відсотків за короткострокові кредити входять до складу затрат виробництва.

Реалізуючи кредитні відносини серед клієнтів різних галузей, типів власності, масштабів виробництва, банки у своїй практиці застосовують різні методи кредитування, види кредитів, процентні ставки для мінімізації їх ризиковості та максимізації дохідності. У зв'язку з цим виникає необхідність у налагодженні та належній впорядкованості процесу кредитування, що охоплює поняття організації [175, с. 479]. Тому організаційне забезпечення процесу кредитування передбачає:

по-перше, дотримання певних принципів, які служать основою впорядкованості банківського кредитування;

по-друге, розмежування функцій підрозділів банку, які реалізують кредитні відносини з метою уникнення суб'єктивних оцінок і рішень;

по-третє, чітке виконання функціональних обов'язків персоналу, що дозволить уникнути помилок при кредитуванні.

В основі організації будь-якого процесу, кредитного зокрема, лежать певні принципи. Дефініція слова “принцип” пояснюється як особливість покладення в

основу створення чи здійснення чого-небудь, спосіб створення [175, с. 899]. Очевидно, що стосовно організаційного забезпечення (останнє означає надання або створення будь-чого [174, с. 684]) принципами є:

- основа взаємовідносин з клієнтом;
- прийнятність кредитного ризику для банку;
- нагляд за супроводженням кредиту.

Дані принципи є основою організації процесу кредитування, який можна представити у вигляді таких взаємозв'язаних етапів:

1. Формування портфеля заявок на кредит – збір та аналітична обробка інформації про попит на кредити та вибір оптимальних для банку пропозицій. (Попередній).
2. Вивчення кредитоспроможності та фінансового стану потенційного позичальника (фактично оцінка величини кредитного ризику). (Підготовчий).
3. Прийняття рішення про доцільність видачі позики та вибір конкретної форми її надання. Оформлення кредитної угоди.
4. Видача кредиту.
5. Контроль за використанням позики, яким передбачається перевірка фактичного витрачання коштів за їх цільовим призначенням, обумовленим в угоді.
6. Повернення кредиту та сплата процентів за ним.

Рис. 4.1. Організація процесу кредитування

Дотримання принципу взаємовідносин з клієнтом на практиці передбачає реалізацію стратегії і тактики кредитної політики, втілюється в довгострокові чи разові кредитні операції з клієнтом. Стратегічні напрями кредитної політики визначаються загальноекономічним розвитком клієнтської бази та конкурентною силою банку на ринку позичкових капіталів.

Банки, які націлені на перспективу своєї діяльності, повинні вдаватися до налагодженої довгострокової співпраці з клієнтом, яка дає змогу, з одного боку, оперативно вирішувати питання джерела фінансування його потреб, а з другого – підвищувати якість обслуговування клієнтів через задоволення їх потреб, забезпечувати розвиток комплексного обслуговування та індивідуального підходу до клієнта.

Саме тому банкам у своїй практичній діяльності необхідно застосовувати ті методи кредитування та види кредитів, які саме передбачають глибше вивчити потреби клієнта у додаткових джерелах фінансування; терміни й суми даної потреби, виходячи із особливостей кругообігу капіталу; можливостей освоєння додаткових джерел та забезпечити при цьому окупність затрат і, відповідно, можливість їх погашення; вплив даних потреб на кінцеві показники діяльності клієнта. У зв'язку з цим у міжнародній банківській практиці застосовують як кредити за сукупним об'єктом (контокорент, овердрафт, кредитні лінії), так і кредити під цільову потребу (разові цільові кредити, пов'язані із факторингом, лізингом, вексельним обігом). У вітчизняній банківській практиці дані різновиди кредитів не знайшли широкого застосування у зв'язку з відсутністю:

по-перше, фінансово-стійкої клієнтської бази (низька рентабельність діючих підприємств, наявність значної питомої ваги збиткових, значна галузева диференціація прибутковості тощо);

по-друге, тривких зв'язків банків із клієнтами, адже банки ще не стали бізнес-партнерами клієнта з виробничо-фінансових питань, аналізу бізнесу клієнта, що дало б можливість застосування клієнтом тих чи інших фінансових інструментів для поліпшення або виправлення існуючого його стану;

по-третє, у клієнтів інформації про діючі та напрями вдосконалення банківських продуктів, зокрема методів та видів кредитів, на які вони можуть розраховувати у своїй діяльності;

по-четверте, чіткого методичного забезпечення організації кредитування, яка пов'язана із новими для вітчизняної банківської системи видами кредитів;

по-п'яте, правових гарантій захисту банків-кредиторів у випадку стягнень прострочених позик внаслідок погіршення фінансового стану клієнтів або їх банкрутств;

по-шосте, дієвої міжбанківської конкуренції, що дало б змогу забезпечити повноцінну мотиваційність кредитних відносин як для банку-кредитора, так і для боржників.

На 1.01.2002 року питома вага нетрадиційних видів кредитів (овердрафт, за врахованими векселями, за факторинговими та лізинговими операціями) складає 7 % від загального обсягу кредитів, наданих банками в економіку України.

Варто особливо зупинитися на перспективах застосування кредитної лінії у вітчизняній банківській практиці. Даний вид кредиту є досить гнучким інструментом забезпечення потреби клієнта у додаткових джерелах фінансування, адже враховує інтереси як банку-кредитора, так і боржника. Тому у зарубіжній практиці є широкий спектр різновидів кредитних ліній: відновлювальні та невідновлювальні, постійно діючі, рамкові, сезонні, з твердим зобов'язанням банку-кредитора надати позику або без такого, з правом перевищувати ліміт кредитної лінії або без такого права тощо. На сьогодні вітчизняні комерційні банки надають, в основному, три види кредитних ліній: відновлювальну, невідновлювальну та рамкову. Проте навіть у власних положеннях про кредитування відсутні характеристики видів та особливостей їх, порядок кредитування та регулювання умов у випадку погіршення фінансового стану клієнтів, порядок встановлення лімітів та процентних ставок тощо. Тому розширення практики застосування кредитних ліній пов'язане із вирішенням проблем, пов'язаних з:

- 1) обґрунтуванням вибору виду кредитної лінії та порядку перегляду її параметрів в процесі кредитування;
- 2) максимальним строком її дії та процентною політикою;
- 3) порядком перегляду ліміту внаслідок погіршення фінансового стану клієнта та можливістю переоформлення кредитної лінії у разову позику;
- 4) порядком визначення ліміту кредитної лінії, забезпечуючи при цьому мотиваційність кредитних відносин.

Отже вирішення даних проблем кожним окремим банком дасть можливість вдосконалити процес кредитування з точки зору взаємовигідного співробітництва між банками-кредиторами та клієнтами-боржниками.

Кого ж на сьогодні обслуговують банки? У першу чергу тих клієнтів, які мають відкриті рахунки в банках. Через дефіцит фінансово стійких клієнтів, яких є недостатньо (про це переконливо свідчать статистичні дані про кількість збиткових

підприємств у цілому по країні, причому це число не зменшується й рівень рентабельності цих підприємств теж), банки все гостріше борються за клієнтів (табл. 4.1).

Таблиця 4.1.

Збитковість і рентабельність підприємств за галузями економіки

Галузі	1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002	
	Збитков., %	Рентабельність, Н	Збитков., %	Рентабельність, Н	Збитков., %	Рентабельність, Н	Збитков., %	Рентабельність, Н	Збитков., %	Рентабельність, Н	Збитков., %	Рентабельність, Н	Збитков., %	Рентабельність, Н
Усього	43	9,2	53,4	4,9	54,5	5,1	55,7	5,9	37,7	2,7	44,2	3,8	38,8	5,2
Промисл.	30,0	8,9	45,1	5,7	53,9	6,3	51,9	9,1	42,5	4,8	47,7	7,4	41,8	3,4
Сільське господ.	66,0	-11	80,1	-	70,0	-	84,0	-	34,9	-3,1	-	-	48,2	5,3
Будів- ництво	31,7	11,9	44,6	10,0	48,2	7,6	51,8	5,0	38,2	1,4	47,2	3,4	54,4	-
Транспорт і зв'язок	29,3	27,0	48,0	11,9	55,4	20,7	61,0	15,7	50,5	2,4	58,2	9,1	57,4	9,8
Торгівля, гром. харч.	42	7,8	48,1	13,3	48,8	20,3	44,8	17,0	36,3	9,0	34,2	7,3	40,4	10,3
Постачан- ня та збут	33,1	28,6	50,2	24,1	57,1	23,3	57,1	25,2	52,2	-1,8	65,1	-0,7	-	20,9

* Примітка: розраховано за даними: Статистичні таблиці з Послання Президента до Верховної Ради від 15.04.2003 року. Основні показники соціально-економічного розвитку України // Економіст. – 2003. – № 3. – С. 66.

За даними таблиці 4.1 видно, що на 1.01.2002 року зросла питома вага збиткових підприємств у цілому в економіці країни на 6,5%, тоді ж як тенденція зростання рентабельності не має явно вираженої форми як у цілому по економіці, так і в розрізі її галузей. «Переманити» клієнта на кредитне обслуговування можна шляхом поступок (комплексне обслуговування, зниження процентних ставок на кредити). Враховуючи прибутковість активів банківської системи в цілому й у розрізі груп, пониження процентних ставок є проблематичним (табл.4.2).

Прибутковість банківського сектору станом на 01.07.2003 р.

№	Показники	Найбільші банки	Великі банки	Середні банки	Малі банки	Усього
1	Питома вага групи банків відносно їх к-сті (%)	6,5	7,7	21,9	65,2	100
2	Сума прибутку по групі (тис. грн.)	51001	27196	46135	10922	135254
3	Сума загальних активів по групі (тис. грн.)	38435824	10182526	12340205	9708857	70667412
4	Прибутковість активів (%)	0,13	0,27	0,37	0,11	0,19
5	Усього	10	12	34	101	155

* Розраховано за даними: Вісник НБУ. – 2003. – №6. – С. 6-9.

Згідно даних таблиці 4.2. найбільша прибутковість – у середніх банків (0,37 %), але, враховуючи їх питому вагу (21,9 %) у загальній кількості, значного впливу на відбір клієнтури через пониження процентних ставок вони не спроможні зробити. Більше того, враховуючи, що дана група банків не має значної (в порівнянні з групою найбільших і великих банків) офіційної мережі, що може впливати на конкурентне середовище у регіональному масштабі, стає зрозумілим її вплив на конкуренцію за клієнтуру шляхом зниження відсоткових ставок за кредит. Ось чому чи не єдиним виходом у боротьбі за клієнта є індивідуальне банківське обслуговування, що охоплює набір банківських послуг (кредити, розрахунково-касове обслуговування тощо). Стратегію індивідуального банківського обслуговування схематично можна представити таким малюнком [122, с. 28].

Незаповнені клітинки матриці показують ступінь недовикористання можливостей банківського обслуговування. Ефективність індивідуального обслуговування, в т.ч. і кредитування, полягає у взаємовигідному співробітництві, яке виражається на макроекономічному рівні в рості ВВП, а на мікроекономічному – у зростанні прибутку як банківського сектору, так і клієнтів. Адже ефективність кредитної діяльності окремого комерційного банку прямо пропорційно залежить від фінансових можливостей і результатів діяльності власних клієнтів.

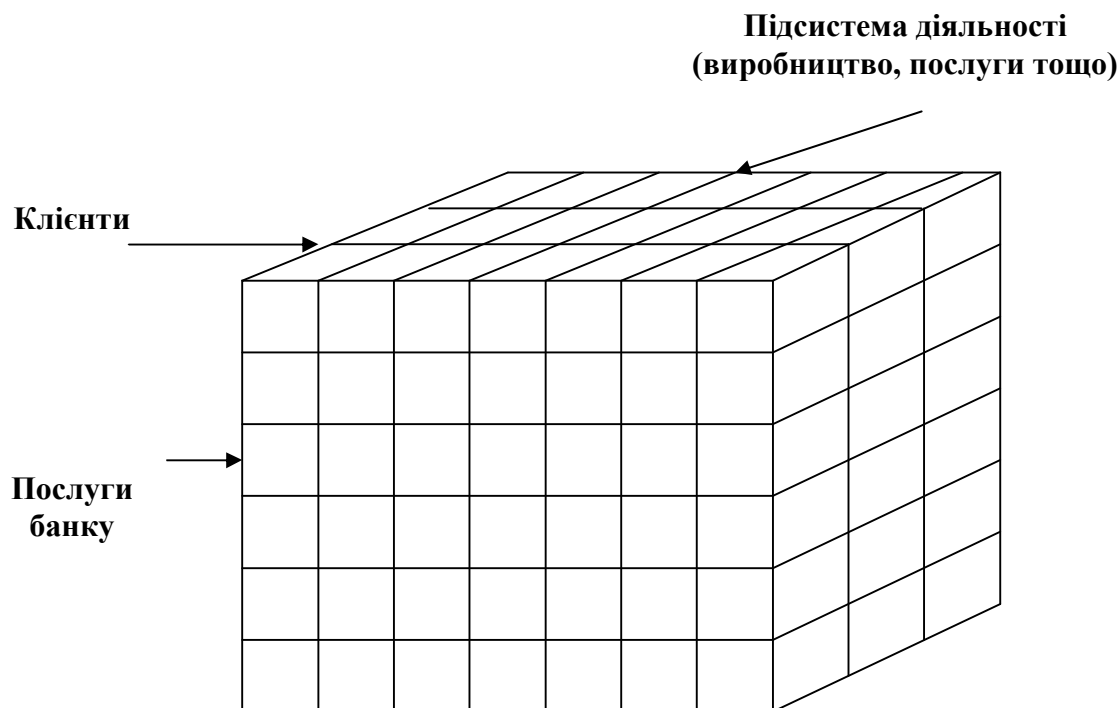

Рис. 4.2. Схема індивідуального банківського обслуговування

Тактика поведінки визначається стосовно строків, процентної ставки та ризиковості кредитних операцій, сум та видів кредитів, які він зможе надавати клієнтам. Найбільшу увагу при цьому приділяє мотиваційності кредитування:

а) необхідність кредиту для клієнта – сфера діяльності клієнта, ринки збуту продукції, виробничий потенціал, обґрунтованість потреби в додатковому кредитуванні;

б) доцільність, яка виникає із умов кредитування, які може запропонувати банк, і зводиться до врівноваження попиту (стосовно суми, строку, процентної ставки, забезпечення) та пропозиції (стосовно цих же умов);

в) можливість надання згідно запропонованих умов кредитування з боку банку та можливість повернення, тобто ризиковість даних операцій з боку клієнтів. Причому банк розраховує допустиму ризиковість кредитних операцій, тобто ту ризиковість, яку він може взяти на себе, і яка не відобразиться (або в допустимих межах) на його фінансових результатах.

Реалізація на практиці мотиваційних основ процесу кредитування визначається параметрами його ефективності як для кредитора, так і для боржника.

Отже, даний етап кредитування є вихідним пунктом, адже на ньому проводиться аналітична оцінка стратегічних напрямів і тактичних дій конкретного банку на вибраному сегменті кредитного ринку. І від об'єктивності даної оцінки, висновків та вибору подальших напрямків в процесі кредитування залежить організація процесу кредитування зокрема та функціонування кредитного механізму в цілому.

Дотримання принципів організації процесу кредитування на практиці, зокрема характеру взаємовідносин із позичальником, вибір прийнятного для банку кредитного ризику втілюється у наступний етап кредитування: розгляд заявки на кредит і визначення кредитоспроможності клієнта.

На підготовчому етапі, або на етапі розгляду заявки, необхідно визначити мету кредиту (чим обумовлена потреба в кредиті), встановити, наскільки можлива видача кредиту відповідно до поточної кредитної політики, а також здійснити попередній аналіз ризику можливої втрати, пов'язаної з наданням кредиту, дослідити сильні та слабкі сторони клієнта.

Основними умовами кредитних відносин є можливість надання позики кредитором і забезпечення її поверненості боржником. Тому налагодження кредитних відносин між банками та потенційними боржниками повинні враховувати реалії їх розвитку в перехідний до ринку період.

В умовах же фінансових негараздів як в кредиторів, так і в потенційних боржників, банки повинні індивідуально підходити до кожної окремої позичкової операції. Перехід до ринкових відносин висуває на перший план оцінку економічної кон'юнктури та якісних параметрів розвитку даного позичальника. А це насамперед означає, що банківські позики повинні надаватися тим клієнтам, в продукції чи послугах яких суспільство зацікавлене найбільше, з одного боку, і можливість їх реалізації в даних економічних умовах, з іншого.

Враховуючи реалії економічного розвитку країни та стан банківської системи, пріоритети у кредитуванні можна відобразити наступною таблицею (табл. 4.3).

Структура кредитних вкладень в економіку України

Позики відносно класифікаційних призначень	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1. Відносно термінів:								
- короткострокові	3643	4895	6522	7240	9142	15700	21533	29538
- довгострокові	434	607	773	1633	2645	3421	6078	11661
2. Спрямованість коштів								
- на поточну діяльність	-	-	-	7486	10743	18048	26263	38868
- інвестиційну	-	-	-	887	1844	1073	1349	2331
3. Відносно вимог:								
- національних	3029	4102	5195	5117	5716	10222	15393	23912
- іноземних	1049	1350	2100	3756	6021	8899	12219	17287
4. За технікою надання (види кредитів):								
- овердрафт	-	-	-	44	127	359	710	1137
- за операціями РЕПО	-	-	-	5	11	58	46	69
- за факторинговими операціями	-	-	-	20	12	22	33	33
- за внутрішніми торговельними операціями	-	-	-	1179	1307	2303	2935	4021
5. За організаційно-правовою формою:								
- суб'єктам господарюв.	-	-	-	8344	11101	18163	26403	37941
- фізичним особам	-	-	-	529	686	959	1389	3257

* Примітка: розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – С. 91-111.

Як свідчать дані таблиці, найбільшу питому вагу мають короткострокові кредити (їх обсяг на кінець 2001 р. склав 21533 млн. грн., тоді як довгострокові склали 6079 млн. грн.). Кредити надавалися в основному на поточну діяльність (26263 млн. грн.) і переважно в національній валюті (15393 млн. грн.). Надання кредитів здійснювалося шляхом забезпечення внутрішніх торговельних операцій (2935 млн. грн.), причому новим видам кредитів приділялася незначна увага (операції за овердрафтом у 2001 р. склали всього 710 млн. грн.).

Тому кожна заявка клієнта підлягає детальному та всебічному аналізу для виявлення ступеня ризику, пов'язаного з видачею позики. Ризики, які пов'язані з кредитуванням, необхідно виявити найбільш повно вже в момент звернення позичальника в банк. У зв'язку з цим в ході попереднього аналізу необхідно отримати відповіді на ключові питання, зокрема, необхідність, мету та

обґрунтованість позики. Наявність солідного забезпечення, інші позитивні фактори не зможуть попередити кризову ситуацію, якщо позика в своїй основі не є обґрунтованою. У даному контексті необхідно відзначити, що на практиці лише невелика кількість заявок на кредит є бездоганними з огляду на необхідність, доцільність і можливість їх надання банками та використання клієнтами. Професійна підготовка керівників та працівників банку полягає саме у тому, щоб дати зважену оцінку сильних та слабких сторін майбутньої угоди і прийняти обґрунтований ризик, який в тій чи іншій мірі присутній в кожній кредитній операції.

Для прийняття обґрунтування кредитного ризику очевидним є встановлення певних обмежень (лімітів) щодо: регіонів (обмеження вкладів банку в економіку окремого регіону); галузей (обмеження щодо надання кредитів підприємствам окремої галузі); процентних ставок (мінімальна ціна для боржника, яку може дозволити собі банк). Враховуючи наявність розширеної мережі філій, банкам доцільно встановлювати такі види лімітів:

- ліміт надання кредитів за рахунок власної ресурсної бази;
- ліміт самостійного кредитування (обмеження суми кредиту, яка може бути наданою філією без узгодження з головним офісом);
- ліміт термінів кредитування;
- ліміт процентних ставок;
- ліміт ризиковості кредитного портфеля (обмеження частки проблемних кредитів у кредитному портфелі).

Встановлення даних лімітів забезпечить диференціацію діяльності банку.

Під час розгляду заявки на кредит та аналізу кредитного проекту на підставі даних, представлених позичальником, кредитні працівники складають картку позичальника, в якій відображаються відомості як про самого позичальника, так і про захід, який кредитується, зокрема, тут вказуються засновники підприємства, керівники, місцезнаходження підприємства і мета, термін та умови кредитування.

Після вивчення заявки на кредит кредитні працівники розглядають розрахунок техніко-економічного обґрунтування окупності кредиту. Для встановлення терміну

та суми кредиту необхідною умовою є проведення аналізу фінансового стану клієнта. Якісна та кількісна оцінка позичальника шляхом виявлення рівня його кредитоспроможності до вирішення питання про можливість і умови видачі позик – це спосіб організації кредитування, спрямований на забезпечення кредитної збалансованості економіки в перехідний до ринку період. Кожен учасник економічних процесів в державі повинен чітко орієнтуватися в проблемах ринку, правильно і достовірно оцінювати виробничий та економічний потенціал, перспективи розвитку і фінансову стійкість не лише власного господарства, але й контрагентів. В даній ситуації найбільшу необхідність в достовірній інформації про фінансовий стан, кредитоспроможність підприємств мають комерційні банки, прибутковість, ліквідність та фінансовий стан яких безпосередньо залежить від фінансової стійкості своїх клієнтів.

Об'єктивна оцінка кредитоспроможності потенційного боржника, незважаючи на багаточисельність методик, залишається досить складною проблемою. Адже, по-перше, не розроблені критерії та методи обміну результатів аналізу фінансового стану клієнта при визначенні його нових параметрів кредиту (строків, суми, порядку надання та погашення); по-друге, відсутній механізм формалізації якісних показників, які характеризують надійність клієнта, якість управління підприємством (показники можуть дублювати один одного, відсутність взаємодоповненості їх); по-третє, якщо й банк розраховує показники оцінки фінансового стану, але їх значення практично не впливають на параметри кредиту. Тому при оцінці кредитоспроможності необхідно враховувати рівень кредитного ризику та його вплив на параметри кредиту.

Рівень кредитного ризику позичальника виражається ймовірністю втрати банком позичкової вартості на основі оцінки класів за його репутацією $K(R_1)$, фінансовим станом $K(R_2)$ та техніко-економічним обґрунтуванням проекту та прогнозу грошових потоків $K(R_3)$ до ймовірності P_1 , P_2 та P_3 . Такий перехід здійснюється на основі прагматичних оцінок параметрів класності та ймовірності непогашення позик, наявної клієнтної бази. Загальний рівень ризику позичальника (P) визначається на основі оперування ймовірностями, застосовуючи формулу

додавання ймовірності, тобто ймовірність непогашення позики хоча б згідно одного з напрямків: репутації, фінансового стану чи прогнозованого грошового потоку згідно техніко-економічного обґрунтування:

$$P = (P_1 + P_2 - P_1 \cdot P_2) \cdot P_3, \quad (4.1)$$

де P – ймовірність погашення позики або рівень ризику погашення;

P_1 – ймовірність погашення позики згідно репутації клієнта;

P_2 – ймовірність погашення позики згідно фінансового стану позичальника;

P_3 – ймовірність погашення позики згідно техніко-економічного обґрунтування клієнта та прогнозу грошових потоків.

Хоча оцінка кредитоспроможності клієнта на основі комплексу показників і є мінімізацією ризику в процесі надання кредиту, проте в умовах економічної нестабільності, яким є перехідний до ринку період, навіть першокласні позичальники можуть бути неспроможними виконувати свої зобов'язання перед кредитором. У зв'язку з цим банки змушені розраховувати на додаткові заходи щодо страхування себе від можливих кредитних ризиків. Реалізація вказаних заходів передбачає визначення конкретних джерел погашення заборгованості у випадку, якщо кредит не може бути погашеним із виручки від реалізації.

Комерційні банки можуть суттєво зменшити ризик неплатежів за позикою, вимагаючи у клієнтів передачі йому частини майна як гарантії своєчасного погашення кредиту. Така передача здійснюється шляхом застави, оцінка якої служить основою для погашення позики внаслідок форс-мажорних обставин.

Вартість застави визначається за окремими методиками залежно від предмета застави (нерухоме та рухоме майно, транспорт, готова продукція, товари в обігу), керуючись оптовими цінами, що склалися на ринку. При оцінці застави враховуються додаткові витрати, які виникають в процесі її реалізації (витрати на транспортування продукції зі складу, посередницькі послуги торгових фірм, зниження ціни продажу проти середніх цін для швидкості реалізації продукції), котрі на практиці становлять близько 30% вартості продукції.

На підставі середніх ринкових цін та динаміки їх зміни протягом певного часу прогнозують можливе відхилення на період кредитування і враховують дані відхилення при оцінці забезпечення.

Таким чином, загальна сума застави повинна покривати суму кредиту та процентів за користування кредитом, а також непередбачені додаткові витрати, які можуть виникати в процесі відчуження майна. Отже, загальну суму застави (S_3) можна визначити за наступною формулою:

$$S_3 \geq S_{кр} + S_{пр} + R + L + I + V \pm K \quad (4.2)$$

$S_{кр}$ – сума кредиту;

$S_{пр}$ – сума процентів за кредитом;

R – відрахування до резерву можливих втрат за кредитними операціями банку;

L – витрати на утримання об'єкта застави;

I – страхові платежі;

V – витрати при зверненні стягнення;

K – середні відхилення ціни застави на період кредитування.

Окрім суми застави, для банку важливу роль відіграє оцінка надійності застави, яка визначається співвідношенням вартості заставленого майна до суми кредиту, ліквідність предметів застави та контроль за нею.

Оскільки різні форми застави мають свої переваги і недоліки, комерційні банки досить часто використовують змішані типи застави, що вимагають заставу, товарні документи, іпотеку. Конкретний вид застави визначається банком залежно від рівня організації кредитних взаємовідносин з тим чи іншим позичальником.

Надаючи при кредитуванні перевагу заставі майна банки нерідко стикаються з проблемами його реалізації. Отже, поряд із позитивними сторонами такої форми забезпечення позики як застава, останній притаманні і негативні. Позитивними сторонами застави майна є:

- можливість покриття затрат з надання позики реалізацією заставного майна;
- зменшення кредитних ризиків, які ґрунтуються на оцінці кредитоспроможності клієнта;

– покращення кредитного портфеля банку, зменшення питомої ваги безнадійних кредитів через ненадання позик сумнівним клієнтам, у яких відсутнє майно або основні фонди.

Поряд з цим застава майна клієнта як форма зменшення кредитних ризиків може мати і негативні наслідки, зокрема:

– труднощі з його реалізацією через низьку платоспроможність та неплатежі в реальному секторі економіки;

– труднощі, які виникають при встановленні ліквідності майна;

– зловживання та фінансові махінації при оформленні застави;

– формальний підхід та автоматизм в оформленні угоди застави.

Підсумовуючим елементом етапу аналізу кредитного проекту є вирішення питання про доцільність кредитування клієнта.

Прийняття рішення про кредитування – результат позитивної або негативної оцінки кредитоспроможності клієнта, яка формується під впливом трьох відносно самостійних аналітичних блоків: розгляд заявки на кредит та оцінка техніко-економічного обґрунтування проекту, оцінка фінансового стану клієнта; оцінка надійності застави.

Рішення про надання кредиту приймається кредитним комітетом. У вітчизняній практиці комерційних банків все частіше питання про видачу кредитів погоджують із власними службами безпеки та юридичними службами. Така практика надання позик пов'язана перш за все із значним обсягом неплатежів та неповернених кредитів. Так, загальний обсяг низьколіквідних та безнадійних кредитів, за даними НБУ на 01.01.2002 р., складав 5,8 відсотка кредитного портфеля. Практика кредитування останніх років свідчить про значні зловживання, які пов'язані з отриманням банківських кредитів та їх присвоєнням, зокрема:

– обман кредиторів шляхом надання в банк фальшивих балансів, неправдивих відомостей про майновий та господарський стан, а також інших дій з метою створення обманного забезпечення кредиту;

– створення фіктивного комерційного підприємства, яке після отримання та присвоєння кредиту перестає існувати;

- фальсифікація гарантійних листів, договорів страхування та отримання їх обманним шляхом;
- обман кредиторів при отриманні кредиту в якості забезпечення його заставою, яка раніше вже була заставлена, або завищена вартість застави;
- навмисне банкрутство суб'єктів господарювання, які одержали кредит;
- реорганізація клієнта-боржника на самостійні юридичні особи з поділом активів для їх подвійної застави з метою отримання нової позики.

В цих умовах, поряд з активізацією діяльності кредитного підрозділу, велика роль у вирішенні питання доцільності видачі кредиту належить службі безпеки, яка може внести ясність в питання про ступінь самостійності позичальника та характер його бізнесу, виробничий потенціал, наявність прострочених позик, напрями ділової активності, про організаторські та моральні якості керівників підприємства.

При позитивному вирішенні питання про доцільність надання кредиту спільно із клієнтом оформляється кредитний договір, який містить докладний опис всіх умов угоди. Основними елементами кредитного договору є: правовий статус сторін, предмет договору, термін, сума та умови забезпечення кредиту, порядок погашення та вартість кредиту, права та зобов'язання сторін, а також особливі умови. Особливе значення надається кредитним обмеженням, які дають право банку у випадку затримки платежів, недотримання договірних умов забезпечення повернення кредиту й процентів за ним за рахунок ресурсів і майна як самого клієнта, так і його гарантів. Даний розділ передбачає також дії банку у разі зміни кредитної політики, коригування процентної ставки при зміні облікової ставки НБУ та інфляції, вирішення спірних питань та інші особливі умови.

Кредитна угода охоплює основні елементи процесу кредитування: види та об'єкти кредиту, ціна, методи кредитування, види позичкових рахунків тощо.

Для раціональної організації кредитних відносин банк повинен розробляти власну класифікацію кредитів, яка обумовлена його кредитною політикою (див. додаток В). Це дасть змогу розробити додаткові заходи в тактиці кредитування при аналізі кредитного портфеля. Враховуючи основні напрями кредитної політики комерційних банків в перехідний до ринку період, на наш погляд, найоптимальнішою слід вважати наступну класифікацію банківських позичок:

1. За видами позичальників: державні підприємства, акціонерні, приватні.
2. За галузевою структурою: промисловість, торгівля, сільське господарство, будівництво, транспорт, фізичні особи тощо.
3. За характером використання позичкових коштів: позики під нерухомість, споживчі кредити, контокорентні кредити, кредити, пов'язані з вексельним обігом, міжбанківські кредити, позики органам влади тощо.
4. За характером та способом сплати відсотків: з фіксованою відсотковою ставкою, з плаваючою, з дисконтними ставками.
5. За характером забезпечення: забезпечені позики, бланкові кредити.
6. За термінами кредитування: короткострокові, середньострокові, довгострокові.
7. За напрямом кредитування: на поточні потреби, на інвестиційні.
8. За ступенем концентрації об'єкта кредитування: під одноразову потребу (оплату конкретного контракту), під сукупну потребу.

Кризові явища в банківській сфері України, які загострюються останнім часом, значно зумовлені підвищенням ризику кредитних операцій. Тому застосування нових видів кредитів в банківській практиці повністю залежить від кредитоспроможності і фінансової стійкості потенційних боржників. Це і пояснюється рідкістю застосування нових видів кредитів, таких як овердрафт, контокорентних кредитів, кредитних ліній тощо.

За умов планово-централізованої економіки, коли кредитування орієнтувалося на окремі, чітко визначені об'єкти кредитних вкладень, розрізняли певні методи надання кредиту, під якими треба розуміти способи організації руху наданих в позику коштів. До таких методів належали: кредитування за оборотом, за залишком і оборотно-сальдовий метод. Спільною ідеєю цих методів кредитування є видача позики, виходячи із фактичних їх потреб у додаткових коштах, які визначалися плановими завданнями розвитку виробництва. Подібне визначення потреби в кредитах на практиці не враховувало доцільності його з точки зору ефективної роботи клієнтів та можливостей його прибуткового використання, тобто, кінцевих результатів їхньої діяльності, одержання виручки від реалізації, а тому кредит

досить часто втрачав свою суть, перетворюючись на безповоротне фінансування підприємств з боку держави в особах банків.

Способи організації руху коштів або методи кредитування тісно пов'язані з рахунками, на яких обліковувалися кошти, надані в кредит. Відповідно до методів кредитування розрізняли наступні рахунки:

- окремий позичковий рахунок;
- єдиний позичковий рахунок;
- спеціальний позичковий рахунок.

В умовах перехідного до ринку періоду банки відмовилися від методик пооб'єктного кредитування, пов'язаного з наявністю чи формуванням запасів товарно-матеріальних цінностей і виробничих затрат, а переходять до суб'єктного кредитування, тобто конкретної юридичної чи фізичної особи, яка потребує банківської позики на ті чи інші цілі своєї діяльності.

На укладання кредитних угод між банками та потенційними боржниками впливає величина процентної ставки або ціна кредиту. Реалії економічної ситуації на сьогодні спонукають до зниження процентної ставки за кредитами внаслідок зниження інфляції та неблагополучного фінансового стану клієнтів, з одного боку, але загальна структура ресурсів та вкладень і якість кредитного портфеля більшості кредитних установ не дозволяють здійснити швидку адаптацію до роботи з низькими процентними ставками за кредитами, з іншого.

Згідно загальної теорії ринкового процента, його величина повинна охоплювати інфляційну надбавку, а також компенсувати можливі ризики економічної кон'юнктури. Але у вітчизняній практиці даний принцип в період особливо високих темпів інфляції 1993–1994 рр. не завжди дотримувався. І банки змушені були працювати в умовах заниженої величини банківського процента, що було обумовлено відставанням темпів росту процентних ставок за кредитами від темпів інфляції. Очевидно, в даних умовах банки не могли одержувати компенсацію за інфляційне знецінення своїх коштів. Характерно, що в даний період майже всі кредити мали надзвичайно короткостроковий характер. Якщо у 1993 році індекс цін споживчого ринку зріс у 102,6 рази й відповідно середньоденні темпи інфляції складали 28,1%, то рівні процентної ставки за кредитом у національній валюті

склали 221,1% (середньоденні – 0,61%). Банки, таким чином, недоотримували інфляційного знецінення грошей у розрізі – 10,03% в рік або 27,49% – за день.

На сьогодні банки як посередники кредитного ринку зазнають збитків внаслідок того, що формування ціни кредиту здійснюється на основі фактичних затрат банків на проведення кредитних операцій, в т.ч. операційні та адміністративні видатки, а реалізація ціни проходить під впливом попиту та пропозиції коштів (грошей) на кредитному ринку. Внаслідок того, що не завжди затрати з формування ціни є економічно обґрунтованими і банки не завжди вживають заходів щодо їх мінімізації, то, як наслідок, доходи від кредитування не компенсують затрати на залучення ресурсів. Більше того, сучасна економічна ситуація характеризується нездатністю більшості підприємств виплачувати банкам проценти за кредит і, до того ж, високим ризиком їх неповернення. Тому фактичний рівень процентної ставки за кредитами далеко не завжди забезпечує кредитним установам повну компенсацію збитків від неповернення позик.

За умов ризиковості кредитних операцій заборгованість, зазвичай, дуже скоро стає простроченою. Результатом яких є доволі високі процентні ставки за кредит, обмежується платоспроможний попит на нього, і, як наслідок, звужується ресурсна база кредитних установ, що направляється на кредитування суб'єктів господарювання. Усе це стає причиною, внаслідок якої кредитні установи не збільшують масштаби кредитування.

Останнім часом все частіше банкам доводиться покривати значну частину збитків від прострочених кредитів власними ресурсами, зокрема прибутком.

За таких умов набуває особливої актуальності проблема взаємовигідності кредитування, яка і полягає у встановленні плати за кредит, яка б враховувала не тільки інтереси підприємств, які одержують кредити, але й інтереси банків, які надають ці кредити.

Отже, ціна кредиту, з одного боку, повинна бути такою, яка б дозволила ефективно функціонувати реальному сектору економіки і одночасно забезпечувала б кредитним установам рівень процентної маржі і премії за кредитний ризик, тобто компенсувала величину затрат, які пов'язані з наданням кредиту.

Але в той же час не можна допускати, щоб банки практикували покриття надзвичайно високих затрат за рахунок вартості кредитів. На сьогодні в більшості випадків в банках зберігаються досить високі операційні видатки, рівень яких був закладений ще в початковий період їх діяльності, в період високих темпів інфляції. Із зниженням темпів інфляції помітно зменшився прибуток комерційних банків, хоча доходи зростали, але і видатки не зменшувалися. Так, за період з 1994 по 2001 рік доходи зросли в 4,67 рази, а видатки – у 6,7 рази.

Отже, кредитні ставки повинні встановлюватися так, щоб їх величина не провокувала виникнення додаткових збитків для кредитних установ внаслідок кредитного обслуговування клієнтів і одночасно величина кредитних ставок повинна стимулювати зменшення затрат щодо надання кредитів. Тому нижня межа процентної ставки повинна бути на рівні, який би забезпечував покриття всіх затрат банку і отримання мінімального розміру прибутку, достатнього для гарантування всіх ризиків, пов'язаних з кредитуванням. Верхня ж межа повинна бути встановлена, виходячи із основних параметрів грошово-кредитної політики НБУ і рівня процентних ставок, які склалися на грошово-кредитному ринку внаслідок попиту і пропозиції на грошові кошти кредитного ринку.

Механізм розробки оптимальної процентної ставки для комерційних банків за позиками може бути представлений у вигляді рис. 4.3.

Даний підхід у встановленні процентних ставок дозволить більш обґрунтовано формувати кредитну політику банку, зокрема орієнтуватися на середні параметри процентної ставки, тобто регулюючи їх залежно від видів кредитів та умов їх надання таким чином, щоб їх середнє значення по банку не було нижчим, ніж мінімально допустимі межі і одночасно не були надзвичайно завищені внаслідок власних затрат банку.

Визначаючи основні параметри кредиту: суму, термін, вид, методи надання й погашення, доцільно виходити з особливостей кругообігу його обігових коштів.

Отже, узгодженням суми, терміну, виду кредиту, методів його надання та процентної ставки, а також механізму надання та погашення, завершується даний етап процесу кредитування – підписанням кредитної угоди. Після цієї операції

процес кредитування набуває реального значення, тобто клієнту практично видається позика.

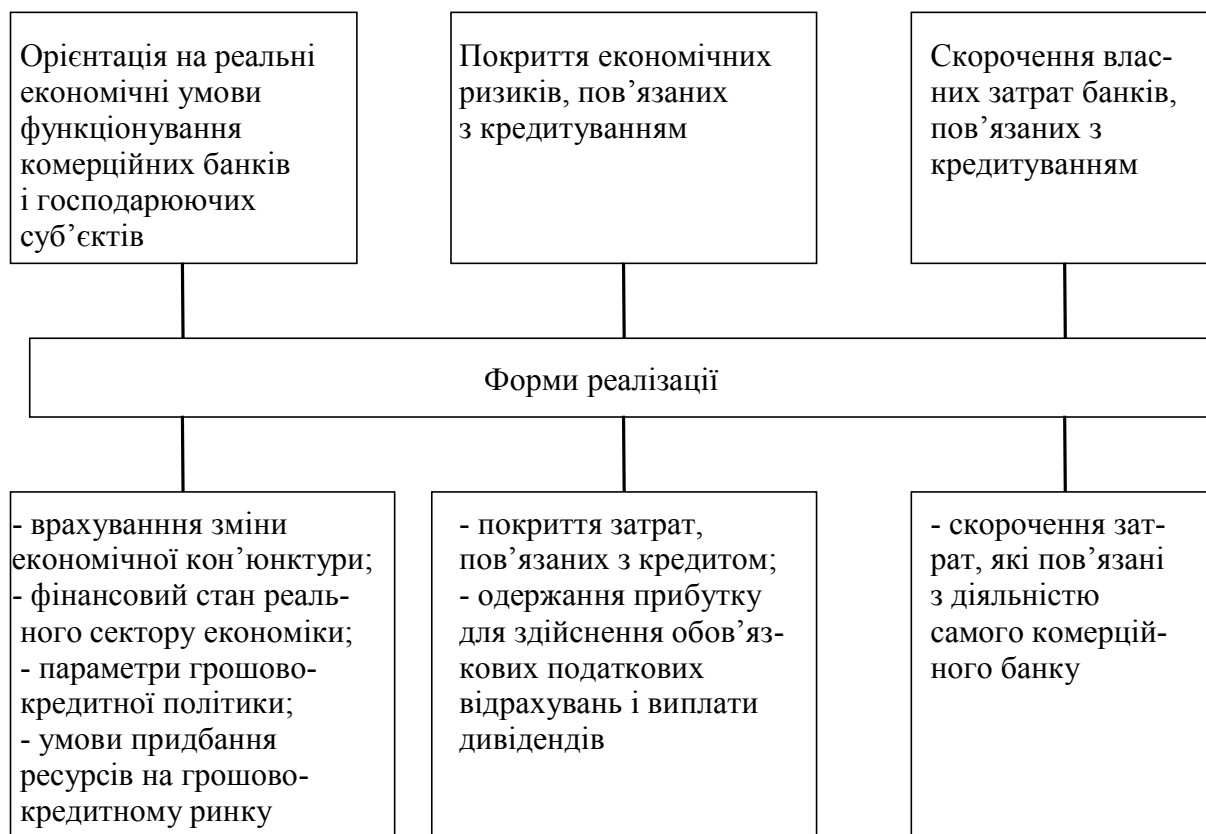

Рис. 4.3. Схема встановлення оптимальної процентної ставки

Видача кредиту може проходити за наступними напрямками:

- позика зараховується на поточний рахунок;
- направляється на оплату платіжних документів за товарними і нетоварними операціями;
- направляється на позичковий рахунок.

Видача кредиту може проводитися одноразово або частинами, залежно від умов, які передбачені в кредитній угоді.

Одержавши позичку, боржник зобов'язаний ефективно її використовувати на ті цілі, які передбачені кредитною угодою. У деяких випадках ця ціль може бути конкретизована (оплата товарно-матеріальних цінностей, певні комерційні операції тощо). Тоді банк може наочно переконатися в реальності і забезпеченості

конкретної операції, на яку надається кредит. Проте часто кредит видається для загального фінансування діяльності боржника. І тоді банк при здійсненні контролю повинен звертати увагу на наявні в його розпорядженні дані про діяльність підприємства, періодично здійснювати аналіз господарської діяльності, його фінансового стану, тобто реалізувати на практиці принцип нагляду та супроводу кредиту. У разі потреби можуть проводитися перевірки на місцях грошових і розрахункових документів, бухгалтерських записів, звітних бухгалтерських і статистичних матеріалів, а також стану наданої банку застави. При цьому можуть використовуватися всі види фінансової та іншої інформації, одержаної від позичальника, інших джерел, а також висновки аудиторської організації про фінансовий стан позичальника. Мета такого контролю – недопущення витрачання коштів на непередбачені в кредитній угоді цілі, наприклад кошти, призначені для кредитування торгових операцій, використовуються на вкладення в нерухомість; кошти на кредитування виробничого процесу – на фінансування капітальних вкладень чи оплату податків і платежів в бюджет тощо.

У випадку погіршення фінансово-господарського стану позичальника, використання кредиту не за цільовим призначенням, ухилення від контролю банку, недостовірності звітності або її приховування, а також у випадку, коли наданий кредит виявляється незабезпеченим, банк має право пред'явити вимогу про дострокове стягнення кредиту і відсотків за ним. Таке ж рішення банк може приймати, якщо виявлені факти використання кредиту не за цільовим призначенням.

Якщо результати систематичного контролю свідчать про погіршення фінансового стану позичальника і можливість затримки у розрахунках за кредитом, то питання виконання умов договору переглядаються керівництвом позичальника і банком. В таких випадках можуть бути розроблені конкретні заходи щодо прискорення реалізації продукції, збільшення надходжень, стягнення дебіторської заборгованості, скорочення видатків тощо.

Одночасно з цим банк спільно з позичальником уточнює графік погашення основного боргу та відсотків, вживає додаткових заходів щодо забезпечення своєчасного погашення кредиту.

Порядок погашення кредиту визначається кредитною угодою. Практика кредитування надає багато варіантів погашення позики, в тому числі:

- одноразове погашення;
- поступове погашення на основі строкових зобов'язань;
- систематичне погашення на основі фіксованих сум (плановими платежами).

За наявності у позичальника тимчасових фінансових труднощів, що виникли не з його вини, та неможливості погашення заборгованості за кредитом у термін, встановлений кредитною угодою, банк може в окремих випадках надати позичальнику відстрочку погашення боргу, тобто пролонгувати позику. При цьому пролонгація кредиту оформляється додатковою угодою.

Поступове погашення кредиту передбачається періодично відповідно до надходження коштів від реалізації продукції або інших доходів.

При настанні терміну погашення кредиту сума непогашеної в строк позики переноситься на рахунок простроченої заборгованості з направленням позичальнику претензії.

Як засвідчує банківська практика, труднощі з погашенням позик виникають набагато раніше, ніж термін погашення. Тому основним завданням для банківських працівників є попередження фінансових труднощів клієнта та захисту банківських інтересів, перш ніж ситуація вийде з-під контролю та втрати стануть неминучими. У цьому випадку збитки для банку будуть значно більшими, ніж несплата позики та відсотків за нею. По-перше, підривається репутація банку, оскільки велика кількість прострочених кредитів може призвести до зниження довіри вкладників та інвесторів і навіть до загрози банкрутства банку. По-друге, банк змушений нести додаткові витрати, пов'язані зі стягненням проблемної позики. По-третє, певна частина позичкового банківського капіталу заморожується в непродуктивних активах. По-четверте, втрата від позичкових операцій прямо впливає на рівень прибутку, а звідси – знижує можливості матеріального стимулювання працівників банку, що може призвести і до відтоку кваліфікованих кадрів. Названі втрати за своїми розмірами

можуть набагато перевищити прямий збиток від непогашеного боргу за окремими позиками, а тому банк повинен постійно здійснювати нагляд та контроль за використанням позики та своєчасністю її погашення. Одним із напрямів вирішення даної проблеми є розмежування функцій підрозділів банку, які реалізують кредитні відносини, та чітке виконання функціональних обов'язків їх персоналом. Така функціональна деталізація обов'язків і прав досягається шляхом розробки технологічних карт кредитування.

4.2. Параметри визначення ефективності кредитування суб'єктів господарювання

Функціонування кредитного механізму як реалізація стратегії і тактики кредитної політики, визначається передусім ефективністю самого процесу кредитування, визначального і основного його блоку.

Стратегічна лінія кредитної політики, яка залежить як від загальноекономічних факторів (неоднорідність регіонального та галузевого розвитку економіки, різного фінансового стану окремих її галузей), так і внутрішніх (ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості окремих банківських установ), визначає напрями ефективності кредитування, які зводяться до наступних пріоритетів:

1. Комерційні банки кредитують позичальників переважно на короткотерміновий період. Інвестиційна складова в кредитному портфелі займає близько 21 % [табл. 4.3 на стор. 244].

2. Суб'єктами кредитних відносин є переважно юридичні особи, обсяги кредитів фізичним особам, в тому числі підприємцям, не перевищують 4,3 % від загальної суми виданих кредитів [табл. 4.3 на стор. 244].

3. Динаміка розподілу загальної суми виданих кредитів між державними, акціонерними та приватними підприємствами свідчить про пріоритетність кредитування підприємств недержавної форми власності. Це пояснюється, з одного

боку, абсолютним скороченням кількості державних підприємств, а з іншого – державні підприємства є досить інертними щодо вибору і здійснення своєї виробничої політики і досить залежні від бюджетної кризи, тобто від нестабільних бюджетних джерел фінансування.

4. За останній період банки віддають перевагу в кредитуванні промисловості та торгівлі. Якщо такі пріоритети в кредитуванні торгівлі пояснюються реальною кругооборотністю, тобто швидкістю обороту капіталу, то кредитування промисловості пояснюється, як мінімум, двома групами причин: по-перше, кредитування державних промислових та сільськогосподарських підприємств під гарантію уряду і, по-друге, підтримкою власних товаровиробників, продукція яких користується ринковим попитом.

5. В умовах фінансової нестабільності потенційних боржників з метою зменшення кредитного ризику комерційні банки, надаючи кредити, вимагають від клієнтів застави рухомого і нерухомого майна.

Тактика кредитної політики зводиться до компромісу у використанні конкретних інструментів, які забезпечують цілком визначені інтереси банку як кредитора та клієнта як боржника. Тому ефективність кредитування лежить у площині компромісу між ефективністю надання кредиту банками та ефективністю використання і повернення його боржниками.

В умовах переходу та становлення ринкових відносин в Україні зростає значення фінансової стійкості підприємств як матеріальної, так і нематеріальної сфери виробництва. Обумовлено це, з одного боку, необхідністю фінансового забезпечення їх розширеного відтворення і підвищення ефективності функціонування, а з іншого – створення умов для безперервності фінансових потоків і забезпечення фінансовими ресурсами макроекономічний рівень.

Отримавши свободу в питаннях формування та управління фінансовими ресурсами, підприємства виступають на фінансовому ринку одним із головних його учасників-суб'єктів як кредиторів, так і боржників грошових ресурсів. Банки, які виступають учасниками фінансового ринку і спочатку як боржники формують портфель ресурсів, одержали можливість вільного їх розміщення. З розвитком

інших видів банківської діяльності, зокрема фондових і валютних операцій, виникла альтернатива банківському кредитуванню.

Нерідко процентні ставки за державними цінними паперами більші, ніж середні процентні ставки на кредитному ринку. Тому банки, звісно, скорочують вкладення у сферах матеріального виробництва, направляючи їх у фондову складову, тобто на скорочення дефіциту державного бюджету (див. табл. 4.4).

Підприємствам, як учасникам фінансового ринку, останній надає нові види фінансових послуг, такі як: комерційний кредит, лізинг, факторинг, облігаційне та акційне фінансування. Дані види послуг в деякій мірі виступають альтернативними до банківського кредитування. Проте банківський кредит залишається домінуючим джерелом фінансового забезпечення підприємства.

У процесі переходу до ринкової економіки змінюється характер взаємовідносин між підприємствами та банками. На передній план висуваються умови взаємовигідного партнерства, яке проявляється, з одного боку, отриманням прибутку від надання позичальнику грошових коштів і, з іншого, забезпеченням фінансовими ресурсами подальшого розвитку підприємства. Об'єднує кредитора і позичальника загальний економічний інтерес, який тісно пов'язаний із їх прибутковою діяльністю.

Для комерційних банків, які є підприємницькими структурами, кожна конкретна кредитна операція повинна приносити прибуток як джерело внутрішнього фінансового забезпечення. Але за своєю природою кожна конкретна кредитна операція є ринковою діяльністю, яка залежить від різних факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Враховуючи трансформаційну функцію банківської системи, суперечність між ризикованістю і дохідністю переростає у суперечність між рівнем ліквідності та бажаною прибутковістю кредитних операцій. На практиці це означає, що вкладаючи кошти у потенційно прибуткові кредитні операції, банк одночасно і збільшує ризик.

Кредитна діяльність банків України в 1991–2003 рр.

Період	Обсяг кредитів, наданих банками в економіку, млн. грн. (заборгованість на кінець періоду)	Припадає банківських кредитів, наданих у економіку, на одиницю валового внутрішнього продукту, коефіцієнтів	Кількість розміщених облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку, тис. шт.
1991	0,97	0,323	-
1992	27	0,540	-
1993	406	0,274	-
1994	1558	0,129	-
1995	4078	0,074	294,0
1996	5452	0,067	31474,1
1997	7295	0,078	105087,6
1998	8873	0,086	117152,9
1999	11787	0,040	46845,8
2000	19121	0,112	20388,7
2001	27792	0,138	1271,1
2002	41199	0,190	2947,9
Лютий 2003	42087	-	129,0

Примітка. Розраховано за даними: Бюлетень Національного банку України. – 2002. - № 7. – С.50-51, 56, 106, 140; Бюлетень Національного банку України. – 2003. – № 2. – С. 50, 88, 141.

Співвідношення між ліквідністю та прибутковістю може досягти оптимального рівня лише тоді, коли доходи банку зростатимуть темпами, які сумісні із мінімізацією кредитних ризиків та ризиком ліквідності. Для цього необхідно вирішити як мінімум три завдання:

- по-перше, вдало управляти ліквідністю для забезпечення виконання своїх зобов'язань перед кредиторами;
- по-друге, мінімізувати кредитні ризики і відповідно створити відповідні резерви для їх компенсації;
- по-третє, збільшувати доходи та прибуток від кредитної діяльності.

У своїй практиці вітчизняні комерційні банки використовують два основних методи управління ліквідністю. Традиційним і найпростішим із них вважається спосіб підтримки у ліквідній формі частини банківських активів у вигляді готівки в касі та певної суми на кореспондентському рахунку. Проте даний метод призводить

до зменшення ресурсної бази комерційного банку і відповідно прибутку, адже основна мета його застосування – це “замороження” певної суми кредитних ресурсів в касі та на коррахунку.

Щоб зменшити негативні наслідки, перш за все втрати прибутку, – цього надійного щодо підтримання ліквідності методу, в практичній банківській діяльності використовують інший метод управління ліквідністю. Суть цього методу зводиться до того, що мінімізують непрацюючі активи шляхом прогнозування майбутніх видатків за зобов'язаннями клієнтів із майбутнім надходженням коштів від активних та інших операцій. За наявності загрози зриву банківських проплат чи зобов'язань і відповідно для підтримання миттєвої ліквідності використовують міжбанківський кредит. Отже, міжбанківський кредит дає можливість підтримання певного безпечного рівня ліквідності при максимізації прибутку банку.

Банківська справа за своєю економічною природою є ринковою сферою в операціях з капіталом, оскільки кожній можливості отримати прибуток від певної операції протистоїть реальна можливість зазнати збитків. У зв'язку з тим, що основну частину прибутку банк одержує від своїх поточних операцій, стає очевидним важливість мінімізації і запобігання кредитного ризику.

Ступінь кредитного ризику індивідуальний для кожного окремого банку і змінюється в значних межах. Тому для банку в розробці стратегії управління кредитним ризиком важливе місце посідає питання про те, який обсяг ризику не загрожує його ліквідності, який конкретний різновид ризику і як врахувати його при визначенні перспектив своєї діяльності. Це дозволяє виробити найбільш раціональні прийоми управління та запобігання кредитним ризикам.

На сьогодні основні методи запобігання або мінімізації кредитного ризику можна поділити на зовнішні, які здійснюються шляхом адміністративно-економічного регулювання діяльності комерційних банків, та внутрішні, котрі таким чином залежать від рівня банківського менеджменту та маркетингу.

До зовнішніх способів мінімізації кредитного ризику треба віднести лімітування кредитного забезпечення:

– максимальний розмір ризику на одного позичальника;

- максимальний розмір “великих” кредитних ризиків;
- максимальний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру;

- а також створення резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків та впровадження різних форм забезпечення (гарантія, поручництво, страхування, застава).

Внутрішні методи та способи мінімізації кредитного ризику зводяться до вибору тих чи інших методів кредитування та видів кредитів, диверсифікації кредитного портфеля щодо термінів, конкретних позичальників, забезпечення та процентних ставок, а також контролю та нагляду за використанням кредиту.

Отже, для попередження кредитних ризиків важливо постійно вести роботу з клієнтами. Правда, ще в практиці трапляються випадки, коли управління кредитними ризиками зводиться лише до видачі банком позики, одержання процентів і очікування погашення основної суми боргу. Однак ефективність банківської стратегії може забезпечуватись лише тоді, коли після видачі кредитних ресурсів буде постійно контролюватись обґрунтованість використання кредиту клієнтом.

Важливою роботою банку щодо зниження кредитного ризику є управління кредитним портфелем.

Для аналізу оцінки виданих кредитів використовується кредитний класифікатор, який дозволяє якісно і кількісно визначити ризик непогашення. Залежно від оцінки фінансового стану, виду і вартості забезпечення, обслуговування кредитної заборгованості, кредити групуються в ризикові класи:

- стандартні кредити;
- кредити під контролем;
- субстандартні кредити;
- сумнівні кредити;
- безнадійні кредити.

Для кожного класу ризику встановлюється питома вага непогашених кредитів, яка визначається емпіричним шляхом на підставі даних за попередній рік. На основі

прогнозованого кредитного портфеля і питомої ваги непогашених кредитів, які можуть впливати на прибуток банку, і для мінімізації кредитного ризику банк може зменшити обсяги надання кредитів за найбільш ризиковими класами, які за прогнозами приносять найменші втрати. На мінімізацію кредитного ризику також впливатиме відмова від концентрації кредитів за окремими ризиковими групами, з точки зору кредитування, випуск неконкурентоздатної продукції, і, внаслідок чого, нестійкий фінансовий стан.

Своєрідним амортизатором кредитних ризиків слугує загальний та спеціальний страхові фонди, які створюються в комерційних банках згідно з Постановою НБУ № 279 від 6 липня 2000 р. Тому весь попередній аналіз кредитного портфеля за допомогою класифікації та показників проводиться для реальної оцінки обсягу фондів, які формуються.

За умов економічної та політичної нестабільності середній (за розмірами обсягу капіталу) банк не може створити достатню суму резерву для компенсації збитків, пов'язаних з кредитуванням клієнтів.

Згідно з одержаними від комерційних банків України даними, обсяг резерву для відшкодування кредитних ризиків, який комерційні банки повинні були сформувати за станом на 01.01.2002 р., мав би становити 3513,89 млн. грн. Фактично ж комерційними банками сформовано резерв на суму 2958,0 млн. грн., що становить 84,2 % від розрахункового обсягу [142, с. 20], тому комерційні банки спрямовують свої зусилля переважно на оптимізацію структури наявного в них портфеля виданих позик.

Адже кредитний ризик тим більший, чим більша концентрація кредитів із подібними характеристиками в банку. За інших рівних умов кредитний ризик зростає, якщо кредитний портфель банку охоплює значну кількість кредитів:

- одному боржнику чи групі взаємопов'язаних боржників;
- одному географічному регіону;
- одній галузі чи сектору економіки;
- виданих в одній валюті;
- одного виду;

- з однаковим типом забезпечення;
- з однаковими термінами погашення.

Оптимізація структури кредитного портфеля здійснюється шляхом диверсифікації, тобто зміни структури кредитних вкладень з метою зниження ризику можливих втрат капіталу або доходів від нього.

Кредитний ризик банку зростає в міру збільшення обсягу кредитування серед обмеженої кількості позичальників. Тому, проводячи політику диверсифікації кредитних вкладень, банки намагаються при незмінному їх обсязі надавати кредити більшій кількості клієнтів і в дрібніших сумах. Окрім диверсифікації вкладень за складом позичальників (дрібні, середні, великі), банки можуть регламентувати розміри і терміни позики залежно від кредитоспроможності клієнтів, форми власності, галузі економіки. Крім цього, банки здійснюють регулювання видачі кредитів і, разом з тим, мінімізують кредитні ризики, виходячи із призначення позик (сезонні, в обігові кошти, в сферу виробництва, в сферу обігу тощо), виду забезпечення, за платоспроможністю клієнтів, із відповідності напрямів кредитних вкладень кредитній політиці банку, а також за іншими критеріями, які впливають на величину кредитного ризику.

Очевидно, що для реалізації проблеми управління кредитним ризиком необхідна наявність теоретичних розробок у даній галузі і практичних навичок працівників банку з аналізу та мінімізації можливих втрат, пов'язаних із кредитною діяльністю. В даному контексті важливе місце займає регламентація процедур прийняття рішень про видачу кредиту. При цьому дуже важливо, щоб рішення про кредитування не приймалися одноосібно. Необхідна чітка процедура прийняття рішень про кредитування філіями, можливо, індивідуальна для кожної філії. Така регламентація процедур прийняття рішень про надання кредиту повинна базуватися на контролі за рухом кредитних ресурсів, цільового використання, формування джерел повернення та зберігання застави.

Працівники банку повинні постійно аналізувати підприємства-боржники, при цьому виділяти групи надійних партнерів. З іншої сторони, для надійних клієнтів доцільно впроваджувати різноманітні форми кредитних відносин від овердрафту до

кредитної лінії. Таким чином, знаходити для кожного боржника відповідну форму кредитування.

За умов нестабільності економічної ситуації розглянуті напрями і способи управління кредитним ризиком мають безпосереднє практичне значення для вітчизняних комерційних банків. Отже, мінімізація кредитних ризиків може здійснюватися наступними способами та їх комплексною дією:

1. Підвищення обґрунтованості і достовірності оцінки кредитоспроможності клієнта. В умовах економічної кризи даний метод є необхідним, але недостатнім, оскільки рейтинг клієнта може різко змінитися за доволі короткий термін. Тому необхідна комплексна оцінка фінансового стану потенційного боржника і прогнозовані дані про його грошові потоки.

2. Зменшення розмірів кредитів (лімітування кредитів), які видаються. Даний спосіб застосовується у тих випадках, коли банк не має повної впевненості в достатній кредитоспроможності боржника, але при цьому ступінь і рівень втрат від видачі кредитів співрозмірний із відповідними збитками від втраченої вигоди.

3. Залучення достатнього забезпечення. При пропорційності оцінки вартості заставного майна із розміром наданих кредитів такий метод практично повністю гарантує банку повернення виданої позики і одержання процентів за нею. Але в умовах невідкоригованого, як з економічної точки зору, так і з правової, ринкового механізму необхідна певна обережність при його практичній реалізації.

4. Розробка та проведення заходів щодо нагляду та контролю за наданими кредитами. При найменших “сигналах” погіршення фінансового стану боржника необхідно вживати адекватних заходів щодо “порятунку” наданих кредитів.

5. Проведення аналізу якості кредитного портфеля і на його основі розробка напрямів диверсифікації кредитних відносин.

Хоча дотримання ліквідності та мінімізація кредитних ризиків і мають значний вплив на прибуток банку, але вони не є визначальними базовими факторами. До останніх належать дохідність кредитних операцій та затрати на їх проведення.

Доходи від кредитних операцій комерційних банків залежать від обсягу наданих позичок та процентної ставки за ними. Чим більші обсяги наданих позик при незмінному рівні процентної ставки, тим більші доходи від кредитних операцій. Процентні ставки виступають ціною специфічного товару – грошей, які надаються в позику, в тимчасове користування, і в ринковій економіці їх рівень залежить від попиту та пропозиції на кредит. Отже, теоретично із збільшенням обсягу кредиту (пропозиції) процентні ставки повинні знижуватися, забезпечуючи при цьому достатній дохід банку. Але на сьогодні в Україні немає належних умов для збільшення пропозиції кредиту, тобто нарощування обсягів кредитування. Комерційним банкам залишається все вужчий грошовий спектр для формування своїх ресурсів через зростання готівки в позабанківському обігу, уповільнення темпів зростання пропозиції грошей, а також через недовіру населення до комерційних банків, фінансовий стан багатьох із них не виключає можливості його погіршення, навіть банкрутств.

Таблиця 4.5

Динаміка основних показників грошового ринку за період з 1995 по 2002 рр.

(% до попереднього року)

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Пропозиція грошей (агрегат M_3)	100	135,0	134,0	125	141	145	142	142
Готівка (агрегат M_0)	100	154,0	152,0	117,0	134	134	93	135
Державні позики	100	132	102	132	128	110	99	185
Вклади в комерційних банках	100	200	187	134	135	154	168	146,7
Питома вага кредитних вкладень комерційних банків у ВВП	100	89,3	117,9	107,6	114,1	122	127	131,4

* Примітка: розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – С. 46-51, 67, 108, 113, 141.

Аналізуючи тенденції основних масштабних показників за останні шість років (1995–2002 рр.) можемо констатувати, що їх динаміка була не зовсім сприятливою для формування ресурсної бази, хоча пропозиція грошей (M_3) і зросла, проте її темпи (у 1995–1997 рр.) щодо готівки в позабанківському обігу значно відставали, що не могло не позначитися на залученні грошових коштів банківською системою

(на кінець 1997 р. темпи залучення коштів знизилися з 200 до 187) і, відповідно, на пропозиції кредитів. Підтвердженням цього є зниження на цей період рівня фактичного грошового мультиплікатора, який визначається як відношення грошової маси (M_3) до грошової бази, із 1,93 до 1,76. Тільки за 1998–2001 рр. макроекономічні показники більш-менш стимулювали формування ресурсної бази, що відповідно сприяло нарощуванню темпів кредитних вкладень. Проте в даний період ще спостерігалися значні темпи зростання готівки, що позначаються на рівнях грошового мультиплікатора як показника кредитної експансії комерційних банків (із 1998 р. він становив 1,82, у 1999 – 1,84, 2000 – 1,9, у 2001 – 1,98).

Більше того, структура залучених коштів банківською системою говорить про те, що розширювати обсяг кредитування при 53 % коштів до запитання і відповідно 47 % строкових депозитів досить проблематично.

Що стосується процентної ставки за кредит, то її зниження при обмежених можливостях пропозиції кредитних вкладень також є проблематичним. Адже для зниження відсоткових ставок за банківськими кредитами необхідно збалансувати попит і пропозицію на кредит. Якщо пропозиція кредиту дуже обмежена формуванням ресурсної бази, то реальний попит, тобто попит кредитоспроможних суб'єктів ринку, обмежений фінансовим станом суб'єктів легального сектору економіки, який неухильно погіршується і призводить до зростання кредитних ризиків. Останні значно впливають на ставку позичкового процента, збільшуючи її, і тим компенсуючи втрати від кредитних ризиків.

Отже, збалансування попиту та пропозиції на кредит здійснюється за складних економічних умов, що обумовлені обставинами, які знаходяться поза сферою діяльності комерційних банків і які від них не залежать. Таким чином, на сьогодні вітчизняні банки неспроможні відчутно знизити процентні ставки за кредит, що дало б змогу розширити обсяг кредитування і, перш за все, збільшити його доступність для реального сектору економіки.

Підсумовуючи викладене стосовно ефективності кредитування для банків-кредиторів, зазначимо, що параметри ефективності кредитування на мікроекономічному рівні зводяться до отримання оптимального співвідношення

дохідності та ліквідності при мінімізації кредитного ризику. Тоді ж як макроекономічний рівень зацікавлений у фінансовій стійкості та надійності банківського сектору як гаранта економічної стабільності.

Для юридичних осіб реального сектору економіки ефективність кредитування означає залучення додаткових джерел фінансування для прибуткових виробничих потреб. Причому прибутку, який отриманий за рахунок додаткових джерел фінансування, повинно бути достатньо як для взаємовідносин із державою (бюджетних платежів та позабюджетних фондів), так і для погашення процентів за позику та для власного розвитку. Тому однією із найважливіших проблем фінансової політики суб'єктів підприємницької діяльності є оптимізація структури його авансованого капіталу з точки зору співвідношення між власним та позичковим. Показником, який характеризує ефективність використання позичкового капіталу, є величина прибутку, що припадає на одиницю власного капіталу, тобто рентабельність власного капіталу.

Отже, доцільність залучення кредиту як джерела фінансування пов'язана із тим обсягом прибутку, який він може принести внаслідок його ефективного використання. Беручи участь у фінансуванні поточного виробництва, кредит на рівні з власними обіговими коштами забезпечує отримання прибутку як основного стимулу підприємницької діяльності. Ефективність виробничої діяльності, яка пов'язана із джерелами фінансування, характеризується показником рентабельності власного капіталу, що у формалізованому вигляді може бути представлено показником:

$$P_{вк} = \frac{П}{ВК}, \quad (4.3)$$

де $П$ – прибуток підприємства;

$ВК$ – величина власного капіталу.

Залучення позичкового капіталу зі сторони суб'єктів підприємництва економічно доцільне лише за умови, що воно забезпечує зростання рентабельності власного капіталу. Виходячи із формули (4.3), зріст рентабельності власного капіталу пов'язаний із обсягом прибутку, одержаного в процесі виробництва.

Зв'язок між обсягом власних, позичених коштів і прибутком характеризує рівень рентабельності власного капіталу і показник фінансового лівериджу. Якщо рентабельність власного капіталу характеризує величину прибутку на одиницю власного капіталу, а коефіцієнт фінансового лівериджу, обсяг позичкового капіталу на останній, то взаємозв'язок між ними встановлюється на основі процентної ставки за кредит та рівня загальної рентабельності капіталу підприємства.

Відомо, що рентабельність авансованого капіталу визначається як:

$$P_K = \frac{\Pi + \Pi_K}{BK + PK}, \quad (4.4)$$

де Π – прибуток виробництва;

Π_K – сума плати за кредит;

BK – величина власного капіталу;

PK – обсяг кредиту.

Сума плати за кредит залежить від рівня процентної ставки і обсягу одержаного проценту, тобто $\Pi_K = C \cdot PK$, де C – процентна ставка за кредит, а рентабельність власного капіталу визначається формулою (4.3), то формулу (4.4) можна подати наступним чином:

$$\frac{P_{BK} \times BK + C \times PK}{BK + PK} = P_K. \quad (4.5)$$

Розв'язавши рівняння (4.5) відносно невідомої величини P_{BK} (рентабельності власного капіталу), одержимо:

$$P_{BK} = P_K + (P_K - C) \times \frac{PK}{BK} \quad (4.6)$$

Отже, рентабельність власного капіталу залежить від рентабельності всього авансованого капіталу, а також ефективності використання позичкового капіталу (ефект фінансового лівериджу). Характеристика ступеня використання позичкового капіталу представлена у формулі (4.6) двома показниками:

– коефіцієнтом фінансового лівериджу (PK/BK) – показника, який характеризує величину позичкового капіталу, що припадає на одиницю власного;

– диференціалом фінансового лівериджу ($R_k - C$) – показника, що характеризує різницю між рентабельністю сукупного капіталу і ставкою позичкового процента.

Якщо диференціал фінансового лівериджу ($R_k - C$) більший від нуля, тобто рентабельність авансованого капіталу вища від ставки процентів за позичковий капітал, то збільшення коефіцієнта фінансового лівериджу, тобто обсягу позичкового капіталу в розрахунку на одиницю власного, сприятиме підвищенню рентабельності власного капіталу. У випадку, коли процентна ставка за кредитом досягає рентабельності авансованого капіталу або її величина більша за рентабельність, то теоретично залучати позичковий капітал стає не вигідним внаслідок відсутності росту або спаду рівня рентабельності власного капіталу. Проте на практиці підприємствам досить часто доводиться використовувати кредити, процентні ставки за котрі значно перевищують рентабельність їх капіталу. Це передусім стосується підприємств, які належать до галузі із тривалим оборотом капіталу, тривалим технологічним процесом, пріоритетного державного значення тощо. До таких галузей належить, перш за все, аграрний сектор виробництва. Навіть у країнах з розвинутою ринковою економікою аграрний сектор потребує значних обсягів кредитних ресурсів, які не можуть безперервно надаватися банками через природно-кліматичні умови, довготривалість виробничого циклу, дисперсійність позичальників тощо. Це є основним мотивом, через який держава завжди регулює дану галузь.

Ще складніша ситуація з кредитним забезпеченням аграрного сектору економіки в країнах з перехідною економікою. По-перше, майже у всіх країнах даної групи в ході ринкових перетворень сільськогосподарські підприємства дуже швидко втратили власний обіговий капітал, основною причиною цього був диспаритет цін, тобто штучне завищення цін на сільськогосподарську продукцію порівняно із цінами на засоби виробництва для аграрного сектору. Лібералізація цін і відміна субсидій призвели до вирівнювання цих співвідношень і, як результат, сільське господарство втратило значну частину власного оборотного капіталу.

По-друге, високі темпи інфляції, які прийшли після лібералізації цін, обумовили зростання процентної ставки і, відповідно, скорочення строків кредиту.

Таким чином, аграрний сектор виробництва опинився в тяжкій фінансовій кризі, і власні кошти майже повністю втрачені, а кредити банку – недостатні. В цих умовах в країнах з перехідною до ринку економікою були розроблені спеціальні державні програми сільськогосподарського кредиту: субсидії під процентні ставки, забезпечення банківських позик державними гарантіями, списання або реструктуризація боргів сільгоспвиробникам, створення спеціалізованих кредитних інститутів для аграрного сектору.

Отже, для ефективного використання кредиту як джерела фінансування норма прибутковості або рентабельності повинна бути не меншою, аніж процентна ставка за кредити. Тому найбільшу питому вагу в загальному обсязі кредитів займають короткострокові кредити, а найбільша їх питома вага в електроенергетиці, паливній, харчовій та машинобудуванні, тобто у тих галузях, де найбільша рентабельність.

Для ефективності кредитування (із залученням кредитів, забезпеченість росту рентабельності власного капіталу) галузей економіки, які мають пріоритетне значення (чорна металургія, вугільна промисловість, сільське господарство) уряд розробляє державні програми, які переважно зводяться до способів компенсації процентів або кредитування за пільговими відсотками. Що стосується кредитування цих галузей під гарантії уряду, а не за рахунок компенсації відсоткової ставки, то, як показує практика, такі кредити переростають у безнадійні або погашаються за рахунок гаранта, тобто державного бюджету.

Отже, параметром ефективності кредитування для суб'єктів реальної економіки виступає участь кредиту у забезпеченні росту прибутку на одиницю власного капіталу, який відбувається при зіставленні середньої рентабельності виробництва і відсоткової ставки за кредит.

**Структура кредитних вкладень у промисловості у відповідності до
рентабельності (2001 р.)**

	Рентабельність продукції	Структура кредитних вкладень (короткострокові кредити)
Вся промисловість, у т.ч.	4,3	100
електроенергетика	0,1	1,0
паливна промисловість	10,1	1,0
чорна металургія	6,1	20,0
машинобудування	3,9	19,0
харчова промисловість	4,2	20,0
інші галузі	-	39,0

* Примітка: Розраховано за даними: Статистичні таблиці із Послання Президента до Верховної Ради від 15.04.2003 року // Економіст. – 2003. – № 3. – С. 61, 71.

Параметри ефективності міжбанківського кредитування обумовлені його властивостями та закономірностями функціонування.

Займаючи особливе місце у кредитних відносинах, міжбанківський кредит здійснює перерозподіл вартості між банківськими установами на засадах поверненості, строковості та платності. Виходячи з цього, ефективність надання МБК полягає у прибутковості даної операції із дотриманням ліквідності та мінімізацією ризиків. Але як засвідчує вітчизняна практика МБК, деякі банки зробили невдалий вибір між ризиком та прибутком тому опинилися на межі банкрутства (“Алекс”, “Континент”, “Резидент” та ін.). Оскільки МБК наділений багатьма властивостями і надається на надзвичайно короткі строки, то кризова ситуація в банківській системі починається перш за все саме із його сфери. Виникнувши в одному місці, неплатежі по МБК швидко розповсюджуються по всьому ланцюгу взаємозв’язаних банків. Більше того, в умовах загального спаду виробництва, чим ближче кредитна система підходить до кризового стану, тим вище рівень і величина МБК. Адже кризовий стан банківської системи полягає у невиконанні банками своїх зобов’язань, а значить, недотримання ними показників ліквідності та платоспроможності. Тому все більше останні застосовують МБК для покриття поточної ліквідності, що породжує пірамідальну схему заборгованості за

ним, і зрештою призводить до неповерненості МБК. Таким чином, все більше банків ставали жертвами ринку МБК через неповернення їм коштів.

Все вищевикладене вимагає відповідних заходів від НБУ щодо запобігання кризи на ринку міжбанківських кредитів, яке на практиці втілювалося на основі Постанови № 40 від 25.02.1995 р. “Про невідкладні заходи щодо фінансового оздоровлення комерційних банків та відновлення їх ліквідності і платоспроможності”. Зокрема, нею було заборонено надавати або отримувати філіями та відділеннями банків МБК, які не є юридичними особами, а також було обмежено для банків-юридичних осіб до подвійного розміру єдиних коштів загальну суму можливого залучення та надання МБК.

Отже, параметри ефективності залучення МБК через його властивості імпульсного передкризового зростання також обмежені нормативними величинами. Для банків-боржників ефективність МБК пов'язана, перш за все, із об'єктами кредитування, а точніше із цілями, які переслідують боржники при залученні МБК. Якщо МБК перетворюється у тимчасове джерело певного активу або групи активів, то метою залучення міжбанківського кредиту є забезпечення короткострокової ліквідності. Ефективність залучення МБК в даному випадку полягає у певній збалансованості пасивно-активних операцій, тобто в управлінні ліквідністю банку.

Одним із методів управління ліквідністю є мінімізація непрацюючих активів банку через кореляцію вхідних і вихідних фінансових потоків. При наявності загрози зриву планових банківських проплат або клієнтських платежів банк використовує МБК.

Отже, в даному випадку МБК забезпечує необхідний рівень ліквідності, зменшуючи при цьому ризик ліквідності та обсяг активів, які не приносять доходу. Правда, МБК може залучатися для підтримки поточної ліквідності в банку-боржнику у випадку відволікання коштів у неліквіди, тобто наявності значного обсягу неповернених кредитів в кредитному портфелі. В даному випадку залучення МБК пов'язане із якістю об'єкта кредитування, а тому банку-кредитору необхідно більше уваги приділяти аналізу кредитоспроможності банка-контрагента та його фінансовому стану.

Отже, параметри ефективності МБК для банків-боржників в даному випадку пов'язані, з одного боку, із дохідністю активів, під які беруться МБК, а з іншого – обмежені рівнями нормативів миттєвої та загальної ліквідності і співвідношенням високоліквідних активів до робочих активів. Коефіцієнт, який відображає прибутковість кредитних операцій з врахуванням загального рівня активів, є коефіцієнт процентної маржі:

$$ЧПМ = \frac{ПД - ПВ}{A}, \quad (4.7)$$

де $ПД$ – процентні доходи;

$ПВ$ – процентні витрати;

A – загальні активи.

Виражаючи обсяг загальних активів через показник загальної ліквідності, отримаємо:

$$ЧПМ = \frac{ПД - ПВ}{З \cdot H_6}, H_6 = \frac{A}{З}, \quad (4.8)$$

де $З$ – загальні зобов'язання банку (в т.ч. і за МБК).

Отже, ефективність залучення МБК для забезпечення короткострокової ліквідності характеризуватиметься наступними параметрами:

$$ЧПМ = \frac{ПД - ПВ}{З \cdot H_6}, \quad (4.9)$$

$$H_4 = \frac{K_p + K_a}{P_p} \geq 0,2, \quad (4.10)$$

$$H_6 = \frac{A_1}{З_1} \geq 1, \quad (4.11)$$

$$H_5 = \frac{A_2}{З_2}, \quad (4.12)$$

де K_p – кошти на коррахунках;

K – кошти в касі;

P_p – зобов'язання за поточними рахунками;

A_1 – активи первинної та вторинної ліквідності;

Ar – ліквідні активи;

Z₁ – зобов'язання банку до 30 днів;

Z_z – короткострокові зобов'язання.

За допомогою МБК, особливо довгострокового характеру – 1 міс., 2 міс, 3 міс, розширюється ресурсна база банків-боржників. Від напрямів грошово-кредитної політики і застосування тих чи інших її інструментів залежить і ефективність залучення МБК банками-боржниками.

Реальний сектор економіки потребує кредитів на терміни щонайменше на 1 міс. і більше, а залучені кошти на коротші терміни мають на меті спекулятивні операції і, зокрема, операції, які пов'язані з валютою або цінними паперами. Тому параметри ефективності залучення МБК пов'язані з тими цілями, які ставлять перед собою банки-боржники. Правда, на структуру МБК і відповідно на цілі його використання впливають регулятивні заходи НБУ в галузі грошової кредитної політики. Так, із підвищенням норми обов'язкового резервування збільшуються і обсяги МБК. Цей взаємозв'язок обумовлений відсутністю створення обов'язкових резервів за МБК на відміну від всіх інших джерел залучення коштів. Значний вплив на структуру МБК мають: стабільність, обсяг грошової маси в обігу, дохідність державних цінних паперів та надійність повернення позик.

Зростання курсу іноземних валют і особливо зростання курсу долара передбачає спекулятивні вкладення в іноземну валюту, зазвичай шляхом МБК на короткі строки. Навпаки, стабілізація курсу національної валюти сповна позбавляє економічної основи дані операції.

Політика НБУ щодо комерційних банків за останні роки зводилася до: нарощування їх капіталу, створенням умов для залучення коштів населення і, зокрема, шляхом створення фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також стимулювання якості кредитних портфелів комбанків через формування резервів під можливі втрати від кредитних операцій та формування резервів для покриття ризиків від наявності сумнівної дебіторської заборгованості. Вищезазначені заходи призводять до значного скорочення реального прибутку, проте загальна ліквідність банківської системи при нормативі 100 % досягла рівня 120 %.

У зв'язку з такими діями намітилася тенденція до зменшення розміру МБК при одночасному зростанні кредитів реальному сектору, до того ж довгострокового характеру.

Отже, прибуткове розміщення МБК банками-боржниками на фоні цілеспрямованої грошово-кредитної політики, орієнтованої на реальний сектор економіки, є основною метою залучення цього джерела ресурсного їх потенціалу. В даному випадку параметри ефективності цих операцій так само, як і для банків-кредиторів зводяться до зростання прибутковості і, зокрема, до рентабельності власного капіталу.

Ефективність МБК на макроекономічному рівні зводиться до підтримання ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості банківської системи, а також регулювання грошової маси в обігу. Вона досягається як регулятивними діями НБУ стосовно функціонування МБК між комбанками, так і безпосередньо через механізм рефінансування останніх. Процес кредитування НБУ комерційних банків виступає інструментом як регулювання грошової маси в обігу, так і фінансування окремих комерційних банків під певні цільові програми або для їх фінансового оздоровлення і здійснюється шляхом кредитних аукціонів, ломбардного кредитування та операцій РЕПО. Зниження обсягів централізованих ресурсів НБУ за останні два роки пояснюється: по-перше, НБУ спрямовує грошово-кредитну політику на вирішення макроекономічних проблем неемісійним шляхом; по-друге, збереження протягом затяжного періоду відносної стабільності рівня грошової маси в обігу; по-третє, стабільність та фінансову стійкість комбанків НБУ забезпечує не через рефінансування, а шляхом політики, яка спрямована на капіталізацію банків, формуванням резервів, дотриманням обов'язкових нормативів їх діяльності.

Проводячи кредитні операції з фізичними особами, вирішуються як економічні, так і соціальні цілі. Економічні полягають в тому, що безпосередньо через обсяг кредиту забезпечується платоспроможний попит, який і виступає стимулятором нарощування виробництва і, відповідно, росту виробленого ВВП. Соціальна направленість кредитування означає чітко цільове використання, тобто споживчий характер, який носить як короткостроковий, так і довгостроковий

характер. Тому параметри ефективності кредитування фізичних осіб варто шукати у площині двох векторів – економічного та соціального.

Розглядаючи платоспроможний попит як “адресне направлення коштів інституціональних одиниць економіки країни з метою придбання тільки необхідних саме їм засобів виробництва, товарно-матеріальних цінностей, відповідних видів послуг, певних продовольчих і непродовольчих товарів” [261, с. 23], можна констатувати, що це, в свою чергу, є стимулом до зростання обсягу виробництва, перебудови асортименту продукції на мікроекономічному рівні та галузевої структури на макроекономічному рівні. Серед інституціональних суб’єктів економіки одне із чільних місць займають домашні господарства або фізичні особи. Основою платоспроможного попиту їх виступає життєвий рівень, який виражається обсягом та структурою споживчих витрат. Нинішня ситуація в країні характеризується явним перевищенням товарного виробництва як за асортиментом, так і за обсягом над платоспроможністю населення. Така ситуація зумовлена низьким рівнем заробітної плати та несвоєчасністю її виплати, безробіттям, в т.ч. і прихованим, необхідністю витрат населення на першочергові послуги, зокрема комунальні, побутові, транспортні, медичне обслуговування, навчання тощо. Решта коштів направляється на придбання відносно недорогих продуктів харчування та інших недорогих товарів.

За даними Держкомстату України за 2001 рік, номінальні доходи населення збільшилися на 25,2 %, а споживчі ціни – майже на 25,8 %. Отже, платоспроможність населення знизилася на 0,6 %.

Якщо проаналізувати споживання продуктів харчування у розрахунку на душу населення (кг), то, наприклад, споживання м’ясопродуктів за 1990-2001 рр. скоротилося на 56 %, молока та молочних продуктів – на 46 %, риби та рибопродуктів – на 49 %, хлібопродуктів – на 11 % [248, с. 137]. Отже, найбільшу увагу населення як споживач приділяє найдешевшим продуктам харчування.

Значно скоротилася забезпеченість населення продуктами культурно-побутового та господарського призначення, наприклад: за 1990–2001 рр. кількість телевізорів в експлуатації на кожні 1000 осіб знизилася на 80 %, холодильників – на

60 %, пральних машин – на 51 %, електропилососів – на 62 %. При тому ж, що продаж їх населенню за даний період також скоротився: телевізорів – на 85 %, холодильників – на 88 %, пральних машин – на 93 %, електропилососів – на 88 % [242, с. 152–154]. Така ситуація свідчить про незбалансованість наявної товарної пропозиції із реальною платоспроможністю населення, з одного боку, і з іншого – відсутністю матеріальних стимулів до виробництва даної продукції. У даній ситуації можливим фактором збалансування може виступати споживчий кредит як короткострокового, так і довгострокового характеру.

Ефективність кредитування для боржників полягає у можливості цільового використання позики та повернення основного боргу і процентів за користування нею. Іншими словами, середньомісячні доходи боржника за період користування позикою повинні перевищувати середньомісячні витрати, включаючи витрати з обслуговування боргу, тобто:

$$\bar{D}_M \cdot t > \bar{B}_M \cdot t, \quad (4.13)$$

де \bar{D}_M – середньомісячні доходи;

\bar{B}_M – середньомісячні витрати, включаючи витрати за позикою та сплату процентів;

t – період користування позикою.

4.3. Методи оцінки кругообігу обігових коштів суб'єктів господарювання та участь кредиту в їх формуванні

Однією з особливостей функціонування кредитного механізму на сьогодні є суттєве зниження ролі банківського кредиту у забезпеченні суб'єктів господарювання грошовими ресурсами. Показником, який характеризує розміри кредитної діяльності, є частка кредитів у відсотках до ВВП (табл. 4.7).

Питома вага кредитних вкладень в економіку України

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Обсяг валового внутрішнього продукту	50	1483	12038	54516	81519	92489	103869	130442	170070	204190	220932
Кредити, надані ком. банками суб'єктам господарювання	27	406	1558	4078	5452	7295	8855	11783	19121	27792	41199
Питома вага кредитних вкладень у ВВП	42	27,2	10,0	5,7	6,8	7,9	11,73	9,0	11,0	13,6	18,6

* Примітка: Розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – С. 46-51, 85.

Як видно із таблиці, питома вага кредитних вкладень у ВВП є досить незначною (за 2002 рік вона склала 18,6 %).

Поряд із внутрішньобанківськими причинами такого становища (недостатній обсяг банківського капіталу; відволікання приросту кредитних ресурсів спочатку на покриття дефіциту бюджету, а потім і у фондову складову) існують причини, які пов'язані з діяльністю суб'єктів господарювання. Перш за все тяжкий фінансовий стан підприємств, який супроводжується кризою платежів та скороченням обсягів виробництва, навіть за умов призупинення його спаду позначається на високому рівні простроченої заборгованості за банківськими кредитами. В умовах недостатності платіжних засобів підприємства в багатьох випадках стають вимушеними боржниками, причому їхня заборгованість у зв'язку із економічною нестабільністю дуже скоро стає простроченою. Підприємства постійно відчувають недостатність коштів для нормального фінансування своєї діяльності, що проявляється, зокрема, в погіршенні співвідношення простроченої заборгованості і залишків коштів на поточних рахунках. Тому за умов переходу до ринкової економіки найбільш гостро стоїть проблема управління фінансами на рівні підприємств, центральним місцем яких є проблема достатності обігових коштів, механізмів їх планування (прогнозування) і поповнення та розумного використання. Так, фактичне завантаження обігових коштів на 1.07.96 р. становило 46960 млн.

грн., що на 33023 млн. грн., або в 3,37 рази перевищує фінансові джерела власних обігових коштів (11878 млн. грн.) і кредитів банку (2059 млн. грн.) [232, с. 42–45].

Враховуючи вищезазначене, розглянемо особливості кругообігу обігових коштів і на цій основі визначимо параметри участі кредиту як джерела їх формування.

Загальна схема кругообігу вартості рівнозначна як для процесу руху суспільного капіталу (фондів) в рамках економіки країни, так і для руху капіталу на окремому підприємстві, фірмі, тобто індивідуального, набуває наступного вигляду:

$$G-T...B...T-G' \quad (4.14)$$

Оплачені засоби виробництва надходять безпосередньо в процес виробництва (...B...). Результатом виробництва є створення нової вартості, яка підлягає реалізації. Процес руху вартості закінчується надходженням грошових коштів на рахунок підприємства. У процесі свого руху авансована вартість послідовно приймає і скидає грошову, товарну, виробничу, знову товарну і грошову форми, одночасно знаходячись у всіх функціональних формах і на всіх стадіях кругообігу. Отже, безперервність кругообігу досягається перш за все тим, що авансована вартість щомить одночасно знаходиться у всіх вищевказаних функціональних формах і стадіях. Проте самостійний кругообіг кожного із капіталів (фондів) не відображає єдності руху авансової вартості в процесі виробництва і реалізації продукції. Самостійний рух основного і оборотного капіталів закінчується на стадії виробництва. З утворенням незавершеного виробництва відбувається злиття перенесеної вартості основного і обігового капіталів, і до закінчення кругообігу вартість здійснює свій рух у вигляді незавершеного виробництва, а потім – обігового капіталу. Обіговий капітал починає свій рух з моменту утворення новоствореного продукту і закінчує його з надходженням виручки від реалізації на рахунок підприємства. Очевидно, в процесі руху авансової вартості відбувається трансформація вартості основного капіталу (частково у вигляді амортизаційних відрахувань) і обігового, спочатку – в незавершене виробництво, а потім, із закінченням процесу створення продукту, – в обіговий капітал. Категорією, яка опосередковує єдиний рух вартості з моменту її авансування до моменту повторного

авансування уже розподіленого реалізованого продукту, є обігові кошти, під якими варто розуміти відносини, які виникають в процесі руху авансової вартості, відображеної в реалізованому продукті, і яка забезпечує безперервність подальшого її виробництва і реалізації.

Отже, обігові кошти підприємства мають подвійну природу. З одного боку, вони є суттєвою частиною майна (активів) підприємства, яке зосереджене в запасах товарно-матеріальних цінностей і затратах виробництва, розрахунках, залишках грошових коштів, з іншого – це частина його капіталу (пасивів), яка забезпечує безперервність та безперебійність господарського обороту.

Схему кругообігу обігових коштів можна представити у вигляді наступної схеми:

$$Г-ВЗ...НВ...ГП-ТВ-Г', \quad (4.15)$$

- де $Г$ – залишки грошових коштів;
 $ВЗ$ – виробничі запаси;
 $НВ$ – незавершене виробництво;
 $ГП$ – готова продукція;
 $ТВ$ – товари відвантажені;
 $Г'$ – виручка від реалізації.

На перший погляд в даній схемі немає ніяких відмінностей від схеми кругообігу капіталів (фондів) (див. рис. 4.4), за винятком назв стадій, ділянок кругообігу. Але якщо схема кругообігу показує стадії, які проходить вартість в процесі виробництва і реалізації, змінюючи свої функціональні форми (грошову-товарну-виробничу), то в запропонованій схемі відображаються закріплення засобів на ділянках і стадіях кругообігу, а рух вартості підпорядкований внутрішнім закономірностям, які будуть розглянуті нижче.

Для аналізу закономірностей і особливостей кругообігу обігових коштів необхідно ввести певні обмеження, які дозволяють точніше змоделювати реальні процеси їх кругообігу. Так, в запропонованій моделі ми виходимо із часових параметрів виробничого періоду, сфери обігу та вартостей, які в них знаходяться. Такий підхід пояснюється необхідністю при визначенні обсягу реалізації оперувати

залишками нереалізованої продукції на початок і кінець року, вартість яких формується відповідно до одноденних затрат, попереднього і звітного періодів. Оскільки перетворення параметрів руху авансованої вартості може бути досягнуте тільки з використанням єдиної оціночної бази, то в її якості для обігових коштів прийнято час – дні, місяці. Переведення в дні елементів обігових коштів і обсягу реалізації здійснюється шляхом ділення їх вартості на відповідні одноденні затрати (одноденні операційні витрати та одноденну собівартість реалізованої продукції).

Моделювання кругообігу обігових коштів і, на цій основі, дослідження особливостей обігу кредиту пов'язане ще з однією умовою – методом списання затрат на вартість незавершеного виробництва. У розрахунках виходимо з того, що наростання затрат за днями виробничого циклу відбувається рівномірно, і для простоти рахунку одноденні затрати нехай дорівнюватимуть одиниці.

Особливістю індивідуальних кругообігів обігових коштів є те, що вони відрізняються між собою тривалістю. На відхилення тривалості індивідуальних кругообігів впливають дві групи факторів:

– по-перше, причини, обумовлені роботою самих господарюючих суб'єктів. Причому ці причини можна в свою чергу розмежувати на ті, які обумовлені ходом виробництва (змінюю тривалості виробничого циклу, змінюю і обсягом наростання затрат тощо) і ті, які виникають в результаті певних порушень його процесу, зокрема, у зв'язку з нераціональним використанням обігових коштів і фінансових джерел їх формування (“проїдання” власних коштів, відволікання в понаднормативні залишки тощо);

– по-друге, причини, обумовлені зовнішніми економічними зв'язками, які виникають у зв'язку з неплатежами, внаслідок невиконання договірних умов тощо.

У розрахунках, проведених в моделі, використовуються середні за певний період (зазвичай, 1 рік) терміни виробничого періоду та сфери обігу.

Враховуючи те, що погашення позики проходить із виручки від реалізації і абстрагуючись від затрат в сфері обігу, приймаємо, що обсяг реалізації відбувається за собівартістю, тобто реалізованою буде нова споживча вартість, створена в сфері виробництва.

Таким чином, модель кругообігу та обігу обігових коштів може бути представлена у схемі 9 наступними параметрами: виробничий цикл (час виробництва) $ВП=3$, тривалість сфери обігу $ВО=4$, період $П=12$:

Враховуючи описані обмеження і умови, вартість протягом періоду ($П=12$) здійснить два повних кругообіги, які закінчуються процесом реалізації продукції, і два кругообіги будуть перервані у зв'язку із закінченням періоду: третій – на стадії обігу, четвертий – на стадії його створення. Вони будуть завершеними тільки в наступному періоді.

Таким чином, у рис. 4.4 змодельована ситуація, яка типова для будь-якого промислового підприємства на звітну дату, в обігу якого завжди є залишки незавершеного виробництва, нереалізованої продукції, а за період до звітної дати здійснена реалізація виробленого товару.

Варіант: $ВП=3$, $ВО=4$

№ з/п	1 круго- обіг	2 круго- обіг	3 круго- обіг	4 круго- обіг	Перехідні залишки ГП за мин. рік	Реалі- зація, вартість	Γ	$НВ$	$\Gamma П+Т В$
1.	$ВП$					3	0	1	6
2.	$ВП$						2	2	3
3.	$ВП$						1	3	3
4.	$ВО$	$ВП$				3	0	1	6
5.	$ВО$	$ВП$					2	2	3
6.	$ВО$	$ВП$					1	3	3
7.	$ВО$	$ВО$	$ВП$			3	0	4	6
8.		$ВО$	$ВП$				2	2	3
9.		$ВО$	$ВП$				1	3	3
10.		$ВО$	$ВО$	$ВП$		3	0	1	6
11.			$ВО$	$ВП$			2	2	3
12.			$ВО$	$ВП$			1	3	3

Рис. 4.4. Модель кругообігу та обороту обігових коштів окремого підприємства

Для одного окремого закінченого кругообігу довжиною ($ВП+ВО$) буде реалізована вартість, яка створена в період $ВП$, тобто:

$$R_{IK} = BП, \quad (4.16)$$

де протягом періоду $П$ реалізація R повториться стільки разів, скільки буде здійснено повних кругообігів. Ця закономірність руху вартості виражається в тому, що R складе суму вартостей готового товару в закінчених кругообігах:

$$R = BП \cdot N, \quad (4.17)$$

де N – кількість закінчених кругообігів, які пройшла авансована вартість за період $(П)$.

У свою чергу кількість повних закінчених кругообігів залежить від двох параметрів – тривалості періоду виробництва та сфери обігу, і теоретично могла б розраховуватися як їх сума за період, поділена на тривалість одного кругообігу. Проте доцільно мати на увазі, що таке механічне об'єднання сум тривалості періоду виробництва і обігу неможливе, тому що, по-перше, всі кругообіги організовані з врахуванням вимог неперервності процесу виробництва, по-друге, вони обмежені періодом $П$: ніколи всі не зможуть бути завершені. А отже, переплетення індивідуальних кругообігів протягом певного періоду $(П)$ можна представити наступним чином:

$$\begin{aligned} \text{I кругообіг} &- BП+BO \\ \text{II кругообіг} &- 2BП+BO \\ \text{III кругообіг} &- 3BП+BO \\ &\dots\dots\dots \\ \text{N кругообіг} &- NBП+BO \end{aligned} \quad (4.18)$$

Враховуючи періодичність та послідовність індивідуальних кругообігів, реалізація продукції повторюється через періоди довжиною у $BП$:

$$\begin{aligned} 2BП+BO-(BП+BO) &= BП \\ 3BП+BO-(2BП+BO) &= BП \\ &\dots\dots\dots \\ (NBП+BO)-((N-1)BП+BO) &= BП \Rightarrow \\ \Rightarrow R &= \left[\frac{\sum_{i=1}^n BO_i + \sum_{i=1}^n B_{nn}}{B_n + BO} \right] \end{aligned} \quad (4.19)$$

Отже, кількість закінчених кругообігів, з однієї сторони, залежить від довжини $ВП$ і $ВО$, а з іншої – обмежена періодом (Π). Оскільки період виробництва ($ВП$) в нашому прикладі відносно постійна величина, яка залежить переважно від тривалості технологічного циклу, то при одному і тому ж обсягу реалізації R тривалість періоду обігу ($ВО$) може мати різну величину, яка, з однієї сторони, обмежена періодом (Π) і тривалістю останнього (N)¹ кругообігу, а з іншої – тривалістю наступного кругообігу ($N+1$) до закінчення періоду (Π):

$$\Pi - (N + 1)ВП < ВО < \Pi - NВП \quad (4.20)$$

При цьому мінімальне значення $ВО$ при заданому обсязі реалізації (R), враховуючи час відліку в одиницю, дорівнюватиме:

$$ВО = \Pi - (N + 1)ВП \quad (4.21)$$

Таким чином, вважаючи тривалість періоду виробництва відносно постійною величиною, варіація тривалості ($ВО$) при одному і тому ж обсязі реалізації впливатиме тільки на структуру та обсяг авансової вартості в кругообізі.

Сукупна авансована вартість, здійснюючи свій безперервний рух щомиті, складається із трьох елементів: вартості незавершеного виробництва, вартості готової продукції і товарів відвантажених, а також вартості вивільнених (тимчасово вільних) грошових коштів. Отже, однією із основних закономірностей авансованої вартості є те, що в будь-який момент її сукупний обсяг в окремому індивідуальному кругообігу повинен бути рівним обсягу залишку незавершеного виробництва, залишкам грошових коштів, а також готової продукції та товарів відвантажених:

$$(ВП+ВО) \times Ас = НВ + Г + ТВ , \quad (4.22)$$

де $ВП$ – період виробництва;

$ВО$ – період обігу;

$Ас$ – обсяг авансування в одиницю часу (в нашому прикладі $Ас=1$);

$НВ$ – вартість залишків незавершеного виробництва;

$Г$ – залишки вивільнених із кругообігу грошових коштів;

$ТВ$ – вартість залишків готової продукції та товарів відвантажених.

¹ Кількість закінчених кругообігів при заданому обсязі реалізації дорівнюватиме $N=R/ВП$, виходячи із формули (1).

Рівність (4.21) буде справедливою і для середніх значень $ВП$, $ВО$, а також елементів авансової вартості за стадіями кругообігу, тобто

$$(\overline{ВП} + \overline{ВО}) \times Ас = \overline{НВ} + \overline{Г} + \overline{ТВ}. \quad (4.23)$$

У зв'язку з тим, що джерелами авансованої вартості виступають власні та залучені кошти (кредит банку, кредиторська заборгованість та інші пасиви), які знаходяться в обігу підприємства, рівність (7) набуває наступного вигляду:

$$ВК + КЗ + КБ + ІІІ = \overline{НВ} + \overline{Г} + \overline{ТВ}, \quad (4.24)$$

де $ВК$ – власні кошти;

$КЗ$ – кредиторська заборгованість;

$КБ$ – кредит банку;

$ІІІ$ – інші пасиви.

Особливістю формування незавершеного виробництва є те, що воно залежить від тривалості періоду виробництва, методу списання затрат та авансування в одиницю часу. У нашому прикладі незавершене виробництво за період $ВП$ змінюється від 1 до тривалості $ВП$, середня величина якого за вказаний період становить:

$$\overline{НВ} = \frac{1 + ВП}{2}. \quad (4.25)$$

Час виробництва, як відомо, у звітності господарюючих органів не фіксується. Єдиною наявною інформацією, яка в певній мірі характеризує тривалість виробничого циклу, є залишки незавершеного виробництва. Якщо виключити випадки, в яких на вартість незавершеного виробництва суттєво впливає списання затрат комплектуючих виробів за днями виробничого циклу, то на основі використовуваної в практиці формули величини залишку незавершеного виробництва (при рівномірному наростанні затрат) (формула 8) можна визначити тривалість виробничого циклу. Вона буде дорівнювати подвійній величині середнього за період залишку незавершеного виробництва (в днях), зменшеного на 1:

$$ВП = 2\overline{НВ} - 1. \quad (4.26)$$

Однією із умов аналізу кругообігу авансової вартості є те, що реалізація продукції відбувається за собівартістю, тобто виручка від реалізації покриває затрати незавершеного виробництва, які формуються протягом періоду ВП. Отже, після закінчення першого кругообігу виручки від реалізації обсягом – 1 – направляється на формування незавершеного виробництва в другому кругообізі, а інша частина $(R-I)$ вивільняється із обігу у вигляді залишку грошових коштів. Це вивільнення коштів пов'язане з тим, що виробник не може авансувати величину вартості одночасно (див. схему 9). Авансування відбувається поступово (в нашому прикладі рівномірно), що обумовлює знаходження її частини в грошовій формі. Розмір тимчасово вивільненої вартості в грошовій формі на кожен дату періоду різний, але формування цього розміру підпорядковане певним закономірностям. Як видно зі схеми 9, починаючи з третього кругообігу прослідкується періодичність формування стабільного розміру вивільненої вартості. Періодичність визначається тривалістю періоду виробництва. Закономірність формування розміру вивільнених коштів за днями виробничого періоду дозволяє знайти їх середню величину, яка визначається як середньоарифметичне значення між максимальним розміром $(ВП-I)$ і мінімальним – 0:

$$\bar{Г} = \frac{ВП - 1}{2}. \quad (4.27)$$

Враховуючи особливості кругообігу обігових коштів, які виражаються, зокрема, у формуванні середніх залишків незавершеного виробництва (\overline{HB}) та грошових коштів $(\bar{Г})$, на що вказують формули (4.25) та (4.27), можемо констатувати, що їх середній обсяг за період відповідає тривалості часу виробництва.

$$(\overline{HB} + \bar{Г} = ВП) \quad (4.28)$$

На практиці для аналізу стану і використання обігових коштів, які будуть розглядатися шляхом моделювання, виходячи із тривалості їх кругообігу (часу виробництва та обігу), необхідно виходити тільки із середнього обсягу незавершеного виробництва (\overline{HB}) , не беручи до уваги середні залишки грошових коштів $(\bar{Г})$. Це обумовлено тим, що:

по-перше, у запропонованій моделі реалізація продукції відбувається за собівартістю, а це означає, що на величину грошових коштів впливають тільки внутрішні закономірності кругообігу обігових коштів. Тоді як у реальній практиці на їх величину впливають і зовнішні, тобто сплата податків, обов'язкових платежів тощо;

по-друге, застосування в реальній економіці бартерних розрахунків, як наслідок існування віртуальної економіки, спричинило значне зменшення, а то і відсутність коштів на рахунках у суб'єктів господарювання;

по-третє, в реальній практиці обсяги незавершеного виробництва (НВ) точніше характеризують тривалість часу виробництва (ВП), адже залишки товарно-матеріальних цінностей, які придбані за вивільнені грошові кошти (Г), на відміну від запропонованої моделі обліковуються на інших балансових статтях;

по-четверте, як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях характер наростання затрат у незавершеному виробництві за різними видами продукції і виробництв не мають однозначної констатації. За одними видами продукції (виробництв) формування затрат носить більш-менш рівномірний характер, за іншими навпаки, тому врешті-решт важко визначити їх характер.

Отже, враховуючи вищевикладене, середні залишки незавершеного виробництва (НВ) як на мікроекономічному, так і на макроекономічному рівнях можна визначити на основі середньохронологічної:

$$\frac{0,5HB_1 + HB_2 + HB_3 + HB_4 + 0,5HB_5}{4}, \quad (4.29)$$

де HB_i – середні залишки незавершеного виробництва відповідно на 1.01; 1.04; 1.07; 1.10; 1.01.

За період обігу BO вироблена продукція у періоді $ВП$ повинна бути реалізована, тобто тривалість даного періоду показує суму залишків готової продукції і товарів відвантажених, за які кошти ще не надійшли. Отже, за період BO в обігу знаходиться:

$$\sum_1^{ВП} TB = ВП \cdot BO \quad (4.30)$$

Середня вартість продукції, яка знаходиться в обігу протягом кожного періоду виробництва, буде дорівнювати часу обігу BO (див. формулу 4.23):

$$\overline{TB} = BO = BO \quad (4.31)$$

Реалізація продукції за певний період (Π) обчислюється недостаючим підсумком і відображає суму вартості, створеної у виробничому періоді ($B\Pi$) і перенесеної через сферу обігу (BO) до споживача. Вартість же готової продукції та товарів відвантажених за цей же період (Π), яка на рис. 4.4 відображається елементом авансованої вартості ($\Gamma\Pi + TB$), зіставлена із обсягом реалізації за період (Π), покаже тривалість сфери обігу, тобто BO

$$\frac{\sum_{B\Pi} TB \times N}{1} = BO. \quad (4.32)$$

Отже, маючи прогнозований обсяг реалізації та основні закономірності індивідуальних кругообігів, які створюють основу поелементної структури авансової вартості, на практиці можна розраховувати тривалість кругообігу та обсяги його елементів і навпаки. Знаючи тривалість виробничого циклу ($B\Pi$), прогножуючи обсяг виробничих запасів за принципом \min - \max ($\min = 1$ дню або щоденні поставки, $\max =$ тривалості виробничого циклу) і встановлюючи середній рівень тривалості сфери обігу, можна спроектувати джерела формування обігових коштів:

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{R}{B\Pi} = N \\ B\Pi = 2\overline{HB} - 1 \\ BO = \Pi - (N + 1)B\Pi + 1 \\ \overline{TB} = BO \\ \overline{HB} = \frac{B\Pi + 1}{2} \\ \overline{\Gamma} = \frac{B\Pi - 1}{2} \\ R = \frac{\Pi(\overline{HB} + \overline{\Gamma} + \overline{TB})}{B\Pi + BO} \end{array} \right. \quad (4.33)$$

Усі формули даної системи і кожна зокрема описують певні елементи кругообігу обігових коштів,

де R – прогнозований обсяг реалізації;

$ВП$ – тривалість періоду виробництва;

$[N]$ – кількість закінчених кругообігів за період (Π) в межах цілого числа;

\overline{NB} – середній обсяг незавершеного виробництва;

$ВО$ – тривалість сфери обігу;

\overline{TB} – середня вартість товарів відвантажених та готової продукції;

$\overline{Г}$ – середній залишок вивільнених протягом ($ВП$) грошових коштів.

Підсумовуючи проведений аналіз кругообігу обігових коштів доцільно зазначити, що обіговим коштам як частині капіталу підприємства притаманні наступні особливості: по-перше, вони повинні бути авансовані до одержання доходу; по-друге, вони в якості ресурсу не витрачаються, не споживаються, але постійно поповнюються (регенеруються) в господарському обороті, тобто їх ефективне використання прямо впливає на їх обсяг в обороті; по-третє, відносна потреба в обігових коштах (як джерелах, так і в напрямках) залежить від обсягу господарської діяльності і повинна, відповідно, регулюватися; по-четверте, елементи авансової вартості, обслуговуючи сукупний оборот, мають різне призначення і межу, які виходять із спільної мети кругообігу – підтримка безперервності процесу виробництва і реалізації продукції.

Авансована вартість характеризується тим, що пройшовши всі стадії кругообігу, повертається в свій вихідний пункт із додатковою вартістю або ж у зменшеному обсязі через збитки. У контексті кредиту як джерела авансованої вартості це означає, що він буде повернутий після закінчення кругообігу і за його користування будуть виплачені відсотки із додаткової вартості.

Обігові кошти, обслуговуючи сукупний кругообіг (перенесення вартості), регенеруються, тобто поповнюються після закінчення кожного індивідуального кругообігу. Проте найменші затримки в процесі кругообігу призводять до переходу авансованої вартості в розряд прямих затрат. До причин, які впливають на ефективне використання обігових коштів, і, відповідно, до їх збереження в процесі сукупного кругообігу, відносяться: іммобілізація як процес нецільового

використання, наявність інфляції та її темпи, що призводять до “проїдання” підприємствами власних обігових коштів, втрату управління фінансами підприємств. Інфляційний ефект втрати обігових коштів виникає з двох основних причин: внаслідок запізнення наступних видатків стосовно одержаних доходів і затрат на формування запасів та внаслідок інфляційного росту прибутку, значна частина якого надходить у вигляді податків в бюджет. Якщо інфляція має помірний характер і, основне, вона передбачувана, то її можна спрогнозувати і досить точно передбачити її вплив на величину обігових коштів, тобто виникає можливість їх індексації. В іншому випадку, коли інфляція має характер непередбачуваного явища, а ще більше – її темпи, необхідно вирішувати проблему визначення самого джерела поповнення обігових коштів. Одним із джерел поповнення обігових коштів може виступати кредит банку. Правда, важливою обставиною у вирішенні названих питань є питання про джерела гарантії погашення кредиту.

Важливою особливістю банківського кредиту є те, що він надається і погашається в грошовій формі, а, отже, із тимчасово вивільнених коштів [156, с. 206; 139, с. 132]. Виручка від реалізації виступає джерелом вивільнених коштів, а їх розмір в процесі кругообігу є основою для практичного здійснення принципу повернення кредиту в зазначений термін. Затримка надходження виручки від реалізації в поточному кругообігу зумовлює використання кредиту для формування запасів товарно-матеріальних цінностей в наступних кругообігах. Чим більше “запізнюється” виручка від реалізації, тим більше “розтягується” поточний кругообіг, тим більший обсяг авансової вартості знаходиться в ньому (формула 4.23).

Кредит як економічна категорія проявляє себе в дії його специфічних рис – в задоволенні тимчасових потреб суб’єктів господарювання в грошових коштах на основі поверненості, терміновості та платності. Основою повернення кредиту є збалансованість руху авансованої вартості, яка проявляється, по-перше, в послідовності зміни індивідуальних кругообігів, виходячи із середнього розміру, а по-друге – між вартісною оцінкою елементів кругообігу та обсягом авансованої вартості. При послідовній зміні індивідуальних кругообігів вивільнення коштів

приходить рівномірно із виручки від реалізації, яка проходить через рівні інтервали довжиною у виробничий період і обсягом ($ВП$).

Так, ненадходження виручки від реалізації в I кругообігу (рис. 4.4) в розмірі $ВП$ зумовлює потребу в додаткових джерелах фінансування в III кругообігу також в цьому ж розмірі. Отже, одержавши позику для фінансування III індивідуального кругообігу в розмірі $ВП$, поверненість його варто очікувати після закінчення першого кругообігу, який закінчиться через $ВП+ВО$, тобто через час відхилення $ВО$ від фактичного часу кругообігу готової продукції та товарів відвантажених. Після його закінчення збільшиться вивільнена грошова маса в $(n-1)$ періодів $ВП$ (n – кількість закінчених кругообігів). Отже повернення кредиту в описаній ситуації варто очікувати через проміжки часу, кратні $ВП$, тобто кратність в даному випадку дорівнює:

$$\frac{R - ВП}{ВП} = K, \quad (4.34)$$

де R – очікуваний обсяг реалізації в періоді ($П$).

Обслуговуючи формування змінної частини обігового капіталу, оборот кредиту має свої закономірності, які впливають із особливостей його формування та масштабів.

Особливість формування змінної частини обігового капіталу полягає в забезпеченні зв'язку суміжних циклів виробництва, в плавному переході попереднього циклу в наступний і, тим самим, виступає у вигляді страхового запасу. Масштаби цих позик з точки зору ефективного використання обігових коштів повинні бути обмежені сумами коштів, які необхідні для забезпечення повного періоду виробництва ($ВП$). Кругообіг даного об'єкта кредиту може проходити повільніше, ніж кругообіг обігових коштів в межах постійної її частини. Отже, кругообіг кредиту під змінну частину обігового капіталу може включати декілька періодів кругообігу постійної частини, протягом якої проходить вивільнення і “зв'язування” суміжних циклів виробництва. Але в даному випадку банку без різниці фактична тривалість обороту наданих в позику коштів, він зацікавлений в пришвидшенні їх обороту, тобто найскорішому їх поверненні. З цієї позиції підприємству залишається обмежувати і суму, і тривалість обороту позичкових

коштів, а значить – вибирати якусь оптимальну величину змінного капіталу, який би формувався за рахунок цих коштів, надаючи перевагу постачанню з “коліс”. Поверненість коштів банку пов’язана з періодичністю надходження виручки від реалізації та формування вивільнених грошових коштів за днями кругообігу.

$$\left[\frac{\bar{R} - (ВП + ВО)}{ВП} \right] = n - 1 \quad (4.35)$$

У тих випадках, коли об’єктом кредиту виступає постійна частина обігового капіталу, тимчасово вивільнені кошти в процесі цього кругообігу одразу ж використовуються не для погашення кредиту, а для закупок нових партій сировини, матеріалів, комплектуючих виробів тощо. Тому протягом довготривалого часу, незважаючи на безперервність кругообігу обігових коштів, кругообіг кредиту і його об’єкта залишається незавершеним, а позика банку має характер постійного джерела формування обігових коштів. Порівняно з тим, як одна партія сировини, матеріалів замінюється в ході кругообігу іншою партією, вивільнений обсяг позичених грошових коштів знову залучається в наступний кругообіг. У цьому випадку кредитор для забезпечення повернення позики варто розробляти ефективніші механізми кредитування, наприклад, за єдиним рахунком, на якому можна було б лімітувати суми вивільнених під час кругообігу грошових коштів. Понадлімітну суму коштів можна направляти на погашення раніше отриманої позики, і навпаки, коли вивільнених коштів буде недостатньо для нормального забезпечення ходу кругообігу, а значить – менше обмеженої суми, банки в обсязі цієї недостачі видають позики. При цьому кредитори повинні бути впевненими в періодичності повернення кредиту боржником. Це значно залежить від обсягу обмеженого вивільнення у грошовій формі. Користуючись схемою аналізу кругообігу обігових коштів і участю кредиту в джерелах їх формування згідно з описаною ситуацією, ліміт вивільнених коштів можна встановити на підставі наступної формули:

$$\frac{S_p (ВП - 1)}{2} < \beta < (ВП - 1) \times S_p, \quad (4.36)$$

де β – ліміт (обмеження) суми вивільнених коштів;

$\frac{ВП-1}{2}$ – середній обсяг вивільнених коштів в процесі кругообігу;

$ВП - 1$ – максимальна сума вивільнення в кругообізі;

S_p – собівартість

Обмеженість ліміту за принципом (min-max) пояснюється виробничою активністю та потенціалом боржника, а також його фінансовим станом. На практиці такий тип кредитування відбувається при застосуванні контокорентного кредиту та овердрафту.

Такий механізм кредитування можна було б застосовувати і для поповнення власних обігових коштів, які знецінилися внаслідок інфляції 1993–1994 рр.

На сьогодні більшість промислових і, особливо, сільськогосподарських підприємств не мають або мають незначну питому вагу власних ресурсів в джерелах фінансування обігових коштів. Не маючи високоліквідної застави, вони не можуть претендувати і на банківські кредити.

Для підтвердження вищезазначеного проведемо аналіз структури обігових коштів як за джерелами, так і за активами та на основі моделі обігу їх проаналізуємо параметри участі кредиту (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Склад та структура обігових коштів загалом в економіці країни

№ п/п		Млн. грн.					Відсотки				
		1996	1997	1998	1999	2000	1996	1997	1998	1999	2000
1.	Товарно-матеріальні цінності	42630	48572	54067	62682	76952	38,0	35,0	28,0	24,0	23,2
2.	Грошові кошти	2106	2455	3846,0	5600	11126	2,0	20	2,0	2,0	3,4
3.	Дебітори	52074	78758	126384,5	175312	211998	47,0	56,0	64,0	68,0	63,9
4.	Інші оборотні кошти	14042	9846	11622,5	15593	31701	13,0	7,0	6,0	6,0	9,6
5.	Всього:	110852	139621	195920,2	259187	331777	100	100	100	100	100
у промисловості											
		Млн. грн.					Відсотки				
1.	ТМЦ	22821	26103	27959,2	31748	35701	42,0	41,0	33,0	29	31,6
2.	Грошові кошти	860	863	1235,5	1853	3251	2,0	1	1	2	2,9
3.	Дебітори	21703	31142	49978,8	69696	62.923	40	49	59	64,0	55,7
4.	Інші активи	9332	5647	5417,5	6264	11045	16	8	7	5,0	9,8
	Всього:	54716	63755	84591,0	109561	112920	100	100	100	100	100

*Примітка: Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2000 р. // За ред. Осауленка О.Г. – Київ.: “Техніка”. – 2001. – С. 62-63.

У зв'язку з тим, що за період 2001-2002 рр. змінилася статистична звітність, яка характеризує структуру обігових коштів як за розміщенням так і за джерелами їх

формування, тому аналітичну оцінку подамо на основі статистичних даних станом на 2000 р.

Аналізуючи структуру обігових коштів за параметрами їх використання, можна констатувати:

по-перше, зменшення обсягу обігових коштів, які знаходилися у сфері виробництва (із 41% – у 1995 до 23,2% – у 2000 р.) майже удвічі (1,7), що призвело до зменшення обсягу виробництва, рівня збитковості підприємств (у 2000 р. 38% збиткових підприємств у загальній їх кількості) тощо;

по-друге, зростання обсягу і питомої ваги сфери обігу порівняно із сферою виробництва констатує той факт, що значні обігові кошти відволікаються із сфери виробництва у сферу розрахунків, що є негативною тенденцією і характеризує відносний застій у виробництві;

по-третє, зростання обігових коштів у сфері обігу відбулося за рахунок росту дебіторської заборгованості, яка в більшості випадків відображає перехід обігових коштів зі сфери виробництва у сферу обігу. Тому основним напрямом аналізу структури обігових коштів є аналіз дебіторської заборгованості.

Таблиця 4.9

Аналіз дебіторської заборгованості

Показники	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1) Дебіторська заборгованість всього у внутрішньому господарському обороті, млн. грн.	51400	77200	107900	170300	185300	220300	239800
2) Прострочена дебіторська заборгованість, млн. грн.	38800	53400	58500	76900	81400	91100	908200
3) Обсяг виробництва промислової продукції, млн. грн.	73321	75061	82889	107537	114450	188600	171207
4) Питома вага дебіторської заборгованості до випуску продукції, млн. грн.	70	102,8	130,1	158,3	161,9	116,8	140
5) Грошова маса M_0 , млн. грн.	4041	6132	7158	9583	12799	19465	26434
6) Грошова маса M_2 , млн. грн.	9023	12448	15432	21714	31390	44997	63991
7) Питома вага M_0 в загальній масі M_2	0,45	0,49	0,46	0,44	0,4	0,43	0,41

* Примітка: Розраховано за даними: Статистичні таблиці з Послання Президента до Верховної Ради від 15.04.2003 // Економіст. – 2003. – № 3. – С. 68-69; Бюлетень НБУ. 2003. – № 2. – С. 70-71.

Основна причина появи простроченої дебіторської заборгованості полягає у відпуску товарів і наданні послуг неплатоспроможним покупцям. Ця причина є

наслідком інших причин і, перш за все, економічною залежністю багатьох підприємств-постачальників від підприємців-покупців. Для прикладу можна навести підприємства електроенергетики і вугільної промисловості.

Роль негативного фактору у відпуску продукції неплатоспроможним покупцям відіграє адміністративний тиск на ринок. Це найбільш характерно при поставках неплатоспроможним підприємствам сільського господарства продукції нафтопереробки, вугільної продукції теплоелектростанціям, газу підприємствам із безперервним циклом виробництва, і, перш за все, металургійним заводам і т.д.

Доцільно підкреслити, що адміністративне регулювання постачання товарів і послуг неплатоспроможним споживачам виправдане в тому випадку, коли воно забезпечене гарантіями адміністрацій. Але, як показує практика, такі гарантії видаються не часто і навіть за виданими гарантіями Уряд не поспішає розраховуватися.

У багатьох випадках підприємства-постачальники не мають достовірної інформації про фінансовий стан та платоспроможність підприємств-покупців, що також є причиною виникнення простроченої дебіторської заборгованості.

У даній ситуації протиріччя між підприємствами-постачальниками і підприємствами-покупцями і банками, які пов'язані із підвищенням ризику неплатежів і сповільненням безготівкових розрахунків, вдалося частково вирішити за допомогою попередньої оплати товарів та послуг. Однак попередня оплата породила нові протиріччя, які виникли на основі нетоварності платежів, відволікання грошових коштів в розрахунки при їх хронічній нестачі. Нові проблеми і протиріччя вдалося частково вирішити за допомогою розрахунків готівкою. Як засвідчують дані табл. 4.9, внаслідок виникнення простроченої дебіторської заборгованості збільшилася питома вага готівки (M_0) у загальній грошовій масі і, відповідно, у сфері розрахунків. Сфера розрахунків готівкою має як економічні, так і юридичні межі, тому частково ці розрахунки проводяться в тіньовому обороті.

Отже, на ріст простроченої заборгованості суб'єкти господарювання відповіли не тільки вимогами попередньої оплати і гарантій, але і готівковими розрахунками,

які теж породжували свої проблеми і протиріччя. Перш за все, складністю транспортування готівки, ризиком її втрат і тіншовим оборотом.

У даній ситуації прийшли “на допомогу” заліки, бартер, операції з векселями. Бартерні операції породили нові протиріччя, загостривши проблему платежів із заробітної плати, бюджету, позабюджетних фондів і т.д. На перший погляд оплату поставок товарів можна було б вирішити шляхом поєднання бартерних операцій і часткової грошової оплати. Адже обґрунтованість межі бартеру визначається питомою вагою матеріальних затрат у вартості товарів, що реалізуються. Але на практиці поєднання бартерних розрахунків із грошовими платежами в багатьох випадках виявилось неможливим. І ось чому.

Країнам, які утворилися на пострадянському просторі, у спадок від планової економіки залишилася деформована структура народного господарства, в якій існують два взаємозв’язаних сектори: сектор, який реально створює вартість, і сектор, який її знищує через споживання продукції першого і випуск своєї продукції, яка не користується попитом і, відповідно, не може бути реалізованою. Але затративши матеріальні і людські ресурси, сформувавши собівартість, останній не може продати продукцію дешевше собівартості, інакше збанкрутує. Більше того, продукція не користується попитом і, відповідно, не може бути реалізована за гроші. Тому єдиним способом розрахунку із постачальниками є бартер. Але поставка не піде за питомою вагою матеріалів в його продукції, а залишок в грошовій формі (остання просто відсутня), а повністю в товарній, виходячи із цін виробника. У такому випадку реальна вартість комплектуючих товарно-матеріальних цінностей значно занижена платником, адже останній виходить із собівартості і, відповідно, своєї ціни. Таким чином, виникає нове протиріччя – вимивання обігових коштів у вигляді простроченої заборгованості у постачальників і перерозподіл їх у сектор і сферу підприємств, які реально не створюють конкурентоспроможну у ринкових умовах продукцію.

Отже, від зародження дебіторської заборгованості до поетапного її коригування різними інструментами-платежами обсяг останньої не тільки не зменшився, але значно виріс і на кінець 1999 р. сягнув рівня 175312 млн. грн.

Характерною особливістю джерел формування обігових коштів як загалом в економіці країни, так і в промисловості зокрема, є зростання кредиторської заборгованості, що на 2000 р. досягла 92 % від сукупності джерел (в промисловості, відповідно, 90 %) та незначна частка власних обігових коштів. Якщо на 1999 рік їх дефіцит склав по економіці країни 100282 млн. грн., і, відповідно, в промисловості, – 77158 млн. грн., то у 2000 р. їх частка у джерелах формування оборотних коштів склала: по економіці – 3,6%, у промисловості – 5,5%. Така тенденція джерел формування обігових коштів засвідчує: в структурі джерел їх формування намітилися негативні зміни, позаяк відсутність власних коштів покривається кредиторською заборгованістю і, зазвичай, простроченою. Хоча і намітилася тенденція до зростання кредитів банку (зокрема, довгострокових) та інших коштів, проте їх стає недостатньо для формування матеріальних активів (див. табл. 4.10).

Отже, для з'ясування причин такого стану джерел формування обігових коштів проаналізуємо тенденції та причини утворення кредиторської заборгованості та джерела формування власних коштів.

Місце і роль кредиторської заборгованості в джерелах формування обігових коштів як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях необхідно розглядати через призму її оцінки.

У статистичній літературі рівень кредиторської заборгованості порівнюють із обсягом ВВП за даний період. Але існують і інші показники. Так, А.М. Косой [137, с. 21–31] розглядає оцінку рівня кредиторської заборгованості щодо виробництва промислової продукції в днях, а також в процентах і до матеріальних обігових коштів.

Ці критерії, як і офіційний, виходять із того, що існує безпосередній зв'язок між неплатежами та виробництвом. Іншими словами, через ріст простроченої кредиторської заборгованості відбувається скорочення виробництва. Однак, досліджуючи процес кругообігу обігових коштів, можна констатувати, що такого безпосереднього зв'язку між ростом неплатежів і обсягом виробництва немає. І ось чому. Прострочена кредиторська заборгованість виступає вимушеним джерелом формування обігових коштів, яка покриває своєю величиною недостатність власних

обігових коштів короткострокових банківських позик. Поява її пов'язана із діючою системою безготівкових розрахунків, коли гроші виконують функцію засобу платежу, тобто покривають боргові зобов'язання за поставлену продукцію або надані послуги у тому випадку, коли у підприємства відсутні кошти для її оплати. У даному випадку немає різниці, чи відсутність коштів має тимчасовий, чи постійний характер, важливим є те, що її поява пов'язана з діючим порядком розрахунків, тобто із формуванням запасів матеріальних обігових коштів.

Таблиця 4.10

Структура джерел формування обігових коштів по економіці країни

Показники	Відсотки					
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Власні обігові кошти	29,4	18,2	-85,1	-59,5	-38,7	3,6
Кредити банків	2,6	2,0	2,3	3,7	3,8	3,9
Кредиторська заборгованість	60,1	68,7	76,2	87,3	90,8	98,0
Інші пасиви	7,9	11,2	106,6	68,6	44,2	0,5
Всього обігових коштів	100	100	100	100	100	100
у промисловості						
Власні обігові кошти	32,1	18,4	-134,3	-106,3	70,4	5,5
Кредити банків	3,2	2,6	3,4	4,6	5,2	5,3
Кредиторська заборгованість	59,1	69,7	76,8	90,7	89,6	89,6
Інші пасиви	5,6	9,2	154,1	111	75,6	-0,4
Всього обігових коштів	100	100	100	100	100	100

Отже, в економічному зв'язку прострочена кредиторська заборгованість – виробництво з'являється проміжна ланка – матеріальні обігові кошти. Перш ніж впливати на спад виробництва, прострочена кредиторська заборгованість активно впливає на скорочення матеріальних обігових коштів і запасів. Для порівняння офіційного показника (кредиторська заборгованість до обсягу ВВП) розрахуємо коефіцієнт відношення простроченої кредиторської заборгованості до матеріальних обігових коштів і запасів:

Аналіз кредиторської заборгованості

Показники	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
ВВП за минулий рік, млн. грн.	81519	93365	102593	127126	170070	201382	204190
Матеріальні обігові кошти	42630	48572	54067	62682	76952	87257	69680
Кредиторська заборгованість	76800	10770	153600	229200	258400	282400	302700
Прострочена кредиторська заборгованість	54719	73958	88500	118400	116400	110500	116000
Кредиторська заборгованість у % до ВВП	90	110	111	134	151,9	139,9	148,2
Прострочена кредиторська заборгованість у % від мат. активів	1,28	1,52	1,63	18,8	151	171	166,5

* Примітка: розраховано за даними: Статистичні таблиці з Послання Президента до Верховної Ради від 15.04.2003 // Економіст. – 2003. – № 3 – С. 68-69; Бюлетень НБУ. – 2003. – № 2. – С. 44-51.

Останній показник відображає реальну картину динаміки простроченої кредиторської заборгованості, тому що дає уяву, наскільки остання впливає на завезення сировини, матеріалів і комплектуючих. Усі ці особливості кредиторської заборгованості впливають із її властивостей:

1) їй властиво замінити власні обігові кошти, як їх недостачу до потреб кругообігу, так і їх відсутність в реальному кругообізі;

2) їй притаманне нав'язання особливих економічних відносин, коли її утворення для одних тимчасово прибуткове, а для інших збиткове. Тому утворення простроченої її частини призводить до розривів господарських зв'язків, виникнення економічної напруги тощо.

3) кредиторській заборгованості притаманне, з одного боку, заміщення недостачі або відсутності власних коштів, а з іншого – виштовхувати банківський кредит. Ця властивість виникає через дешевість кредиторської заборгованості порівняно із банківським кредитом. Але подальше її нарощення, навпаки, починає притягувати банківський кредит, зазвичай, за підвищені відсотки;

4) кредиторській заборгованості притаманна ланцюгова реакція, тобто вона поширюється від підприємства до підприємства, що породжує необхідність

взаємозаліків, які на практиці досить часто не призводять до бажаних результатів. Для завершення взаємозаліку у підприємств відсутні грошові кошти;

Таблиця 4.12

Джерела формування власних обігових коштів

	Показники	1996	1997	1998	1999	2000
І розділ пасиву	Статутний фонд	73341	68931	67316	75548	82003
	Додатковий капітал	80559	–	–	–	115401
	Фінансування капітальних вкладень	5119	4351	4283	5204	31000
	Спеціальні фонди і цільове фінансування	25028	23185	19778	49916	-
	Амортизаційний фонд	271	721	1059	1596	-
	Нерозподілений прибуток	256	937	753	1593	-24264
	Збитки звітного періоду	-6838	-6757	-13324	-12893	-
І розділ активу	Основні засоби (залишкова вартість)	155493	152233	148445	147346	149769
	Нематеріальні активи	–	–	2014	2112	-
	Незавершені кап. вкладення	12587	24398	23178	24435	27356
	Довгострокові фінанс. вкладення	528	1720	2857	4440	8781
	Наявність власних обігових коштів	9168	-86983	-96630	-89369	-9666
	Матеріальні обігові кошти	48572	54067	62682	42630	35701
	Рівень забезпечення власними обіговими коштами	19%	-161%	-154%	-210%	-27,1
	Обігові активи	110852	139631	195920	259187	112920
	Збитки щодо обігових активів	6%	5%	7%	5%	-

* Примітка: розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2000 рік / За ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка, 2001. – С. 62-63.

5) залучаючи під фактично існуючу заборгованість банківські кредити, останні, зазвичай, зразу ж попадають в розряд сумнівних та безнадійних до повернення. Тому, в певній мірі, ріст простроченої кредиторської заборгованості послаблює кредитну систему і, зокрема, банківську;

б) прострочена кредиторська заборгованість здатна безпосередньо впливати і трансформувати безготівкові розрахунки, тобто змінювати форму платежу, застосовуючи готівку, бартер, заліки, векселі тощо. Розрахунки в таких формах, як засвідчує практика, не дають бажаних результатів через накопичення значних протиріч як у кредиторів, так і у боржників.

Значний вплив на формування та наявність власних обігових коштів мають збитки і особливо їх тенденція до зростання. Так у 1999 р. їх обсяг порівняно з 1996 р. зріс у 1,9 рази. Таке швидке зростання збитків поглинуло значні обсяги обігових коштів підприємств і наймобільнішої їх частини грошових коштів, що спричинило зменшення обсягів реалізації, сповільнення обороту обігових коштів. Так, промисловість через збитки втратила можливість поповнення обігових коштів. А вже у 1999 р. 12893 млн. грн. збитків в промисловості становили 5% її обігових активів.

Отже, підсумовуючи аналітичну оцінку джерел формування обігових коштів, необхідно зазначити, що загальну потребу в них для виробничих потреб заповнила кредиторська заборгованість, зазвичай прострочена. Звідси і ріст неплатежів, а внаслідок цього – некерованість економічними процесами.

Єдиним виходом із даної ситуації може стати кредит банків. Але проблема поповнення недостатності власних коштів банківським кредитом виходить далеко за рамки кредитного механізму. Це, передусім, пояснюється питаннями організації та управління обіговими коштами. При діючій системі оподаткування та платежів із прибутку підприємствам може бути вигідним поповнення власних обігових коштів за рахунок кредиту тільки при досягненні рентабельності продукції, що випускається, більше 40 %. Тому поповнювати шляхом кредитування “вибиті” інфляцією та надмірними податками обігові кошти підприємствам на сьогодні не вигідно, і це знає більшість керівників. Кредитування недостатності обігових коштів повинно відбуватися шляхом планування обсягу обігових коштів, участі власних коштів в джерелах формування і розробки конкретних заходів щодо погашення виданих позик.

Механізм надання позик для пріоритетних напрямів виробництва, на нашу думку, повинен базуватися на гарантії уряду виділяти кредитні лінії під конкретні цілі. Щодо малих і середніх товаровиробників, їх кредитування можна здійснювати під реальну заставу, в тому числі і конкурентоспроможну продукцію власного виробництва за єдиним рахунком з доведенням лімітів залишків коштів на рахунку.

Розроблення механізму такого кредитування та його стимулювання повинно бути покладено на НБУ, адже світова банківська практика є тому підтвердженням.

Так, для інтенсифікації залучення капіталу до виробництва у законодавстві розвинутих країн є чимало спеціальних механізмів. Наприклад, у Франції, Голландії в період криз центральні банки зобов'язували комерційні банки направляти 30–35% капіталів у пріоритетні сфери економіки (продовольство, житло, електроенергетику). У США комерційні банки, що направляли кошти на довгострокове інвестування, автоматично отримували пільги від федеральної резервної системи у вигляді зменшення облікової ставки.

Кредит, як джерело формування обігових коштів, виступає фактором неперервності відтворюючого процесу. Платіжні засоби, одержані боржником в порядку тимчасового запозичення, забезпечують розрахунки за придбані товарно-матеріальні цінності і надані послуги; обслуговують перехід вартості із однієї стадії кругообігу в іншу. Скорочуючи чи ліквідовуючи при цьому простої в її русі, врешті-решт поліпшують відтворюючий процес загалом. Для підприємства участь кредиту в джерелах формування обігових коштів скорочує сферу обігу і тим створює матеріальні передумови для прискорення грошового обігу загалом.

Однією із закономірностей кругообігу обігових коштів є те, що на окрему дату між направленнями і джерелами їх формування витримується рівність. Таким чином, за конкретні періоди можна звести баланс обігових коштів, який представлений в таблиці 4.13.

Таблиця 4.13

Баланс обігових коштів

(промисловість, млн. грн.)

	Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Обігові кошти в запасах ТМЦ	16338	22821	26103	27954	31748	35701
2.	Грошові кошти	864	860	863	1236	1853	32511
3.	Дебітори	14749	21703	31142	49979	69696	129234
4.	Інші активи	7172	9332	5647	5418	6264	11045
	Всього обігових коштів	39123	54716	63755	84591	109561	112970
5.	Власні обігові кошти	12552	10051	-86619	-87930	-77158	6175
6.	Кредити банку	1253	1451	2187	3840	5643	5941
7.	Кредиторська заборгованість	23127	38161	48960	76738	98200	101201

Продовження табл. 4.13

1	2	3	4	5	6	7	8
8.	Інші пасиви	2191	5051	98227	93923	82876	-397
	Всього джерел формування	39123	54716	63755	84591	109561	112920

** Примітка: розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2000 рік / За ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка, 2001. – С. 62-63.

Враховуючи побудову балансу підприємства ф. 1 за відповідними розділами і методику оцінки в ньому активів та пасивів обігових коштів можемо представити баланс в наступному вигляді:

$$II \text{ ра} + III \text{ ра} - III \text{ рп} = I \text{ рп} - I \text{ ра} + II \text{ п.}$$

Отже, ліва сторона наведеної рівності визначає чистий робочий капітал, який широко використовується зарубіжною практикою фінансового менеджменту і характеризує, яка частина поточних активів фінансуватиметься за рахунок власного капіталу та довгострокових пасивів. З іншої сторони, даний показник характеризує надлишок обігових активів, який залишається у повному господарському розпорядженні після виконання всіх поточних зобов'язань. Якщо чистий робочий капітал позитивний, то це означає, що підприємство може розпоряджатися цією сумою обігових активів на свій власний розсуд без ризику невиконання перед кредиторами своїх поточних зобов'язань. Якщо ж чистий робочий капітал негативний (від'ємний), то це означає, що підприємство неспроможне навіть покрити поточні зобов'язання, і така тенденція призводить до банкрутства. Тенденцію чистого обігового капіталу в промисловості представлено в таблиці 4.14.

Починаючи з 1997 р. фактичні чисті обігові кошти в промисловості мають негативні (від'ємні) значення, що свідчить про неспроможність галузі загалом покрити поточні зобов'язання. І це не дивно, адже починаючи саме з 1997 р. стрімко зросла кредиторська заборгованість (темпи її зростання у 1997 р. по відношенню до 1996 р. становили 1,28 рази, у 1998 р. по відношенню до 1997 р. – 1,57 рази і у 1999 р. до 1998 р. – 1,28) у 2000 р. до 1999 р. – 1,03. На обсяг чистих обігових коштів значний вплив мають збитки, адже саме вони відволікають значну частину обігових коштів із поточного кругообігу. У табл. рядок 5 характеризує, який обсяг чистих обігових коштів мав би місце (тобто яку суму обігових коштів промисловість може

використати продуктивно, незважаючи на поточні зобов'язання) у разі відсутності прямих збитків. І в цьому випадку, починаючи з 1997 р. по 1999 р., потенційні обігові кошти також мають від'ємне значення, що характеризує фактичну відсутність джерел формування поточних запасів і затрат.

Таблиця 4.14

Тенденція чистого обігового капіталу

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Оборотні кошти в запасах і розрахунках (II р.а + III р.а)	35669	54716	63755	84591	109834	112920
Розрахунки та інші пасиви (IIIр.)	26788	44665	149374	174521	186719	106745
Збитки звітного року	2813	6838	6757	13324	12893	24264
Фактичні чисті обігові кошти стр.1 – стр.2	8911	10051	-85619	-89930	-76885	6175
Потенційно чисті обігові кошти стр.4 + стр.3	11724	16889	-78862	-766006	-63992	30439

* * Примітка: розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2000 рік / За ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка, 2001. – С. 62-63

Даний висновок підтверджується навіть традиційним розрахунком, який до джерел формування запасів і затрат відносить власні обігові кошти, враховуючи наявність збитків та довгострокові активи.

Отже, проведений аналіз обігових коштів загалом по народному господарству і в розрізі промисловості дає змогу зробити наступні висновки:

– деформація структури обігових коштів в бік зростання питомої ваги сфери обігу безпосередньо пов'язана із платіжно-розрахунковою дисципліною, що спричинено зростанням дебіторської заборгованості і особливо її простроченої частини;

– зростання дебіторської заборгованості відповідно спричинило зростання обсягу обігових коштів, що при інших рівних обставинах впливає на тривалість як сфери обігу, так і кругообігу обігових коштів взагалі. Так, дебіторська заборгованість в промисловості на кінець 1999 р. становила 38,7 % від обсягу виробництва (див. табл. 4.9). Таке становище не дає можливості змоделювати кругообіг обігових коштів на макроекономічному рівні, адже незавершеність

розрахунків в процесі реалізації призводить до подовження періоду кругообігу обігових коштів, обмеженого певним періодом;

– обсягу і структурі обігових коштів на кожні окремі дати відповідає такий же обсяг і конкретна структура джерел їх формування, яка визначається наявністю та використанням власного капіталу. Останні спричиняють значний вплив на обсяг та структуру інших джерел формування обігових коштів, у т.ч. і кредиту банку. Це повністю підтверджується аналітичною оцінкою джерел формування обігових коштів як загалом по економіці країни, так і в промисловості в тому числі. Так, починаючи з 1997 р. у промисловості повністю відсутні власні обігові кошти (на кінець 1999 р. їх наявність, а точніше недостача склала 89369 млн. грн.), що спонукало до залучення інших джерел формування і, перш за все, найдешевшого джерела – кредиторської заборгованості, що з часом переходить у розряд простроченої. Щодо участі кредиту, то його незначна питома вага (16 %) у джерелах формування обігових коштів промисловості пояснюється відсутністю власного капіталу і, значить, питома вага дебіторської заборгованості не дає можливості змодельовати строки і параметри його повернення. Адже дебіторська заборгованість, аналогічно як і кредиторська, дуже швидко стає простроченою, що не дає ніякої гарантії на її повернення і, таким чином, завершення кругообігу обігових коштів;

– відсутність власного капіталу та незначна кредитна підтримка вітчизняного товаровиробника призвела до відсутності джерел формування поточних запасів і затрат, адже відсутність чистих обігових коштів в промисловості на кінець 1999 р. становила 89930 млн. грн.;

– на відсутність власних обігових коштів в промисловості значний вплив мають збитки (на кінець 1999 р. вони склали 12893 млн. грн.) та спрямування коштів у незавершені капітальні вкладення та нематеріальні активи (на кінець 1999 р. їх обсяг становив відповідно 24435 млн. грн. та 2112 млн. грн.).

Отже, все вищезазначене дає підстави зробити висновки про неможливість моделювання обігових коштів на макроекономічному рівні та визначення на цій основі участі кредиту у формуванні обігових коштів. Радше таке моделювання можливе в тих галузях промисловості, котрі, по-перше, працюють прибутково,

тобто рентабельні, і по-друге, не мають таких значних втрат власного капіталу. Тому, очевидно, на мікроекономічному рівні така методика можлива і може дати конкретні рекомендації щодо параметрів кредитування.

Приймаючи до розрахунку реальні дані по підприємству, отримаємо наступні параметри обігових коштів (табл. 4.15).

На основі формули визначимо величину часу виробництва, який буде рівним:

$$ВП = 2 \cdot 11,63 - 1 = [22] \text{ дні}$$

Враховуючи обсяг реалізації та довжину часу виробництва, обчислимо кількість повних закінчених кругообігів обігових коштів протягом року:

$$N = \frac{284,19}{22} = 12 \text{ обігів.}$$

Знайдемо розрахунковий час обігу BO згідно формули (4.33):

$$BO = 360 - (12 + 1) 22 = 74 \text{ дні}$$

Фактична тривалість сфери обігу – 125 днів .

Таблиця 4.15

Показники параметрів обігових коштів

№	Показники	у тис. грн.	у днях
1.	Середня величина незавершеного виробництва (НВ) за період	112,7	11,63
2.	Обсяг реалізації	3134,6	284,19
3.	Операційні витрати	3494,6	X
4.	Собівартість реалізованої продукції	3971,5	X
5.	Середні залишки готової продукції та товарів відвантажених	1216,55	125
6.	Залишки готової продукції та товарів відвантажених на кінець періоду	1649,3	169

* Примітка: розраховано за умовними даними

Реалізація продукції обсягом 3134,6 тис. грн. або 284,9 дня виробництва може бути отримано за 74 дні – довжини сфери обігу індивідуального кругообігу.

Необхідність кредиту викликана подовженням сфери обігу у зв'язку із зростанням залишків готової продукції та товарів відвантажених. Отже, кредит має

характер тимчасового джерела для формування змінної частини оборотного капіталу, який виступає у вигляді страхового запасу. З одного боку, сума кредиту обмежена сумою власних коштів, які перетворюючи у часовий вимір (відношенням їх суми до виробничої собівартості, адже формують постійні запаси матеріалів і затрат) становлять: 2157 тис. грн.: 9,71 тис. грн. = 222 дні виробничого циклу. Тобто власними коштами, виходячи із бухгалтерської інформації, підприємство забезпечене більш ніж на 1,5 тривалості середнього кругообігу ($22 + (ВП) + 125 (ВО) = 147$ днів) обігових коштів.

Сума необхідного кредиту розраховується як різниця фактичного кругообігу на кінець аналізованого періоду і середньою його величиною, тобто,

$$191 - 147 = 44 \text{ дні,}$$

де 191 день складають: тривалість сфери обігу на кінець року – 169 днів (див. табл. 4.15, рядок 6) та розрахункова величина часу виробництва – 22 дні.

Сума кредиту для заміщення виручки, яка не надійшла від реалізації, становить:

$$191 - 147 = 44 \text{ дні,}$$

А, виходячи із односторонньої собівартості реалізованої продукції у 11 тис. грн.:

$$44 \times 11 = 484 \text{ тис. грн.}$$

Отже, сума кредиту, яка може бути видана банком, виходячи із закономірностей кругообігу обігових коштів, знаходиться в діапазоні – наявність власних коштів 2157 тис. грн. і у зв'язку із подовженням сфери обігу – 484 тис. грн. Отже, підприємству може бути видано кредит не більше розміру власних коштів і не менше, аніж сума, яка впливає із особливостей кругообігу коштів:

Підприємство запрошує суму кредиту у 500 тис. грн. Термін погашення кредиту пов'язаний, з одного боку, кількістю виробленої продукції відповідно за 1 технологічний процес або *ВП*, і тривалістю сфери обігу, коли виручка за неї поступить на поточний рахунок клієнта. Отже, за 1 кругообіг буде реалізовано продукції $22 \times 11 = 242$ тис. грн. тривалістю у 147 днів, виходячи із середніх значень *ВП* і *ВО*, при розрахунковому значенні *ВО* дана вартість буде реалізована у 96 днів. Щоб погасити позику виручкою від реалізації, необхідно 2 кругообіги як

розрахункових значень, так і середніх, тобто при розрахункових даних позика буде погашена через $22 + 22 + 74 = 128$ дні, а виходячи із середніх значень – 161 день. Враховуючи високі процентні ставки за позиками і термін відволікання кредитних ресурсів – і для банку, і для клієнта ефективнішим буде мінімальний строк кредиту (*min* між розрахунковою і середньою величиною тривалості кругообігу) – 128 днів, або приблизно 4 місяці. Терміни погашення розраховуються, виходячи із договорів поставки, клієнтів-покупців, форми розрахунків тощо.

4.4. Критерії оцінки кредитоспроможності суб'єктів господарювання з врахуванням кредитного ризику

В умовах переходу та становлення ринкових відносин в Україні зростає значення фінансової стійкості підприємств як матеріальної так і нематеріальної сфер виробництва. Обумовлено це, з одного боку, необхідністю фінансового забезпечення їх розширеного відтворення і підвищення ефективності функціонування, а з іншого – створенням умов для безперервності фінансових потоків і забезпеченням фінансовими ресурсами макроекономічного рівня.

Отримавши свободу в питаннях формування та управління фінансовими ресурсами, підприємства виступають на фінансовому ринку одним із головних його учасників-суб'єктів як кредиторів, так і боржників грошових ресурсів. Банки, які виступають учасниками фінансового ринку, спочатку як боржники формують портфель ресурсів для подальшого їх розміщення уже як кредиторів. З розвитком інших видів банківської діяльності, зокрема фондових і валютних операцій, виникла альтернатива банківському кредитуванню.

Проте банківський кредит разом із власним капіталом у 2000 р. займає близько 8% усього обсягу фінансового забезпечення підприємства (табл. 4.16).

У процесі переходу до ринкової економіки змінюється характер взаємовідносин між підприємствами та банками. На передній план висуваються умови взаємовигідного партнерства, яке проявляється, з одного боку, отриманням прибутку від надання позичальнику грошових коштів, та з іншого – забезпеченням

фінансовими ресурсами подальшого ефективного розвитку підприємства. Можливість реалізації кредитних відносин залежить, перш за все, від наявності вільних кредитних ресурсів у кредитора та від кредитоспроможності боржника. Очевидно, що чільне місце у кредитоспроможності потенційного боржника займає його фінансовий стан. Для кредитора вона означає зменшення ризику втрат через імовірність фінансових криз у підприємства, тобто вірогідність повернення позики, для боржника – знання платоспроможності і довготривалої фінансової стійкості для розробки та прийняття стратегічних і тактичних рішень щодо забезпечення фінансовими ресурсами подальшого виробництва і реалізації продукції.

Таблиця 4.16

Динаміка обсягів кредитних вкладень банків України

Показники		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
кредити, надані банками	усього, млн грн.	1,5	44	536	2973	8471	11263	13158	16640	21793	30138	38705	41199
	темпи зростання	-	30 р.	12 р.	6 р.	285	133	117	126,5	131	138,3	128,4	148
кредити, надані суб'єктами господарювання	усього, млн грн.	0,97	27	406	1558	4078	5452	7295	8855	11783	19121	27792	37941
	темпи зростання	-	28 р.	15 р.	4 р.	262	134	134	121,4	433,1	162,3	145,3	144
Питома вага кредитів, наданих суб'єктом господарювання		65,0	61,0	76,0	52,0	48,0	48,0	55,0	53,2	54,1	63,4	71,8	92,1

* Примітка: розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – С. 113-115.

Для збереження стійкого фінансового стану підприємству потрібно, щоби рух його грошових потоків давав можливість розраховуватися з постачальниками, кредиторами, державою, акціонерами. Важливо, що для всіх вищезазначених партнерів підприємства існують свої показники оцінки його фінансового стану. Для банків – це кредитоспроможність підприємства, яка дозволяє встановити з ним кредитні відносини. Для постачальників і покупців продукції важливими є показники фінансового лівериджу, тобто ступінь залежності його господарської діяльності від позичкових коштів, здатність маневрувати коштами, фінансова незалежність. Для акціонерів та інвесторів – це показники, які впливають на економічну ефективність роботи підприємства, його прибутковість та рентабельність.

Отже, для банків-кредиторів оцінка фінансового стану є одним із визначальних етапів оцінки кредитоспроможності, адже починаючи з нього можна запобігти появі кредитного ризику. Останній є чи не визначальним у сукупності банківських ризиків, які, безперечно, взаємопов'язані і взаємообумовлені. Очевидно, що кредитний ризик призводить до виникнення ланцюга банківських ризиків. Тому скрупульозний відбір позичальників і постійний контроль за їх фінансово-господарською діяльністю складають основу кредитної політики взагалі і процесу кредитування зокрема.

Банківська практика у ФРН, Англії, США щодо оцінки кредитоспроможності, яка базується на багаторічному досвіді функціонування банків в ринкових умовах, являє собою розроблений перелік правил проведення кредитної політики, яка дозволяє значно мінімізувати ризик за позиковими операціями. Проте копіювання методів і технологій надання банківських кредитів неможливе внаслідок різниці в економічних і політичних умовах різних країн. Разом з тим конструктивні підходи до організації кредитування в цих країнах актуальні для банківської системи України.

Система оцінки кредитоспроможності клієнтів в американських, німецьких, англійських банках одержала назви PARSER, CAMPARI та “Правил п’яти СІ” (табл. 4.17), в яких перші букви основних понять покладені в основу всієї системи аналізу фінансового стану клієнта. На основі основних понять складають листи-опитування щодо оцінки кредитоспроможності потенційного боржника. Відповіді на численні запитання оцінюються в бальній системі, згідно якої розробляють клас позичальника. Класність позичальника залежить від загальної суми балів, поділяють їх наступним чином:

- позичальники надійні (неризикові);
- позичальники з мінімальним ризиком;
- позичальники з середнім ризиком;
- позичальники з високим ризиком;
- позичальники з повним ризиком.

Крім цього, західні банкіри оцінюють кредитоспроможність клієнтів, виходячи із руху їх грошових потоків. Враховуючи те, що основою грошових потоків є виручка від реалізації чи прибуток, розрізняють прямий і побічний методи аналізу.

Стійке перевищення припливу над відпливом коштів за минулі періоди дозволяє вважати клієнта кредитоспроможним. Крім цього, за допомогою оцінки грошового потоку банком може встановлюватися і межа для видачі нових позик у вигляді величини перевищення припливу над відпливом, що склалися за минулі періоди та прогножуються на майбутні.

Джерелами інформації для оцінки потенційного боржника західних банкірів виступають поточні та підсумкові бухгалтерські звіти, інформація від податкових органів, внутрішня банківська документація про практику кредитування, інформаційні повідомлення як про самого боржника, так і про галузь, в якій він працює.

У результаті оцінки звітних матеріалів клієнта визначаються наступні параметри боржника:

- ліквідність діяльності компанії;
- економічна стійкість;
- фінансова стабільність;
- прибутковість (рентабельність);
- перспектива грошових потоків.

Варто зауважити, що всі зарубіжні методики оцінки кредитоспроможності зорієнтовані і розроблені для розвинутої ринкової економіки, і тому їх застосування в практичній діяльності банківською системою України можливе при врахуванні специфіки формування кредитоспроможності українських підприємств.

По-перше, в період переходу до ринку українських підприємств на їх кредитоспроможність впливають різні фактори: внутрішні, на які необхідно впливати, зовнішні, які необхідно враховувати. Більше того, ці фактори самі змінюються під впливом ринкових відносин і практично взаємопереплітаються, а

деякі можуть одночасно виступати як внутрішніми, так і зовнішніми (амортизація, платежі та інвестиційна діяльність).

Таблиця 4.17

Характеристика систем кредитоспроможності клієнта

Назва системи	Загальна характеристика системи, виходячи із букв системи
PARSER	P (person) – інформація про особу потенційного боржника, його ділова репутація
	A (amount) – обґрунтування суми кредиту
	R (repayment) – можливість погашення
	S (secbrity) – оцінка забезпечення
	E (expendiency) – доцільність кредиту
	R (remuneration) – процентна ставка (винагорода банку)
СAMPARI [72, с. 52]	C (character) – ділова репутація клієнта
	A (ability) – оцінка бізнесу клієнта
	M (means) – аналіз доцільності позики
	P (purpose) – межа кредиту
	A (amount) – обґрунтування суми кредиту
	R (repayment) – можливість погашення
	I (insurance) – спосіб страхування від кредитного ризику
Правила п'яти СІ [43, с. 4]	C (character) – особа клієнта, його ділова репутація
	C (capacity) – здатність погасити суму боргу і процентів за ним за рахунок поточних надходжень коштів або продажу частини активів
	C (capital) – величина і структура акціонерного капіталу компанії
	C (collateral) – вид забезпечення, види і вартість активів, які пропонуються в якості застави
	C (conditions) – загальні умови; стан економічної кон'юнктури та інші зовнішні фактори, які впливають на стан боржника (зміна податкового законодавства тощо)

* Примітка: складено за даними: Ширинская Е.Б. Операции коммерческих банков. – М.: Финансы и статистика, 1995. – С. 52-53.

По-друге, довготривалий спад виробництва, деформація його структури, інфляція спричинили фінансовий спад підприємств, який виражається у постійному зниженні результативності їх роботи (платоспроможність, прибутковість, рентабельність).

По-третє, гострою проблемою стало зростання неплатежів в реальному секторі економіки, зростання кредиторської та дебіторської заборгованості.

По-четверте, невідповідність об'єму грошової маси в обігу вартісному обсягу продукції, що випускається, зменшення накопичень грошових коштів у підприємств,

відсутність розвиненого ринку цінних паперів призвело до спаду інвестиційної діяльності, зниження інвестиційних накопичень.

По-п'яте, складний фінансовий стан підприємств посилюється ще і неефективною податковою політикою, яка не стимулює структурну перебудову економіки, а носить суто фіскальний характер. Високі ставки оподаткування призводять до зниження економічної активності підприємств. Виникають фінансові обмеження для інвестиційної та підприємницької діяльності реального сектору економіки.

По-шосте, зацікавленість банків у кредитуванні виробництва. До недавнього часу дохідність за операціями на фінансовому ринку перевищувала дохідність вкладень в реальний сектор економіки. Підтримуючи високу дохідність ринку державних зобов'язань, уряд тим самим підвищує ціни на всі залучені ресурси і спонукає їх до вимивання із виробничої сфери. Результатом впливу коштів підприємств є зниження їх платоспроможності, що збільшує ризик кредитування. За таких умов банки змушені шукати альтернативні шляхи вкладання коштів, зокрема, лізинг, засновницька діяльність, валютні операції тощо.

Отже, з утворенням дворівневої банківської системи потрібні більш глибокі підходи до проблеми оцінки банками кредитоспроможності позичальників, а звідси – до чіткого визначення поняття “кредитоспроможність” як об'єкта дослідження.

Автори однієї з методик оцінки кредитоспроможності позичальників (О.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулін, Є.В. Ненашев) розуміють під “кредитоспроможністю” спроможність вчасно і повно розраховуватися за всіма своїми зобов'язаннями, що звужує поняття кредитоспроможності до поняття платоспроможності [254, с. 35]. Інша група економістів вважає, що “кредитоспроможність являє собою оцінку банком позичальника з точки зору можливості та доцільності надання йому кредиту і визначає ймовірність вчасного повернення позичок і виплати відсотків по них в майбутньому” [268, с. 5].

Не менш проблематичним є визначення кредитоспроможності, запропоноване М.О. Сахаровою, яка вважає, що “кредитоспроможність” банківських клієнтів являє собою такий фінансовий стан підприємства або організації, що дає певність в

ефективному використанні позичкових коштів, спроможності і готовності позичальника повернути кредит у відповідності з умовами кредитного договору [210, с. 2]. Із наведеного визначення не зрозуміло, що розуміють під ефективним використанням позичкових коштів: якщо розуміти отримання прибутку від кредитового заходу, то банк не має права пред'являти такі вимоги до позичальника. Адже гарантією повернення кредиту є рентабельність діяльності позичальника в цілому, а кредитований захід може бути лише однією з ланок, на якій не передбачається отримання прибутку.

У свою чергу спроможність визначається, з одного боку, “необхідністю” погашення кредитної заборгованості, а з іншого – ”можливістю” позичальника зробити це [66, с. 57].

Проте зміст поняття “спроможність” проявляється через можливість, здатність до здійснення чого-небудь за наявних, сприятливих, певних чи необхідних умов. Необхідні умови мають закономірний, не випадковий характер, що впливає з самої природи речей, категорій. Стосовно ж необхідних умов, які впливають із суті кредиту, то це – поверненість, строковість і його платність. Необхідність і спроможність боржника вчасно погасити кредит на практиці пов'язані з готовністю клієнта виконати це. Тобто готовність виступає як суб'єктивний фактор, який втілений у ділові якості клієнта й виражає реалізацію понять необхідності та можливості (спроможності) повернення кредиту, яка визначається необхідними умовами її реалізації та готовністю погашення, що залежить від ділових і професійних якостей боржника.

Більш змістовним є вираження кредитоспроможності, яке наводять В. Галасюк та В. Галасюк: “кредитоспроможність – це спроможність позичальника за конкретних умов кредитування в повному обсязі й у визначеній кредитною угодою термін розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями виключно грошовими коштами, що генеруються позичальником у ході звичайної діяльності” [65, 55]. Проте і в даному визначенні є проблемні й дискусійні моменти. Так, автори вказують на необхідність погашення кредиту, використовуючи грошові кошти, які акумульовані у ході звичайної діяльності, тобто будь-якої основної діяльності

підприємства, яка пов'язана із виробництвом або реалізацією продукції і забезпечує основну частину його доходу [65, 55]. Але крім основної діяльності підприємство характеризується різноманітними аспектами діяльності, пов'язаними із рухом та акумуляцією грошових коштів, зокрема: фінансовою діяльністю, інвестиційною тощо. Тому акцентувати тільки на основному виді діяльності для формування грошових коштів в якості погашення боргових зобов'язань перед банком видається недостатньо аргументованим. Більше того, виходячи із форми об'єкта кредитних відносин між банком і позичальником, ним є тільки грошові кошти, тому у визначенні мабуть не доцільно вказувати на них. Правда, можливостями погашення кредиту, але тільки у грошовій формі, є:

- 1) власні доходи та надходження від виробничо-господарської діяльності;
- 2) використання грошових коштів третіх осіб (гарантів, поручителів, страхових фірм);
- 3) реалізація заставного майна.

Крім цього вищезгадані визначення не враховують таку важливу умову, як правоздатність позичальника. Переміщення грошового капіталу від кредитора до позичальника є тільки юридичний правочин, в результаті якого власник грошового капіталу не одержує відповідного еквіваленту засобом, який він виділяє, а тільки зберігає право власності на позичкову вартість або набуває заставного права на цінності, що є забезпеченням за позикою. І у випадку невиконання умов кредитної угоди кредитор має право реалізувати свої права і отримати задоволення своїх економічних інтересів, але за умови, коли кредитна угода укладена із правоздатною особою. Ось чому правоздатність є найважливішим елементом оцінки його кредитоспроможності. Підвищує значимість даного елемента кредитоспроможності і те, що в ринковій економіці можлива часта зміна форм юридичного буття позичальників. Йдеться про виникнення і ліквідації підприємств, злиття або утворення дочірніх фірм, комерціалізації державних підприємств тощо.

У рекомендаціях НБУ щодо оцінки комерційними банками кредитоспроможності і фінансової стабільності позичальника вказано, що поняття кредитоспроможності вимагає правовий і господарсько-фінансовий стан

позичальника, що визначає наявність передумов для отримання кредитів, а також їх погашення у встановлені терміни.

Таким чином, узагальнюючи вищесказане, сутність категорії “кредитоспроможність” проявляється через її функції і виражається в оцінці правового і фінансово-господарського стану позичальника, виходячи з якого банк приймає рішення про початок, розвиток або припинення кредитних відносин з позичальником.

Отже, кредитоспроможність в даному контексті охоплює наявність передумов для надання банком кредиту позичальнику та спроможність і готовність останнього сповна у визначений кредитною угодою термін погасити його.

Виходячи з цього оцінка кредитоспроможності позичальника повинна будуватися так, щоб охоплювати, по-перше, “необхідність” і “готовність” погашення заборгованості як реалізацію виконання кредитної угоди правоздатним позичальником, так і можливість виконати це завдання, виходячи із свого грошового обігу. Саме такий підхід дозволить включити в оцінку кредитоспроможності позичальника як суб’єктивні (правоздатність, репутацію та ділові якості клієнта), так і об’єктивні фактори (фінансовий стан клієнта та аналіз і прогноз грошових потоків, пов’язаних із кредитованим проектом).

У вітчизняній банківській практиці для оцінки кредитоспроможності боржника користуються набором як якісних, так і кількісних показників (Додаток М). Причому кожен окремий банк розробляє власний набір показників, який може бути або об’ємними, або обмеженим, охоплювати річні звітні дані або поквартальні тощо. Але при всьому широкому спектрі можливих варіантів набору показників їх система повинна відповідати щонайменше чотирьом вимогам-критеріям:

- показники повинні характеризувати особливості кругообігу обігових коштів боржника, зокрема: джерела формування грошових потоків, їх оборотність та ефективність використання;
- розраховані показники повинні характеризувати суттєві (значні) особливості діяльності підприємства;

– вони повинні якомога менше дублювати один одного, що буде значно впливати на оцінку класності клієнта стосовно певного напряму кредитоспроможності клієнта (репутації, фінансового стану, прогнозованих обсягів грошових потоків);

– оцінка того чи іншого показника повинна бути порівняною із певними нормативними його значеннями.

Основними недоліками системи показників оцінки фінансового стану є те, що:

– кожен окремих банк згідно рекомендацій НБУ (окрім обов'язкових, які рекомендовані Положенням про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків) розробляє та встановлює критерії оцінки фінансового стану позичальника через набір певних коефіцієнтів (див. додаток 3);

– враховуючи нестабільний розвиток клієнтів, який зумовлений, особливо в перехідний період, впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, дані коефіцієнти характеризують діяльність позичальника на конкретну дату, а не тенденцію його розвитку;

– нормативні критерії цих показників вказують на певні припущення щодо їх реальної оцінки, оскільки кожна окрема галузь економіки може мати свої характеристики, що залежать від особливостей виробничої діяльності;

– зважена та узагальнена характеристика показників щодо конкретного позичальника в певній мірі теж суб'єктивна, особливо коли їх критерії стосовно інших клієнтів мають різне значення у порівнянні з нормативними;

– відсутній комплексний показник, який би визначив рівень кредитного ризику як імовірності погашення основного боргу та відсотків за ним й відповідно коригував би процентну ставку за кредитом;

– основним фактором у даному випадку стає не оцінка фінансового стану, а рівень і форма забезпечення кредиту як гаранта його повернення.

Отже, показники фінансового стану повинні виступати основою для оцінки особливостей кругообігу капіталу. Тобто характеризувати ступінь використання власного капіталу для формування запасів і затрат, залежність між сумою власного

капіталу та позиченими коштами, фінансової стійкості, можливість покриття зобов'язань власними активами (показники ліквідності), дохідність і прибутковість своєї діяльності (показники ділової активності й прибутковості). Враховуючи дані особливості кругообігу, в подальшому проводиться розрахунок можливостей індивідуальних можливостей щодо терміну та суми кредиту. Особливу увагу варто приділити оцінці фінансового важеля як показника доцільності кредитування.

Основним наслідком оцінки кредитоспроможності боржника має бути коригування процентної ставки на рівень премії відносно ризиковості кредитної операції, що розраховується за наступною формулою:

$$r = (100+R) P - 100, \quad (4.37)$$

де r – вільна від ризику процентна ставка;

R – номінальна процентна ставка;

P – ймовірність непогашення кредиту.

Такий підхід до оцінки рівня кредитоспроможності залежно від ризиковості кредитної операції запропонував В. Вітлінський [54]. Автор пропонує оцінку кредитоспроможності проводити згідно ієрархічної структури інтегрованих показників, де дані показники визначають два рівні за напрямками оцінки (платоспроможність позичальника, забезпеченість позики) та за рівнем підпорядкованості (найвищий рівень ієрархії та рівень фінансових коефіцієнтів, які визначають цей рівень). Даний підхід згладжує особливості оцінки позичальника, тому що не виражає необхідність та можливість погашення боргу позичальником і, відповідно до цього, напрямів оцінки кредитоспроможності. Останні повинні характеризувати: репутацію та ділові якості клієнта; його поточний фінансовий стан з урахуванням коефіцієнта забезпеченості кредиту; аналіз та прогноз грошових потоків, які пов'язані із об'єктом кредитування. Кожен із даних напрямів характеризується певною критеріальною групою показників. У свою чергу останні оцінюються відповідно до певних (трьох) класів залежно від прийнятих рівнів:

I клас – вище середнього нормативного рівня;

II клас – на рівні нормативного значення;

III клас – менше нормативного значення.

Отже, математично формування ієрархічної залежності показників (відповідно до їх класності) та їх вплив на оцінку кредитоспроможності позичальника можна виразити наступною формулою:

$$C(K_{ijz}) = f_j C(K_{ijz}), \quad (4.38)$$

при $i = 1, \dots, n$, $j = 1, \dots, m$, $z = 1, 2, 3$, де

$C(K_{ijz})$ – класність відносно рівня конкретного показника кредитоспроможності;

f_j – його кількісний (ваговий) вплив на загальний (груповий) рівень кредитоспроможності;

$C(K_{ij})$ – класність відносно рівня конкретної групи показників.

$$C(K_i) = f_i C(K_{ij}), \quad (4.39)$$

при $i = 1, \dots, n$, $j = 1, \dots, m$, де

$C(K_{ij})$ – класність відносно рівня конкретної групи показників;

f_i – кількість (ваговий) вплив i -ої групи показників на i -тий напрям оцінки кредитоспроможності.

Наступний етап полягає у ймовірнісній оцінці рівнів (класність) напрямів оцінки кредитоспроможності (репутації, фінансового стану, прогнозу грошових потоків), тобто

$$C(K_{ij}) = P_i. \quad (4.40)$$

Така залежність визначається, як правило, практичними оцінками (див. додаток Д).

Оцінка боржників стосовно показників репутації та фінансового стану для кожного окремого банку розроблена, визначення класності згідно їх рівня має в якійсь мірі прагматичний, конкретний до комерційного банку, характер. Отже, набір i рівень, як правило, визначається внутрішніми банківськими інструкціями. Проте характеристика кредитоспроможності відносно прогнозу грошових потоків залежно від кредитованого об'єкта є найменш дослідженим. Тому характеристику абсолютної величини кредитоспроможності може дати прогноз грошових потоків, тобто прогноз руху грошових коштів. Він складається за тією ж схемою, що і аналіз руху грошових коштів. Оскільки більшість показників даної схеми важко

спрогнозувати, то визначення обсягів грошових потоків доцільно звести до побудови бюджету грошових коштів в плановому періоді з розбивкою за декадами, враховуючи при цьому лише основні складові потоку: обсяг реалізації продукції, інші надходження, в тому числі реалізацію непотрібних і залежаних товарно-матеріальних цінностей, орендну плату тощо, а також грошові видатки: оплата товарно-матеріальних цінностей, виплата заробітної плати, невідкладні потреби, податки та інші обов'язкові платежі.

Основним джерелом надходжень грошових коштів є реалізація продукції. Прогнозування обсягу реалізації при складанні бюджету грошових коштів стикається з часовими рамками (декади, місяць). Тому на практиці більшість підприємств відслідковують середній період часу, який необхідний покупцям для оплати рахунків. Виходячи з цього, розраховують, яка частина виручки від реалізації продукції поступить в цьому періоді, а яка – в наступному. На основі цього за допомогою балансового методу розраховують грошові надходження і зміну дебіторської заборгованості:

$$ДЗ_n + ВР = ДЗ_k + ГП, \quad (4.41)$$

де $ДЗ_n$, $ДЗ_k$ – дебіторська заборгованість на початок і кінець планового періоду;

$ВР$ – виручка від реалізації в даному періоді;

$ГП$ – грошові надходження в цьому ж періоді [31, с. 353–356].

Наведений розрахунок має щонайменше два основних недоліки: по-перше, він спирається на досить приблизні розрахунки обігу дебіторської заборгованості, а значить – обсягу виручки, що поступить в плановому періоді; по-друге, не враховує особливостей кругообігу обігових коштів і основних їх елементів (грошових коштів, дебіторської заборгованості), які при заданому обсязі реалізації на плановий рік і дещо постійній величині виробничого періоду мають свої закономірності кругообігу. В економічній літературі наводяться й інші методики прогнозу грошових потоків. Так, одні автори прогнозують грошові потоки на основі поквартальних темпів їх росту [56], інші – на основі трендів грошових потоків [64]. Як в першому, так і в другому випадку ці розрахунки мають наближений характер, адже статистика, як правило, обмежується періодом, який адекватний періоду

кредитування, що передував останньому. За таких числових рядів, тим паче темпів зміни грошових потоків, очевидно, не можна достовірно розробити умови кредитування, терміни й суми повернення кредиту й процентів за ним. Тому для планування обсягу реалізації на підперіоди пропонуємо наступну методику, яка базується на особливостях кругообігу елементів обігових коштів. Останні залежать від структури сукупного обігу (співвідношення між періодом виробництва і сферою обігу) та обсягом авансування.

На першому етапі доцільно проаналізувати кругообіг грошового капіталу за попередній звітний період (період, який за терміном відповідає періоду кредитування), розрахувавши при цьому час виробництва, час обігу (§ 4.3.) та сукупний обіг. Це дасть змогу обчислити перехідні залишки дебіторської заборгованості на плановий період у випадку, коли до укладання кредитної угоди їх фактичний обсяг невідомий. Якщо фактичні залишки готової продукції та товарів відвантажених відомі, то виходячи із фактичної тривалості сфери обігу у звітному періоді, ми можемо очікувати надходження грошових коштів.

На другому етапі, на основі прогнозних даних часу обігу та при відносно постійній величині часу виробництва, розраховуємо час обігу, якщо об'єктом виступає оплата рахунків клієнтами. В іншому випадку, тобто, якщо кредит направляється безпосередньо у незавершене виробництво – необхідно коригувати час виробництва. Усі ці дані, а також термін кредиту, беруться із техніко-економічного обґрунтування кредиту. Для нашого випадку тривалість одного кругообігу становить 96 днів. За цей час буде реалізована вартість у (22×11) 242 тис. грн., де 11-денна реалізація продукції. Протягом року, враховуючи перехідні залишки готової продукції та товарів відвантажених як різницю між фактичними їх залишками та середніми $(169 - 125 = 44)$ дні, прогнозована реалізація складе 3630 тис. грн., а відповідно місячна – 296,9 тис. грн.

Таким чином, перше надходження виручки від реалізації в плановому періоді відбудеться за час, що дорівнює тривалості індивідуального кругообігу. Подальше надходження виручки від реалізації обмежене тривалістю планового періоду $(P_{пл} - (ВП + ВО) \times К)$ і цілим числом індивідуальних кругообігів. Різниця між цими

величинами дорівнюватиме залишкам дебіторської заборгованості, яку варто враховувати при визначенні грошових надходжень в наступний період. Переведення вартісних показників: незавершеного виробництва, реалізації продукції, дебіторської заборгованості здійснюється шляхом ділення їх вартості на відповідні одноденні затрати (виробничої собівартості, повної і собівартості реалізованої продукції), і навпаки, переведення даних показників з абсолютного виміру (дні) у вартісний здійснюється множенням її на відповідні одноденні затрати.

За наявності інших джерел надходжень (реалізація вибулих основних фондів (капіталу, позареалізаційні результати) їх прогнозна оцінка виконується методом прямого рахунку. У нашому прикладі до таких джерел треба віднести понадпланові залишки готової продукції та товарів відвантажених, тобто різницю між розрахунковим значенням часу обігу (74 дні) та середнім (125) і одноденними затратами реалізованої продукції. Вони складуть 562 тис. грн.

На третьому етапі розраховується вплив грошових коштів. Основним його елементом є погашення кредиторської заборгованості, тобто оплата рахунків клієнтів, виплата заробітної плати, інші виплати, які входять у повну собівартість товарної продукції.

Для прогнозування суми оплати доцільно враховувати стратегію і тактику управління запасами на підприємстві. Їх формування варто проводити за принципом *min-max*, тобто вони повинні бути в проміжку від 0 (робота з “коліс”) до запасів, що дорівнюють довжині робочого періоду (ВП). Тому суму оплат товарно-матеріальних цінностей треба коригувати від обсягу товарно-матеріальних цінностей на день планового періоду, враховуючи при цьому, що підприємство оплачує свої рахунки своєчасно. Процес затримки платежу має назву розтягування кредиторської заборгованості, яка в даному випадку виступає додатковим джерелом фінансування поточного обігу. Максимальний рівень запасів, виходячи із особливостей кругообігу, буде дорівнювати тривалості робочого періоду, а їх вартісну оцінку отримаємо шляхом коригування робочого періоду на одноденну собівартість товарної продукції. Отже, врахувавши питому вагу матеріальних затрат в

операційних витратах підприємства й одноденні платежі за ними, місячні платежі складуть 140,3 тис. грн.

На четвертому етапі проводиться коригування прогнозованих даних із фактичним безперервним шляхом. Клієнт періодично (щомісяця, подекадно) вносить корективи в наявний бюджет, враховуючи звітні дані за минулий період, що дає змогу банку оцінити потенційні можливості клієнта щодо погашення позики. Складання бюджету грошових коштів і його якість (відсутність чи наявність значних відхилень) свідчить про здатність клієнта чітко уявляти цілі, на які він хоче взяти кредит, і шлях їх реалізації.

Отже, на даному етапі розраховують обсяг чистих грошових потоків шляхом зіставлення надходжень і виплату на цій основі сукупної потреби в короткотерміновому кредитуванні. Прогнозований бюджет грошових коштів може мати наступний вигляд (табл. 4.18).

Таблиця 4.18

Бюджет грошових коштів клієнта банку (тис. грн.)

№ п/п	Показники	Прогнозовані дані за рік	Прогнозовані дані за місяцями	Скоригований бюджет на фактичні дані
I	Надходження грошових коштів всього: в т.ч.			
	- від реалізації продукції	3630	296,9	
	- від реалізації непотрібних, залежаних ТМЦ	$51 \times 11 = 561$	140,3	
	- інші надходження	-	-	
II	Видатки всього: в т.ч.			
	- оплата рахунків клієнтів	2550,2	145,6	
	- заробітна плата		67,4	
	- податки та податкові платежі	182,3	15,2	
	- інші видатки		-	
III	Грошовий потік			
	приплив (+)		209	
	відплив (-) коштів			

* Примітка: розраховано за умовними даними

Крім цього, на основі прогнозованих, абсолютних величин грошового потоку потенційного боржника можна розраховувати і відносні показники, які дадуть можливість:

по-перше, оцінити здатність позичальника погасити заборгованість перед банком;

по-друге, визначити клас позичальника, враховуючи його рівень.

Таким показником може служити коефіцієнт грошового потоку, який визначається як відношення чистих надходжень на рахунки клієнта до суми заборгованості за кредитом та відсотками за ним з врахуванням терміну дії кредитної угоди:

$$K_z = \Pi_r \times n / C_B, \quad (4.42)$$

де, Π_r – середньомісячні надходження;

n – кількість місяців дії кредитної угоди;

C_B – суми заборгованості та проценти за нею.

Оптимальне значення даного показника, враховуючи як теоретичну, так і практичну цінність його, повинно бути меншим 1,5.

Для нашого випадку даний коефіцієнт рівний 1,67:

$$209,0 \times 4 / 500 = 1,67$$

Доцільно відзначити, що негативне значення місячних фінансових підсумків (Π_r) свідчить, як правило, про низьку рентабельність виробництва і значне відволікання коштів у розрахунках при зростанні запасів товарно-матеріальних цінностей, в т.ч. і готової продукції. У даному випадку не виключена наявність труднощів із реалізацією продукції.

Хоча аналітична робота банку щодо оцінки кредитоспроможності клієнта є основою в управлінні кредитним ризиком, проте в період економічної нестабільності вона не може виступати достатньою умовою при наданні позики. Навіть першокласні клієнти в даних економічних умовах виявляються неспроможними виконувати свої зобов'язання перед кредиторами. У зв'язку з цим банкам необхідно розробляти додаткові заходи щодо забезпечення своєчасного і

повного повернення позики і процентів за нею. До таких гарантій відносяться форми забезпечення: застава, гарантія, поручництво.

Особливістю визначення кредитоспроможності фізичних осіб є те, що в центрі процесу кредитування знаходиться конкретна особа. Тому основними факторами, які впливають на оцінку кредитоспроможності, є особисті якості, репутація потенційного клієнта, забезпеченість позики та оцінка його фінансового стану. У зарубіжній практиці кредитних відносин банків із фізичними особами найбільшу увагу приділяють саме особистим якостям боржника, для чого і складають спеціальні анкети, в яких міститься інформація, яка цікавить банк, щодо проблем кредитоспроможності. Ця інформація, як правило, включає і формальні дані про клієнта (П.І.Б, адресу тощо), наявність власного майна, спеціальність, освіта, майновий стан членів сім'ї, характеристику кредиту (розмір, термін, ціль) та дані про фінансовий стан. Останній визначається як різниця між доходами боржника та всіма видами видатків. На підставі відповідей на питання анкети і відповідно до бальної оцінки кожному питанню, банк розробляє рейтинг клієнта залежно від суми набраних балів. Окрім цього, більшість банків США для оцінки фізичних осіб використовують системи експертних оцінок аналізу економічної доцільності надання позики. Використовуючи методи експертних оцінок, банки віддають перевагу загальноекономічним підходам до аналізу платоспроможності боржників. Проаналізувавши дану інформацію, вони вирішують питання про надання чи відмову у наданні кредиту.

Враховуючи вітчизняні особливості як економічного розвитку, а звідси, і дохідності фізичних осіб, так і національні традиції щодо кредитування (сума, термін, цілі), при оцінці кредитоспроможності боржників необхідно більшу перевагу віддавати забезпеченню та дохідності клієнта відповідно до суми та терміну кредиту. Тому, окрім анкетного опитування і бальної оцінки, треба віддавати перевагу вторинному джерелу погашення позики, яким виступає, як правило, застава.

Для оцінки дохідності вітчизняні банки розраховують коефіцієнти, які визначають відношення доходу клієнта до розміру кредиту та процентів за ним, і відповідно до цього визначають умови надання та погашення позики.

Для оцінки кредитоспроможності банків існують різні методики, проте найвідоміша серед них – CAMEL. Вона втілює в собі п'ять складових: адекватність капіталу (Capital Adequacy), якість активів (Asset Quality), управління (Management), прибутки (Earnings), ліквідність (Liquidity). Кожному напрямку відповідають певні економічні показники, які рекомендовані Національним банком України. Маючи такий набір показників та коефіцієнтів, логічним є виведення синтетичної оцінки, або рейтингу банку. Однак багато аналітиків визнають недостатність такого рейтингу для кредитоспроможності банку. По-перше, статичність показників не може характеризувати майбутню здатність повернення кредитів, адже банки є високоризикованими установами. По-друге, наявність кореляції між показниками згладжує їх вплив на оцінку кредитоспроможності, яка обумовлена обмеженістю джерел інформації. Але основним недоліком рейтингової оцінки кредитоспроможності банків є відсутність мінливості показників, тобто відсутність фактора часу. У зв'язку з цим для оцінки мінливості показників, тобто часової їх зміни, в практиці економічних розрахунків застосовують коефіцієнт варіації. Він розраховується як відношення середньоквадратичного відхилення окремого показника до його середнього значення на основі вибірки за декілька звітних періодів.

$$V = \Gamma_i / \nu_i, \quad (4.43).$$

де Γ_i – середньоквадратичне відхилення i -го показника;

ν_i – середнє значення i -го показника.

Чим більша мінливість, тим, відповідно, гірший рейтинг коефіцієнта та кредитоспроможності банку взагалі.

Варто відзначити, що в умовах економічної нестабільності, яка відповідно і впливає на проблему надійності та кредитоспроможності банків, останні розробляють власні методики встановлення лімітів для банків-контрагентів, які

визначаються залежно від структури активів та пасивів, якості активів, рівня ліквідності та рентабельності активів.

4.5. Розмежування функцій у процесі кредитування – шляхи підвищення його ефективності

Як засвідчують статистичні дані, на початок 2002 р. обсяг кредитів, наданих суб'єктам господарювання, зріс на 45%. З одного боку це сприяло поживленню ділової активності в економіці, з іншого – поліпшило фінансовий стан суб'єктів господарювання. Хоч якість кредитного портфеля й покращилася, частка проблемних кредитів (прострочених і сумнівних) становить 5,8% його обсягу, проте проблема кредитних ризиків залишається досить гострою при наявності в Україні збиткових підприємств.

Очевидно, що кредитні операції дедалі більше стають "дорогим задоволенням" перш за все для комерційних банків, і тому екстенсивний шлях розвитку кредитного ринку поступається місцем інтенсивному, за якого набуває значення якість кредитних операцій. Одним із способів удосконалення кредитних операцій є розробка та деталізація етапів кредитування з метою максимального врахування потреб клієнтів та захисту банку від втрат.

Врахування потреб клієнтів у вітчизняній практиці кредитування зводиться до:

- розуміння ситуації клієнта, що виражається у необхідності кредиту, тобто довірливе ставлення до його проблем;
- доступність клієнта до банку, прийнятність розробленої ним програми кредитування (розміри кредиту, плата за кредит, строки кредиту, умови надання та погашення);
- врахування особливостей бізнесу клієнта, умови та результати його галузевої діяльності;
- оперативний розгляд заяв та клопотань клієнта;

- простота та зрозумілість для клієнта банків самих процедур з оформлення, надання та погашення кредиту;

- прозорість процесу прийняття та обґрунтованість висновків щодо надання чи відмови клієнту в одержанні кредиту.

Процес кредитування – це багатогранний і складний процес з точки зору його ризикованості для банку, адже кожній можливості отримати прибуток від певної операції протистоїть реальна можливість зазнати збитків. Тому важливим завданням діяльності кожного банку є досягнення оптимального співвідношення між прибутковістю та ризикованістю його операцій. У зв'язку з тим, що основну частину прибутку банк одержує від своїх позичкових операцій, стає очевидним важливість мінімізації і запобігання кредитного ризику.

Характеризуючи кредитні ризики, ми перш за все вказуємо на особливості їх виникнення, які пов'язані з процесом кредитування. Основою, відправною точкою наявності даного процесу як з економічної, так і з юридичної точки зору є укладення кредитної угоди. Поза нею фактично немає кредитних відносин між банком та клієнтом, може йтися про підготовчі етапи процесу кредитування, зокрема: розгляд заявки, аналіз кредитоспроможності тощо.

Наслідком кредитних ризиків є втрати частини доходу і прибутку банку, тобто зниження фінансових результатів його роботи. Тому кредитні ризики справді можна вважати фінансовими ризиками, тобто ризиками, які впливають на фінансові показники роботи банку.

Значний вплив на ступінь неповернення позик, що рівнозначно призводить до появи кредитних ризиків, є:

- кризовий стан економіки перехідного періоду, який виражається не тільки падінням виробництва, фінансовою нестійкістю багатьох підприємств і організацій, але й руйнуванням ряду господарських зв'язків;

- економічний розвиток регіону, його спеціалізація, виробнича активність підприємств і організацій, а також конкуренція серед кредитних установ;

- ступінь концентрації кредитної діяльності банку в будь-якій сфері (галузі), яка чутлива до змін в економіці, а також в нових, маловивчених, нетрадиційних сферах;

- законодавче забезпечення кредитної діяльності та стан господарсько-судової системи;

- кредитування клієнтів, які зазнають певних труднощів економічного характеру, а також нових та недавно залучених клієнтів;

- внесення частих змін в політику банку щодо надання кредитів та формування кредитного портфеля;

- проблеми, які пов'язані із забезпеченням кредиту, тобто з юридичними, кон'юнктурними факторами та ліквідністю;

- проблеми, пов'язані із суб'єктивізмом банківських працівників щодо організації кредитних відносин;

- форс-мажорні обставини, тобто катастрофи, військові дії, землетруси тощо.

Однією з головних причин появи проблемних кредитів є суб'єктивізм і помилки працівників банку в процесі організації кредитних відносин. Вони виникають на попередньому, підготовчому й під час супроводження кредиту. Адже в діючій практиці організації процесу кредитування основне місце займає кредитний відділ, на який покладені всі функції кредитного забезпечення клієнтів – від попереднього розгляду заявки клієнта до аналізу кредитоспроможності й супроводу кредиту. Правда, допомогу в організації кредитного обслуговування надає ще юридичний відділ, служба безпеки та відділ внутрішньобанківських операцій.

В економічній літературі не раз висувалися пропозиції щодо розмежування повноважень працівників кредитного відділу з кредитного обслуговування клієнтів, що дало б змогу обмежити кількість помилок та суб'єктивних рішень у процесі кредитування. Одні автори в структурі кредитного підрозділу виділяють інформаційний сектор, сектор аналізу та супроводження кредиту [72]. Інші виокремлюють сектор управління кредитними ризиками та моніторингу кредиту [61]. Тоді ж як у міжнародній банківській практиці забезпечення кредитного процесу покладено на: відділ кредитної політики та маркетингу, кредитного аналізу,

безпосередньо на кредитний відділ, відділ кредитної документації. Безперечно, що всі пропозиції структуризації кредитного підрозділу зводяться до визначення незалежної оцінки ступеня кредитного ризику, його мінімізації в процесі використання кредиту позичальником й ефективною роботою щодо повноти повернення позик та відсотків за користування нею, що значно дозволить зменшити ризиковість кредитного портфеля банку та покращити його якість. У зв'язку з цим Національний банк України розробив проект Положення “Про організацію операційної роботи банків”, у якому виділені два окремих структурних підрозділи: фронт-офіс і бек-офіс. Якщо фронт-офіс виступає в ролі представника банку перед клієнтом, то його завданням і функціональним обов'язком є оцінка доцільності та укладення угод з клієнтом, ідентифікація операцій з оцінкою кредитного ризику та дотримання ліквідної позиції банком. Бек-офіс продовжує операції фронт-офісу шляхом реєстрації, перевірки, обліку та контролю за кожним окремим напрямком діяльності банку. Причому такий розподіл функцій забезпечується конкретною відповідальністю різних осіб задля недопущення помилок при виборі рішень, незаконного привласнення активів, прийняття рішень, які відповідають загальнобанківській стратегії та повноваженням керівництва.

- 1 – попередній розгляд заявки на кредит;
- 2 – аналіз кредитоспроможності та ефективності кредиту;
- 3 – прийняття рішення про доцільність кредитування. Оформлення кредитних угод;
- 4 – видача кредиту;
- 5 – супроводження кредиту;
- 6 – погашення кредиту та робота з проблемними кредиторами.

Отже, для реалізації процесу кредитування як з боку банку, так і з боку боржника необхідно, щоб їхні інтереси збігалися, тобто, щоби необхідність, доцільність та можливість кредитування відповідали одночасно обом інтересам, з одного боку, і сам процес кредитування був достатньо деталізований та прозорий із відокремленням конкретних завдань, обов'язків та відповідальності окремих посадових осіб, які забезпечують реалізацію конкретних етапів кредитування, з іншого.

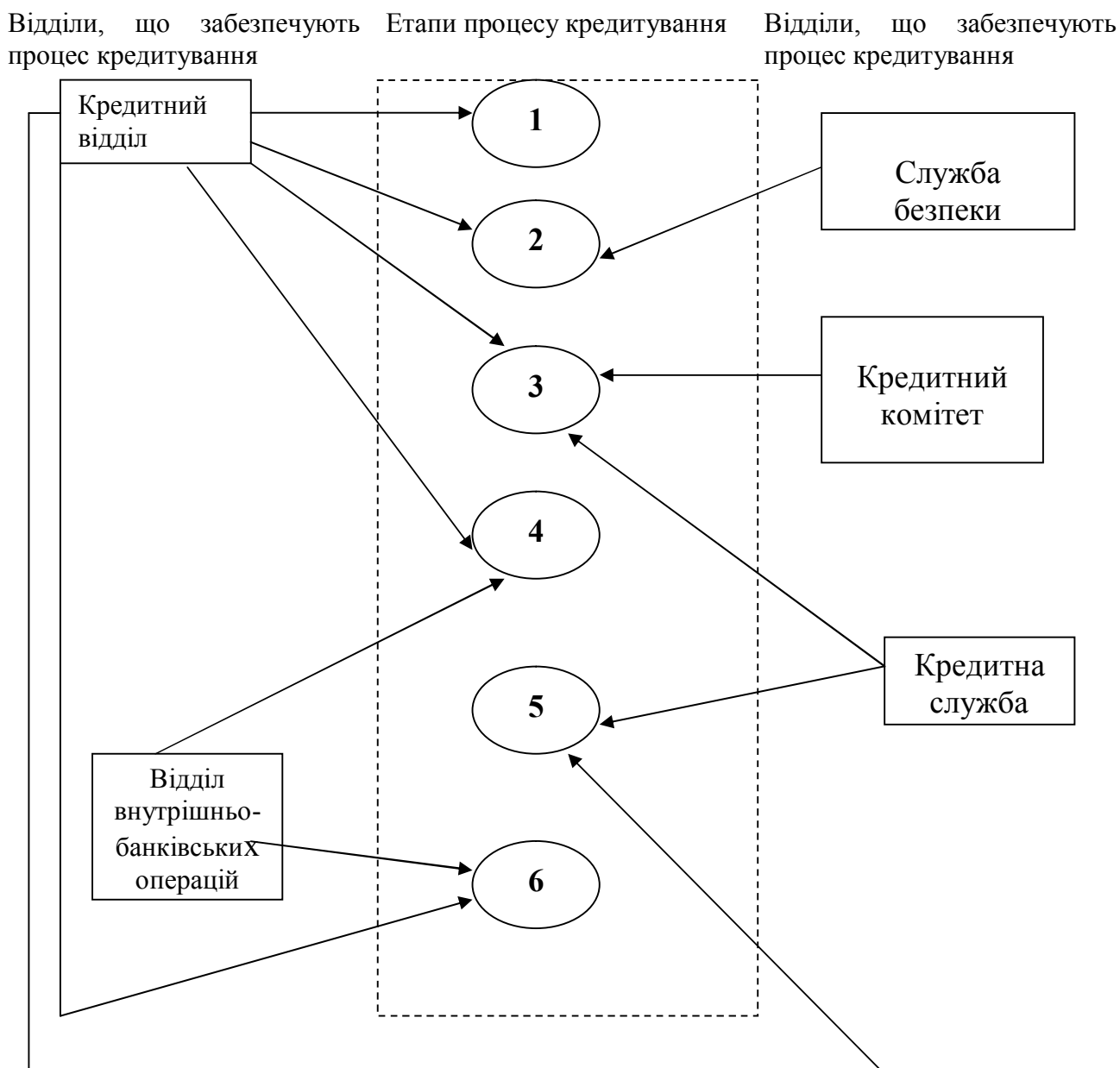

Рис. 4.5. Схема технології процесу кредитування

Враховуючи специфічність, багатоетапність і складність, з огляду на організаційні аспекти, кредитного процесу, розмежування функцій та обов'язків у запропонованій НБУ структурі можна представити такою схемою (див. рис. 4.5).

Для недопущення впливу внутрішньобанківських чинників на виникнення проблемних кредитів необхідно розмежувати обов'язки між співробітниками кредитного відділу та централізувати видачу позик. Таке розмежування функцій повинно передбачати, перш за все, інформаційне забезпечення діяльності видачі кредиту, проведення аналізу кредитоспроможності клієнта співробітником, який не має безпосереднього контакту з клієнтом або спеціальним аналітичним бюро та

нагляд за цільовим використанням кредиту. Це необхідно для того, щоби виключити можливість потрапляння співробітника кредитного відділу в залежність від клієнта. Подібна модель розподілу обов'язків повинна існувати при оцінці вартості предмета застави при видачі кредиту.

Тому, відповідно до принципів розподілу кредитних функцій, у кредитному відділі доцільно створити наступні сектори, які входять до фронт-офісу: інформаційний, сектор аналізу або кредитної експертизи та сектор супроводу. Якщо інформаційний сектор переважно займається попереднім розглядом, обробляє та упорядковує вхідну інформацію щодо кредитування клієнта, то сектор аналізу проводить остаточну обробку її, тобто оцінює загальноекономічні аспекти діяльності потенційного боржника, окупність кредитованих проектів, визначає платоспроможність заявника та його кредитний рейтинг і на підставі цього аргументує висновок щодо прийняття рішення про кредитування. Сектор супроводження здійснює нагляд за наданими кредитами, тобто веде кредитні справи позичальників, перевіряє цільове використання кредиту, стан його погашення, а також здійснює контроль за діяльністю підприємства.

Отже, зміст попереднього етапу кредитування полягає у попередньому ознайомленні з потенційним боржником, в ході якого здійснюється:

- а) ознайомлення з бізнесом клієнта;
- б) оцінка його менеджменту;
- в) ознайомлення позичальника із основними вимогами банку щодо кредитування та пакетом документів, необхідних для видачі кредиту;
- г) вивчення потреби в кредиті, його термін, забезпечення та підбір оптимальної схеми проведення кредитної операції;
- г) зіставлення отриманих даних із напрямками кредитної політики банку.

Після попередньої розмови із потенційним боржником, яку проводять, зазвичай, менеджер інформаційного сектору та заступник керівника банку – координатор активно-пасивних операцій, клієнт подає пакет документів для попереднього аналізу щодо:

- а) господарсько-фінансової діяльності;

- б) техніко-економічного обґрунтування заходу, що кредитується;
- в) повноти та інформативності представленого пакета документів.

За результатами попереднього розгляду пакета документів менеджер інформаційного сектору готує висновок щодо доцільності подальшої роботи з клієнтом. У випадку позитивного рішення щодо співпраці з клієнтом він передає пакет документів і висновок менеджера аналітичного сектору, фахівцю з оцінки майна, яке буде надане як застава, юристу та працівнику служби банківської безпеки, яких призначають керівники структурних підрозділів для підготовки документів на розгляд кредитному комітету банку.

Другий етап кредитування – підготовчий, який полягає в аналітичній оцінці доцільності проведення кредитної операції, розпочинається поглибленим аналізом господарсько-фінансової діяльності клієнта на основі представленого ним пакета документів. Крім цього, кредитний експерт проводить аналіз бізнес-плану з техніко-економічним обґрунтуванням кредитної операції з точки зору наявності умов для його виконання та реальних джерел повернення боргових зобов'язань банку, а також проводить аналіз ризиків, які притаманні даній кредитній операції. На даному етапі проводиться також оцінка забезпечення кредиту із залученням фахівця з оцінки майна або незалежних експертів, які перевіряють стан та умови збереження заставленого майна, його оцінку та ліквідність і готують висновок щодо доцільності прийняття у заставу цього майна або необхідності додаткової, більш ліквідної застави чи іншого забезпечення.

Робота юридичного відділу з питань правової оцінки майбутніх кредитних відносин спрямована на:

- перевірку правочинності боржника у відповідності з установчими документами та повноважень осіб, які укладають договори;
- визначення відповідності заходу, що кредитується, статутній діяльності;
- правову оцінку документів, що підтверджують право власності на майно, майнові права, які передаються у заставу, та можливості, у разі потреби, звернути на нього стягнення з метою задоволення вимог банку.

Після обґрунтування правової оцінки кредитного заходу юридичний відділ готує свій висновок і передає його кредитному сектору.

Велике значення у практиці видачі кредитів має робота служби безпеки банку. Саме завдяки її роботі можуть бути виявлені факти одержання позик під неіснуючі або підставні фірми, під фірми, проти яких порушено справу про банкрутство, або одержання однією фірмою декількох кредитів, а також одержання позик під уже заставлене майно. Неоціненну допомогу в даному випадку може мати концентрація інформації про потенційних боржників, зміст їх бізнесу та фінансово-господарський стан. В Україні вже започатковано збір інформації, яка забезпечуватиме безпеку кредитних інформаційних банків – це інформаційно-пошукова система “Кримінал” та система “Клієнт”.

Отже, служба безпеки перевіряє наявність та достовірність наданих позичальником у банк документів, інформацію про ділову репутацію клієнта і його контрагентів, включаючи питання про використання та погашення раніше отриманих кредитів. Особливої уваги заслуговує перевірка наявності та збереження предмета застави та її незалежності щодо інших зобов'язань позичальника, в т.ч. згідно договорів лізингу, оренди, податкової застави. Свої висновки і пропозиції стосовно потенційного боржника і його кредитного заходу служба безпеки передає кредитному сектору.

Після детального вивчення документів, проведеного аналізу господарсько-фінансової діяльності, ефективності проекту, що кредитується, оцінки застави кредиту, а також висновків юридичного відділу та служби безпеки банку кредитний експерт готує експертну оцінку на кредитний комітет банку щодо доцільності надання кредиту.

Третій етап кредитування передбачає прийняття рішення про проведення чи відмову у проведенні кредитної операції кредитним комітетом банку. У випадку відмови позичальнику у наданні кредиту, висновок кредитного комітету повинен бути детально аргументованим, а також в ньому повинні бути чітко визначені умови, за яких йому може бути наданий кредит.

Після прийняття рішення кредитним комітетом про видачу кредиту, яке оформляється протоколом і укладенням кредитної угоди, що реєструється сектором реєстрації кредитної документації бек-офісу, настає наступний четвертий етап кредитування – порядок видачі кредиту. Він починається підготовкою проектів кредитного договору та договору застави юридичним відділом банку на підставі копії виписки з протоколу кредитного комітету про надання кредиту.

Підготовлений пакет кредитного договору та договору застави візується працівником юридичного відділу і передається для підписання. Після підписання договорів і боржником, і кредитором кредитний експерт готує розпорядження сектору обліку кредитних операцій на відкриття позичкового рахунку та видачу кредиту. Безпосередньо із відкриттям рахунку і видачею кредиту менеджер сектору реєстрації кредитної документації паралельно повинен внести в журнал реєстрації кредитних угод їх основні реквізити. Закінчується даний етап кредитування систематизацією документів боржника і оформленням кредитної справи. До кредитної справи включаються всі документи, які є в наявності на момент підписання кредитного договору (зібрані, зазвичай, на основі пакета кредитної справи), а також всі наступні документи, які стосуються даної угоди, до моменту завершення кредитних відносин із боржником. Типовими розділами кредитної справи боржника є:

- установчі документи;
- фінансово-економічна інформація щодо боржника;
- комерційні документи, в т.ч. заява на кредит, бізнес-план, контракт тощо;
- кредитний договір та додаткові угоди до нього;
- договори та документи щодо забезпечення кредиту;
- документи, які засвідчують списання кредитних коштів;
- документи з бухгалтерського обліку кредитних операцій (розрахунки нарахованих процентів, розпорядження, виписки за позичковим рахунком);
- документи, які підтверджують цільове використання кредитних коштів;
- виписка із протоколу кредитного комітету банку про надання кредиту;
- листування з клієнтом;

– інші документи, які мають відношення до кредитної справи клієнта.

По закінченню роботи з клієнтом кредитна справа на основі проведеного опису здається в архів сектору обліку кредитних операцій.

Після видачі кредиту банк повинен вжити всіх заходів для забезпечення його повернення. Нагляд за використанням позики банки здійснюють для впевненості в стійкості фінансового стану і у виконанні клієнтами умов кредитної угоди, а також для пошуку нових можливостей ділового співробітництва. Нагляд за кредитом необхідний для виявлення на ранніх стадіях ознак тимчасових фінансових труднощів з погашенням кредитів. Такий нагляд необхідний як на початкових стадіях процесу кредитування для максимального збільшення ефекту від коригуючих дій банку і зниження його збитків, так і на етапах аналізу кредитної заявки та її виконання.

Більшість банків періодично переглядають свої взаємовідносини з клієнтами шляхом аналізу фінансового стану боржника: тенденцій його розвитку, його минулі та майбутні можливості щодо обслуговування свого боргу, а також дохідність його операцій і його стан на ринку. Після такого аналізу банк вирішує – підтримувати чи не підтримувати ділові відносини з клієнтом. Ділове співробітництво банку з клієнтом передбачає, що банк повинен мати точну інформацію про плани розвитку клієнта і всі його фінансові потреби.

Тому менеджер відділу супроводу кредиту разом із менеджером сектору обліку здійснює постійний контроль за виконанням боржником умов кредитного договору, цільовим використанням коштів, своєчасним і повним погашенням кредиту і процентів. Для цього менеджер протягом всього терміну дії кредитного договору підтримує ділові стосунки із боржником, проводить аналіз фінансового стану боржника та цільового використання кредитних коштів, веде кредитну справу клієнта, яка містить повну інформацію про взаємовідносини з банками. Супровід кредиту охоплює як попередній, так і поточний контроль за цільовим використанням кредиту. Якщо попередній контроль пов'язаний переважно з аналізом платіжних документів, оплата за якими здійснюється за допомогою кредиту, то поточний контроль пов'язаний із своєчасністю надання позичальником

інформації про стан виконання заходу, який кредитується, фінансової звітності та інших документів, передбачених кредитною угодою. Поряд з цим менеджер сектору супроводу кредиту аналізує рух коштів за рахунками позичальника, виникнення у нього несплачених документів та аналізує своєчасність розрахунків між позичальником та його контрагентами по кредитній угоді.

Менеджер супроводу кредиту спільно із фахівцем з оцінки майна забезпечує постійний контроль за станом та умовами збереження заставленого майна.

У процесі нагляду за використанням кредиту юридичний відділ здійснює аналіз правових наслідків змін статутних документів та проводить претензійно-позовну роботу згідно вимог чинного законодавства у випадку несплати основного боргу або процентів за позикою.

У зв'язку зі значними зловживаннями у сфері грошово-кредитних відносин функції служби безпеки банку в процесі нагляду за кредитом зводяться до наступного:

- 1) місцезнаходження позичальника та його контрагентів;
- 2) фактів порушення проти позичальника справ про банкрутство;
- 3) достовірності інформації, що періодично надається позичальником банку;
- 4) своєчасності надання позичальником інформації щодо реорганізації підприємства.

Отже, всебічний контроль з боку відділів банку за цільовим використанням кредиту здатний забезпечити своєчасність і повноту повернення кредиту, не допустити проблемних та сумнівних щодо повернення позик.

За 3–5 днів до настання строку погашення кредиту менеджер його супроводу повідомляє позичальника про наближення терміну повного повернення кредиту. У зв'язку з чим інформує кредитного експерта та готує розпорядження відділу внутрішньобанківських операцій для зняття з обліку договорів з кредитної операції (кредитний договір та договір застави) та суми застави.

У випадку, коли боржник не має можливості погасити заборгованість за кредитом в строк, він зобов'язаний за 15 днів до настання строку повернення надати

в банк лист-клопотання з проханням про пролонгацію кредиту, в якому повинні бути відображені наступні моменти:

- об'єктивні причини, згідно яких боржник не може повернути кредит в строк;
- обґрунтований термін повернення кредиту;
- своє прохання боржник повинен підтвердити документально.

Варто відзначити, що пролонгація кредиту не завжди відповідає об'єктивним причинам як боржника, так і кредитора, й скоріше підтверджує проблематичність погашення кредиту. Проте якщо боржник документально підтверджує своє прохання про пролонгацію кредиту, менеджер, в свою чергу, на підставі інформації, отриманої від кредитного експерта, служби банківської безпеки, юридичного відділу та фахівця з оцінки заставленого майна готує висновки щодо можливості такої пролонгації для розгляду на кредитному комітеті. Після погодження пролонгації кредитним комітетом банку юридичний відділ готує додаткову угоду до кредитного договору і договору застави (додаток Н).

Якщо кредитний комітет відмовив у пролонгації, менеджер супроводу кредиту направляє матеріали відділу проблемних кредитів для визначення шляхів та організації заходів щодо погашення боргу. Доцільність такого відділу у банку підтверджується практикою, коли на 01.01.2000 р. сума проблемних кредитів загалом по економіці країни складала 27 % кредитного портфеля комерційних банків. У даній ситуації необхідні ділові і добре сплановані заходи щодо повернення боргів, якими і повинні займатися відділи проблемних кредитів.

Поява сумнівних щодо погашення та проблемних кредитів є результатом грошової кризи клієнта. Тому завдання відділів – завчасно розпізнати і проаналізувати перші ознаки появи грошової кризи клієнта. Чим тісніша взаємодія банку і клієнта, тим більше інформації про фінансовий стан клієнта він має, без поновлення якої проблемні кредити можуть залишатися незмінними.

Практика роботи зарубіжних банків із проблемними кредитами засвідчує, що раннє виявлення проблемних кредитів все частіше натрапляє на людський фактор. Більше того, практика показує, що досить часто проблемні кредити, які завчасно виявлені, дійсно набагато складніші і гірші, ніж передбачували працівники банку.

Але ситуація може бути ще гіршою, якщо працівники банку, знаючи про проблеми свого кредитного портфеля, приховують їх, що призводить до значних збитків.

Перші ознаки проблемності кредитів можна поділити на “фінансові”, котрі пов’язані безпосередньо із роботою клієнта, та “нефінансові”.

Нефінансовими “сигналами” можуть бути необґрунтовані затримки в одержанні від клієнта фінансової звітності, особливо тоді, коли кредитним договором передбачено надання інформації протягом певного проміжку часу. Пояснення клієнтів про причини затримки власне є свідченням проблемності кредитів. Небажання клієнта дати детальні пояснення з приводу тих чи інших статей фінансової звітності може бути оцінене як відмова від співробітництва і довіри у взаємовідносинах банку і клієнта.

Небажання клієнта дати інформацію може бути обумовлене метою приховати неприємні факти виробничої чи фінансової діяльності. Прохання клієнта про перегляд умов кредитування, зміни в схемі погашення кредиту або пролонгація кредиту також є нефінансовими застережними сигналами проблемності кредитів.

Фінансові ознаки проблемності кредитів можуть виявлятися при проведенні аналізу фінансової звітності. В даному випадку, зазвичай, проблемності кредитів не уникнути. Застережні сигнали фінансового характеру можуть виявлятися через відхилення показників господарсько-фінансової діяльності компанії-боржника від планових або очікуваних відхилень в системі обліку і контролю боржника, або через модифікацію наданих йому кредитів. Остання виявляється у тих випадках, коли, наприклад, сезонні кредити можуть поповнюватися періодично і, в результаті, стануть постійним джерелом фінансування затрат клієнта. Порушення обігу грошових потоків клієнта примушує останнього до змін умов кредитування, пролонгації позик тощо. Враховуючи те, що умови кредитів повинні відповідати їх меті, банку необхідно проаналізувати невідповідність у використанні кредитів та її причини.

Проблемні кредити виникають переважно внаслідок причин, пов’язаних із боржником. Проте не потрібно відкидати і банківську сторону, яка хоча в деякій мірі, але все ж причетна до створення передумов проблемності кредитів. Серед

основних факторів впливу на своєчасне і повне погашення кредиту, пов'язане з роботою банків, є некваліфікована робота банківських спеціалістів, а також фінансові зловживання та перевищення своїх службових повноважень спеціалістами кредитних відділів.

Потенційні і реально існуючі проблемні кредити вимагають прийняття наступних процедур: ведення обліку проблемних кредитів, створення резервів за ними, модифікація кредитної угоди, реалізація забезпечення та списання кредитів.

Якщо боржник не погашає в зазначений в кредитній угоді термін основну суму боргу і проценти за ним, то банк повинен вирішити, чи варто йому відображати кредит в обліку за принципом нагромадження, чи ні. Банківська практика обліку прострочених кредитів і процентів за ними дуже різна. Так, банки в США у випадку простроченості кредитів більш ніж на 90 днів і внаслідок відсутності пом'якшуючих обставин повинні відмовитися від принципу нагромадження, і вся сума нарахованих, але не одержаних процентів повинна бути списана з рахунку доходів банку. У деяких країнах кредити підприємствам державного сектору враховуються за принципом нагромадження, тому що вважається, що борг все одно буде погашений державою [114, с. 84].

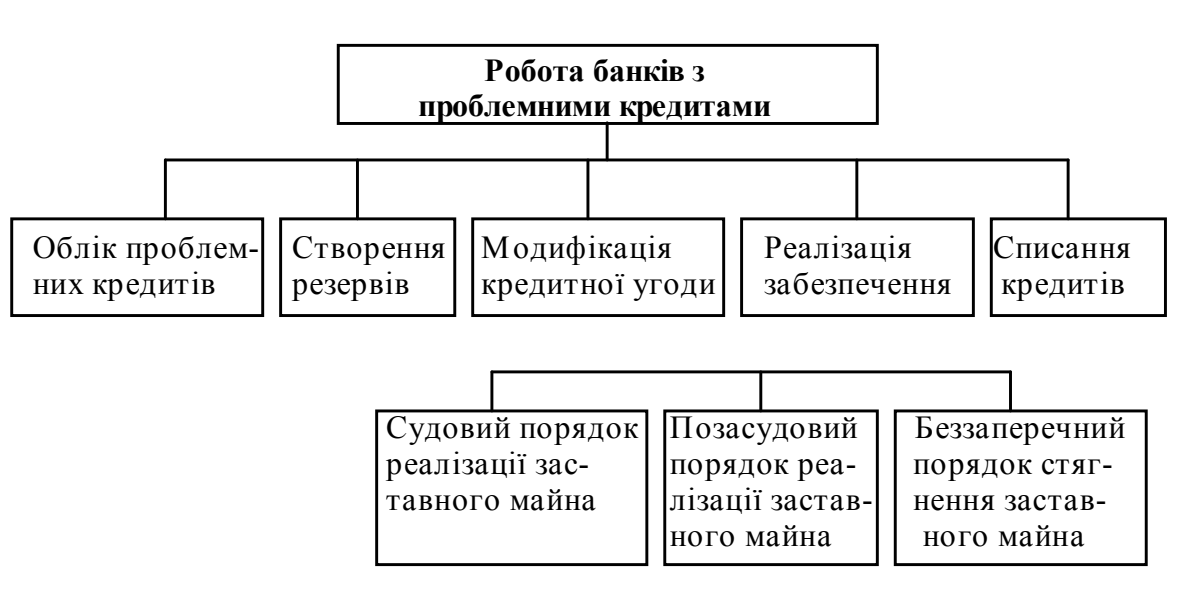

Рис. 4.6. Схема роботи банків з проблемними кредитами

В Україні комерційні банки обліковують проценти за позиками на рахунках шостого класу. Протягом 30 днів процентні суми, які нараховані за позиками, відносяться на доходи установи банку. Після цього періоду облік їх ведеться на позабалансових рахунках дев'ятого класу і припиняється їх нарахування у випадку віднесення позики до категорії безнадійних позик або при відшкодуванні процентних доходів за рахунок реалізації застави майна.

Після того, як були виявлені ознаки проблемності активів і кредити віднесені до категорії, які нижче стандартних, банку необхідно створити адекватні резерви проти можливих збитків. Загальна політика комерційних банків у сфері резервування наступна: банки створюють загальні резерви на стандартні кредити і спеціальний – на нестандартні, тобто кредити під контролем, субстандартні, сумнівні, а також на безнадійні. Правила створення резервів і списання за їх рахунок кредитів є обов'язковими для всієї банківської системи України і регламентуються Постановою НБУ № 279 від 6 липня 2000 р.

Особливостями модифікації кредитної угоди є те, що банк і боржник взаємодіють на партнерських умовах. Вони спільно розробляють підходи і програму для “порятунку” кредиту. Доцільно зауважити, що внаслідок унікальності проблемних кредитів, які залежать від умов їх надання та джерел погашення, а також від причин їх виникнення, в практиці не існує універсальних правил їх “порятунку”. Тому додаткова (модифікована) угода між банком і боржником повинна враховувати наступне:

- 1) розробку програми зміни структури заборгованості відповідно зі стабілізаційними заходами фірми-боржника;
- 2) одержання додаткової документації і зобов'язань щодо повернення кредиту;
- 3) робота з керівництвом фірми щодо виявлення проблеми і пошуку її вирішення;
- 4) розробка програм скорочення видатків;
- 5) одержання додаткового забезпечення позики тощо.

Якщо на момент настання терміну виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконано, то заставадержатель набуває права звернення

стягнення на предмет застави. Таким чином, відповідно до Цивільного кодексу України перебіг терміну позовної давності для позову банку про звернення стягнення на предмет застави починається з наступного дня після настання терміну виконання зобов'язання щодо повернення кредиту. Згідно з чинним законодавством [2, с. 19–21] звернення стягнення на заставлене майно може здійснюватися:

- в судовому порядку;
- в позасудовому порядку;
- у безспірному порядку на підставі виконавчого напису.

Завершення стягнення на заставне майно у безспірному порядку шляхом вчинення виконавчого напису нотаріуса можливе за двох умов: якщо сторони у договорі не передбачили інше та якщо закон дозволяє такий шлях звернення стягнення на предмет застави.

Отже, стаття 20 Закону України "Про заставу" має імперативний характер і не дозволяє сторонам встановити інший, ніж передбачений законом, порядок звернення стягнення. На практиці, однак, укладається велика кількість договорів про заставу, в яких (найчастіше через правову неграмотність учасників цивільних відносин) передбачається умова про те, що в разі невиконання основного зобов'язання предмет застави переходить у власність заставодержателя або сторони передбачають звернення стягнення за виконавчим написом у тих випадках, коли законодавством не дозволяється такий порядок стягнення.

Стягнення на заставлене майно або майнові права шляхом здійснення виконавчого напису дозволяється лише на підставі договорів про заставу, що були нотаріально засвідчені. Згідно статті 88 Закону України "Про нотаріат" нотаріус здійснює виконавчий напис, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років.

При цьому договір застави, на підставі якого здійснюється виконавчий напис, не обов'язково повинен бути нотаріально завірений згідно вимог закону. Якщо сторони за власною ініціативою посвідчили нотаріально договір застави, це також

надає заставодержателю право звернути стягнення на заставлене майно у безспірному порядку, якщо інше не передбачено законом чи договором. З цього приводу давав роз'яснення Вищий арбітражний суд України в інформаційному листі № 01-8/241 від 1.07.96 р.

Постановою Ради міністрів УРСР від 12.10.76 р. № 483 затверджено перелік документів, які необхідно пред'явити нотаріусу для здійснення виконавчого напису на договорі застави.

Не дозволяється звернення стягнення шляхом вчинення виконавчого напису на майно державних підприємств (підприємств, не менше 50 % акцій яких перебувають у державній власності). На майно таких підприємств може бути накладено стягнення лише за рішенням суду.

Закон чітко вказує, що заставодержатель набуває права звернення стягнення на предмет застави. Проте на практиці мали місце випадки, коли таке право розглядалось як обов'язок. Тобто кредитору, вимоги якого були забезпечені заставою, суд відмовляв у зверненні стягнення на кошти боржника на тій підставі, що дане зобов'язання забезпечене заставою.

Окремо варто відзначити, що при зверненні стягнення на заставлене майно через арбітражний суд закон на даний час не вимагає доарбітражного врегулювання спору (ч. 4 ст. 5 Арбітражного процесуального кодексу України змінена законом України від 13.05.97 р.).

Виникає питання: чи зобов'язаний заставодержатель звертатися до суду з позовом про звернення стягнення на заставлене майно, якщо заставодавець визнав його вимоги і не заперечує проти того, щоб претензії заставодержателя були задоволені за рахунок заставленого майна? З цього приводу Вищий арбітражний суд роз'яснив наступне. Якщо заставлене майно знаходиться у заставодержателя і боржник погодився з пропозицією кредитора про задоволення вимог за рахунок цього майна (що не суперечить ст. 20 Закону України "Про заставу"), то у заставодержателя відсутні підстави для звернення з відповідним позовом до

арбітражного суду. Якщо ж предмет застави знаходиться у заставодавця і не переданий заставодержателю, незважаючи на визнання його вимоги, останній може звернутися до арбітражного суду з відповідним позовом.

Найбільші складності виникають при зверненні стягнення на заставлене майно в позасудовому порядку, про що свідчить практична діяльність установ банку "Україна" щодо цього питання. Це пов'язано з недосконалістю норм чинного законодавства, а також з тим, що більшість юристів небанківських установ (підприємницьких структур, податкової адміністрації та окремих арбітражних судів, нотаріуси) заперечують можливість передачі заставленого майна у власність банку і наступної реалізації його.

Аналіз ч. 7 ст. 20, ч. 3 ст. 21 Закону України "Про заставу" дозволяє зробити висновок про можливий позасудовий порядок звернення стягнення на заставлене майно і передачу його у власність банку в чому, як правило, зацікавлені як банк-заставодержатель так і боржник-заставодавець.

Банк одержує при цьому можливість оперативно задовольнити свої вимоги щодо боржника, а боржник – уникнути додаткових судових витрат. В такому разі при укладанні договору про заставу необхідно передбачити право на позасудове звернення стягнення на заставлене майно, а також його реалізацію.

З врахуванням викладеного, а також враховуючи нестабільність чинного законодавства і його суперечливість, вважаємо за доцільне застосування банками в своїй діяльності позасудового порядку звернення стягнення на заставлене майно боржника.

Орієнтовний механізм звернення стягнення на заставлене майно може бути наступним. У разі, якщо боржник не виконав у встановлені строки своїх зобов'язань перед банком за кредитною угодою, сторони укладають договір про передачу заставленого майна у власність банку. Заставлене майно передається за актом, в якому зазначається перелік заставленого майна і його вартість.

Перехід заставленого майна у власність банку припиняє зобов'язання за кредитною угодою по наданій позичці і нарахуванню процентів, так як відповідно до ст. 216 Цивільного кодексу України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

При цьому необхідно враховувати правовий режим нерухомого майна. Угоди про передачу у власність банку заставленого нерухомого майна, а також транспортних засобів і космічних об'єктів повинні бути нотаріально засвідчені (ст. 13 Закону України "Про заставу").

Недотримання нотаріальної форми угоди про передачу зазначеного заставленого майна у власність банку може бути підставою для визнання угоди недійсною.

Після того, як предмет застави перейшов у власність банку, він повинен бути реалізований.

У зв'язку з тим, що Закон України "Про банки і банківську діяльність" (стаття 3) забороняє комерційним банкам займатися торговими операціями, банк повинен укласти угоду на реалізацію заставленого майна з комерційною або державною структурою, якій це право надане.

На практиці можливий і інший варіант позасудового звернення стягнення на заставлене майно, тобто звернення стягнення на предмет застави та його реалізація можуть бути здійснені і без переходу заставленого майна у власність банку.

У разі, якщо боржник не виконує своїх зобов'язань за кредитною угодою і не заперечує проти позасудового порядку звернення стягнення на заставлене майно, укладається тристороння угода між банком, боржником і торговельною структурою (покупцем). За умовами цієї угоди боржник з дозволу банку доручає торговельній структурі реалізувати заставлене майно, а кошти від реалізації направити на рахунок банку.

Перевага цього варіанта звернення стягнення на заставлене майно полягає в тому, що оперативніше вирішується питання реалізації заставленого майна (без

переходу права власності на нього, наступної проблеми реалізації, кошти від реалізації направляються безпосередньо банку, а не через рахунок позичальника).

Одним з ефективних варіантів звернення стягнення на заставлене майно може бути передача банком-кредитором своїх прав за кредитною угодою і заставою іншій юридичній особі (стаття 197 Цивільного кодексу України).

Уступка вимоги банком іншому кредитору може здійснюватися на платній основі з погашенням боргу позичальника за кредитами.

Таким чином, враховуючи викладене в цьому розділі, можна зробити висновок, що при виборі способу звернення стягнення на заставлене майно банк-заставодержатель має керуватися наступним:

- вибраний порядок звернення стягнення на заставлене майно має відповідати чинному законодавству;
- нести мінімум витрат при його реалізації;
- бути максимально скороченим в часі.

Списання збитків, пов'язаних з безнадійними кредитами, може відбуватися як за рахунок загального резерву, так і за рахунок спеціального.

Так, із загального резерву погашаються такі кредити:

- кредити, видача яких відбувалася після порушення проти клієнта справи про банкрутство;
- кредити, заборгованість за якими була погашена за рахунок спеціального резерву внаслідок непідтверджених форс-мажорних обставин;
- кредити, погашення заборгованості за якими не може відбутися через накладення стягнення на майно згідно з чинним законодавством, або якщо Арбітражний суд не задовольнив позов комерційного банку щодо стягнення майна;
- кредити, погашення простроченої заборгованості за якими визнані в судовому порядку недійсними або з вини банку, або з вини обох сторін;
- кредити, списання безнадійної заборгованості за якими здійснюється на підставі рішення правління банку.

Всі інші види простроченої заборгованості списуються за рахунок спеціальних резервів комерційного банку, в тому числі за безнадійною заборгованістю позичальника, визнаного банкрутом, у встановленому законодавством порядку.

Таким чином, організація роботи банків щодо кредитування клієнтів на основі запропонованої технологічної карти кредитування дозволить (див. додаток Ж):

- по-перше, прозоро і зрозуміло для клієнтів організувати процес кредитування;
- по-друге, забезпечити чіткість виконання процедур з кредитування для спеціалістів банку.

Висновки до розділу 4

1. Комерційний характер діяльності банків у сфері кредитування означає, що банки в межах наявного обсягу кредитних ресурсів повинні забезпечувати отримання доходів від їх розміщення, страхуючи при цьому себе від можливих кредитних ризиків. Протиріччя “дохідність-ризик” стимулює банки розробляти і застосовувати у своїй практиці різні методи та умови кредитування, індивідуальні по відношенню до кожного позичальника. У зв'язку з цим виникає необхідність в організаційному забезпеченні процесу кредитування, яке передбачає:

- дотримання певних принципів, які лежать в основі впорядкованості банківського кредитування;
- розмежування функцій підрозділів банку, які реалізують кредитні відносини з метою уникнення суб'єктивних оцінок і рішень;
- чітке виконання функціональних обов'язків персоналом, що дозволяє уникнути помилок при кредитуванні.

2. Принципами організаційного забезпечення банківського користування є:

- основи взаємовідносин з клієнтами з точки зору довгострокової співпраці;
- прийнятність кредитного ризику для банку;
- нагляд та супроводження процесу кредитування.

3. Розглядаючи організацію процесу кредитування як сукупність певних дій, які призводять до утворення та виникнення взаємозв'язку між етапами кредитування, до останніх варто віднести: аналіз стратегії і тактики кредитної політики стосовно сегментації кредитного ринку, формування портфеля заявок на кредит відповідно до обсягу кредитних ресурсів, оцінка кредитоспроможності потенційних боржників, прийняття рішення про доцільність кредитування, вибір конкретних умов кредитування та оформлення кредитної угоди, безпосередня видача позики, повернення кредиту та процентів за ним, робота банків із сумнівними та безнадійними кредитами.

4. Основним фактором, який визначає портфель заявок на кредит, виступають параметри ефективності кредитування як для кредитора, так і для боржника. Адже ефективність кредитування лежить в площині необхідності, доцільності та можливості як надання позики, так і її використання. Для банків-кредиторів доцільність – це співвідношення між дохідністю та ліквідністю при мінімізації кредитного ризику. Для юридичних осіб реального сектору економіки ефективність кредитування означає залучення додаткових джерел фінансування кругообігу капіталу для росту прибутковості власного капіталу.

Параметри ефективності при міжбанківському кредитуванні для банків-боржників пов'язані, з одного боку, із дохідністю активів, які забезпечені МБК, а з іншого – обмежені нормативними рівнями ліквідності та співвідношеннями високоліквідних активів до робочих активів.

5. Для оцінки необхідності залучення додаткових джерел фінансування поточних господарських потреб суб'єктів реального сектору економіки треба використовувати особливості кругообігу їх обігових коштів. Їх кругообіг дає можливість оцінити і параметри участі кредиту в ньому. Так, розміри кредиту, з одного боку, обмежені наявним власним капіталом, а з іншого – тривалістю індивідуальних кругообігів, від яких і залежить обсяг виручки від реалізації продукції та послуг. Періодичність вивільнення коштів в процесі завершення індивідуальних кругообігів дає можливість прогнозування грошових коштів для погашення отриманих позик та процентів за ними.

Тому, враховуючи виробничий період та прогнозований обсяг реалізації продукції, можна практично розрахувати обсяг чистих грошових потоків, які слугуватимуть фактором мінімізації кредитного ризику і разом з тим дають можливість реально оцінити кредитоспроможність потенційних боржників.

6. Кредитоспроможність позичальника доцільно оцінювати з точки зору його “спроможності” повернути основний борг та проценти за ним, тобто здатність повернути позику за певних необхідних умов. Останні пов’язані з готовністю клієнта виконати боргові зобов’язання, тобто виступають як суб’єктивний фактор, який втілений у ділові якості клієнта. Отже, реалізація понять необхідності та можливості (спроможність) повернення кредиту визначається готовністю його погашення боржником і залежить від ділових та професійних його якостей.

7. Окрім оцінки кредитоспроможності за прогнозом грошових потоків, для клієнтів реального сектору економіки основними напрямками також є репутація і якості боржника та його поточний фінансовий стан. Зв’язок між значеннями показників, які входять у дані напрями, та ризиковістю кредитної операції полягає у присвоєнні їм рейтингової оцінки та її вплив на інтегровані показники оцінки кредитоспроможності. Для оцінки мінливості рейтингових показників необхідно застосовувати коефіцієнт варіації, який розраховується як відношення середньоквадратичного відхилення показника до його середнього значення за певний період. Останні характеризуються оцінкою класності, яка зводиться до імовірності непогашення позики хоча б згідно одного із напрямів: репутації, фінансового стану, прогнозу грошового потоку згідно техніко-економічного обґрунтування кредитованого об’єкта.

8. Процес кредитування – це багатогранний і складний процес як з точки зору його організації, так і з точки зору його ризиковості. Тому організаційне забезпечення процесу кредитування передбачає: дотримання принципів організації кредитування, розмежування функцій осіб, які реалізують кредитні відносини, та закріплення за ними завдань і відповідальності в процесі кредитування.

Виходячи з цього, механізм кредитування доречно втілювати у технологічні карти його організації. Це продиктовано, з одного боку, тим, що процес

кредитування повинен бути прозорим, достатньо деталізованим, а з іншого – конкретизацією завдань та відповідальності окремих осіб, які забезпечують організацію процесу кредитування на окремих етапах, що не допустить впливу внутрішньобанківських чинників на них.

Основні результати розділу опубліковані у працях автора: [82, 83, 86, 90, 91, 97, 84, с. 140-214, 100, с. 250 - 290].

ВИСНОВКИ

В дисертації на основі науково-теоретичних обґрунтувань векторів кредитної політики, механізму її реалізації, комплексного аналізу менеджменту ресурсної бази та практики кредитування комерційними банками суб'єктів господарювання розроблені науково обґрунтовані висновки та сформульовані практичні пропозиції щодо вирішення актуальної проблеми – підвищення дієвості кредитного механізму в економіці України.

Суть головних науково-теоретичних та практичних результатів дисертації зводяться до наступного:

1. Кредитна політика на макроекономічному рівні є складовою частиною економічної політики, а тому реалізує як політичні, так і економічні цілі держави. На мікроекономічному рівні вони є складовою частиною загальної політики банку, спрямованої на досягнення його стратегічних цілей: дотримання фінансової стійкості, надійності, ліквідності та платоспроможності банку. Реалізація кредитної політики на макроекономічному та мікроекономічному рівнях здійснюється через кредитний механізм і пов'язана із раціональною організацією кредитних відносин, їх управлінням та регулюванням для досягнення конкретних цілей як окремого комерційного банку, так і держави загалом.

Функціонування кредитного механізму здійснюється на базі двох основних методів: кредитного забезпечення та кредитного регулювання. Базовими його ланками є процес кредитування, формування ресурсної бази та кредитного портфеля. Взаємозв'язок та взаємообумовленість даних ланок з іншими складовими позначається на дієвому функціонуванні кредитного механізму в напрямках забезпечення джерелами функціонування потреб реального сектору економіки, фінансової стійкості кредитної системи, стабілізації інфляційних процесів, прибутковості суб'єктів господарювання.

2. Здатність кредитного механізму реалізувати кредитну політику пов'язана із дотриманням принципів та умов його функціонування. Дотримання в практичній діяльності принципів (законодавчого забезпечення реалізації кредитних відносин,

економічної обґрунтованості доцільності кредитного забезпечення, взаємозв'язку та взаємообумовленості ланок та елементів кредитного механізму, дотримання кредитної дисципліни суб'єктами кредитних відносин та адекватності його функціонування розробленій кредитній політиці) пов'язане з конкретним умовами, які виступають формою їх реалізації і надають цілеспрямованого функціонування кредитному механізму у напрямі досягнення цілей кредитної політики. В залежності від ступеня впливу на функціонування кредитного механізму умови поділяються на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх умов належать: ступінь законодавчої відповідності та процедури реалізації кредитних відносин, стан економічного розвитку суб'єктів кредитних відносин, ефективність їх регулювання. Внутрішні умови функціонування кредитного механізму визначаються: дотриманням мотиваційності в реалізації кредитної політики, забезпеченням підпорядкованості його ланок та елементів, вибором пріоритетності напрямів кредитної політики.

3. Дієвість кредитного механізму в економічній системі визначається позитивним результатом реалізації цілей кредитної політики. На макроекономічному рівні вона визначається впливом кредитного механізму на досягнення економічної стабільності та росту, забезпечення зайнятості та спаду безробіття, стабілізації інфляційних тенденцій та купівельної здатності грошової одиниці, фінансової стійкості та прибутковості кредитної системи. На мікроекономічному рівні дієвість кредитного механізму проявляється у фінансовій стійкості, ліквідності, платоспроможності та прибутковій діяльності як кредитора, так і боржника, а тому визначається ступенем мотиваційності кредитних відносин: економічною необхідністю, фінансовою можливістю та їх комерційною доцільністю.

4. Виступаючи формою реалізації кредитної політики, кредитний механізм у процесі свого функціонування обумовлює взаємодію суб'єктів кредитних відносин щодо взаємовигідного економічного співробітництва та правового забезпечення дотримання їх інтересів, які ґрунтуються на об'єктивних закономірностях руху кредиту. Врахування на практиці такої взаємодії сприяє, з одного боку, прогнозуванню кредитного портфеля, а з іншого – дає можливість прогнозувати

його забезпечення ресурсною базою.

5. Стратегія на рівні окремого комерційного банку визначається вибором клієнтів та кредитних інструментів, нормами і правилами, які регламентують практичну діяльність банківського персоналу, компетентністю керівництва банку і рівнем кваліфікації персоналу кредитного відділу банку. Тактичні цілі кредитної політики охоплюють конкретні інструменти, які здатні поєднувати вибір між ліквідністю та економічною безпекою банку, з одного боку, та можливістю отримання прибутків з іншого, використовуючи при цьому як традиційні, так і нетрадиційні методи кредитування, різні види кредитів, умови кредитування, адекватні своїм економічним можливостям. Тому при портфельному підході до реалізації кредитної політики пропонується враховувати розвиток конкретного регіону на основі:

- встановлення меж кредитного портфеля згідно з параметрами розробленої кредитної політики;
- формування його обсягу, що здійснюється тільки в межах допустимих параметрів кредитного ризику;
- класифікації його структури стосовно ризиковості боржників та вживання заходів щодо їх мінімізації;
- прогнозування обсягу та якості кредитного портфеля відповідно до розробленої кредитної політики та емпіричних даних роботи банку.

6. З метою забезпечення ефективної реалізації портфельного підходу у практичній діяльності комерційних банків пропонується моделювати його структуру на основі рівня процентних ставок, ресурсного забезпечення та кредитного ризику галузей економіки. Ризиковість галузі щодо кредитування визначається на основі регулювання номінальних грошових потоків за наданими позиками відповідно до кредитних ризиків за реальними повернутими позиками підприємств-боржників, які належать до неї. Відповідно до ризиковості конкретних галузей їм встановлюється ліміт кредитування, що дозволяє зробити систему формування та управління кредитним портфелем більш дієвою.

7. В основі моделі структури кредитного портфеля лежить ресурсне

забезпечення прогнозованого його обсягу. Якщо необхідність та доцільність формування ресурсної бази пов'язані із ефективністю реалізації кредитної політики, то можливість формування та залучення ресурсів залежить від ступеня розвитку кредитного ринку, економічної ситуації в державі та конкурентної сили банку на ринку кредитних ресурсів. Остання проявляється у фінансовій стійкості, надійності, платоспроможності і ліквідності, основою яких виступає обсяг власного капіталу банку. На основі аналізу тенденції капіталізації вітчизняних комерційних банків на сьогодні основними її напрямками є: реорганізація комерційних банків та збільшення капіталу за рахунок власних джерел, що сприятиме посиленню дієвості кредитного механізму.

8. Важливим напрямом забезпечення кредитними ресурсами прогнозного обсягу кредитного портфеля є прогнозування обсягу залучення ресурсів. Тому головним напрямом у прогнозуванні кредитних ресурсів є збалансованість кредитних вкладень з обсягом ресурсної бази та їх раціональне використання. Пропонується здійснювати прогнозування кредитних ресурсів як прямим (індексним), так і непрямим (на підставі динаміки) методами. При цьому при прогнозуванні динамічними рядами слід передбачати додатковий резерв, як правило, ліквідних коштів, які б відігравали роль страхового запасу на випадок непередбачених обставин.

9. Для оцінки необхідності залучення додаткових джерел фінансування поточних господарських потреб у вигляді кредиту суб'єктами реального сектору економіки доцільно використовувати кругообіг їх обігових коштів. Аналіз кругообігу обігових коштів дає можливість оцінити параметри участі кредиту в ньому через оцінку обсягу грошових потоків на основі таких параметрів, як час кругообігу обігових коштів суб'єктів господарювання, періодичність вивільнення коштів в процесі їх обігу та наявний власний капітал.

10. Ефективне функціонування кредитного механізму при інших однакових умовах полягає у збалансованості як депозитних, так і кредитних операцій, причому організація кредитування повинна відповідати певним параметрам ефективності, які для кожного учасника кредитних відносин є різними з огляду на його роль в

економічних процесах. Для банків-кредиторів параметри ефективності зводяться до отримання оптимального співвідношення дохідності та ліквідності при мінімізації кредитного ризику; для юридичних осіб реального сектору економіки – ріст величини прибутку на одиницю власного капіталу; для банків-боржників – ріст дохідності активів, під які береться МБК, та дотримання нормативних обмежень ліквідності; для фізичних осіб – перевищення середньомісячної дохідності за період користування позикою над середньомісячними витратами, включаючи витрати з обслуговування боргу.

11. Якщо необхідність та доцільність у кредитних відносинах лежать у площині виробничої потреби та параметрів ефективності кредитування суб'єктів кредитного механізму, то можливість організації процесу кредитування пов'язана з наявністю вільних кредитних ресурсів у кредитора та можливістю їх використання та повернення боржником. Тому ризиковість кредитних операцій доцільно звести до ймовірності неповернення позики за хоча б одним із напрямів (додаванням сум імовірностей): репутації та ділової активності клієнта, його фінансового стану та аналізу й прогнозування грошових потоків із врахуванням параметрів техніко-економічного обґрунтування об'єкта, що кредитується. При цьому ймовірність неповернення позики враховуватиметься при встановленні ціни на кредитні ризики і відповідно її рівень залежатиме від здатності банку взяти на себе кредитний ризик.

12. Дієвість кредитного механізму також залежить і від прозорості та функціональної обов'язковості організаційної процедури реалізації кредитних відносин. Обґрунтовано, що підвищення рівня організаційного забезпечення процесу кредитування здійснюється за рахунок дотримання принципів організації кредитування, до яких належать: тип взаємовідносин з клієнтом; прийнятність кредитного ризику для банку; нагляд та супроводження кредиту; розмежування функцій підрозділів банку, які здійснюють кредитування та чітке виконання функціональних обов'язків персоналом банку. Тому у зв'язку із недопущенням негативного впливу внутрішньобанківських чинників на виникнення проблемних кредитів пропонується розмежувати функціональні обов'язки працівників кредитного відділу, зокрема розмежувати функції з інформаційного забезпечення

видачі кредиту, проведення аналізу кредитоспроможності клієнтів та здійснення нагляду за цільовим використанням кредиту. Такий підхід пов'язаний з тим, щоб виключити ймовірність виникнення залежності співробітника кредитного відділу від клієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України “Про господарські товариства” № 1577-12 від 19.09.1991 із змінами та доповненнями.
2. Закон України “Про заставу” // Кредитна діяльність у банку. Випуск 2к. – К., 1996. – С. 68-86.
3. Закон “Про Національний банк України” // Урядовий кур’єр. – 1999. – № 120 –121.
4. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000р.
5. Закон України “Про гарантування вкладів фізичних осіб” № 2740 – IV від 20 вересня 2001р.
6. Закон України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – С. 1.
7. Зміни до Положення про порядок розрахунку резерву на відшкодування можливих збитків банків від операцій з цінними паперами та інших вкладів у статутні фонди підприємств. Затв. Постановою Правління Національного банку України 07.12.2001 № 502.
8. Інструкція № 10 “Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків”. Затв. Постановою Правління НБУ від 30.12.1997р. № 469.
9. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні. Затв. Постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368.
10. Положення НБУ “Про кредитування”. Затв. Постановою Правління НБУ від 28.09.1995р. № 246.

11. Положення про порядок формування і використання резервів для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості комерційних банків. Затв. Постановою правління НБУ від 31.03.1999р. №157.

12. Положення про порядок розрахунку резерву на відшкодування можливих збитків банків від операцій з цінними паперами та інших вкладень у статутні фонди підприємств. Затв. Постановою Правління НБУ 30.12.1999р. № 629.

13. Положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків. Затв. Постановою Правління НБУ від 06.07.2000р. № 279.

14. Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України. Затв. Постановою Правління НБУ 27.06.2001р. №244.

15. Постанова НБУ № 40 від 25.02.1995р. “Про невідкладні заходи щодо фінансового оздоровлення комерційних банків та відновлення їх ліквідності і платоспроможність”.

16. Послання Президента України до Верховної Ради України “Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки” // Урядовий кур'єр. – 2001. – 28 січня.

17. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2001р. № 1801 “Про затвердження Програми розвитку інноваційної діяльності на 2002-2010 роки” // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – С. 29.

18. Указ Президента України від 12.07.2001 р. № 512 “Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні” // Офіційний вісник України. – 2001. – № 7. – С. 28.

19. Агутін В. Іпотечний кредит в Україні: перспективи і можливі наслідки // Банківська справа. – 2003. – № 4. – С. 42-57.

20. Азаров М. Проблеми кредитування у сучасних умовах та формування процентних ставок за кредитами на регіональному рівні // Вісник НБУ. – 1999. – № 8. – С. 21-24.

21. Алексеєнко М. Страхування вкладів фізичних осіб: практика та шляхи її вдосконалення // Економіка України – 2002. – № 3. – С. 17-23.

22. Арсаманов А.А. Взаимодействие кредитных организаций с реальным сектором // Деньги и кредит. – 2001. – № 11. – С. 14-16.

23. Арсенюк О., Патенко А. Правда і вигадки про монетизацію // Вісник НБУ. – 2003. – № 2. – С. 4-6.

24. Атлас М.С. Кредитный механизм и его роль в повышении эффективности общественного производства – М.: Финансы и статистика, 1981.- 280 с.

25. Афанасьева О.Н. Краткосрочное кредитование предприятий: проблемы и возможные пути решения // Банковское дело. – 2002. – № 9. – С. 25-28.

26. Афанасьева О.Н. Тенденции развития и направления совершенствования краткосрочного кредитования предприятий // Банковское дело. – 2002. – № 6. – С. 9-13.

27. Бакун О. Оподаткування доходів фізичних осіб від їх депозитних вкладів // Вісник НБУ. – 2003. – № 5. – С. 10-13.

28. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? – М.: Финансы и статистика, 1994. – 384 с.

29. Банківська енциклопедія / Під ред. А.М. Мороза – К.: Ельтон, 1993. – 336 с.

30. Банківська справа. Навчальний посібник / За ред. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с. (Особистий внесок докторанта – розділ “Економічні та правові основи банківської діяльності”).
31. Банковская система России. Настольная книга банкира. Кредитный процесс коммерческого банка. – М.: ТОО «Инжиниринго-консалтинговая компания «ДеКа», 1995. – 112 с.
32. Банковский портфель – 3 / Отв. ред. Коробов Д.И., Солдаткин В.И., Рубин Д.Б. – М.: Совминтек, 1995. – 752 с.
33. Банковское дело / Под ред. О.И. Лаврушина – М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр; ТОО «Экос», 1992. – 429 с.
34. Белых Л.П. Устойчивость коммерческих банков. Как банкам избежать банкротства. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1996. – 192 с.
35. Березовик В. Переваги та недоліки законопроекту “Про банківський кредит” // Вісник НБУ. – 2001. – № 9. – С. 37-39.
36. Березовик В. Проблеми правового регулювання кредитних операцій // Вісник НБУ. – 2001. – № 7. – С. 29-30.
37. Бланк И.А. Финансовый менеджмент. Учебный курс. – К.: Ника-центр, Эльга, 2000. – 527 с.
38. Большой энциклопедический словарь. Том 1. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – 863 с.
39. Бондаренко А. Поняття кредитного портфеля комерційного банку і критерії його конкурентоспроможності // Вісник НБУ. – 2003. – № 3. – С. 31-33.
40. Бороденко С. Застава як форма забезпечення банківських кредитів // Економіка, фінанси, право. – 2001. – № 4. – С. 15-19.
41. Брігхем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту: Переклад з англ. – К: Молодь, 1997. – 1000 с.

42. Бюлетень НБУ. – 1999. – № 1. – С. 90.
43. Бюлетень НБУ. – 2000. – № 12. – С. 166.
44. Бюлетень НБУ. – 2002. – № 1. – С. 160.
45. Бюлетень НБУ. – 2003. – № 3. – С. 90.
46. Валенцева Н.И. Методы кредитования социалистического хозяйства. – М.: Финансы, 1980. – 128 с.
47. Василик Д.О. Теоретичні основи побудови бюджетного механізму // Фінанси України. – 2000. – № 11. – С. 138-141.
48. Василишен Э.Н. Регулирование деятельности коммерческого банка. – М.: Финстатинформ, 1995. – 137 с.
49. Васильченко З. Кошти населення у формуванні фінансових ресурсів банків // Фінанси України. – 2002. – № 4. – С. 94-103.
50. Васюренко О., Лазаренкова Г. Управління ліквідністю банку з огляду зміни швидкості його фінансових потоків // Банківська справа. – 2003. – № 1. – С. 60-63.
51. Величко О. Становлення і розвиток грошово-кредитної системи України // Економіка України. – 2001. – № 5. – С. 8-12.
52. Вересюк А. Банки ищут пути снижения кредитного риска // Банковская практика за рубежом. – 2003. – № 4 (52). – С. 84-86.
53. Вержбицкая П.В., Малабаев Н.Т. Анализ финансового состояния банков-контрагентов // Банковское дело. – № 7. – 2000. – С. 9–13.
54. Вітлінський В., Наконечний Я., Пернарівський О. Концепція стратегії кредитного ризику // Банківська справа. – № 1. – 2000. – с. 13–16.
55. Вітлінський В., Пернарівський О. Кредитний ризик та його врахування при обчисленні ставки відсотка // Банківська справа. – 1997. – № 5. – С. 63-66.

56. Вітлінський В.В., Пернарівський О.В. і ін. Кредитний ризик комерційного банку. – К.: Т-во “Знання”, 2000. – 251 с.
57. Вожжов А., Покова Н. Інвестиційне кредитування комерційних банків: зміст і вимоги до формування ресурсної бази // Банківська справа. – 2003. – №1. – С. 73-79.
58. Вожжов А.П., Клименко О.І. Банківський капітал в економіці України // Фінанси України. – 2003. – № 8. – С. 88-97.
59. Волохов В. Методика оцінки ефективності кредитної діяльності банків за витратним підходом // Вісник НБУ. – 2003. – № 8. – С. 49-54.
60. Волохов В. Оцінка ефективності кредитної діяльності банків // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 115-124.
61. Волохов В. Підвищення ефективності кредитування шляхом розподілу функцій у кредитному процесі // Вісник НБУ. – 2002. – № 1. – С. 30-32.
62. Волохов В. Структура зобов'язань комерційних банків як фактор ефективності їх кредитних операцій // Вісник НБУ. – 2002. – № 8. – С. 45-47.
63. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє – К.: Основи, 1993. – 238 с.
64. Галасюк В., Галасюк В. Методика оцінки кредитоспроможності позичальників (аналіз здатності позичальника генерувати Sc-потіки) // Вісник НБУ. – 2002. – № 7. – С. 38–44.
65. Галасюк В., Галасюк В. Оцінка кредитоспроможності позичальників: що оцінюємо? // Вісник НБУ. – 2001. – № 5. – С. 54–56.
66. Галасюк В., Галасюк В. Проблеми оцінки кредитоспроможності позичальників // Вісник НБУ. – 2001. – № 9. – с. 54–57.
67. Галасюк В., Ревонюк Є., Галасюк В. Визначення розміру кредиту, що надається під заставу // Вісник НБУ. – 2000. – № 1. – С. 45-46.

68. Гальчинський А. Найвищий пріоритет – грошова стабільність // Вісник НБУ. – 2001. – № 5. – С. 2-5.
69. Гладких Д. Аналіз структури доходів і витрат банків України за підсумками 2002 року // Вісник НБУ. – 2003. – № 4. – С. 15-19.
70. Гладких Д. Економічні показники банківської систем України за 1999 рік // Вісник НБУ. – № 7. – 2000. – С.18-19.
71. Гладких Д. Економічні показники банківської системи України за 1999 рік // Вісник НБУ. – 2000. – № 4.- С. 20-23.
72. Гладких Д. Типова структура та основні функції підрозділів банківської установи. // Вісник НБУ. – 2000. – № 11. – С. 20-22.
73. Гладких Д., Корнійчук І. Казначейство як інструмент оперативного управління активами і пасивами банку // Вісник НБУ. – 2003. – № 8. – с. 41-45.
74. Голуб В. Методичні аспекти ціноутворення на продані послуги банку. // Вісник НБУ. – 2002. – № 7. – С. 48-50.
75. Гребеник Н. Особливості інструментів монетарної політики НБУ // Вісник НБУ. – 2002. – № 6. – С. 2-4.
76. Гребеник Н. Тенденції розвитку управління грошово-кредитним ринком в Україні за період 1991-1999 рр. // Банківська справа. – 1999. – № 6. – С.22-28.
77. Гриджук Д.М., Олійник В.О. Забезпечення кредитних зобов'язань у діяльності банків. – К.: Істина. – 2001. – 256 с.
78. Гроші, банки та кредит. Навчальний посібник / За ред. Б.Л. Луціва. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000. – 225 с. (Особистий внесок докторанта – розділ “Кредитні системи”)
79. Грудзевич І. Конкурентні переваги регіону у формуванні фінансової інфраструктури // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 235-240.

80. Гуцал І.С., Фаріон Я.М. Методичні основи контролю за станом оборотних коштів в умовах ринкових відносин // Зб. тез доповідей науково-практичної конференції “Організація бухгалтерського обліку, аналізу і контролю в умовах переходу до ринкової економіки”. – Тернопіль. - 1993. – С. 143–145.

81. Гуцал І.С. Аналітична оцінка дієвості кредитного механізму в економіці України // Наукові записки: Зб. наук. пр. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – Випуск 12. – С. 54–57.

82. Гуцал І.С. Аналітична оцінка кругообороту обігових коштів та параметри участі кредиту в їх формуванні // Наукові записки: Зб. наук. пр. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – Випуск 9. – С. 226–231.

83. Гуцал І.С. Аспекти організаційного забезпечення процесу кредитування суб’єктів підприємництва / Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Вип. 7. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – С. 70–73.

84. Гуцал І.С. Банківське кредитування суб’єктів ринку в трансформаційній економіці України. – Львів: Біблос, 2001. – 244 с.

85. Гуцал І.С. Кредитна політика держави, її цілі та механізм її реалізації // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – 2001. – № 7. – С. 113–118.

86. Гуцал І.С. Кредитний портфель та ліквідність комерційних банків // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – 2001. – № 9. – с. 70–74.

87. Гуцал І.С. Мотиваційні підходи до формування кредитного портфеля комбанками України // Вісник ТАНГ. – 2003. – Випуск 1. – С. 80–83.

88. Гуцал І.С. Мотиваційні фактори у забезпеченні ефективності кредитування // Банківська справа. – 2002. – № 3. – С. 38–46.

89. Гуцал І.С. Основні аспекти депозитної політики комерційних банків в перехідний до ринку період // Вісник ТАНГ. – 2000. – Випуск 9. – С. 57–59.

90. Гуцал І.С. Оцінка кредитоспроможності суб'єктів господарювання з врахуванням кредитного ризику // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – 2003. – № 14. – С. 101–106.

91. Гуцал І.С. Параметри ефективності банківського кредитування суб'єктів господарювання // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – 2000. – № 6. – С. 67–71.

92. Гуцал І.С. Правові основи формування кредитної політики комерційних банків // Вісник ТАНГ. – 2003. – Вип. 2. – С. 13–16.

93. Гуцал І.С. Принципи та умови реалізації кредитного механізму в економічній системі країни // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – 2001. – № 8. – С. 88–93.

94. Гуцал І.С. Прогнозування кредитних ресурсів комерційними банками – основа формування кредитного портфеля // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Вип. 8. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – С. 43–49.

95. Гуцал І.С. Процентні ставки за кредитами // Фінанси України. – 2002. – № 11. – С. 100–106.

96. Гуцал І.С. Регіональні аспекти у формуванні кредитної політики комерційними банками України. // Зб. наук. пр. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – Випуск 7. – С. 214–219.

97. Гуцал І.С. Робота банків з проблемними кредитами // Вісник ТАНГ. – 2001. – Випуск 14. – С. 65–68.

98. Гуцал І.С. Робота банків з проблемними кредитами // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка, 1999. – № 2. – С. 119–121.

99. Гуцал І.С. Розмежування функцій у процесі кредитування – шляхи підвищення його ефективності // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – 2002. – № 13. – С. 68–72.

100. Гуцал І.С. Функціонування кредитного механізму в Україні в перехідний до ринку період. – Тернопіль: Збруч, 1999. – 312 с.

101. Гуцал І.С., Сенів Б.Г. Деякі оцінки ефективності реальних інвестиційних програм // Зб. наукових праць за мат. міжнародної науково-практичної конференції “Методологія економіко-статистичного дослідження в умовах ринку”. – Тернопіль, 1997. – С. 122–123.

102. Гуцал І.С., Ткачук В.О. До питання кредитних ризиків та методів управління ними // Зб. наук. пр. ТАНГ. – 1997. – Випуск 1. – С.78–79. (Особистий внесок докторанта – класифікація кредитних ризиків).

103. Гуцал І.С., Ханас Г.П. Депозитна політика комерційних банків в умовах переходу до ринку // Зб. тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції “Банківська система України: проблеми становлення та перспективи розвитку”. – Тернопіль, 1998. – С. 15–16.

104. Гуцал І.С., Чайковський Я.І. Банківська система України сьогодні: основні проблеми і перспективи розвитку // Фінанси України. – 1997 – №8. – С. 42–47. (Особистий внесок докторанта – причини кризового стану банківської системи).

105. Гуцал І.С., Чайковський Я.І. Банківська система України: стан та перспективи // Банківська справа. – 1998. – №2. – С. 40–43. (Особистий внесок докторанта – рекомендації щодо напрямків розвитку банківської системи).

106. Данилюк Г. Банковскую систему принуждают капитализироваться // Финансовые услуги. – 2000. – № 1–2. – С. 22-23.

107. Дерев’янюк О.Г. Фінансово-кредитний механізм у системі стратегічного управління // Фінанси України. – 1998. – № 7. – С.28-33.

108. Дзюблюк О.В. Генезис функцій центрального банку в ринкових умовах господарювання // Вісник НБУ. – 2002. – № 7. – С. 18-23.

109. Дзюблюк О.В. Інтеграція банківського та промислового капіталів і кредитні відносини // Економіка України. – 2002. – № 10. – С. 11-17.

110. Дзюблюк О.В. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин. – Тернопіль: “Тернопіль”, 1996. – с.140.

111. Дзюблюк О.В. Особливості застосування мінімальних обов’язкових резервів у процесі реалізації грошової політики // Вісник НБУ. – 1998. – № 7.

112. Дзюблюк О.В. Особливості оцінювання грошового потоку підприємства в системі банківського аналізу кредитоспроможності позичальника // Банківська справа. – 2001. – № 1. – С. 8-12.

113. Дзюблюк О.В. Оцінка ефективності кредитних вкладень комерційних банків // Фінанси України. – № 9. – 2000. – С. 149-154.

114. Диана Мак Нотон. Банки на развивающихся рынках. Т. 1. Укрепление руководства и повышение чувствительности к переменам. Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 321 с.

115. Долан Э.Дж., Кэмбелл К.Д., Кэмбелл Р.Дж. Деньги, банковское дело и денежно-процентная политика / Пер. с англ. В. Лукашевича и др. Под ред. В. Лукашевича. – Л., 1991. – С. 448.

116. Доходи і витрати у розрізі банків України за станом на 01.01.2003 р. // Вісник НБУ. – 2003. – № 3. – С. 23-26.

117. Єпіфанов А., Міщенко В. Проблеми кредитування та оцінка кредитоспроможності клієнтів банку // Банківська справа. – 1997. – № 5. – С. 39-45.

118. Єпіфанов А.О., Міщенко В.І., Гребеник Н.І. Грошово-кредитна політика в Україні: тенденції та перспективи // Фінанси України. – 2000. – № 9. – С. 11-18.

119. Желудько Н. Система страхування вкладників в Україні: проблеми і перспективи // Економіка України. - 2002. - № 8. - С.20-25.
120. Заруба О. Кредитні ризики та їх врахування в банківській практиці. // Банківська справа. - 1995. - № 2. - С. 32-37.
121. Заруба О. Ресурсне забезпечення банку: розробка моделі // Вісник НБУ. - 1998. - № 8. - С. 35-37.
122. Зверев О.А. Система індивідуального банківського обслуговування як конкурентна стратегія // Банківські послуги. - 2002. - № 2. - С. 27-28.
123. Земсков В.В. Кредитный механизм и его роль в повышении эффективности общественного производства. - М.: Финансы и статистика, 1987. - С. 94.
124. Зінченко В. Підсумки діяльності комерційних банків України за 1999 рік // Вісник НБУ. - 2000. - № 3. - С. 18-22.
125. Золотарьов А. Рациональное використання оборотних засобів у промисловості // Економіка України. - 2001. - № 7. - С. 29-32.
126. Иванов В.В. Анализ надежности банка. Практическое пособие. - М.: Русская деловая литература, 1996. - С. 320.
127. Інформаційний бюлетень Асоціації українських банків. - 1998. - № 1. - С. 128.
128. Кейнс Дж.М. Избранные произведения / Пер с англ. - М.: Экономика, 1993. - С. 359.
129. Керанчук Т. Оцінка стабільності фінансового стану підприємства // Економічний часопис. - 1999. - № 10. - С. 42-46.
130. Киселёв В.В. Управление банковским капиталом (теория и практика). - М.: ОАО "Изд-во "Экономика", 1997. - С. 256.

131. Киселёв В.В. Управление коммерческим банком в переходной период. – М.: Издательская корпорация “Логос”, 1997. – С. 144.
132. Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків. – Тернопіль: Економічна думка, Карт-бланш, 2002. – 570 с.
133. Ковалёв В.В. Финансовый анализ: управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчётности – М.: Финансы и статистика, 1998. – С. 512.
134. Ковальчук А. Грошово-кредитні відносини у правовому вимірі // Банківська справа. – 2003. – № 3. – С. 29-42.
135. Корякін І. Розподіл функцій у кредитному підрозділі // Вісник НБУ. – 1998. – № 10. – С. 42-44.
136. Косой А.М. Дебиторско-кредиторская задолженность // Деньги и кредит. – № 2. – 1998. – С. 21–31.
137. Косой А.М. Капитал коммерческого банка // Деньги и кредит. – 1993. – № 9. – С. 33–44.
138. Косой А.М. Управление безналичным платежным оборотом. – М.: Финансы, 1978. – С. 191.
139. Костерина Т.М., Пессель М.А. Проблема объективного и субъективного в современных кредитных отношениях // Банковское дело. – 2001. – № 2. – С. 25-32.
140. Краткий словарь по философии / Под ред. Блауберга И.В., Понтина И.К. – 3-е изд. – М: Политиздат, 1979. – 412 с.
141. Кротюк В., Кіреєв О., Корчева Г. Банківська система України в 2001 році: проблеми, тенденції, перспективи // Вісник НБУ. – 2002. – № 3. – С. 2-8.
142. Крупка М.І., Скаско О.І. Стратегія управління процесом кредитування реального методу економіки // Фінанси України. – 2003. – № 7. – С. 108-112.

143. Крючковский А. Взаємовідносини банківської системи і реального сектору економіки // Економіст. – 2001. – № 9. – С. 25-29.
144. Кульбачний С. Особливості застосування макромоделей у процесі аналізу грошової політики // Вісник НБУ. – 1998. – № 6. – С. 8-10.
145. Курилин Б.И. Безопасность банковских операций. Оценка и минимизация рисков. – К., 1995. – С. 22.
146. Курс экономической теории / под. ред. Сидоровича. – М.: “ДИС”, 1997. – 736 с.
147. Куценко О. Резерви комерційного банку // Банківська справа. – 1998. – № 3. – С. 59-62.
148. Лаврушин О.И. Банки и научная инфраструктура // Бизнес и банки. – 1993. – № 4.
149. Лаврушин О.И. Кредит как стоимостная категория социалистического воспроизводства. – М.: Финансы и статистика, 1989. – С. 184.
150. Лаврушин О.И. Особенности использования кредита в рыночной экономике // Банковское дело. – 2002. – № 6. – С.2-9.
151. Лаврушин О.И., Миркин Я.М. Долгосрочная концепция развития денежно-кредитной системы России // Деньги и кредит. – 1993. – № 1. – С. 5-10.
152. Левчук И.В. Банки в условиях самофинансирования хозяйства – М.: Финансы и статистика, 1990. – С. 47.
153. Ледонська Л., Науменко О. Резервування в кредитних операціях і перехід кількості в якість // Банківська справа. – 2000. – № 4. – С. 57-62.
154. Лисициан Н.С. Оборотные средства в системе воспроизводственных процессов. – М.: Наука, 1986. – С. 246.

155. Лисицький В. Реальність фіктивної вартості, або скільки нам коштують взаємні борги // Вісник НБУ. – 1999. – № 7. – С. 3–9.
156. Лисицький В., Руднев О., Лисицький І. Знову про гроші та борги в економіці України // Вісник НБУ. – 2000. – № 1. – С. 17–21.
157. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки. – К.: АТКА, 2000. – С. 339.
158. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика та особливості її реалізації в Україні // Фінанси України. – 2000. – № 1. – С. 20–24.
159. Львовчкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання // Фінанси України. – 2000. – № 12. – С. 25-33.
160. Малий І. Банки та їхня роль в інфляційному процесі // Банківська справа. – 1999. – № 5. – С. 33–37.
161. Маконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. 11-го изд. Т. I. – М.: Республика, 1992. – 399 с.
162. Маркова О.М., Сахарова Л.С., Сидоров В.Н. Коммерческие банки и их операции: Учебное пособие. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – С. 288.
163. Маслаченков Ю.С. Банковский кредит и возможности снижения кредитных рисков // Банковский журнал. – 1994. – № 6. – С. 15-18.
164. Матвієнко В.П., Матвієнко П.В. Філософсько-економічні погляди. – К.: Наук. думка, 2003. – 304 с.
165. Матвієнко П. Монетизація економіки України: реальний рівень та проблеми його визначенн // Вісник НБУ. – 2003. – № 1. – С. 29-32.
166. Матвієнко П., Ковальчук А. Застава як засіб забезпечення банківських кредитів // Банківська справа. – 2000. – № 5. – С. 45-47.
167. Мороз А.Н. Проблемы банковского кредитования промышленности. – К.: Вища школа, 1983. – С. 144.

168. Мороз А.Н., Берков Н.Т., Лазепко И.М. Организация и планирование кредита. – К.: Вища школа, 1986. – С. 335.
169. Мочерний С. Моделі трансформаційних процесів економіки (теоретико-методологічні аспекти) // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 13–22.
170. Мочерний С., Устенко О. Кредит і кредитні відносини в контексті економічної власності // Банківська справа. – 2000. – № 5. – С. 3-6.
171. Неволіна В. Понятие банковской ликвидности // Деньги и кредит. – 1999. – № 7. – С. 23-29.
172. Несторенко О. Надежность коммерческого банка и факторы ее определения // Деньги и кредит. – 2001. – № 10. – С. 38-40.
173. Новий тлумачний словник української мови: в 3 т. / Укладачі Яременко В.В., Сліпушко О.М. – К.: Аконт, 2001 – Т.1: А-К – 926 с.
174. Новий тлумачний словник української мови: в 3 т. / Укладачі Яременко В.В., Сліпушко О.М. –К.: Аконт, 2001 – Т.2: К-П – 926 с.
175. Новий тлумачний словник української мови: в 3т /Укладачі Яременко В.В., Сліпушко О.М. –К.: Аконт, 2001 – Т3: П-Я – 862 с.
176. Ольшаный А.И. Какой должна быть система страхования банковских вкладов в России // Банковское дело. – 2003. – № 4. – С. 9-14.
177. Опарін В., Федосов В. Концептуальні основи фінансової стратегії економічного зростання в Україні // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 10-20.
178. Основи економічної теорії / Під. ред. С.В. Мочерного. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – С. 464.
179. Основні засади грошово-кредитної політики на 2004 рік // Вісник НБУ. – 2003. – № 11. – С. 2-5.

180. Основы банковского дела / Под ред. А.Н. Мороза. – К.: Либра, 1994. – С. 330.
181. Павлова О. Нужны ли банкам несостоятельные клиенты? // Банковская практика за рубежом. – 2001. – № 5 (21). – С. 64-66.
182. Павлюк С.М. Кредні ризики та управління ними // Фінанси України. – 2003. – № 11. – С. 105-111.
183. Панова Г.С. Анализ финансового состояния коммерческого банка. – М.: Финансы и статистика, 1996. – С. 272.
184. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ “ДИС”, 1997. – С. 464.
185. Пантелєєв В.П., Халява С.П. Фінансова стійкість комерційного банку: деякі проблеми її регулювання // Вісник НБУ. – 1996. – № 2. – С. 64-69.
186. Панченко Є., Селезньова О. Контроль кредитного портфеля як складова частина банківського менеджменту // Економіка України. – 2002. – № 9. – С. 13-16.
187. Папуша А. Правова основа банківського кредитування // Вісник НБУ. – 2000. – № 12. – С. 45-46.
188. Парасій-Вергуненко І. Методичні аспекти стратегічного аналізу фінансових результатів комерційного банку // Вісник НБУ. – 1999. – № 11. – С. 49-51.
189. Пессель М.А. Финансово-кредитный механизм интенсификации общественного производства. – М.: Финансы, 1977. – 224 с.
190. Пессель М.А., Костерина Т.М. Проблема объективного и субъективного в современных кредитных отношениях // Банковское дело. – 2001. – № 2. – С. 25-32.

191. Петриченко Л.Ю. Критерій стійкості комерційного банку // Фінанси України. – 2000. – № 7. – С. 128–135.
192. Платіжний баланс України за 1998 р. – Видання НБУ.
193. Политическая экономия / Под ред. А.М. Румянцева. – М., 1975. – Т. 2. – 350 с.
194. Поречкіна Л.С., Шульга Н.А., Мельникова І.М. Методологічні аспекти розробки меморандуму депозитної політики комерційного банку // Фінанси України. – 1998. – № 8. – С. 99-106.
195. Потійко Ю. Особливості формування і розрахунку капіталу українських банків // Вісник НБУ. – 2002. – № 5. – С. 17-19.
196. Потійко Ю. Ще раз про кредит // Вісник НБУ. – 2000. – № 12. – С. 47-48.
197. Пуховкіна М., Клименко В. Основні напрями регулювання кредитного ризику // Вісник НБУ – 1999. – № 5 – С. 37-39.
198. Радченко В. Як вибрати свій банк // Бухгалтерський облік і аудит. – 1995. – № 9. – С. 19-21.
199. Раєвський К., Алексеєнко М. Роль субординованого капіталу у формуванні ресурсної бази банків // Вісник НБУ. – 2001. – № 9. – С. 18–20.
200. Рид Э., Коттер Р., Гилл Э. Коммерческие банки / Пер с англ. Под ред. Усоскина В.М. – М.: СП “Космополис”, 1991. – С. 480.
201. Роуз П.С. Банковский менеджмент: предоставление финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Дело, 1997. – С. 768.
202. Рыбин В.И. Кредит как экономическая категория социализма. – М.: Мысль, 1978. – С. 132.
203. Рябініна Л. Теорія і практика кредитних відносин в Україні // Вісник НБУ. – 2002. – № 1. – С. 26-29.

204. Савлук М., Мороз А. Шлях розвитку довжиною десять років // Вісник НБУ. – 2000. – № 7. – С. 22–24.

205. Савлук М., Сугоняко О. Що заважає банкам кредитувати реальну економіку? // Вісник НБУ. – 1999. – № 12. – С. 24–26.

206. Савлук М.И., Поддерегин А.Н., Мороз А.Н. Финансово-кредитные рычаги интенсификации. – К.: Техника, 1987. – С. 151.

207. Савлук М.І. Грошово-кредитна політика Національного банку України та оцінка її ефективності // Вісник НБУ. – 1999. – № 1. – С. 3-7.

208. Савлук М.І. Про деякі процеси в монетарній сфері України після грошової реформи // Вісник НБУ. – 1998. – № 7. – С. 42-44.

209. Савчук С. Системи управління кредитними ризиками у багатофілійному банку // Вісник НБУ. – 2001. – № 2. – С. 44-45

210. Сахарова М.О. К вопросу о кредитоспособности предприятий // Деньги и кредит. – 1989. – № 3.

211. Севрук В.Т. Банковские риски. – М.: Дело ЛТД, 1995. – С. 72.

212. Сибиров М. Содержание управления кредитным портфелем коммерческого банка // Аудитор. – 1999. – № 7-8. – С. 29-34.

213. Сива Т. В. Конкуренція на ринку банківських послуг // Фінанси України. – 2002. – №7. – С. 127-132.

214. Синки Дж. Управление финансами в коммерческих банках. – М.: Catallaxy, 1994. – 820 с.

215. Сіганов А. Зарубіжний досвід збирання та використання інформації про банківські ризики // Економіка України. – 1999. – №1. – С. 35-39.

216. Скаско О.І. Підвищення ролі банківської системи в економічній стабілізації // Фінанси України. – 2002. – № 7. – С. 133-136.

217. Словарь по кибернетике / Под. ред. акад. В.М. Пушкова. – К., 1979. – 621 с.
218. Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 9. – 710 с.
219. Соколинская Н.Э. Проблемы менеджмента кредитного портфеля в современных условиях // Банковское дело. – 1999. – № 8. – С. 26-30.
220. Соколинская Н.Э. Проблемы менеджмента кредитного портфеля в современных условиях // Банковское дело. – 1999. – № 9. – С. 18-21.
221. Соколинская Н.Э. Учет и анализ краткосрочных и долгосрочных ссуд. – М.: Наука, 1997. – 326 с.
222. Соколинская Н.Э. Экономический риск в деятельности коммерческого банка. – М.: Знание, 1991. – 252 с.
223. Солтис Я. Сучасний стан і основні чинники стабільності банківської системи України // Економічний часопис. – 2001. – № 3. – С.10.
224. Соціально-економічне становище України за 2002 рік // Український інвестиційний журнал WELCOME. – 2003. – № 3. – С.3-39.
225. Старіков О. Гарантування кредитів сільгоспвиробником // Економіка України. – 2002. – № 3. – С. 65-69.
226. Статистичний щорічник України за 2000 рік / Під ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка, 2000. – 601 с.
227. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Під ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка, 2002. – 644 с.
228. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Під ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка, 2003. – 662 с.
229. Статистичні таблиці з Послання Президента до Верховної ради від 15.04.2003 року. Основні показники соціально-економічного розвитку України // Економіст. – 2003. – № 3. – С. 57-69.

230. Стельмах В. Огляд монетарної політики в Україні за 1991–2001 рр. // Вісник НБУ. – 2002. – № 8. – С. 2-12.
231. Структура активів банків України за станом на 01.01.2003 р. // Вісник НБУ. – 2003. - №. 2. – С. 11-14.
232. Сугоняко О.А. Аналіз фінансового стану підприємств і шляхи його оздоровлення // Фінанси України. – 1997. – № 3. – С. 42-45.
233. Сугоняко О.А. Реформування банківської системи як державна проблема // Вісник НБУ. – 1997. – № 1. – С. 27-30.
234. Сугоняко О.А. Соціально-економічна ситуація на Україні та перспективи розвитку банківської системи // Економічний часопис. – 1998. – № 2. – С.18-23.
235. Сугоняко О.А. Сучасні проблеми розвитку банківської системи України // Економічний часопис. – 1999. – № 5. – С. 7-9.
236. Сугоняко О. Капіталізація банків: нова тенденція // Вісник НБУ. – 2003. - № 10. – С. 34-36.
237. Тигішко С. Сучасна Україна: шляхи, форми, проблеми реформування банківської системи // Вісник НБУ. – 2003. - № 4. – С. 2-6.
238. Типенко Н. Г., Соловьев Ю.П., Панич В.Б. Оценка лимитов риска при кредитовании корпоративных клиентов // Банковское дело. – 2000. – № 10. – С. 19–28.
239. Туник Г. М. Регулювання кредитної діяльності банку // Фінанси України – 2002. – № 4. – С. 119-125.
240. Удовенко С.П. Финансовая устойчивость коммерческого банка // Фондовый рынок. – 2000. – № 9. – С. 2–5.
241. Україна в цифрах у 1999 році. Короткий статистичний довідник. – К., 2000. – С. 261.

242. Україна у цифрах у 2001 році: корот. стат. довід. / Держкомстат України: за ред. Осауленка О.Г. – К: Техніка, 2002. – 262 с.

243. Усоскин В.М. Качество кредитного портфеля – залог успеха банка // Экономика и жизнь. – 1996. – № 50. – с. 23-27.

244. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: управление, операции. – М.: Всё для Вас, 1993. – 320 с.

245. Фетисов Г.Т. Устойчивость коммерческого банка и рейтинговые системы их оценки. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 168 с.

246. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.

247. Философский энциклопедический словарь. – М.: Библиотека словарей “ИНФРА - М”, 2002. – 574 с.

248. Финансово-кредитный словарь. Том 1–3. – М.: Финансы и статистика, 1984–1988. – 2005 с.

249. Хім'як В. Оцінка платоспроможності як один із аспектів дослідження кредитоспроможності підприємства // Вісник НБУ. – 1999. – № 3. – С. 52.

250. Чайка О. Шляхи зниження відсоткових ставок за банківськими кредитами в Україні // Вісник НБУ. – № 8. – 1999. – С. 24–30.

251. Чуб П. Теорія нетрадиційного управління кредитним портфелем комерційного банку // Вісник НБУ. – 2002. – № 1. – С. 23-29.

252. Шелудько Н. До визнання фінансової стійкості комерційного банку // Вісник НБУ. – 2000. – № 3. – С.40-43.

253. Шелудько Н. Як забезпечити стійкість банківського сектора в Україні? // Финансовые услуги. – 1998. – №№ 9-10. – С.42-46.

254. Шеремет А.Д., Сайфуллин Р.С., Ненашев Е.В. Методика финансового анализа предприятия. – М.: Юни-глоб, 1992. – 237 с.

255. Шиллер Р.І. Оптимізація обсягів і структури залучених запозичених коштів для досягнення фінансової стійкості банку // Фінанси України. – 1997. – № 12. – С.23-30.

256. Шимкович В. Без депозитов не обойтись // Банковская практика за рубежом. – 2001. – № 5 (29). – С. 60-63.

257. Шимкович В. Безопасное кредитование // Банковская практика за рубежом. – 2001. – № 2 (26). – С. 35-37.

258. Ширинская Е.Б. Операции коммерческих банков. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 158 с.

259. Шлапак О., Пушкарьов В., Карчева Г. Фінансовий стан, тенденції та проблеми функціонування і розвитку банків у 2002 році // Вісник НБУ. – 2003. – № 3. – С. 2-10.

260. Шокун В.В., Бондаренко С.В., Гуцал И.С. Функциональный аспект моделирования состояния оборотных средств промышленности // Сб. науч. тр. Автоматизация технологии планирования в союзной республике – К.: ГЛАВНИИВЦ, 1988. – С.136–145. (Особистий внесок докторанта – взаємозв'язок обсягу реалізації продукції та тривалості виробничого циклу).

261. Шокун В., Пилипенко Л. Платоспроможний попит в економічній системі України // Економіка України. – 1999. – № 6. – С. 23–32.

262. Шокун В.В. Оборотные средства промышленного предприятия в условиях самофинансирования. – Львов: Свит, 1991. – С. 88.

263. Шпиг Ф., Волошко И. Анализ конкурентоспособности банков Украины // Економіст. – 2002. – № 12. – С. 56-60.

264. Юрій С.І., Дем'янишин В.Г., Буздуган Я.М. Анатомія бюджетного механізму. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 250 с.

265. Юхимчук С.В., Азарова А.О. Багаторівнева система оцінки фінансового ризику // Фінанси України. – 1998. – № 11. – С. 55–63.

266. Юшко И. Проблемы регулирования банковской деятельности в Украине // Економічний часопис. – 2001. – № 3. – С.11-12.

267. Ющенко В.А. Банківська система України і поточна економічна ситуація // Вісник НБУ. – 1998. – № 11. – С. 3-8.

268. Янишевская В.М., Севрук В.Т., Лукачер Т.Г. Анализ платежеспособности предприятий и организаций: практическое руководство для государственных и др. предприятий. – М., 1991. – С. 348.

ДОДАТКИ

Рис. Д.1.1. Схема структури кредитної політики комерційного банку відносно організації процесу кредитування

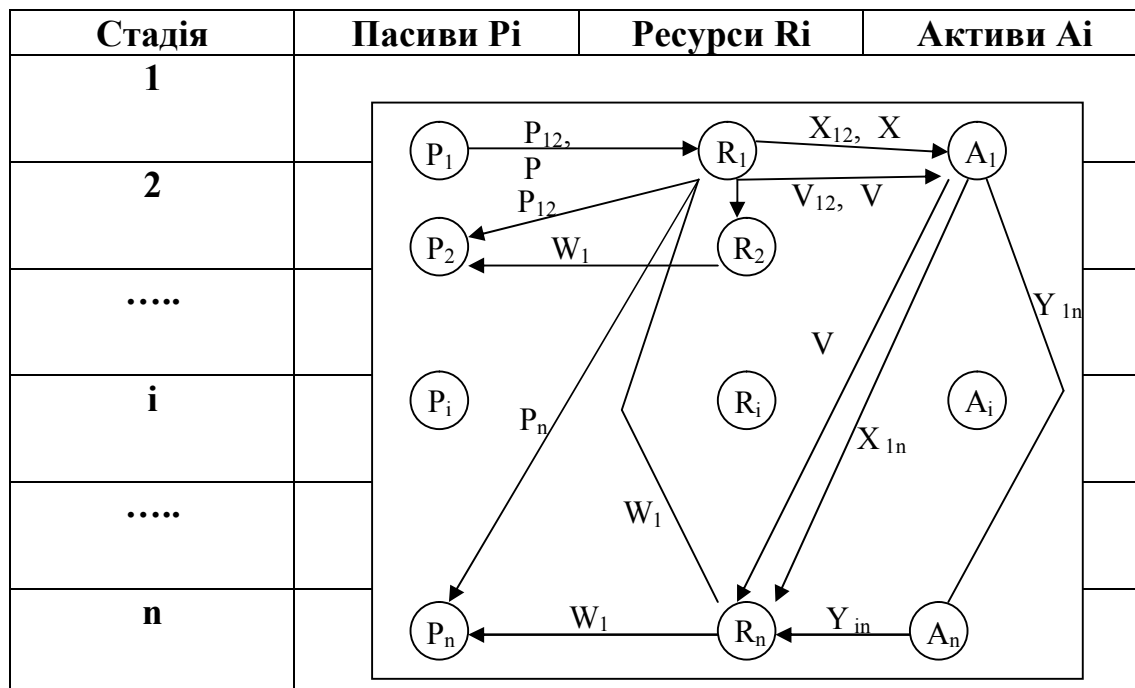

Рис. Д.2.1. Модель розподілу активів

Класифікація кредитів

Критерії класифікації	Види позичок
1. Джерела притягнення.	Внутрішні (у межах своєї країни) Зовнішні (міжнародні)
2. Статус кредитора.	Офіційні Неофіційні Змішані Міжнародних організацій
3. Форма надання.	Готівково-грошова Рефінансування Переоформлення: - реструктуризація - надання нового кредиту
4. Валюта надання	У валюті країни-кредитора У валюті країни-позичальника У валюті третьої країни У ЕКЮ і СДР Мультивалютні
5. Форма притягнення (організація).	Двосторонні Багатосторонні: - Синдиковані - Консорціальні
Забезпеченість	Незабезпечені (міжбанківські, бланкові) Забезпечені: - Матеріально забезпечені (заставою), у тому числі ломбардні й іпотечні - Гарантовані - Застраховані
7. Техніка надання (притягнення)	Одною сумою Відкрита кредитна лінія Stand-by Контокорентні Овердрафтні
8. Спрямованість вкладення коштів.	Короткострокові Середньострокові Довгострокові
9. Економічне призначення.	Платіжні Під формування запасів товарно-матеріальних цінностей, включаючи сезонні. Під фінансування виробничих витрат Розрахункові (урахування векселів) Під фінансування інвестиційних витрат Споживчі
10. Ступінь концентрації об'єкта кредитування.	Під одиничну потребу Під сукупну потребу Під укрупнену потребу
11. Вид процентної ставки.	З фінансованою ставкою З плаваючою ставкою Із змішаною ставкою
12. Форма погашення.	що погашаються однією сумою що погашаються через рівні проміжки часу рівними частками що погашаються нерівними частками
13. Юридична підпорядкованість кредитних операцій.	Що підкоряються законодавству країни-кредитора Що підкоряються законодавству країни-позичальника Що підкоряються законодавству третьої країни

Додаток Д
Таблиця Д.4.2.

**Зведена таблиця визначення класності боржника
та ймовірність погашення ним позики**

№ п/п	Код показника	Назва показника	клас	вага	Клас * вага
1	2	3	4	5	6
	K11	Характеристика бізнесу клієнта	2,4	0,2	0,44
	K111	Наявність бізнес-плану	III	0,3	0,9
	K112	Період функціонування підприємства	I	0,3	0,3
	K113	Наявність аудиторської перевірки та її результати	III	0,4	1,2
	K12	Ділові якості керівництва	1,0	0,5	0,5
	K121	Динаміка основних показників	I	0,3	0,3
	K122	Досвід керівної роботи	I	0,2	0,2
	K123	Аргументація фінансової роботи	I	0,3	0,3
	K124	Програма подальшого розвитку	I	0,2	0,2
	K13	Оцінка кредитної історії	1,0	0,3	0,3
	K131	Позитивний досвід роботи з банком	1	0,2	0,2
	K132	Наявність заборгованості за кредитами та її погашення	I	0,3	0,3
	K133	Погашення заборгованості за кредитом в минулому	I	0,3	0,3
	K134	Здача звітності в банк	I	0,2	0,2
	Репутація та ділові якості клієнта				
	K21	Фінансова стійкість	1,6	0,15	0,24
	K211	Коефіцієнт співвідношення залучених та власних коштів	III	0,3	0,3
	K212	Коефіцієнт маневреності власних коштів	I	0,3	0,3
	K213	Коефіцієнт фінансової стійкості	I	0,4	0,4
	K22	Коефіцієнт ліквідності	2,2	0,25	0,55
	K221	Загальна ліквідність	I	0,4	0,4
	K222	Поточна ліквідність	III	0,3	0,9
	K223	Абсолютна ліквідність	III	0,03	0,9

<i>Продовження додатку Д</i>					
1	2	3	4	5	6
	K23	Коефіцієнт прибутковості та рентабельності	1,0	0,2	0,2
	K231	Коефіцієнт рентабельності продажу	I	0,3	0,3
	K232	Коефіцієнт рентабельності капіталу	I	0,4	0,4
	K233	Коефіцієнт рентабельності суцільного капіталу	I	0,3	0,3
	K24	Коефіцієнт оперативності успішності	2,4	0,15	0,36
	K241	Оперативність активів	III	0,4	1,2
	K242	Оборотність запасів	I	0,3	0,3
	K243	Оборотність дебіторської заборгованості	III	0,3	0,9
	K25	Забезпеченість	3,0	0,25	0,75
	K251	Забезпеченість застави	III	0,6	1,8
	K252	Коефіцієнт забезпечення	III	0,4	1,2
	K2	Аналіз фінансового стану			
	K31	Об'єкт кредитування	2,7	0,2	3,24
	K311	Наявність платоспроможності	III	0,4	1,2
	K312	Конкурентоспроможність продукції	I	0,3	0,3
	K313	Стабільність цін	III	0,4	1,2
	K32	Сума та термін кредиту	I	0,2	0,2
	K321	Коефіцієнт незалежності	I	0,3	0,3
	K322	Термін кредиту	I	0,4	0,4
	K33	Надійність партнерів	1,4	0,2	0,28
	K331	Наявність партнерів та замовників	I	0,5	0,5
	K332	Наявність досвіду роботи з партнерами	I	0,5	0,5
	K34	Коефіцієнт грошового потоку	I	1,4	1,4
	K3	Прогноз грошових потоків згідно техніко-економічного обґрунтування проекту			

K131 – позитивний досвід роботи з банком:

- а) більше 3-х років – I кл.
- б) до 3-х років – II кл..
- в) відсутній – III кл.

Продовження додатку Д

K132 – наявність заборгованості за кредитами та їх погашення:	а) пасивна заборг. – I кл. б) часткова погаш. – II кл. в) має заборг. – III кл.
K133 – погашення кредитної заборгованості в минулому:	а) своєчасне – I кл. б) до 30 днів – II кл. в) більше 30 днів – III кл.
K 134 – здача звітності в банк	а) здав вчасно і правдиву інформ. – I кл. б) здав вчасно, але з помилками – II кл. в) не здав вчасно – III кл.
K211 – коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів	а) оптимальне значення < 1 – I кл. б) задовільно $= 1$ – II кл. в) негативно > 1 – III кл.
K212 – коефіцієнт маневреності власних коштів	а) оптимальне значення $> 0,5$ – I кл. б) задовільно $= 0,5$ – II кл. в) негативно $< 0,5$ – III кл.
K213 – коефіцієнт фінансової стійкості	а) добре $> 0,6$ – I кл. б) задовільно $= 0,6$ – II кл. в) погано $< 0,6$ – III кл.
K221 – загальна ліквідність	а) добре > 1 – I кл. б) задовільно $= 1$ – II кл. в) погано < 1 – III кл.
K222 – поточна ліквідність	а) добре > 1 – I кл. б) задовільно $= 1$ – II кл. в) погано < 1 – III кл.
K223 – абсолютна ліквідність	а) добре $> 0,2$ – I кл. б) задовільно $= 0,2$ – II кл. в) погано $< 0,2$ – III кл.
K231 – коефіцієнт рентабельності реалізації	а) вище середнього галузевого – I кл. б) середньогалузеве значення – II кл. в) нижче середнього галузевого – III кл.
K232 – рентабельність власного капіталу	а) вище середнього галузевого – I кл. б) середньогалузеве значення – II кл. в) нижче середнього галузевого – III кл.
K233 – рентабельність сукупного капіталу	а) вище середнього галузевого – I кл. б) середньогалузеве значення – II кл. в) нижче середнього галузевого – III кл.
K241 – оборотність активів	а) вище попереднього значення – I кл. б) на рівні попереднього значення – II кл. в) нижче попереднього значення – III кл.

Продовження додатку Д

К242 – оборотність запасів	а) вище попереднього значення – І кл. б) на рівні попереднього значення – ІІ кл. в) нижче попереднього значення – ІІІ кл.
К243 – оборотність дебіторської заборгованості	а) вище попереднього значення – І кл. б) на рівні попереднього значення – ІІ кл. в) нижче попереднього значення – ІІІ кл.
К251 – забезпечення заставою	а) ліквідна, тривалого зберігання – І кл. б) не відповідає хоч одній вимозі – ІІІ кл.
К252 – коефіцієнт забезпечення	а) більше 1,6 – І кл. б) дорівнює 1,6 – ІІ кл. в) менше 1,6 – ІІІ кл.
К311 – наявність платоспроможності попиту на продукцію	а) задовольняє всі вимоги – І кл. б) не задовольняє – ІІІ кл.
К312 – конкурентоспроможність продукції, що випускається	а) задовольняє всі вимоги – І кл. б) не задовольняє – ІІІ кл.
К313 – стабільність цін на продукцію	а) задовольняє всі вимоги – І кл. б) не задовольняє – ІІІ кл.
К321 – сума кредиту у співвідношенні до власних коштів	а) менше 1/2 – І кл. б) дорівнює 1/2 – ІІ кл. в) більше 1/2 – ІІІ кл.
К322 – термін кредиту	а) до 3-х місяців – І кл. б) від 3 до 6 місяців – ІІ кл. в) більше 6-и місяців – ІІІ кл.
К331 – наявність контрактів та замовлень на продукцію	а) є контракти – І кл. б) немає – ІІІ кл.
К331 – наявність досвіду роботи з партнерами (покупцями)	а) більше року – І кл. б) відсутні або менше року – ІІІ кл.
К334 – коефіцієнт маневреності в ласних коштів	а) більше 1,5 – І кл. б) дорівнює 1,5 – ІІ кл. в) менше 1,5 – ІІІ кл.

Додаток Ж

Таблиця Д.4.3

Технологічна карта кредитування клієнтів

№ п/п	Етапи кредитування	Зміст етапу кредитування	Напрямки роботи з боржниками	Особи, відповідальні за виконання робіт	Форма реалізації робіт (форма заключення)
1	2	3	4	5	6
1	Попередній	1) попередня розмова з потенційним боржником	<ul style="list-style-type: none"> • ознайомлення з бізнесом клієнта; • оцінка його менеджменту; • ознайомлення позичальника із основними вимогами банку щодо кредитування 	<ul style="list-style-type: none"> • керівник кредитного відділу; • заступник керуючого — координатор кредитної діяльності 	Висновок щодо доцільності подальшої роботи з клієнтом і його передача разом з документами в:
		2) попередня оцінка можливості та доцільності кредитування	<ul style="list-style-type: none"> • вивчення суті проекту, що кредитується; • оцінка потреби в кредиті, його термін та забезпечення; • співставлення отриманих даних із напрямками кредитної політики банку; • підбір оптимальної схеми кредитування; • визначення структурного підрозділу, який буде здійснювати роботу з боржником (кредитний відділ; відділ довгострокового кредитування; відділ кредитування фізичних осіб) 	Менеджер інформаційного сектору кредитного відділу	<ul style="list-style-type: none"> • юридичний відділ; • службу банківської безпеки; • фахівцю з оцінки майна; • сектор аналізу.
2	Підготовчий	1) збір документів, які необхідні для оцінки кредитоспроможності клієнта	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечення повноти та інформативності пакету документів: а) засновницькі, бухгалтерські та фінансові документи; б) інформація про кількість та місцезнаходження рахунків; в) інформація про суми заборгованості за позиками в інших банках; г) інформація про підприємство (засновники, вид продукції, ринок збуту, конкурентоспроможність продукції); д) оперативні та стратегічні плани розвитку фірми; ж) інформація про проект, що кредитується (вартість, окупність, економічна ефективність) 	Менеджер аналітичного сектору кредитного відділу банку	Висновок про доцільність кредитування
		2) аналіз кредитоспроможності клієнта	<ul style="list-style-type: none"> • поглиблений аналіз господарсько-фінансової діяльності; • аналіз бізнес-плану клієнта; • техніко-економічне обґрунтування проекту, що кредитується; • аналіз джерел погашення кредиту; • аналіз кредитних ризиків; • аналітична оцінка репутації та іміджу клієнта; 		Підготовка експертної оцінки

Продовження додатку Ж

1	2	3	4	5	6
		3) робота юридичного управління	<ul style="list-style-type: none"> • перевірка правочинності боржника згідно установчих документів та повноважень осіб, які укладатимуть кредитний договір; • визначення відповідності кредитного проекту статутній діяльності; • правова оцінка застави та можливість її реалізації з метою задоволення вимог банку 	Спеціаліст юридичного відділу	Висновки для експертної оцінки
		4) робота служби безпеки банку	<ul style="list-style-type: none"> • наявність документів, які дозволяють діяльність боржника, на яку береться кредит; • повнота і правочинність документів застави; • порядок збереження застави та її незалежність щодо інших зобов'язань позичальника; • доцільність видачі кредиту; • перевірка достовірності засновницьких документів боржника; • інформація про засновників та керівних осіб боржника; • наявність структурних підрозділів клієнта; • інформація про ділову репутацію клієнта; • інформація про використання та погашення раніше отриманих кредитів 	Працівники відділу безпеки банку	Висновки для експертної оцінки
		5) оцінка забезпечення кредиту	<ul style="list-style-type: none"> • повнота і правочинність документів, які підтверджують забезпечення кредиту; • оцінка забезпечення; • ліквідність застави та умови її збереження; • незалежність застави щодо інших зобов'язань боржника; 	Незалежний експерт	Висновок для експертної оцінки
3	Прийняття рішення щодо кредитування	Прийняття рішення щодо кредитування чи відмови у кредитуванні	Узгодження та розгляд експертної оцінки фахівців банку щодо доцільності кредитування боржника	Кредитний комітет	Аргументовані висновки кредитного комітету щодо доцільності кредитування, які оформляються протоколом
4	Порядок видачі кредиту	1) підготовка проектів кредитного договору та договору застави	<ul style="list-style-type: none"> • узгодження основних параметрів кредитної угоди (процентні ставки, термін, сума, відповідальність сторін); • узгодження угоди застави 	Менеджер сектору кредитної експертизи	Підписання кредитної угоди
		2) видача кредиту	Визначення порядку видачі кредиту	Менеджер сектору кредитної експертизи	Виписка розпорядження відділу внутрішньо-банківських операцій

<i>Продовження додатку Ж</i>					
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
		3) систематизація документів боржника	Оформлення кредитної справи боржника	— “ —	Задача в архів банку кредитної справи
5	Кредитний моніторинг	Здійснення контролю за виконанням боржником умов кредитного договору	<ul style="list-style-type: none"> • проведення перевірок та аналізу фінансово-господарської діяльності боржника; • контроль за цільовим використанням позики; • перевірка збереження застави; • контроль за погашенням позики згідно кредитної угоди; • нагляд за використанням кредиту з точки зору зловживань у грошово-кредитній сфері 	Менеджер сектору супроводу кредиту; експерт з оцінки застави; спеціалісти служби безпеки	Акти перевірок та пропозиції щодо роботи з боржником залучаються до кредитної справи боржника
6	Погашення кредиту	1) своєчасне погашення згідно кредитної угоди	Повідомлення позичальника про настання строку погашення основного боргу та процентів згідно з умовами кредитної угоди	Менеджер сектору супроводу кредиту	Розпорядження відділу внутрішньо-банківських операцій про зняття з обліку договорів застави та кредитного
		2) несвоєчасне погашення кредиту	Пролонгація кредиту	Менеджер сектору супроводу кредиту; кредитний експерт; спеціалісти служби банківської безпеки та юридичного відділу	Висновки щодо можливості та доцільності пролонгації позики
			Можливість погашення прострочених кредитів	Менеджери відділу проблемних кредитів	Програма погашення прострочених кредитів
7	Робота банку із сумнівними та безнадійними кредитами	Прийняття заходів щодо забезпечення погашення кредитної заборгованості	Розробка програми погашення простроченої заборгованості, включаючи реалізацію забезпечення та списання кредитів	Менеджери відділу проблемних кредитів	Розробка програми щодо погашення сумнівних та безнадійних кредитів

Система рекомендованих НБУ показників для оцінки кредитоспроможності клієнтів

№ п/п	Показники	Призначення	Розрахунок
1. 1.1.	Платоспроможність Коефіцієнт миттєвої ліквідності	Характеризує швидкість погашення короткострокових зобов'язань високоліквідними активами	Відношення високоліквідних активів (грошові кошти, їх еквіваленти та поточні інвестиції) до поточних зобов'язань (короткострокові кредити та розрахунки з кредиторами)
1.2.	Коефіцієнт поточної ліквідності	Характеризує можливість погашення короткострокових зобов'язань у встановлені строки	Відношення ліквідних активів (високоліквідні, дебіторська заборгованість та векселі одержані) до короткострокових зобов'язань
1.3.	Коефіцієнт загальної ліквідності	Характеризує можливість накопичення короткострокових зобов'язань за рахунок усіх ліквідних активів	Відношення оборотних активів до короткострокових зобов'язань
2. 2.1.	Фінансова стійкість Коефіцієнт великих коштів	Характеризує ступінь мобільності використання власних коштів	Відношення власних коштів за включенням необоротних активів до великих коштів
2.2.	Коефіцієнт незалежності	Характеризує розмір не залучених коштів на 1грн. власних	Відношення довгострокових та поточних зобов'язань до власних коштів
3. 3.1.	Рентабельність позичальника Рентабельність активів	Характеризує прибутковість активів	Відношення чистого прибутку до активів
3.2.	Рентабельність продажу	Характеризує, скільки прибутку припадає на одиницю реалізованої продукції	Відношення чистого прибутку до обсягу реалізації (без ПДВ)
4.	Аналіз грошових потоків позичальника	Характеризує можливість погашення позики за рахунок чистих надходжень на всі рахунки клієнта	Співвідношення чистих надходжень на всі рахунки позичальника до суми основного боргу та відсотків за нею
5. 5.1. 5.2. 5.3. 5.4.	Об'єктивні чинники Ринкова позиція позичальника Наявність держзамовлень на продукцію Ефективність управління Професіоналізм керівництва		

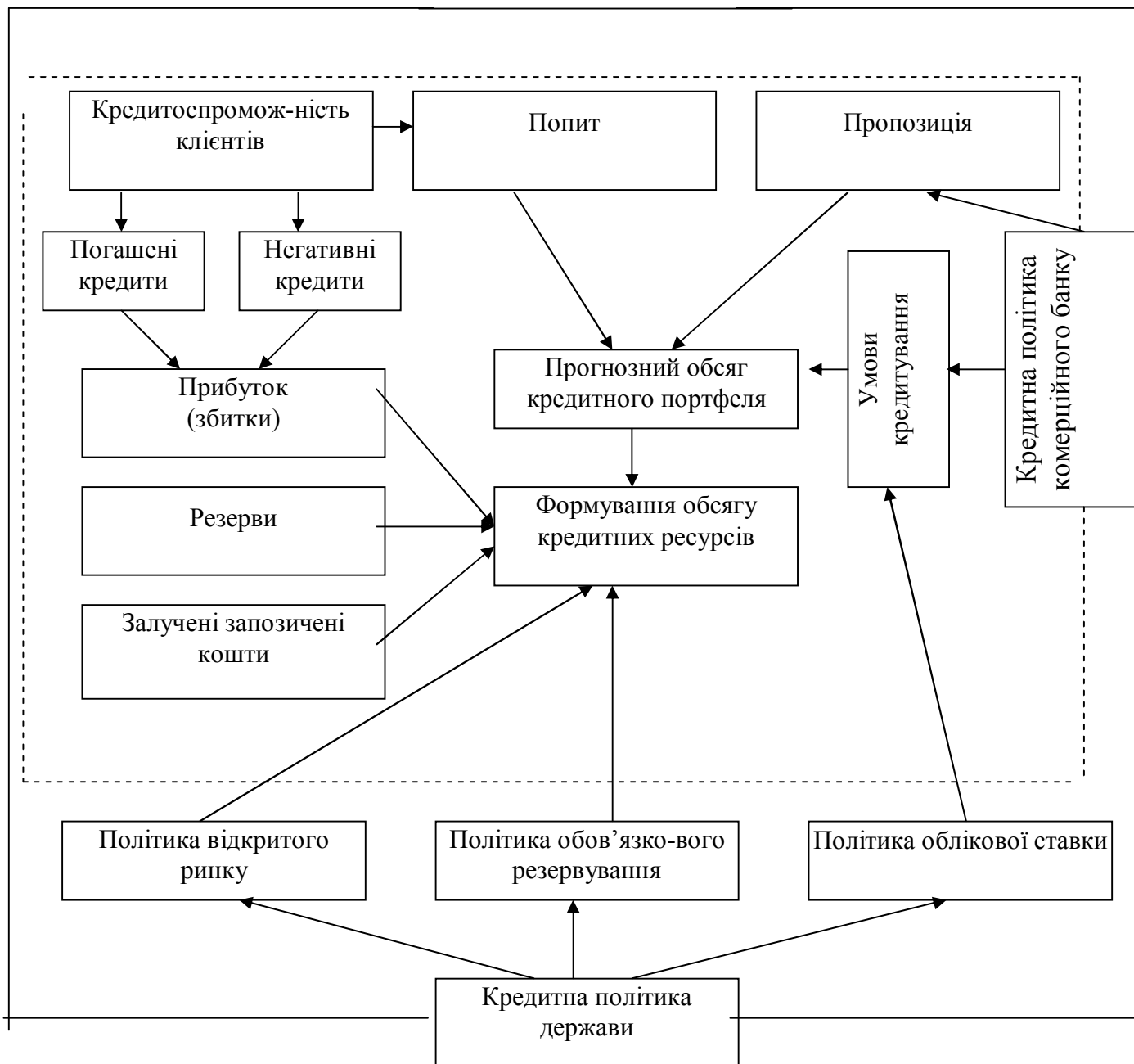
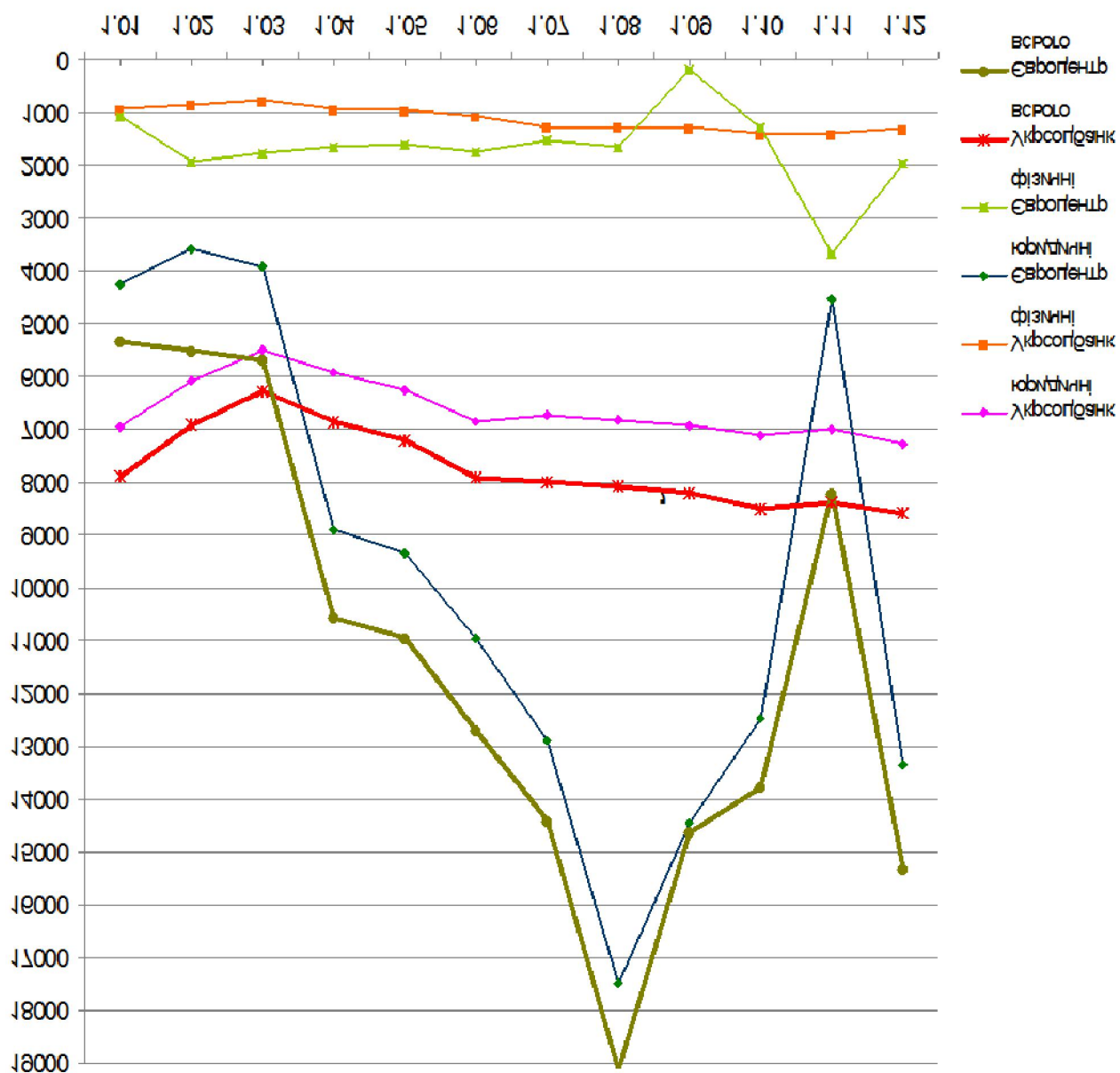

Рис. Д.2.2. Схема формування ресурсного забезпечення в залежності від векторів кредитної політики

Дані для розрахунку прогнозованого обсягу кредитних ресурсів

Банк	Рахунки	1.01	1.02	1.03	1.04	1.05	1.06	1.07	1.08	1.09	1.10	1.11	1.12
Укрсоцбанк	юридичних осіб	6954	6073	5498	5924	6253	6851	6730	6818	6925	7112	6995	7283
	фізичних осіб	936	844	772	934	956	1064	1267	1262	1279	1396	1388	1304
Євроцентр	юридичних осіб	4259	3582	3917	8909	9344	10956	12895	17484	14451	12478	4534	13350
	фізичних осіб	1072	1933	1772	1656	1606	1746	1522	1647	180	1289	3673	1966
Укрсоцбанк	всього	7890	6917	6270	6858	7209	7915	7997	8080	8204	8508	8383	8587
Євроцентр	всього	5331	5515	5689	10565	10950	12702	14417	19131	14631	13767	8207	15316

Продовження додатку Л

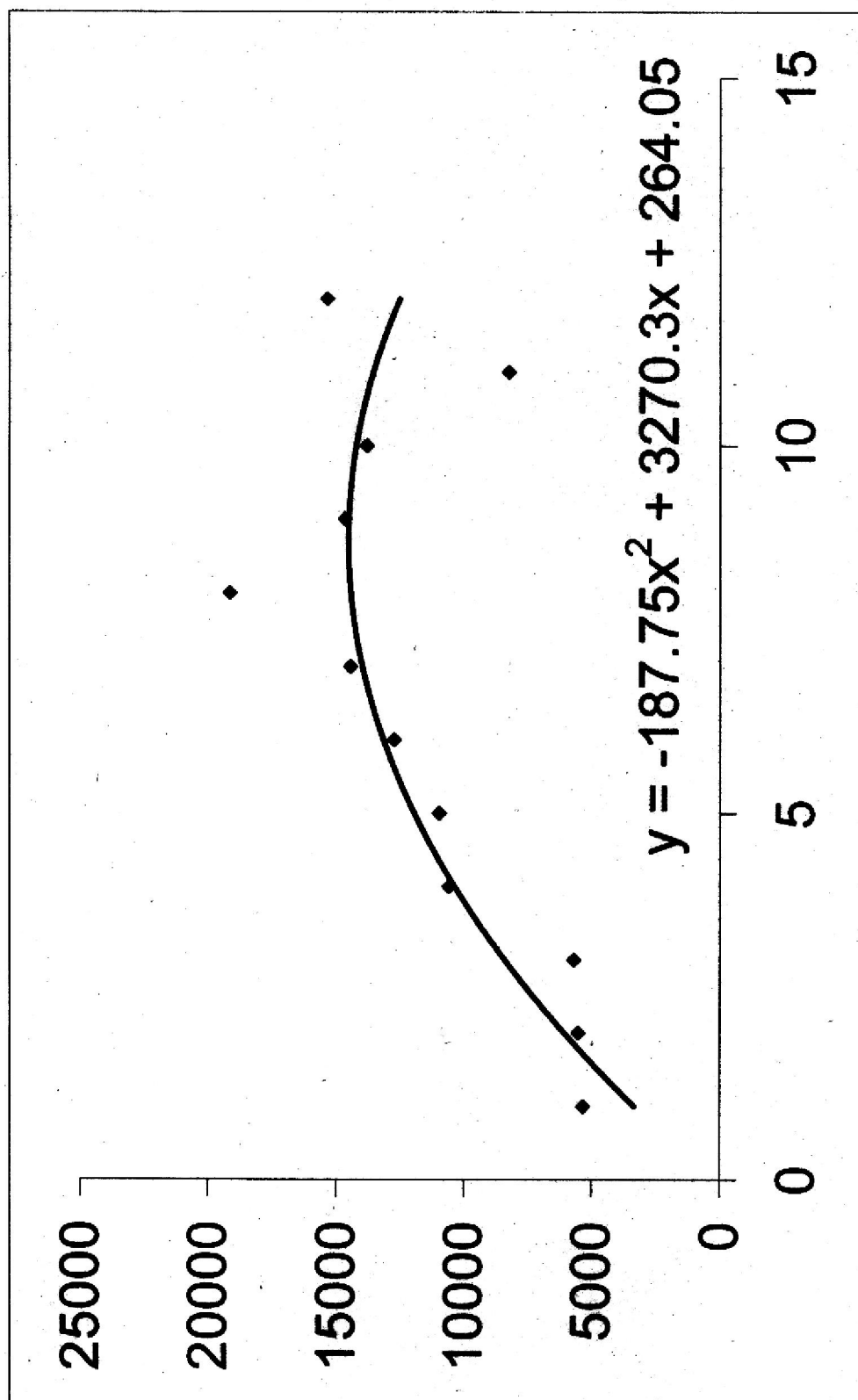
*Продовження додатку Л***Модель: парабола $Y = a_0 + a_1 \cdot x + a_2 \cdot x^2$**

Коэфф.	a0	a1	a2
Значение	264	3270	-187,8
Ст.ошиб.	2918	1032	77,27
Значим.	0,9272	0,0111	0,0365

Источник	Сум.квдр.	Степ.св	Средн.квдр.		
Регресс.	1,454E8	2	7,272E7		
Остаточн	7,172E7	9	7,969E6		
	Вся 2,1172E8	11			
Множеств R	R ²	K ² прив	Ст.ошиб.	F	Значим
0,81838	0,66975	0,59636	2822,9	9,126	0,0071

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Xпрогн	Yпрогн	Ст.ошиб	Довер.инт
13	1Д05Е4	3145	7043
14	9249	3254	7289
15	7074	3375	7560
16	4524	3507	7854
17	1599	3647	8168

ПРОСТАЯ РЕГРЕССИЯ

Переменные: x3, x4

Модель: линейная $Y = a_0 + a_1 \cdot x$

Коэфф.	a0	a1
Значение	6690	160,7
Ст.ошиб.	300,1	40,77
Значим.	0	0,003

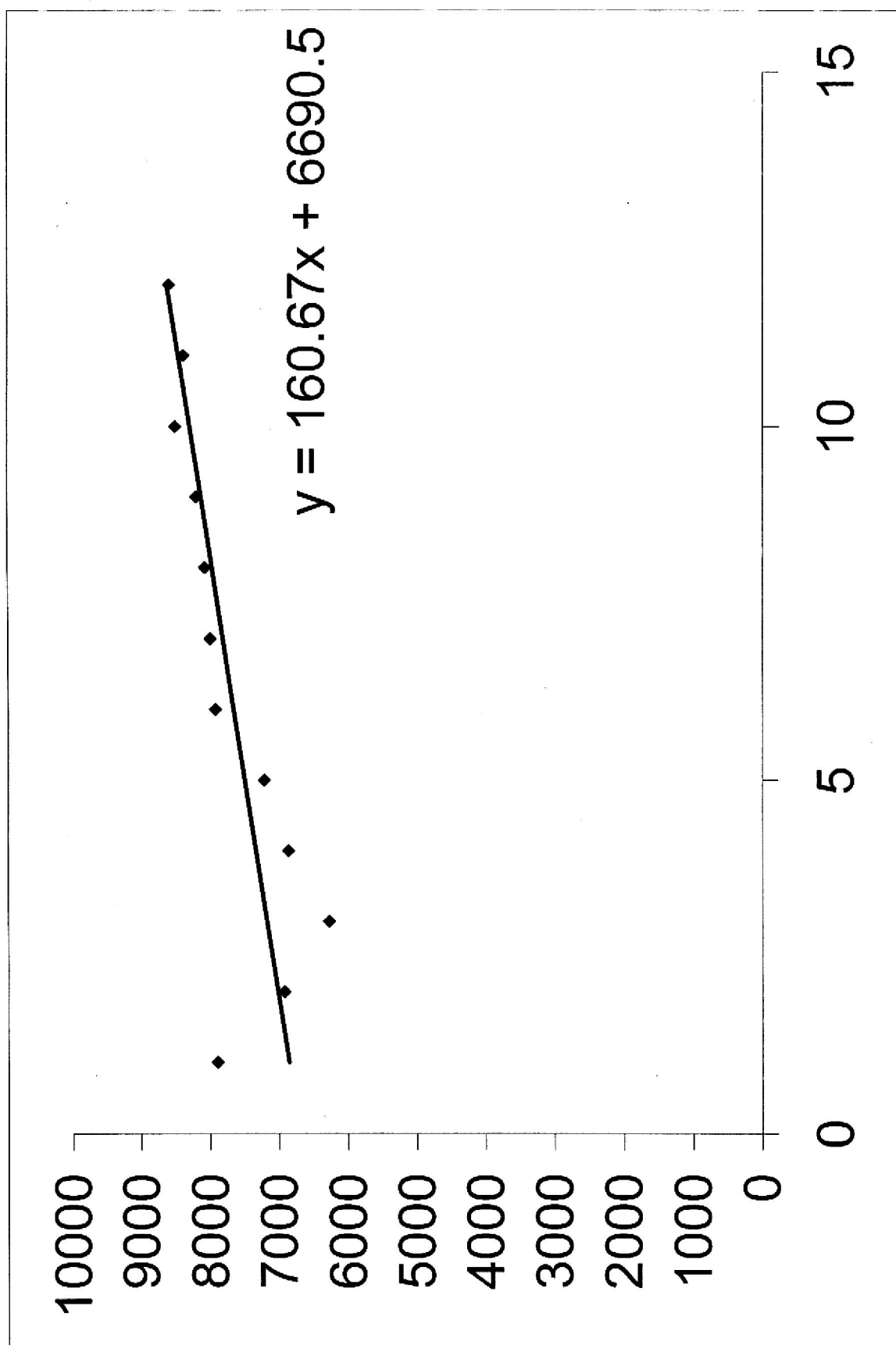
Источник Сум.квадр. Степ.св Средн.квадр.

Регресс.	3,692E6	1	3,692E6
Остаточн	2,377E6	10	2,377E5
Вся	6,069E6	11	

Множеств R	R ²	K ² прив	Ст.ошиб.	F	Значим
0,77995	0,60831	0,56915	487,54	15,53	0

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна кспериментальным данным>

Xпрогн	Uпрогн	Ст.ошиб	Довер.инт
13	8779	572,5	1262
14	8940	592,5	1306
15	9101	614,5	1354
16	9261	638,4	1407
17	9422	663,9	1463
18	9583	690,9	15230
19	9743	719,2	1585
20	9904	748,6	1650
21	1,006E4	779,1	1717
22	1,023E4	810,5	1786
23	1,039E4	842,6	1857
24	1,055E4	875,5	1930

ПРОСТАЯ РЕГРЕССИЯ:

Переменные: x3, x4 Модель: линейная $Y = a_0 + a_1 * x$

Коэфф. a0 a1

Значение 5959 829,5

Ст.ошиб. 2121 288,2

Значим. 0,0177 0,0158

Источник Сум.кв. Степ.св Средн.кв.кв.

Регресс. 9,84E7 1 9,84E7

Остаточн 1Д88E8 10 1Д88E7

Вся 2?172E8 11

Множеств R R² K^Л2прив Ст.ошиб. F Значим

0,67313 0,45311 0,39842 3446,3 8,285 0

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Xпрогн Yпрогн Ст.ошиб Довер.инт

13 1,674E4 4047 8919

14 1,757E4 4188 9230

15 1,84E4 4344 9574

16 1,923E4 4512 9574

17 2,006E4 4693 1,034E4

18 2,089E4 4884 1,076E4

19 2,172E4 5084 1,12E4

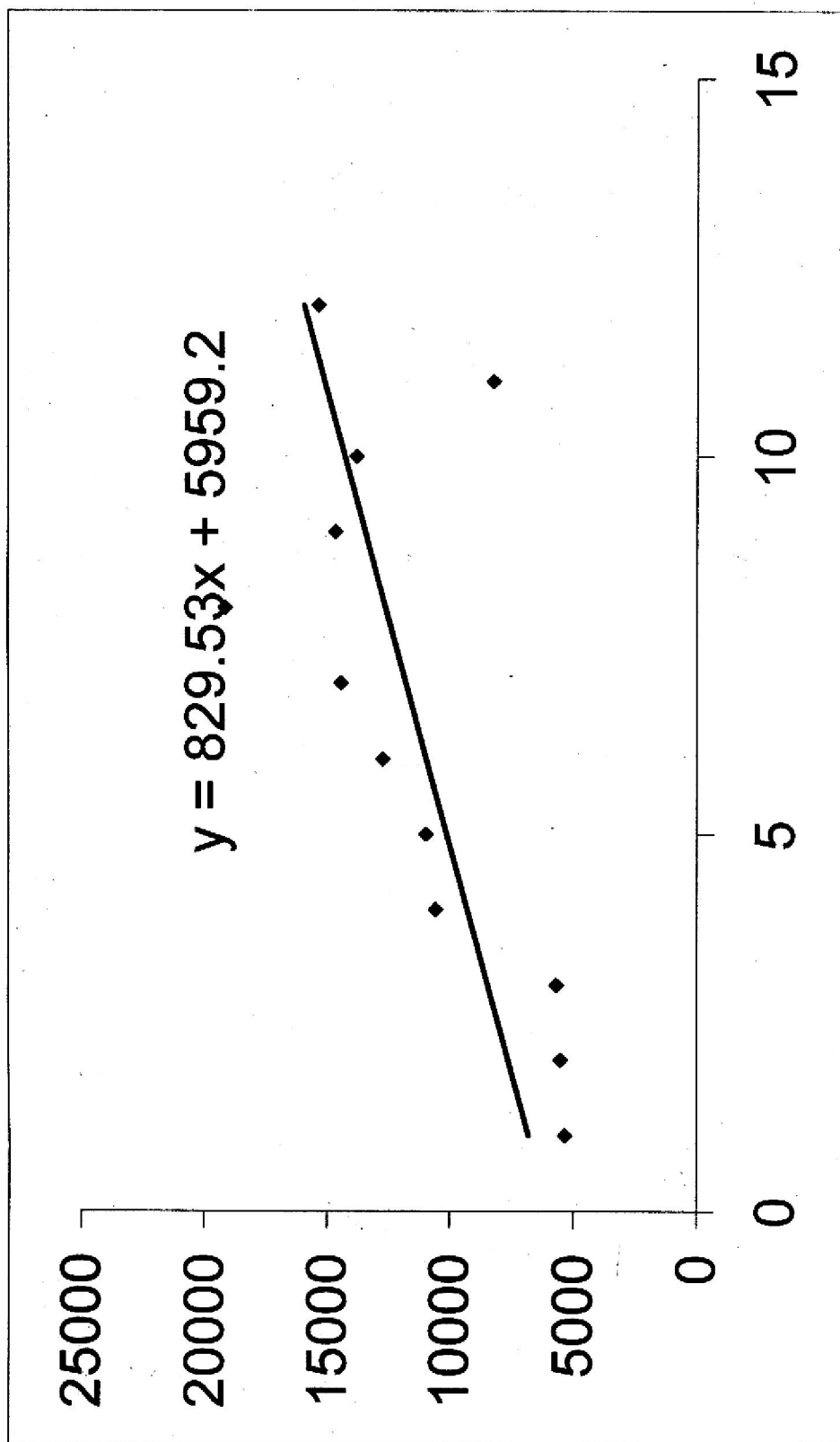
20 2,255E4 5292 1,166E4

21 2,338E4 5507 1,1214E4

22 2,421E4 5729 1,263E4

23 2,504E4 5956 1,3113E4

24 2,587E4 6189 1,364E4

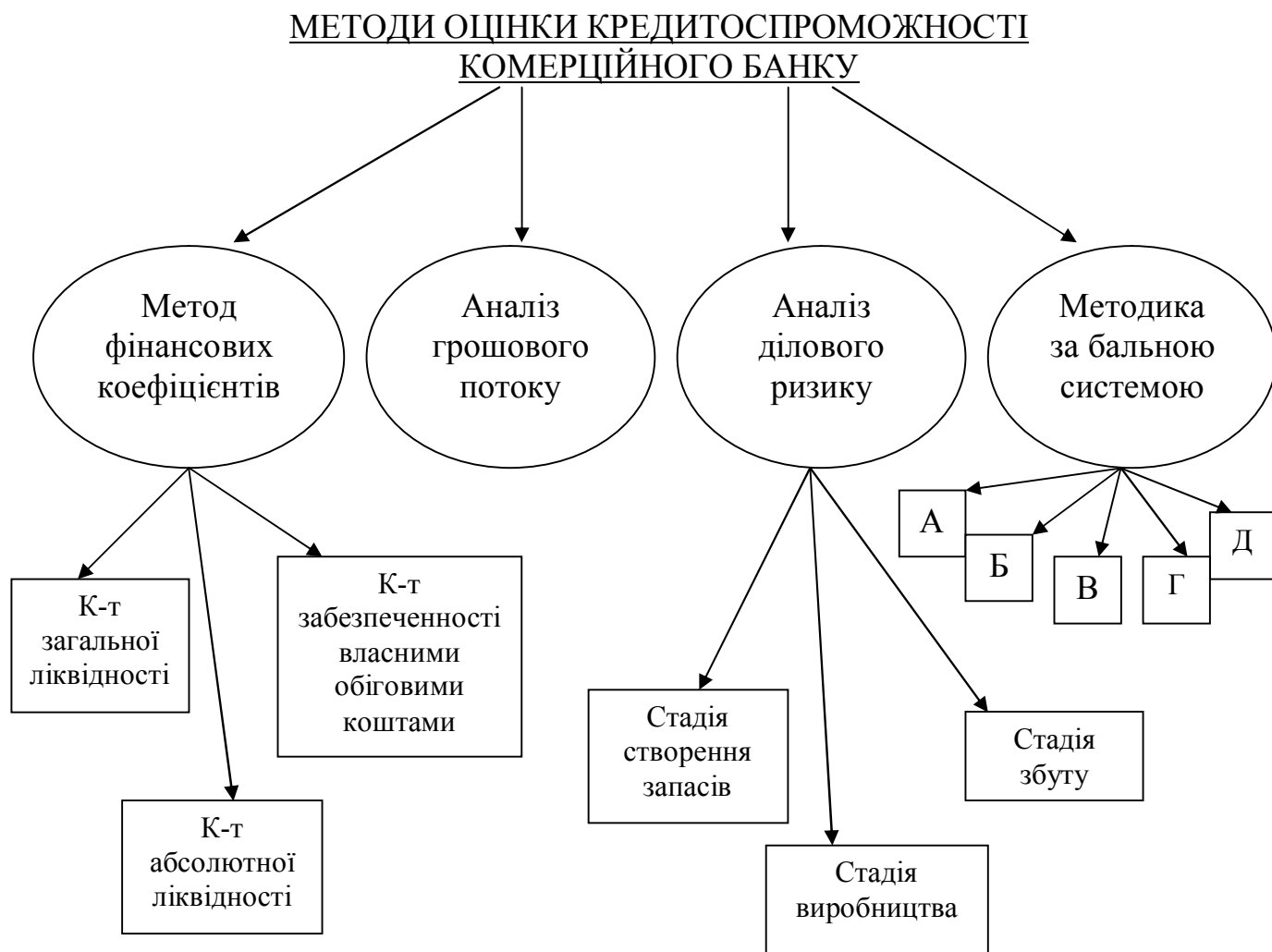

Рис. Д.4.1. Методи оцінки кредитоспроможності комерційного банку

Рис. Д.4.2. Проблеми, що виникають у процесі оцінки кредитоспроможності позичальника

Оптимальне розміщення коштів

Додаток О

Max

.063 X12	+	.066 X13	+	.077 X14	+	.088 X15	+	.099 X16	+	.104X 17	
+	.11 X18	+	.121 X19	+	.126 X110	+	.132 111	+	.063 X23	+	.066 X24
+	.077 X25	+	.088 X26	+	.099 X27	+	.104 X28	+	.11 X29	+	.121 X210
+	.126 X211	+	.063 X34	+	.066X35	+	.077 X36	+	.088 X37	+	.099 X38
+	.104 X39	+	.11 X310	+	.121 X311	+	.063 X45	+	.066 X46	+	.066 X57
+	.077 X58	+	.088 X59	+	.099 X510	+	.104 X511	+	.063 X67	+	.066 X68
+	.063 Y23	+	.066 Y24	+	.0777 Y25	+	.088 Y26	+	.099 Y27	+	.104 Y28
+	.11 Y29	+	.121 Y210	+	.126 Y211	+	.063 Y34	+	.066 Y35	+	.077 Y36
+	.088 Y37	+	.099 Y38	+	.104 Y39	+	.11 Y310	+	.121 Y311	+	.063 Y45
+	.066 Y46	+	.077 Y47	+	.088 Y48	+	.0999 Y49	+	.214 Y410	+	.063 Y56
+	.066 Y57	+	.077 Y58	+	.088 Y59	+	.099 Y510	+	.104 Y511	+	.063 Y67
+	.066 Y68	+	.077 Y69	+	.088 Y610	+	.099 Y611	+	.063 Y78	+	.066 Y79
+	.077 Y710	+	.088 Y711	+	.063 Y89	+	.066 Y810	+	.077 Y811	+	.063 Y910
+	.066 Y911	+	.063 Y1011	-	.058 W12	-	.063 W13	-	.071 W14	-	.082 W15
-	.096 W16	-	.101 W17	-	.107 W18	-	.112 W19	-	.121W110	-	.126 W111
-	.058 W23	-	.063 W24	-	.071 W25	-	.082 W26	-	.096 W27	-	.101 W28
-	.107 W29	-	.112 W210	-	.121W211	-	.058 W24	-	.063 W25	-	.071 W36
-	.082 W37	-	.096 W38	-	.101 W39	-	.107 W310	-	.112 W311	-	.058 W45
-	.063 W46	-	.071 W47	-	.082 W48	-	.096 W49	-	.101 W410	-	.107 W411
-	.059 W56	-	.063 W57	-	.071 W58	-	.082 W59	-	.096 W510	-	.101 W511
-	.058 W67	-	.063 W68	-	.071 W69	-	.082 W610	-	.096 W611	-	.058 W78
-	.063 W79	-	.071 W710	-	.082 W711	-	.058 W89	-	.063 W810	-	.071 W811
-	.058 W910	-	.063 W911	-	.058 W1011						

2) $X12 + X13 + X14 + X15 + X16 + X17 + X18 + X19 + X110 + X111 + P1 - R1 = 0$

3) $X23 + X24 + X25 + X26 + X27 + X28 + X29 + X210 + X211 + P2 - R2 = 0$

4) $X34 + X35 + X36 + X37 + X38 + X39 + X310 + X311 + P3 - R3 = 0$

5) $X45 + X46 + X47 + X48 + X49 + X410 + X411 + P4 - R4 = 0$

6) $X56 + X57 + X58 + X59 + X510 + X511 + P5 - R5 = 0$

7) $X67 + X68 + X69 + X610 + X611 + P6 - R6 = 0$

8) $X78 + X79 + X710 + X711 + P7 - R7 = 0$

9) $X89 + X810 + X811 + P8 - R8 = 0$

10) $X910 + X911 + P9 - R9 = 0$

11) $X1011 + P10 - R10 = 0$

12) $Y23 + Y24 + Y25 + Y26 + Y27 + Y28 + Y29 + Y210 + Y211 + Q2 - A2 = 0$

13) $Y34 + Y35 + Y36 + Y37 + Y38 + Y39 + Y310 + Y311 + Q3 - A3 = 0$

14) $Y45 + Y46 + Y47 + Y48 + Y49 + Y410 + Y411 + Q4 - A4 = 0$

15) $Y56 + Y57 + Y58 + Y59 + Y510 + Y511 + Q5 - A5 = 0$

16) $Y67 + Y68 + Y69 + Y610 + Y611 + Q6 - A6 = 0$

$$17) Y78 + Y79 + Y710 + Y711 + Q7 - A7 = 0$$

$$18) Y89 + Y810 + Y811 + Q8 - A8 = 0$$

$$19) Y910 + Y911 + Q9 - A9 = 0$$

$$20) Y1011 + Q10 - A10 = 0$$

$$21) 1.063 X12 - A2 = 0$$

$$22) 1.066 X13 + 1.063 X23 - A3 = 0$$

$$23) 1.077 X14 + 1.066 X24 + 1.063 X34 = 0$$

$$24) 1.088 X15 + 1.077 X25 + 1.066 X35 + 1.063 X45 - A5 = 0$$

$$25) 1.099 X16 + 1.088 X26 + 1.077 X36 + 1.066 X46 + 1.063 X56 - A6 = 0$$

$$26) 1.104 X17 + 1.099 X27 + 1.088 X37 + 1.077 X47 + 1.066 X57 + 1.063 X67 - A7 = 0$$

$$27) 1.11 X18 + 1.104 X28 + 1.099 X38 + 1.088 X48 + 1.077 X58 + 1.066 X68 + 1.063 X78 - A8 = 0$$

$$28) 1.121 X19 + 1.11 X29 + 1.104 X39 + 1.099 X49 + 1.088 X59 + 1.077 X69 + 1.066 X79 + 1.063 X89 - A9 = 0$$

$$29) 1.126 X110 + 1.121 X210 + 1.11 X310 + 1.104 X410 + 1.099 X510 + 1.088 X610 + 1.077 X710 + 1.066 X810 + 1.063 X910 - A10 = 0$$

$$30) W12 + W13 + W14 + W15 + W16 + W17 + W18 + W19 + W110 + W111 = 0$$

$$31) W23 + W24 + W25 + W26 + W27 + W28 + W29 + W210 + W211 - R2 = 0$$

$$32) W34 + W35 + W36 + W37 + W38 + W39 + W310 + W311 - R3 = 0$$

$$33) W45 + W46 + W47 + W48 + W49 + W410 + W411 - R4 = 0$$

$$34) W56 + W57 + W58 + W59 + W510 + W511 - R5 = 0$$

$$35) W67 + W68 + W69 + W610 + W611 - R6 = 0$$

$$36) W78 + W79 + W710 + W711 - R7 = 0$$

$$37) W89 + W810 + W811 - R8 = 0$$

$$38) W910 + W911 - R9 = 0$$

$$39) W1011 - R10 = 0$$

$$40) R1 \leq 500$$

$$41) R2 \leq 400$$

$$42) R3 \leq 300$$

$$43) R4 \leq 200$$

$$44) R5 \leq 600$$

$$45) R6 \leq 400$$

$$46) R7 \leq 300$$

$$47) R8 \leq 500$$

$$48) R9 \leq 200$$

$$49) R10 \leq 400$$

$$50) W10 \leq 50$$

$$51) W111 \leq 40$$

$$52) W210 \leq 50$$

$$53) W211 \leq 30$$

$$54) W29 \leq 30$$

$$55) W310 \leq 50$$

$$56) W311 \leq 40$$

$$57) W39 \leq 30$$

- 58) W410 \leq 50
- 59) W411 \leq 40
- 60) W49 \leq 30
- 61) W511 \leq 50
- 62) W510 \leq 40
- 63) W59 \leq 30
- 64) W611 \leq 50
- 65) W610 \leq 40
- 66) W69 \leq 30
- 67) W711 \leq 50
- 68) W710 \leq 40
- 69) W79 \leq 30
- 70) W811 \leq 50
- 71) W810 \leq 40
- 72) W89 \leq 30
- 73) W911 \leq 50
- 74) W910 \leq 40
- 75) W99 \leq 30
- 76) W1011 \leq 50
- 77) W1010 \leq 40
- 78) W109 \leq 30
- 79) W1111 \leq 50
- 80) W1110 \leq 40
- 81) W119 \leq 30

Продовження додатку О

1)	487.054900	
X12	.000000	.110540
X13	.000000	.009702
X14	500.000000	.000000
X15	.000000	.106326
X16	.000000	.099677
X17	.000000	.106326
X18	.000000	.112008
X19	.000000	.112492
X110	.000000	.110540
X111	.000000	.175478
X23	.000000	.000000
X24	400.000000	.000000
X25	.000000	.105116
X26	.000000	.098412
X27	.000000	.098412
X28	.000000	.105116
X29	.000000	.110864
X210	.000000	.102501
X211	.000000	.168124
X34	300.000000	.000000
X35	.000000	.113618
X36	.000000	.106859
X37	.000000	.106738
X38	.000000	.106859
X39	.000000	.113618
X310	.000000	.110552
X311	.000000	.169482
X45	.000000	.000000
X46	.000000	.002018
X47	.000000	.001776
X48	.000000	.001776
X49	.000000	.002018
X410	200.000000	.000000
X411	.000000	.063552
X56	.000000	.000000
X57	.000000	.008429
X58	.000000	.008308
X59	.000000	.008429
X510	600.000000	.000000
X511	.000000	.064237
X67	.000000	.000000
X68	.000000	.008462
X69	.000000	.008462

Продовження додатку О

X610	400.000000	.000000
X611	.000000	.057544
X78	300.000000	.000000
X79	.000000	.008495
X710	.000000	.000000
X711	.000000	.056851
X89	.000000	.000000
X810	120.000000	.000000
X811	.000000	.056158
X910	90.000000	.000000
X911	.000000	.063969
Y23	.000000	.063000
Y24	.000000	.060000
Y25	.000000	.049000
Y26	.000000	.038000
Y27	.000000	.027000
Y28	.000000	.022000
Y29	.000000	.016000
Y210	.000000	.005000
Y211	.000000	.000000
Y34	.000000	.058000
Y35	.000000	.055000
Y36	.000000	.044000
Y37	.000000	.033000
Y38	.000000	.022000
Y39	.000000	.017000
Y310	.000000	.011000
Y311	.000000	.000000
Y45	.000000	.151000
Y46	.000000	.148000
Y47	.000000	.137000
Y48	.000000	.126000
Y49	.000000	.115000
Y410	1283.000000	.000000
Y56	.000000	.041000
Y57	.000000	.038000
Y58	.000000	.027000
Y59	.000000	.016000
Y510	.000000	.005000
Y511	.000000	.000000
Y67	.000000	.036000
Y68	.000000	.033000
Y69	.000000	.022000
Y610	.000000	.011000
Y611	.000000	.000000
Y78	.000000	.025000
Y79	.000000	.022000
Y710	.000000	.011000

Продовження додатку О

Y711	.000000	.000000
Y89	.000000	.014000
Y810	.000000	.011000
Y811	318.900000	.000000
Y910	.000000	.003000
Y911	.000000	.000000
Y1011	1538.990000	.000000
W12	.000000	.058000
W13	.000000	.063000
W14	.000000	.071000
W15	.000000	.082000
W16	.000000	.096000
W17	.000000	.101000
W18	.000000	.107000
W19	.000000	.112000
W110	.000000	.121000
W111	.000000	.126000
W23	400.000000	.000000
W24	.000000	.005000
W25	.000000	.013000
W26	.000000	.024000
W27	.000000	.038000
W28	.000000	.043000
W29	.000000	.049000
W210	.000000	.054000
W211	.000000	.063000
W34	300.000000	.000000
W35	.000000	.005000
W36	.000000	.013000
W37	.000000	.024000
W38	.000000	.038000
W39	.000000	.043000
W310	.000000	.049000
W311	.000000	.054000
W45	200.000000	.000000
W46	.000000	.005000
W47	.000000	.013000
W48	.000000	.024000
W49	.000000	.038000
W410	.000000	.043000
W411	.000000	.049000
W56	600.000000	.000000
W57	.000000	.005000
W58	.000000	.013000
W59	.000000	.024000
W510	.000000	.038000
W511	.000000	.043000
W67	400.000000	.000000

Продовження додатку О

W68	.000000	.005000
W69	.000000	.013000
W610	.000000	.024000
W611	.000000	.038000
W78	300.000000	.000000
W79	.000000	.005000
W710	.000000	.013000
W711	.000000	.024000
W89	30.000000	.000000
W810	40.000000	.000000
W811	50.000000	.000000
W910	40.000000	.000000
W911	50.000000	.000000
W1011	.000000	.058000
P1	.000000	.307478
R1	500.000000	.000000
P2	.000000	.294124
R2	400.000000	.000000
P3	.000000	.290482
R3	300.000000	.000000
P4	.000000	.173552
R4	200.000000	.000000
P5	.000000	.168237
R5	600.000000	.000000
P6	.000000	.156544
R6	400.000000	.000000
P7	.000000	.144851
R7	300.000000	.000000
P8	.000000	.133158
R8	120.000000	.000000
P9	.000000	.129969
R9	90.000000	.000000
X1011	.000000	.000000
P10	.000000	.000000
R10	.000000	.000000
02	.000000	.126000
A2	.000000	.000000
03	.000000	.121000
A3	.000000	.096426
Y411	.000000	.214000
04	.000000	.214000
A4	1283.800000	.000000
05	.000000	.104000
A5	.000000	.000000
06	.000000	.099000
A6	.000000	.000000
07	.000000	.088000
A7	.000000	.000000

Продовження додатку О

Q8	.000000	.077000
A8	318.900000	.000000
Q9	.000000	.066000
A9	.000000	.000000
Q10	.000000	.063000
A10	1538.990000	.000000
W11	500.000000	.000000
W10	.000000	.000000
W99	.000000	.000000
W1010	.000000	.000000
W109	.000000	.000000
W1111	.000000	.000000
W1110	.000000	.000000
W119	.000000	.000000
2)	.000000	.307478
3)	.000000	.294124
4)	.000000	.290482
5)	.000000	.0173552
6)	.000000	.0168237
7)	.000000	.156544
8)	.000000	.144851
9)	.000000	.133158
10)	.000000	.129939
11)	.000000	.000000
12)	.000000	.126000
13)	.000000	.121000
14)	.000000	.214000
15)	.000000	101000
16)	.000000	.099000
17)	.000000	088000
18)	.000000	.077000
19)	.000000	.066000
20)	.000000	.063000
21)	.000000	.126000
22)	.000000	.217426
23)	.000000	.214000
24)	.000000	.104000
25)	.000000	.099000
26)	.000000	.088000
27)	.000000	.077000
28)	.000000	0.66000
29)	.000000	0.63000
30)	.000000	.000000
31)	.000000	.058000
32)	.000000	.058000

Продовження додатку О

33)	.000000	-.058000
34)	.000000	-.058000
35)	.000000	-.058000
36)	.000000	-.058000
37)	.000000	-.133158
38)	.000000	-.129969
39)	.000000	.000000
40)	.000000	.307478
41)	.000000	.236124
42)	.000000	.232482
43)	.000000	.115552
44)	.000000	.110237
45)	.000000	.098544
46)	.000000	.086851
47)	380.000000	.000000
48)	110.000000	.000000
49)	400.000000	.000000
50)	50.000000	.000000
51)	40.000000	.000000
52)	50.000000	.000000
53)	30.000000	.000000
54)	30.000000	.000000
55)	50.000000	.000000
56)	40.000000	.000000
57)	30.000000	.000000
58)	50.000000	.000000
59)	40.000000	.000000
60)	30.000000	.000000
61)	50.000000	.000000
62)	40.000000	.000000
64)	30.000000	.000000
65)	50.000000	.000000
66)	40.000000	.000000
67)	30.000000	.000000
68)	50.000000	.000000
69)	40.000000	.000000
70)	30.000000	.062158
71)	.000000	.070158
72)	.000000	.075158
73)	.000000	.066969
74)	.000000	.071969
75)	30.000000	.000000
76)	50.000000	.000000
77)	40.000000	.000000
78)	30.000000	.000000
79)	50.000000	.000000
80)	40.000000	.000000